

ARANYCSEPPEK LATIN-AMERIKÁBAN

Egy sokszínű kontinens születése

JANCSÓ KATALIN

Jancsó Katalin

ARANYCSEPPEK LATIN-AMERIKÁBAN

Egy sokszínű kontinens születése

Szeged, 2021

A kötet tartalmazza „Az identitások rétegzettség, identitáskonfliktusok és identitásváltozások: a csoport-, nemzeti és európai identitás összefüggéseinek szerepe a társadalmi innováció és integráció sikerességében” című alprojektben végzett kutatás eredményeit is.

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósult meg.

Borítókép

© Elpis Ioannidis: A painting of a street in Argentina

(forrás: Shutterstock)

Olvasószerkesztő

Csikós Zsuzsanna

Szakmai lektorok

Dornbach Mária

Ferwagner Ákos

Szente-Varga Mónika

© Jancsó Katalin (CC-BY 4.0)

© SZTE Press (CC-BY 4.0)

ISBN (print) 978-963-306-800-7

ISBN (pdf) 978-963-306-806-9

DOI: 10.14232/sztep.jk.2021 <https://doi.org/10.14232/sztep.jk.2021>

Kiadja: SZTE Press

Készült a JATEPress Nyomdában, 6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 32–34.

Szeged, 2021

Javasolt hivatkozás: Jancsó, Katalin. 2021. *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése*. Szeged: SZTE Press.

DOI: <https://doi.org/10.14232/sztep.jk.2021> CC-BY 4.0

A kiadvány a Creative Commons Attribution 4.0 nemzetközi licenc hatálya alá esik. További információért látogasson el a következő webhelyre: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
BEVEZETÉS	9
A NÉPMOZGÁSOK JELLEGZETESSÉGEI	15
BEVÁNDORLÁS LATIN-AMERIKÁBA:	
TÖRTÉNELMI KONTEXTUS	21
A KEZDETEK.....	21
A NAGYARÁNYÚ BEVÁNDORLÁS IDŐSZAKA.....	29
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN.....	55
PLURIKULTURÁLIS RÉGIÓ A DÉLI FÉLTEKÉN	57
AFRIKAIK A 19. SZÁZAD ELŐTT.....	57
AFRIKAIK A KONTINENSEN A 19–20. SZÁZADBAN.....	69
EURÓPAI BEVÁNDORLÁS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG.....	83
A MEDITERRÁN BEVÁNDORLÁS 1920 ELŐTT.....	109
EURÓPAI BEVÁNDORLÁS 1920 UTÁN.....	131
KÍNAIK.....	147
JAPÁNOK.....	169
KOREAIK ÉS INDIAIK.....	185
KÖZEL-KELETIEK.....	189
ZSIDÓK.....	209
A LÁTHATATLAN NÉP.....	225
VÁZLATOK A KONTINENSEN BELÜLI VÁNDORLÁSRÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG	233
UTÓSZÓ	247
INTÉZMÉNYEK, KÖZPONTOK, SZERVEZETEK.....	249
FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM, FORRÁSOK	255
GOLDEN BEADS IN LATIN AMERICA	291

ELŐSZÓ

A különböző népek vándorlása történelmünk kezdeteitől fogva jelen van életünkben. A globalizáció, illetve a 20. század második felében jelentkező világszintű népességrobbanás felerősítette mind a régiókon belüli, mind a régiók, országok és kontinensek közötti migrációs folyamatokat, továbbá fokozta az ezekkel együtt járó kihívásokat. A népességmozgásokat történelmi aspektusokból tanulmányozva, kiemelkedő korszakként említhetjük meg a 19. század második felében elinduló és csúcspontját a 20. század első két évtizedére elérő hullámot, amelyben a főszereplők elsősorban az európai és néhány ázsiai ország, továbbá az amerikai kontinens voltak.

A Szegedi Tudományegyetemen az Anderle Ádám irányítása alatt 1982–83-tól elinduló Latin-Amerika Története Kutatócsoporthoz és az 1993-ban megszülető Hispanisztika Tanszékhez köthető azoknak a kutatásoknak a kezdete Magyarországon, amelyek a Latin-Amerikába történő – főként európai – kivándorlás egyes aspektusait vizsgálták. E munkák többségében a magyar kivándorlásra fókuszáltak. Első alkalommal Latin-Amerikában 2005-ben, Limában jártam kutatóúton, az itt töltött féléves tartózkodásom során annak ellenére, hogy Peru nem tartozik hagyományosan a nagyszámú bevándorlót befogadó országok közé, mind levéltári és folyóirattárakban folytatott kutatásaim, mind a perui társadalomban és mindennapokban szerzett tapasztalataim megerősítettek abban, hogy Latin-Amerika egy igen sokszínű kontinens, amelyben különböző kultúrák, nyelvek, vallások, hagyományok keverednek. További latin-amerikai útjaim csak megerősítették e képet.

A most kiadásra kerülő monográfia gondolata több mint tíz éve született meg, ugyanis doktori tanulmányaimat követően a latin-amerikai bevándorlás és kisebbségek jelentették mindinkább a fő kutatási irányvonalamat. Anderle Ádám professzor volt az, aki bátorított, hogy írjam meg e könyvet, motiváló tényező volt az is, hogy még idegen nyelven sem találtam olyan munkát, amely átfogó képet vázolt volna fel a szubkontinens vándorlási folyamatairól, sokkal inkább egy-egy altémát, egy-egy népcsoport bevándorlásának történetét vagy jellegzetességeit tárgyaló művek léteznek, esetleg egyetlen periódusra koncentrálnak csak.

Időközben számos tanulmányt írtam a témában, ezek mindegyike nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy komplexebben lássam e sokrétű, bonyolult, ámde izgalmas kutatási területet. A mai Latin-Amerika társadalmi, gazdasági, kulturális jellemzői az elmúlt évszázadok népmozgásainak eredményei, úgy vélem, ezek ismerete nélkül nem érthetjük meg a ma zajló folyamatokat sem. Anderle Ádámon kívül meg kell említenem három kollégát, Csikós Zsuzsannát, Kökény Andreát és Szente-Varga Mónikát, akik folyamatos bátorítását élvezhettem az utóbbi években, hálás vagyok segítségükért. Hasonlóan nagyon fontos volt számomra a könyv szakmai lektorainak munkája, segítsége és javaslatai is. Hálával és köszönettel tartozom férjem és gyermekeim támogatásáért és sok éves türelméért.

Munkámat Anderle Ádám emlékének ajánlom.

Szeged, 2021 tavasza

A szerző

BEVEZETÉS

*A bevándorlók olyanok, mint az aranycseppek, nagyszerű elegyítő anyagok:
ellenállók és törekenyek, alakíthatók és képlékenyek.
Mint amikor az aranyhoz ezüstöt, rézet és más fémeket kevernek
és káprázatos ötvözetek születnek,
az afrikaiak, az ázsiaiak, az európaiak és az indiánok
Amerika olvasztótégléjében keveredve
úgy hozták létre termékeny indo-afro-euramerikai kultúrákat.
Mint amikor az aranyat higannyal kereszteszik,
és fehér, lágy, formázható anyaggá válik, de mégis megőrzi tulajdonságait,
a nélkül indultak el a bevándorlók az Újvilág hatására
az akkulturáció és asszimilálódás útján, hogy elvesztették volna eredeti értékeiket.
A csoda ebben rejlik: minden aranycseppben, minden bevándorlóban [...]*¹

Az európaiak érkezése és Amerika megjelenése a világkereskedelemben mérőben új korszak beköszöntét jelentette a világtörténelemben. Európa és Amerika kapcsolata, a gyarmati kor nem csak gazdasági, de demográfiai és kulturális változásokat, vallási, nyelvi, faji kölcsönhatást is elindított a régiókban. A kontinensre érkezők a hódításokban vettek részt, illetve letelepedési vagy hittérítő szándékkal érkeztek. Az európaiak számánál nagyobb arányban afrikai rabszolgákat hurcoltak be, a kontinens népességének növekedésében azonban a gyarmati kort követő, függetlenségi időszak volt igazán meghatározó. Latin-Amerikának a nemzetközi gazdaságban, különösen a nemzetközi munkaerőpiacon betöltött szerepe a 19. század második felétől jelentős változásokon esett át. A 19–20. század fordulóján a szubkontinens egyes térségei erőteljes – legnagyobb arányban európai – bevándorlást tapasztaltak, mely az észak-amerikai bevándorlás kutatásának túlsúlya ellenére is fontos téma az amerikai historiográfiában, főként a latin-amerikai regionális kutatásokban.

A kutatásokat nehezíti a népszámlálások és hivatalos statisztikai adatok hiánya a 19. század közepéig; néhány országban a 20. századig nem állnak rendelkezésre megbízható források. A migrációs folyamatok kutatása jellemzően ország-, illetve térségtanulmányokra és egyes bevándorló csoportokra koncentrál, e két altémának jelentős nemzetközi szakirodalma van.² Európai kutatások az 1960-as évektől indultak meg és az ezt követő évtizedtől váltak intenzívvé, szociológusok, néprajz-

¹ Martínez Montiel, Luz María: *Inmigración y diversidad cultural en México*, UNAM, Mexikóváros, 2004, 89. Martínez Montiel, a fenti idézetben olvasható hasonlata inspirálta e könyv címének megszületését. A könyvben található idézetek fordításai a szerző munkái.

² A különböző országokra, illetve egyes bevándorló csoportokra vonatkozó bőséges szakirodalom az egyes fejezeteknél fog megjelenni.

kutatók, történészek, közgazdászok, demográfusok részvételével.³ A latin-amerikai országokba történő kivándorlás tanulmányozásának megindulását megelőzte az észak-amerikai országokban, főként az Egyesült Államokban tapasztalt népességmozgások kutatása.⁴ Az egész szubkontinensen megfigyelhető komplex migrációs folyamatok és összefüggések, a bevándorlási politikák és különböző bevándorló csoportok, illetve a demográfiai változások és statisztikák általános jellegzetességeit azonban nemzetközi viszonylatban is kevesen vizsgálták, csekély számban jelentek meg átfogó, illetve komparatív munkák. Közülük a történész Sánchez Albornoz⁵,

³ Az európai kutatások megindulásáról, főként észak-amerikai kontextusban, lásd Puskás, Julianna: Kivándorlás – bevándorlás – etnikum (Kutatások az Egyesült Államokban és Európában), in: *Történelmi szemle*, 23/4, 1980, 649–676. A hetvenes évektől kezdve több európai felsőoktatási intézményben és kutatóközpontban alakultak kutatócsoportok és jelentek meg kutatók, akik a diaszpórákat és latin-amerikai bevándorlást vizsgálták, többek között a prágai Károly Egyetemen Josef Polišíenský irányításával, vagy a krakkói Jagelló Egyetemen a Lengyel Diaszpóra és Amerika Tanulmányok Intézetben. Magyarországon a Szegedi Tudományegyetemen a Latin-Amerika története kutatócsoport tevékenységén belül indultak el a magyar kivándorlás történetét vizsgáló kutatások az 1980-as években. Magnus Mörner a stockholmi Iberoamerikai Tanulmányok Intézetének hispanistája már az 1950-es években kutatásokat végzett a jezsuita szerzetesek jelenléte kapcsán. Norvégiában a Bergeni Egyetemen alakult kutatócsoport a latin-amerikai norvég diaszpóra vizsgálatára. Fontos megemlíteni Spanyolországban az Indiák Levéltárának kezdeményezését, melynek keretében a kilencvenes években Spanyolországban „Cruzar el charco” címmel sok kötetes könyvsorozatot adtak ki a spanyol kivándorlás történetének feldolgozására. A sorozat vezetői Jordi Natal, Jordi Malaquer és Antonio Macías voltak. Latin-amerikai témájú tudományos kötetsorozataikkal (melyekben számos diaszpórákutatásra fókuszáló könyv található) fontos adalékként szolgáltak a latin-amerikai kivándorlás vizsgálatához az oxfordi és a cambridge-i Latin-Amerika Tanulmányok Központjai is.

⁴ A téma magyar kutatói által írt publikációk között lásd Kőkény, Andrea: „Travellers and settlers in Mexican Texas”, in: *Acta Hispanica*, vol. 7, 2002, 97–108; Kőkény, Andrea: *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*, SZTE BTK, 2007; Szabó, Éva Eszter: *US Foreign and Immigration Policies in the Caribbean Basin*, Savaria University Press, Szombathely, 2007; Kőkény, Andrea: „The British and/or American – the Colonization of the Oregon Country”, in: *Americana*, vol. 5, no. 2, 2009; Kőkény, Andrea: „A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben: a Mayflower szerződés 400. évfordulójára”, in: *Acta Historica*, vol. 145, 2020, 43–54; Lévai, Csaba: *Förtelmes kereskedelem: A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában*, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2020; Lévai, Csaba: „Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem a nagy számok tükrében – különös tekintettel az észak-amerikai brit gyarmatokra”, in: Pósnán, László – Veszprémy, László – Isaszegi, János (szerk.): *Migráció a kora középkortól napjainkig*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018, 329–342; Szabó, Éva Eszter: „Bevándorlás és faji diszkrimináció az Egyesült Államokban (1880–1925)”, in: *Századok*, vol. 133, no. 5, 2005, 985–997; Szabó, Éva Eszter: „Migration as a Tool of U.S. Foreign Policy in the Cold War”, in: *Hungarian Review*, vol. 8, no. 3, 2017, 75–88.

⁵ Lásd Sánchez Albornoz, Nicolás: *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2000*, Alianza Editorial, Madrid, 1977; Sánchez Albornoz, Nicolás:

Pérez Brignoli⁶, Nicola Foote és Michael Goebel⁷, a közgazdász Magnus Mörner⁸, Brian Mitchell⁹, Angus Maddison¹⁰ és a szociológus Ferenczi Imre¹¹ munkáit lehet kiemelni. A térségen belüli vándorlásról, azaz országok közötti, vagy országokon belüli, régiók közötti népmozgásokról a világháborúk időszakáig szinte egyáltalán nem állnak rendelkezésre adatok és tanulmányok.

Az átfogó munkák jellemzően az európai bevándorlásra fókuszálnak, főként annak nagyságrendje miatt. Az ázsiai jelenlét kutatásához kötődő első jelentősebb munkák az 1970-es években jelentek meg, főként angolszász kutatók tollából.¹² A publikációk száma az 1990-es és 2000-es években növekedett meg, ettől az időszaktól napjainkig egyre több kutató foglalkozik a témával, sokan közülük maguk is ázsiai bevándorlók leszármazottjai.¹³ A zsidó diaszpóra kutatása még később kezdődött meg, ennek ellenére ma már átfogó munkák léteznek, melyek többségét a kétezres években jelentették meg.¹⁴ Az arabok latin-amerikai jelenlétére vonatkozóan viszonylag kevés szakirodalom áll rendelkezésre, többnyire internetes gyűjtőoldalak, kulturális intézetek honlapjain található adatok a kisebb számú tudományos publikáción kívül. A magyar latin-amerikanista szakirodalom főként a magyar kivándorlásra fókuszált évtizedeken keresztül¹⁵, kevés azon munkák száma, melyek a nemzetközi bevándorlás történetét vizsgálják¹⁶, átfogó munka nem született ezidáig a témában. A román latin-amerikai jelenléte kapcsán érdemes megemlíteni egy 2008-ban, Szegeden megrendezésre került konferenciát, amelynek előadás-

La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2020, Alianza Editorial, Madrid, 1994.

⁶ Lásd Pérez Brignoli, Héctor: „Crecimiento demográfico de América Latina en los siglos XIX y XX: problemas, métodos y perspectivas”, in: *Avance de Investigación. Centro de Investigaciones Históricas*, Universidad de Costa Rica, 1989/48.

⁷ Foote, Nicola – Goebel, Michael (szerk.): *Immigration and national identities in Latin America*, University Press of Florida, Gainesville, 2014.

⁸ Lásd Mörner, Magnus: *Adventurers and proletarians. The story of migrants in Latin-America*, University of Pittsburgh Press, 1985.

⁹ Lásd Mitchell, Brian R.: *International historical statistics: the Americas, 1750–2005*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

¹⁰ Lásd Maddison, Angus: *Historical Statistics. PIB and population data*, Groningen Growth and Development Centre, 2010, <http://www.ggd.net/maddison/>.

¹¹ Lásd Ferenczi, Imre: „International Migration Statistics”, in: Willcox, Walter F.: *International Migrations*, Volume I: Statistics, NBER, 1929, 47–76.

¹² Lásd Mathew, William M.: „A primitive export sector: guano production of mid-nineteenth century Peru”, in: *Journal of Latin-American Studies*, vol. 9, no. 1, (1977), 35–57.

¹³ Lásd Amelia Morimoto, Evelyn Hu-Dehart, Diego L. Chou, Dave Hollett, Arnold Meagher munkáit.

¹⁴ A fontosabb szerzők között Judith Laikin Elkind, Jeffrey Lessert és Raanan Reint említhetjük.

¹⁵ Számos szerző publikációja közül a legátfogóbb munka: Torbágyi, Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.

¹⁶ Többek között Szilágyi Ágnes Judit, Anderle Ádám, Kukovecz György, Fischer Ferenc, Szalai Éva Emese, Kovács Antónia és a szerző kutatásait érdemes megemlíteni.

anyagai nyomtatott kötetben is megjelentek.¹⁷ Öt évvel korábban, szintén Szegeden került megrendezésre egy felolvasó ülés a zsidók jelenlétéről az ibér világban.¹⁸ Az utóbbi években érdeklődés érzékelhető a jelenkori migrációs folyamatok kutatására a magyarországi latin-amerikanisták körében¹⁹, az ezt megalapozó történeti munkák azonban hiányoznak.

E munka célja, hogy adalékkal szolgáljon Latin-Amerika népességmozgásainak tanulmányozásához, megértéséhez és kutatásához a gyarmati kortól a második világháborút követő évekig, kiemelten kezelve a 19. század közepétől a 20. század harmadik évtizedéig tartó, a szubkontinens társadalmi és demográfiai folyamataiban kulcsfontosságú időszakot. A munkához használt források alapját a nemzetközi szakirodalom, ezen kívül korabeli leírások, törvények, rendeletek, újságcikkek, népszámlálási adatok, a különböző népcsoportok kiadványai, mai jelenlétüket és szerepüket bemutató honlapok, intézmények adatai adják.

A könyv egy rövid elméleti, a népmozgások jellegzetességeire összpontosító kitekintés után, átfogóan kívánja bemutatni a gyarmati kor demográfiai változásait, majd ezt követően elsősorban a befogadó országok szemszögéből a függetlenségi korszakban bekövetkező bevándorlási folyamatok megindulását, körülményeit, a kormányok bevándorlást támogató intézkedéseit, e politikák sikerének vagy sikertelenségének okait, és a szubkontinens számára legfontosabb bevándorlási időszak főbb jellegzetességeit, a hivatalos politikák változásait és azok hátterét. Külön fejezetekben kerül tárgyalásra a különböző népcsoportok bevándorlása a kontinensre és integrálódásuk története, a tömeges bevándorlás időszakára összpontosítva, kivételt az afrikai népesség jelenlétének ismertetése jelent, mely értelemszerűen a gyarmati kortól kezdődik. Az európai bevándorlásról szóló külön fejezet a 19. századi történésektől indul, mivel a gyarmati korról szóló történeti kitekintésben részletesen bemutatásra kerül az európai jelenlét. A két legnagyobb bevándorló-csoporton kívül a különböző ázsiai és közép-keleti népek, illetve a zsidóság és a romák latin-amerikai jelenlétének története is megjelenik a fejezetekben. E két utóbbi népet (a zsidókat és a romákat), egyedi jellemzőik miatt külön tárgyaljuk és nem földrajzi kategóriák szerint, ahogy azt a többi népcsoport esetében tesszük. A befogadó társadalom magatartása is vizsgálat tárgyát képezi, különös tekintettel az egyes bevándorló-csoportokkal szemben tanúsított idegengyűlölő attitűdre néhány országban. Szintén e fejezetekben kapnak helyet a tárgyalt diaszpórák jellegzetességei, fejlődésük és a latin-amerikai társadalmakban elfoglalt helyük és helyzetük.

A két világháború közötti történések és egyben a tömeges kivándorlás végét is jelentő időszak (1930-as évek) áttekintése mellett, jelen munka utolsó fejezetében röviden bemutatásra kerülnek a nagy bevándorlási hullámok lezárulása utáni

¹⁷ Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008.

¹⁸ Az elhangzott előadásokból készült kötet: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, Szeged, SZTE ÁOK Nyomda, 2004.

¹⁹ Soltész, Béla: *Migráció és fejlesztő diaszpórapolitikák Latin-Amerikában*, PhD. értekezés, 2006; Soltész, Béla: „Kivándorlás és diaszpórapolitika Latin-Amerikában”, in: *Külföldi Szemle*, 2015/nyár, 42–62.

népmozgások, majd felvázoljuk a legutóbbi évtizedek tendenciáit, Európa és főként az Egyesült Államok szerepét az immáron ellentétes irányú migrációs folyamatokban. Jelen munkának nem célja a második világháború utáni demográfiai változások és migrációs tendenciák (főként belső migráció, illetve kivándorlás) elemzése, mindösszesen kitekintést kíván nyújtani erre az időszakra a célból, hogy az olvasó komplex képet kapjon a könyvben tárgyalt igen hosszú időszakról és annak lezárulásáról. A legutóbbi évtizedek és napjaink migrációs folyamatairól már rendelkezésre állnak magyar nyelvű elemző munkák.²⁰

²⁰ Lásd Soltész Béla, Lehoczki Bernadett, Pólyi Csaba, Gumhert Dóra publikációit.

A NÉPMOZGÁSOK JELLEGZETESSÉGEI

„A száműzött a múltra tekint vissza,
sebeit nyalogatva;
a kivándorló a jövő felé tekint,
és a kihasználható lehetőségeket várja.”²¹

A népek vándorlása, a klíma, illetve a gazdasági, politikai helyzet változásainak vagy különböző konfliktusok következtében az emberek lakóhelyének tartós, vagy ideiglenes megváltoztatása, új, letelepedésre alkalmas területek keresése, az emberiség történelmének fontos és folyamatosan jelen lévő mozgatóeleme. A Föld benépesítése az emberiség első, nagy népmozgása volt. A modern ember Afrikából először a mai Közel-Kelet és India felé, majd Európába és Ázsia többi részébe, illetve Ausztráliába vándorolt. A kontinenseket utolsóként Amerika követte, ahová a Bering-szoroson át, illetve Polinézia és a csendes-óceáni térség déli területei felől érkeztek az első emberek.²² A Föld benépesítését követték az ókorban végbemenő nagy népmozgások, majd az ázsiai népek vándorlása Európa vidékeire. A modernkori népmozgások előtti utolsó fejezetként, a gyarmatosítások kora újabb, nagy mértékű vándorlási folyamatokat indított el, ezekben kiemelt szerepe volt a főként Amerika, illetve Afrika és Ázsia felé irányuló vándorlásnak, illetve a régiókon belüli népmozgásoknak. A 19. századig tartott az afrikai rabszolgák behurcolása a gyarmati területekre, e folyamatok társadalmi és kulturális következményei a mai napig érzékelhetők.

A 19–20. század során a világ gazdasági, társadalmi és infrastrukturális fejlődésének köszönhetően a kontinensek és országok közötti, illetve országhatárokon belüli migrációnak új jellegzetességei lettek, a bevándorlók és kivándorlók mai értelemben használatos fogalmai valójában ekkor jelentek meg. Erre az időszakra tehető az ázsiai munkások amerikai, afrikai, ázsiai gyarmatokra történő beutaztatása, melynek volumene az afrikai rabszolgaimporthoz hasonlóan több tízmillióra tehető. A nagy vándorlások következő csoportját a 18. századtól és főként a 19. század során, illetve a 20. század elején az Európából Amerikába és Ausztráliába érkezők alkották. Az Egyesült Államokba mintegy 36 millió, Kanadába 6,6 millió, Argentínába 5,7 millió európai érkezett az első világháborút követő évekig, ezzel ez az időszak talán minden idők egyik legnagyobb vándorlási hullámának tekinthető.²³ Az első világháború erőteljesen mérsékelte a kivándorlást Európából, majd az amerikai kontinensen az 1929-es világválság szinte teljes mértékben

²¹ Allende, Isabel: *Mi país inventado*, Penguin Random House, Santiago de Chile, 2003, 102.

²² Gamrasni, Mickaél: „La humanidad en marcha”, in: *Atlas de las migraciones. Las Rutas de la Humanidad*, Fundación Mondiplo, Madrid, 2010, 16–17.

²³ Sutcliffe, Bob: *Nacido en otra parte. Un ensayo sobre la migración internacional, el desarrollo y la equidad*, Hegoa, Bilbao, 1998, 55–56.

meg is szüntette azt.²⁴ Az észak-déli irányú vándorlást a második világháborút követően felváltotta egy ellentétes, dél-észak irányú népmozgás, mely a mai napig tart. Az egyes területekre a történelem során újabb és újabb népek vándoroltak, aminek köszönhetően adott térségekben a lakosság különféle jegyeket mutat a különböző vándorlási hullámoknak megfelelően. A fentiekből következik, hogy Afrika egyes területeit leszámítva, Földünk minden térségében, a lakosság összetétele a korábbi korokban bekövetkezett népességmozgások eredményének tekinthető. A tekintetben azonban természetesen már nagy különbségek vannak, hogy az adott régióban ma élő lakosok milyen arányban rendelkeznek más országokból vagy térségekből érkező felmenőkkel.²⁵

Jelen munkában nem célunk az emberi helyváltoztatás, vándorlás vagy migráció jelenségének és fogalmának részletes és mélyreható, elméleti vizsgálata, azonban röviden be szeretnénk mutatni, a népmozgásoknak milyen jellegzetességei jelentek meg az évszázadok során, különös tekintettel az amerikai kontinensre, és melyek azok a tényezők, amelyek meghatározóak lehetnek egyének, családok vagy nagyobb közösségek lakóhelyének megváltoztatásában. A tartós vagy átmeneti helyváltoztatás társadalmi jelenség, a migráció térbeli, időbeli, társadalmi, sőt, kulturális dimenziókban is változást hoz magával. Kutatása többféle aspektusból és számos tudományág megközelítéséből lehetséges,²⁶ e könyvben fő célunk a Latin-Amerikában bekövetkező népmozgások történelmi vetületének vizsgálata.

A népmozgások egyik alapvető jellemzője a mozgások iránya, azaz beszélhetünk bevándorlásról vagy kivándorlásról, illetve ország-, vagy birodalomhatárokon túlnyúló, vagy országokon/birodalmakon belüli, régiók közötti népmozgásról. Mindegyik esetre találhatunk példát már az ókortól kezdődően. Amerikában is érzékelhetők ezek a jelenségek az európaiak megérkezése előtt is, elegendő csak Mezoamerika központi régiójára gondolni, ahol különböző korszakokban akár egymást váltva újabb és újabb népek jelentek meg, vagy példaként említhetjük a maja kultúrát, mely a 7. század után hanyatlásnak indult a civilizáció bölcsőjének számító mai Dél-Mexikó és Guatemala térségében, hogy aztán új központok alapításával újabb virágkorát élje a Yucatán-félszigeten a 10. századtól, egy új, Közép-Mexikó felől érkező nép, a toltékok befolyása alatt. Birodalmi határokon belüli, régiók közötti vándorlásra hozhatjuk példaként az inkák által alkalmazott hódítási gyakorlatot, a mitmacot, amely a leigázott területeken élők kényszerű áttelepítését jelentette más területekre, és amely a hódítással való megbékélést és az inka uralom nagyobb fokú elfogadását szolgálta (a frissen meghódított népeket már megbékélt térségekbe telepítették).

²⁴ Massey, Douglas S.: „Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis”, in: Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – Dewind, Josh: *The Handbook of International Migration: The American Experience*, Russel Sage Foundation, New York, 1999, 34.

²⁵ Sutcliffe, Bob: *id. mű*, 1998, 55–56.

²⁶ Hautzinger, Zoltán – Hegedűs, Judit – Klenner, Zoltán: *A migráció elmélete*, NKE, Budapest, 2014, 5–6.

Ez utóbbi példa kapcsán említhetjük meg a népmozgások egy másik csoportosítását, mely szerint az új területekre való érkezés lehet önkéntes vagy kikényszerített. Az önkéntes kivándorlás esetében az új területekre érkezés és letelepedés szabad akaratból történik, a kikényszerített, vagy kényszerű migráció kiváltó oka általában valamilyen krízishelyzet, természeti vagy társadalmi jelenség, konfliktus. Ez utóbbi esetben az egyén dönthet önként arról, hogy a kényszerítő körülmények miatt elvándorol, de erőszakkal történő elhurcolásról is lehet szó, ennek egyik legnyilvánvalóbb példája Amerikában az afrikai rabszolgák behurcolása volt.²⁷ A kényszerű migráció egy formája lehet a menekülés is, az 1930-as évek végén és a második világháború alatt például nagy számú zsidó származású bevándorló érkezett Amerika számos országába a náci üldözések elől menekülve. Az európai telepesek általában önkéntes bevándorlók voltak, egy új élet és megművelhető földek reményében érkeztek.²⁸ A gyarmati korban először spanyolok és portugálok, majd a 19. század első harmadától kezdődően angol, német, svéd, norvég, majd később olasz, spanyol, portugál, lengyel, orosz, magyar²⁹ bevándorlók érkeztek.

²⁷ Hautzinger, Zoltán – Hegedűs, Judit – Klenner, Zoltán: *id. mű*, 2004, 12–13.

²⁸ Cohen, Robin: *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, 1995, 12–13.

²⁹ A magyar bevándorlás nem kerül tárgyalásra elkülönülten e munkában. Az utóbbi években Magyarországon komoly kutatások folytak az amerikai és latin-amerikai kivándorlásról, illetve diaszpórákról. A teljesség igénye nélkül néhány fontos magyar nyelvű munka a következő: Torbágyi, Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004; Szente-Varga, Mónika: *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*, Áron Kiadó, Budapest, 2012; Szente-Varga, Mónika: „Intrakontinentális migráció: magyar labdarúgó edzők Dél-Amerikában”, in: Géczy, János – András, Ferenc (szerk.): *Térátlépések, Pannon Egyetem, Veszprém*, 2015, 343–354; Kaczúr, Ágnes: *A magyar emigráció története Brazíliában a két világháború között*, doktori értekezés, JatePress, Szeged, 1989; Anderle, Ádám: „Magyarok Latin-Amerikában”, in: *Rubikon*, 2008/1; Szabarczi, Dóra: *Magyar jezsuiták Brazíliában a 18. század közepén*, doktori értekezés, Szeged, 2011; Venkovits, Balázs: „*Mi otthon félre vagyunk vezetve*”. *Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban a 19. század második felében*, Debrecen, 2018; Anderle, Ádám: „Az 1848/49-es magyar emigráció Latin-Amerikában. Új adatok”, in: *Acta Historica*, 1991/3. 65–71; Csikós, Zsuzsanna: „Czetz János, egy magyar tábornok Argentínában”, in: *Interpress Magazin*, Budapest, 1987/december, 41–43; Jancsó, Katalin: „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császárnak szolgálatában”, in: *Tiszatáj*, 65. évf., 1. szám, Szeged, 2011. január; Csikós, Zsuzsanna: „Magyar utazók Latin-Amerikában a XIX. század második felében: Rosti Pál és Bánó Jenő Venezuela képe”, in: *FUT. Földrajz – Utazás – Történelem*, Budapest, 2018, 97–105; Varga, Ilona: „Adalékok az Argentínába kivándorló magyarok életének alakulásához a két világháború között”, in: *Acta Historica*, 1973, 46, 45–59; Szilágyi, Ágnes Judit – Rodriguez, Ekaterina: „Türr István tábornok alakja és szerepe a Panamacsatorna nyomvonalának kijelölésében és építésének francia szakaszában”, in: Csikós, Zsuzsanna (szerk.): *A mi santeránk – Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*, Szeged, 2016, 123–130; Némethyné Kesserű, Judit: „*Szabadságom lett börtönöm*.” *Az argentinai magyarok története. 1948–1968*, Budapest, 2007; Csikós, Zsuzsanna: „Magyar szervezetek Argentínában 1945 után”, in: *Acta historica*, Különszám, 1991, 119–125;

A gyarmati korból, de napjainkból is említhetők példák a törvényes és illegális bevándorlásra, előbbi természetesen gyakoribb. A szabad vagy törvényes vándorlás egy változata a korlátozott bevándorlás. Ebben az esetben valamely, az állam által bevezetett korlátozó rendelet vagy törvény szám szerint, vagy például a korábbi bevándorlási adatok százalékában megadva meghatározza azt, hogy mennyien érkezhettek az adott országba.³⁰ Az 1929-es gazdasági világválságot követően számos latin-amerikai országban lehetett erre példát látni. A korlátozás nem feltétlenül csak számokban jelentkezhet, a megszülető rendeletek származás szerint is megkülönböztethetik az országba érkezőket. A 19. század végén az első korlátozó rendeletek az Egyesült Államokban és több latin-amerikai országban az ázsiai, főként kínai bevándorlók ellen születtek meg. A törvénytelen bevándorlás talán legismertebb példája a Mexikó és Egyesült Államok közötti határon illegálisan az észak-amerikai országba érkezők esete, de a gyarmati kort is említhetjük, amikor is a Spanyolországból történő kiutasításukat követően a gyarmatokra sem érkezhettek például zsidók és romák, ennek ellenére illegálisan sikerült többüknek Amerikába jutnia.

A migráció időtartamát tekintve különbséget lehet tenni átmeneti, megújítható szerződésekkel történő, tartós vagy végleges kivándorlás között.³¹ A gyarmati korban sok Amerikába érkező spanyol csak átmenetinek gondolta a kontinensre érkezését, abban bízva, hogy viszonylag gyorsan meggazdagszik és így tér majd hazájába vissza, többen közülük azonban végleg az Újvilágban maradtak és ott telepedtek le, majd lettek földbirtokosok. A 19. századtól egyre gyakoribb a fecskék, azaz idénymunkások jelenléte is a térségben, ezt is az átmeneti migráció példaként említhetjük. Főként az ázsiai bevándorlók esetében volt ismert a még kiutazásuk előtt határozott időtartamra (6–8 évre) aláírt szerződés, melyet, annak lejárta után, a befogadó országban lehetőség volt megújítani. Sokan hosszabb ideig kint maradtak, majd végül hazatértek, de olyanok is voltak, akik sosem akartak visszatérni hazájukba, vagy nem tudtak annyi megtakarított pénzt összegyűjteni, hogy hazatérhessenek.

Szintén a migrációk jellegzetességei közé tartozik az, hogy egyéni vagy csoportos vándorlásról beszélünk. A népmozgások vizsgálatában is jelentkezik e különbség, egyéni kivándorlók életútjainak feltárása, vagy csoportos, illetve adott országból történő tömeges kivándorlás tanulmányozása is célja lehet a kutatóknak. A csoportos kivándorlás hátterében mindig van valamilyen közös indítók, közös cél, léteznek csoporton belüli kapcsolatok a kivándorlók között. Ezek lehetnek rokoni vagy baráti szálak, politikai, gazdasági kapcsolatok, vagy összekötő erő lehet a közös származás is. A tömeges migráció indítéka általában valamilyen

Pongrácz, Attila: *A Sao-Paulói magyarság, 1945–1990*, Szeged, 2009; Lénárt, András: „Exiled for Political Reasons: Hungarian Actors in Latin America”, in: Szente-Varga, Mónika (szerk.): *Latin America and Hungary – Cultural Ties*, Ludovika Egyetemi Kiadó – Dialóg Campus, Budapest, 2020, 9–20.

³⁰ Stoltman, Joseph P.: *21st Century Geography*, SAGE, Thousand Oaks, 2012, 233.

³¹ Micolta León, Amparo: „Teorías y conceptos asociados al estudio de las migraciones internacionales”, in: *Trabajo Social*, no. 7, 64.

nagy politikai vagy gazdasági esemény, fegyveres konfliktus, de tömeges elvándorlást eredményezhet egy természeti katasztrófa is³², ez utóbbira példa a 2010-es pusztító haiti földrengés, mely után az egyébként is igen szegény országban a túlélésért folyt a küzdelem. A katasztrófa tömeges kivándorlást eredményezett, menekültáradat indult meg a szomszédos Dominikai Köztársaság felé.

A fentiekben már a népmozgásokat kiváltó okokról is szó volt. Minden esetben érdemes számba venni, hogy melyek azok a tényezők, amelyeknek szerepe van a vándorlás elindulásában, folyamatosságában, esetleg egy régióból, országból történő tovább vándorlásban. A nemzetközi népmozgások tanulmányozásában a legismertebb és leginkább használt elméletet, a push és pull modellt a német–angol földrajztudós és kartográfus, Ernst Georg Ravenstein alkotta meg a 19. század végén. A modell értelmében a népmozgások háttérében taszító (push) és vonzó (pull) tényezők állnak, azaz a kibocsátó és a befogadó országban különböző faktorkok befolyásolják a vándorlás elindulását, illetve a kivándorlás célpontjának megválasztását.³³ A kibocsátó tényezők lehetnek a már említett gazdasági, politikai okok, háborúk, földhiány, társadalmi konfliktusok, környezeti problémák, természeti katasztrófák. A vonzó tényezők között a jobb életszínvonalat és gazdasági viszonyokat, megművelhető földeket, biztonságos politikai környezetet, vagy a befogadó államok részéről jelentkező, bevándorlást támogató politikákat említhetjük meg.³⁴ Ravenstein elméletét és megfogalmazott migrációs törvényeit később sokan mások továbbfejlesztették, módosították. Az utóbbi évtizedekben számos kutató úgy véli, a népmozgások folyamatait erősen befolyásolják a hálózatok és a hálózatok építésének igénye, célja is.³⁵ A Latin-Amerikában lezajló migrációs folyamatokat sok esetben valóban befolyásolták a kapcsolati hálók, gyakran először csak a családfő vagy a családok munkaképes férfitagjai vándoroltak ki, majd őket követte a többi családtag vagy távolabbi rokon, ismerős, barát.

A népmozgások jellemzőinek e rövid, vázlatos bemutatását a vándorlás szakaszainak felvázolásával érdemes befejezni. Első fontos lépésként a kivándorlásra való felkészülést kell megemlíteni. Egyes esetekben erről szinte nem lehet beszélni, hiszen hirtelen bekövetkező esemény váltja ki a lakóhely megváltoztatását, más esetekben hosszú idő telik el, míg valóban elhagyja hazáját a kivándorló. A 19. században a drága hajójegyek miatt előfordult, hogy hónapokig, akár évekig gyűjtögettek a kivándorlókat, mire megkezdheték utazásukat Európából Amerika felé. A kibocsátó közösség fontos tényezője e szakasznak, a családtagok visszatartó ereje, a már felépített otthoni élet meghosszabbíthatta ezen időszakot, ugyanakkor a társadalom vagy az állam magatartása felgyorsíthatta a folyamatokat. A következő szakasz maga a helyváltoztatás, azaz az utazás. Ez az idők folyamán egyre inkább lerövidült az utazási eszközök fejlődésének és az utazási körülmények javulásának

³² Hautzinger, Zoltán – Hegedűs, Judit – Klenner, Zoltán: *id. mű*, 2004, 11–12.

³³ *Push and pull factors of international migration. A comparative report*, European Communities, 2000, 3.

³⁴ Cuamea Velázquez, Felipe: „Approaches to the study of international migration: a review”, in: *Estudios Fronterizos*, vol. 1, no. 1, 138–139.

³⁵ Vandererf, Bob – Heering, Liesbeth: *Causes of international migration: proceedings of an international workshop Luxembourg*, DIANE Publishing, Darby, 1996, 151–152.

köszönhetően. A kiérkezést követően a célországban vagy megválasztott régióban történő letelepedés a következő fontos lépés, ezt segíthetik vagy nehezíthetik bizonyos tényezők, akár az adott térség klímája, földrajzi és gazdasági adottságai, a kiérkezéskor a befogadó állam részéről nyújtott segítség vagy annak hiánya. Utolsó szakaszként a célország társadalmába történő integrálódást kell megemlítenünk; a szűkebb és tágabb értelemben vett befogadó közösség nagyban meghatározza azt, mennyire gyors és sikeres ez a folyamat.³⁶ Természetesen, ha már kint élő családtagok, barátok várják a kiérkezőket, illetve, ha olyan országba érkezik a kivándorló, amelynek nyelvét, akár kultúráját ismeri, gyorsabb és könnyebb a beilleszkedés az új környezetbe. Ez igaz volt azokra a spanyol kivándorlókra, akik tömegesen érkeztek a volt gyarmati területekre a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében, de a hasonló kulturális jellemzők miatt az olaszok számára is viszonylag könnyű volt a beilleszkedés.

A bevándorlók általában igyekeznek megtartani bizonyos normákat és szokásokat, miközben át is vesznek újakat és adaptálódnak az új környezethez. Egyes esetekben a bevándorlók szokásai, nyelve, kultúrája, vallása is hatást gyakorolnak a befogadó országra, új, sajátos kultúrát hozva ezzel létre. Az afrikai zenei, gasztronómiai és vallási hagyomány a mai napig érezteti hatását Kubában, Kolumbiában, Brazíliában, a Karib-térség számos államában, de példaként említhetjük a kínai és japán hatást a perui konyhában, az egyedülálló, olasz hatásra megszületett akcentust, vagy a kóser éttermek népszerűségét Argentínában. Külön vizsgálódás tárgyát képezheti a kibocsátó országokba visszaáramló kivándoroltak helyzete, és az, hogy ők mennyiben gyakorolnak hatást társadalmukra és kultúrájukra visszaérkezésük után. Érdekes téma lehet a gazdasági kölcsönhatás kérdése is: a kivándoroltak anyaországukat és anyarégiójukat támogatták az Újvilágban megszerzett javaik visszaáramoltatásával: a spanyolországi Galicia és Asztúria remek példák erre, de említhetjük napjainkban a fordított irányú példát, azaz a mexikói munkások javadalmainak visszaáramlását az Egyesült Államokból anyaországukba, vagy a korábban Brazíliába és Peruba vándorolt, de az 1980-as években eredeti hazájukba visszaköltöző japánokat, illetve japán leszármazottakat is, akiknek a hazautalásai fontos tőkét jelentenek e latin-amerikai országokban.³⁷

³⁶ Micolta León, Amparo: *id. mű*, 61–63.

³⁷ Leander, Birgitta: *Europa, Asia y África en América Latina y el Caribe*, Siglo Veintiuno Editores – UNESCO, México, 1989, 5–8.

BEVÁNDORLÁS LATIN-AMERIKÁBA: TÖRTÉNELMI KONTEXTUS

A KEZDETEK

*„1521. augusztus 13-án Hernán Cortés győzedelmeskedett
a Cuauhtémoc által hősiiesen védelmezett Tlatelolco felett.
Nem volt sem győzelem, sem vereség,
hanem a mesztic nép fájdalmas születése.
Ez a mai Mexikó.”³⁸*

A mai Mexikóvárosban, a volt azték birodalom ikerfővárosának romjain egy emléktáblán a fenti felirat olvasható, mely hűen tükrözi Spanyol-Amerika utóbbi öt évszázados történelmi és társadalmi folyamatait, a latin-amerikai identitás fejlődését, melyek legfontosabb tényezői között említhetjük a folyamatos bevándorlást és népmozgásokat. Míg Észak-Amerikát, és legfőképpen az Amerikai Egyesült Államokat nevezték sokáig a népek olvasztótégelyének, majd az egyik leginkább plurikulturális országnak, a déli félteke legtöbb bevándorlót befogadó térsége kétségkívül Latin-Amerika, különösen a Río de la Plata vidéke, a mai Argentínával az élen. Már Kolumbusz utazásai során telepedtek meg európaiak az új kontinensen. A portugál területek esetében a brazil partok felfedezésétől, az 1500-as évek elejétől indult el a szórványos letelepedés. A hódítók és gyarmatosítók igen változatos világba érkeztek. Egyes területek teljesen lakatlanok voltak, mások magasan fejlett civilizációknak, nagyszerű építészettel és hatalmas népességgel rendelkező városoknak adtak otthont. A kikerkezők nagy része csodás zsákmány reményében vágott neki a kontinensnek, a vallás pedig ideológiai alapul szolgált a hódításra. A mórok elleni évszázados harcokban megedzett hidalgók számára mindez természetes volt.

A 16. századtól megindult a nagyobb arányú betelepedés, a fehér bevándorlók számának növekedése mindazonáltal nem tudta ellensúlyozni a bennszülött lakosság drasztikus csökkenését. A megérkező spanyolok a Karib-térségben, Mexikóban és Peruban igen nagy népességgel találták szemben magukat, azonban egyes területeken már a spanyolok megérkezése előtt megjelentek az őslakosok számára ismeretlen betegségek (influenza, bárányhimlő, mumpsz, kanyaró, tífusz, malária), melyek legnagyobb mértékben a partmenti területeken pusztítottak (ez az egyik oka az afrikai eredetű népesség nagyobb jelenlétének az Atlanti-partvidék és az Antillák térségében). Egyes régiókban a járványok hatására szinte eltűnt az őslakosság.³⁹ Még a kontinens belsejében, illetve a hegyvidéki területeken is gyorsan

³⁸ Felirat Mexikóvárosban, Tlatelolco romjain található emléktáblán.

³⁹ Newson, Linda A.: „The Demographic Collapse of Native Peoples of the Americas, 1490–1650”, in: *Proceedings of British Academy*, 1993, 81, 247–248.

terjedtek a betegségek; Mexikóban Moctezuma utódja, Peruban még Pizarro megérkezése előtt Huayna Cápac inka halt meg himlőben. A járványok megkönnyítették a spanyolok dolgát az egész kontinensen. Az európaiak érkezése előtti népek közötti háborúskodások, az Óvilágból érkezők kegyetlenkedései, az embertelen bánásmód és kényszermunka alkalmazása az arany- és ezüstbányákban, a megváltozott táplálkozási szokások mind hozzájárultak a bennszülött népesség csökkenéséhez. Az európai állatok bevitele ráadásul a megművelt területek méretének csökkenésével járt, aminek hatására az elsivatagodás jelei felerősödtek és általánossá vált az éhínség. A 16. század második harmadára a fogyatkozás üteme lassult valamelyest, a 17. század elejére-közepére pedig elérte mélypontját (Mexikóban 1650-ben, azonban Peruban csak 1720-ban)⁴⁰, sok helyen a lakosság az eredeti népesség 5–10 százalékára csökkent.

Az európaiak érkezésének idején a kontinensen élő őslakosok számát tekintve igen eltérőek a vélemények a mai napig. A kérdés a 20. század egyik legvitatottabb témája volt az amerikai kontinens történetével foglalkozó kutatók között, a legkülönbözőbb számítási módszereket alkalmazva a népességet 8,4 millió⁴¹ és 112,5 millió⁴² közöttire becsülik. Az utóbbi évtizedek legelfogadottabb elmélete szerint 54 millióan élhettek a kontinensen a hódításokat közvetlenül megelőző időszakban.⁴³ Peruban 9–10 milliós lakosság élhetett, ami 1590-re 1,5 millióra, egyes adatok szerint a 17. század elejére talán 500 ezerre csökkent és 1800 táján is csak 700 ezer körül mozgott. Ugyanakkor bizonyos régiókban, főként a magasan fekvő, hideg területeken a népesség jobban túlélte a katasztrófát, a Titicaca-tó környékén például az első, legdrasztikusabb 30 évben „csak” 20–25 százalékkal csökkent a lakosság száma. Mexikóban a 25 millió körüli népesség 1580-ban 1,9 millió, 1625-ben csak 1,5 millió, míg 1800 táján 2,5 millió volt.⁴⁴ A népszaporulatra negatív lelki hatással volt az indiánok korábbi világrendjének lerombolása is; több beszámolóban lehet olvasni egyéni vagy csoportos öngyilkosságról, illetve abortuszokról, ami az új helyzet elleni tiltakozás volt a lakosság részéről. A brazil területeken sokkal nagyobb számban jelentkező, az indiánok irtását célzó és rabszolgaszerező háborúk is megtették hatásukat: a partmenti régiókban hamar munkaerőhiány jelentkezett, melyet Afrikából behurcolt rabszolgákkal próbáltak enyhíteni.⁴⁵ 1492 és 1800 között mintegy 9 millió afrikai érkezett az amerikai kontinensre,⁴⁶ a 19. században az afrikaiak behurcolása pedig még számos országban tovább folytatódott (a legtöbb latin-amerikai országban a század közepére

⁴⁰ Anderle, Ádám: *Latin-Amerika története*, 2. kiad., JATEPress, Szeged, 2010, 33–34.

⁴¹ Alfred Kroeber 1939-es adata.

⁴² Henry F. Dobyns 1966-os adata.

⁴³ Denevan, William M.: *The Native Population of the Americas in 1492*, University of Wisconsin Press, 1992, 13–34.

⁴⁴ Bethell, Leslie (szerk.): *Historia de América Latina*, 1. kötet, Editorial Crítica, Barcelona, 1990, 174–175.

⁴⁵ Coe, Michael – Snow, Dean – Benson, Elizabeth: *Az ősi Amerika atlasza*, Helikon, Budapest, 1997, 22–23.

⁴⁶ Moya, José C.: „Migración africana y formación social en las Américas, 1500–2000”, in: *Revista de Indias*, vol. LXXII, no. 255, 321.

megszűnt a rabszolgaság, az Egyesült Államokban azonban csak 1865-ben, Brazíliában és Kubában pedig csak az 1880-as években törölték el).

Az első felfedezőutak, majd a hódítások hatására egyre nagyobb számban érkeztek katonák, funkcionáriusok, egyháziak a gyarmatokra. Legtöbbjük később haza kívánt térni, azonban sokan végül az Újvilágban maradtak, a megszülető új, gyarmati társadalom tagjaiként. A portugálok számára a brazil területek csak egyike voltak a nagy kereskedelmi érdekeltségeiknek, energiájukat az első időkben inkább Ázsiára, különösen Indiára, illetve Afrikára összepontosították.⁴⁷ A spanyol koronával szemben a portugálok csak az 1530-as években kezdték meg a hivatalos gyarmatosítást, III. János király 1534-ben örökletes kapitányságokat jelölt ki a brazil területeken, az ezeket irányító nemesek egyik kötelezettsége volt e területek benépesítése.⁴⁸ A gyarmati kori bevándorlást a kezdetektől fogva szigorúan szabályozta mind a portugál, mind a spanyol korona, bár a portugálok a kereskedelmi célokat és az ültetvények megalapítását tartották szem előtt és kevésbé koncentrálták a gyarmati adminisztráció kiépítésére.⁴⁹ A Portugál Királyság 1600-ig engedélyhez kötötte a kiutazást Amerikába, a külföldiek esetében azonban megengedőbb volt a spanyol koronánál. A szigorú, centralizált politikának mindenekelőtt vallási és etnikai jellege volt, a kivándorlóknak bizonyítaniuk kellett vértisztségüket (nem lehettek mór, zsidó vagy roma származásúak) és keresztényi elkötelezettségüket. Sőt, spanyol területekről a *Consejo de Indias* (Indiák Tanácsának) döntése értelmében, az első időkben kizárólag Kasztília és Aragónia alattvalói számára volt szabad az út, csak V. Károly uralkodása alatt egy rövid periódusban kaptak engedélyt más királyságok katolikus lakosai, illetve kevés számú német kereskedő utazásra. A migrációs ügyekért a spanyol területeken az első időkben a *Casa de Contratación*⁵⁰, majd 1546-tól a *Consejo de Indias* volt a felelős. A szabályozások ellenére rengetegen érkeztek hivatalos papírok nélkül, közöttük számos külföldi. Amerikába érkezésük után pedig a „legális korrupció” eszközét kihasználva, azaz fizetség (*composición*) fejében engedélyezetté vált a gyarmatokon való tartózkodásuk. E gyakorlat a 17. században egyre jobban elterjedt, a külföldiek pedig főleg a kikötővárosokban és bányaközpontokban telepedtek le. Más külföldiek először Kasztíliába, Andalúziába vándoroltak, hogy aztán ott engedélyt szerezhessenek a kiutazásra. A spanyol közigazgatás igyekezett távol tartani, illetve kiűzni az ellenséges országokból érkezőket, számuk sosem volt túl magas. Legtöbbjük Portugáliából, Franciaországból, Olaszországból, más déli országból, illetve Angliából érkezett.⁵¹

Itt említjük meg a zsidók kivándorlását, akik közül néhányan már Kolumbuszt első útján elkísérték. A történelem sajátos egybeesése, hogy éppen Kolumbusz Palos kikötőjéből való indulása napjának előestéjén, 1492. augusztus 2-án járt

⁴⁷ Lang, James: *Portuguese Brazil. The King's plantation*, Academic Press, New York, 1979, 3.

⁴⁸ Hermano Saraiva, José: *Portugália rövid története*, Atelier Könyvtár, Budapest, 2011, 140.

⁴⁹ Lang, James: *id. mű*, 1979, 23–24.

⁵⁰ A kereskedelemért felelős gyarmati intézmény, melynek székhelye Sevilla volt.

⁵¹ Mörner, Magnus: *Adventurers and proletarians. The story of migrants in Latin-America*, University of Pittsburgh Press, 1985, 6.

le a zsidók kiűzéséről szóló spanyol rendelet kihirdetésétől számított négyhónapos türelmi idő. Sokan először Portugáliába menekültek, hogy menedékjogot kapjanak, ámde néhány hónappal később a portugál területekről is kiűzték a zsidókat.⁵² Kolumbusz útját számos zsidó támogatta mind anyagilag, mind a királyi udvarokban történő közbenjárásokkal. Az expedíció egyik hajóorvosa, illetve Rodrigo de Triana, a szárazföldet először megpillantó hajós is zsidó származású volt, sőt, Kolumbusz héber tolmácsot is vitt magával, úgy gondolva, szükség lehet rá, ha megérkeznek Keletre. A következő években sok zsidó telepedett le a Karib-térségben, Új-Spanyolországban⁵³ és a brazil területeken, remélve, hogy észrevétlenül maradhatnak a gyarmati inkvizíció előtt. A témáról részletesebben egy későbbi fejezetben írunk.⁵⁴

Az első felfedező utakat követően beérkező spanyolok számát tekintve eltérőek az adatok, Magnus Mörner a 16. században mintegy 250 ezer, míg a következő fél évszázadban közel 200 ezer spanyol bevándorlóról ír, mely az anyaország korabeli 8 milliós lakosságát figyelembe véve jelentős számnak tűnik, azonban sokan cáfolják ezeket az adatokat és jóval alacsonyabb számokat becsülnék.⁵⁵ A Kolumbusz első útját követő évtizedben alig 300 spanyol érkezéséről beszélhetünk, a valódi gyarmatosítás és letelepedés Hispaniola szigetén⁵⁶ 2500 bevándorló érkezésével 1502-től indult el. Mexikó és Peru meghódítása csekély számú spanyol részvételével történt, de ezt követően ezeken a területeken is megkezdődött a letelepedés. A portugál területeken 1583-ban a fehér lakosságot 25 ezer főre becsülték.⁵⁷ A 16–17. századi történések között kell megemlíteni azt a holland gyarmatosítási kísérletet is, amely a spanyol-portugál perszonálunió (1580–1640) idején a brazil partvidékre irányult. Már a 16. század végén érdekelt-ségeik lettek a Karib-térségben, majd az amerikai és afrikai kereskedelmet felügyelő Nyugat-Indiai Társaság 1621-es megalakításával komolyabb gyarmatosítási kísérletek indultak mind Észak-Amerikában, mind Amerika déli partvidékén. A spanyol-holland nyolcvanéves háború 12 éves fegyverszünetét követően (1621) a harcok kiújultak és a konfliktusok a gyarmati területeken is érzékelhetőek voltak. A hollandok a spanyolok által kevésbé felügyelt portugál területek elfoglalását célozták meg, és megalapították Új-Hollandiát, melynek legjelentősebb városa Recife lett.

⁵² 1497-ben egy új rendelet értelmében az át nem keresztelkedett zsidókat utasították ki az országból.

⁵³ A mai Mexikó, Közép-Amerika országai, Venezuela, a Karib-térség számos szigete, illetve néhány csendes-óceáni sziget, közöttük a Fülöp-szigetek tartoztak Új-Spanyolország fennhatósága alá.

⁵⁴ Mesa Bernal, Daniel: „Los judíos en el descubrimiento de América”, in: *Repertorio histórico de la Academia Anticuena de Historia*, 1989, vol. 38, no. 252.

⁵⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 8–9.

⁵⁶ Ma Haiti és a Dominikai Köztársaság található a szigeten.

⁵⁷ Hermano Saraiva, José: *id. mű*, 141.

A portugáloknak 1654-ben sikerült visszaszerezniük a területeket, ami hivatalossá az 1661-es békében vált csak.⁵⁸

A kivándorlókról szóló információk szerint a 16. században szinte csak férfiak érkeztek mind a spanyol, mind a portugál gyarmatokra. Az első időkben európai nők valóban csekély számban voltak jelen, az első három évtizedben csak mintegy 6 százalékát alkották a kivándoroltaknak. A korona igyekezett elősegíteni a nők és családok kiutazását. A 16. század második felétől növekedett ugyan a nők száma, de alig múlta felül az összes bevándorolt egynegyedét, a század végére viszont már közel 35 százalékos volt az arányuk a fehér lakosság között. A félszigeti asszonyok hiányának, illetve csekély számának köszönhetően elkezdődött a keveredés az őslakosok és a spanyolok között. A spanyol férfiak és indián nők közötti kapcsolatok nem bizonyultak hosszú életűnek, illetve az egyház sem nézte a keveredést jó szemmel. Az első időkben a korona csak az azték vagy inka királyi, illetve nemesi családból született nőkkel való házasságot támogatta, azonban erre kevés példát lehetett látni. Később megindult a családok bevándorlása is, a kézműves, kereskedő, mezőgazdasági munkás, bányász férfiakat elkísérték asszonyaik is az Újvilágba.⁵⁹ A legtöbb spanyol bevándorló Andalúziából érkezett. Extremadura, Kasztília és León voltak a további fontos kibocsátó régiók, azonban érkeztek asztúriaiak, katalánok, galíciaiak, aragóniaiak, baszkok is, ez utóbbiak összetartó csoportot alkotva a kontinensen. A 16. század második felére mintegy 150 ezer főt tett ki a spanyol gyarmati lakosság, meglehetősen kisebbséget alkotva a megtizedelt indián lakossággal szemben.⁶⁰ Az Afrikából érkező rabszolgák mellett a Fülöp-szigetek meghódításával néhány ezer fő fülöp-szigeteki rabszolga is érkezett, illetve kisszámú ázsiai (japán, kínai, kelet-indiai) bevándorló is megjelent. Az anyaországba visszavándorlókról igen hiányosak az információk. Pizarro 168 fős seregéből történeti források szerint legalább hetvennégyen visszatértek az anyaországba. Az is bizonyos, hogy a bevándorlók többsége kezdetben hódító és nem telepes volt, azaz már a kezdetektől beszélhetünk visszavándorlásról is: az „indianos”-nak hívott félszigetiek a gyarmatokon töltött idő után utolsó éveikre hazatértek. Azonban sokan voltak olyanok, akiknek ugyan nem teljesültek álmaik az Újvilágban, már nem tudták finanszírozni hazautazásukat.⁶¹

Az Újvilágba érkezők többsége városlakó volt, ez éreztette hatását a gyarmatokon is. 31 város adta a kivándorlók 45 százalékát, ezek közül a két talán legjelentősebb kibocsátó város Sevilla és Toledo volt. A kivándorlók nem túl nagy ará-

⁵⁸ Garrido Díez de Baldeón, Enrique: „Los años iniciales de la intervención bélica holandesa en Brasil, 1621–1635”, in: *El futuro del pasado*, no. 4. 357–374; Guerra Vilaboy, Sergio – Prieto Rozos, Alberto: *Breve historia del Brasil*, Universidad de La Habana, 1987, 49–52.

⁵⁹ Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991, 11.

⁶⁰ Bethell, Leslie (szerk.): *Historia de América Latina*, 4. kötet, Editorial Crítica, Barcelona, 1990, 26.

⁶¹ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 12–13.

nyát tették ki az encomenderók⁶², majd később hacendadók, azaz nagybirtokosok. Kereskedők, hidalgók, kézművesek, egyháziak és a közigazgatás hivatalnokai alkottak továbbá népes csoportot.⁶³ Külön kell megemlíteni az igen nagy számú csavargó, vándorló életmódot folytatókat („vagabundos”), akik a kapott encomiendájukkal nem elégedett, a letelepülni nem képes hódítók, a szerény anyagi körülményekkel rendelkező, eladósodott telepesek, vagy az illegális bevándorlók közül kerültek ki. A csavargók között egyre nagyobb arányban nőtt a meszticek száma is. Már a 16. század közepén több ezer vándorló életmódot folytató élhetett Új-Spanyolországban, számítások szerint a Peruban élő nyolcezer spanyol közül kető-négyezer csavargó volt, számuk pedig a kontinensen a korona erőfeszítései ellenére csak nőtt, egyre nagyobb problémát okozva a gyarmati hatóságoknak. A munkát nem vállaló és letelepülni nem hajlandókat kiutasíthatták a gyarmatokról, de végül általában csak az adott térségből, azaz provinciából száműzték őket, ami annyit jelentett, hogy átvándoroltak egy másik provinciába. A probléma megoldására több lehetőség kínálkozott: kötelezhették kényszermunkára őket, vagy arra, hogy valahol alkalmazottként munkát vállaljanak, illetve elküldhették őket katonai szolgálatra Chilébe az araukán indiánok elleni harcra, vagy a Fülöp-szigetekre, esetleg Észak-Mexikóba a chichimék határvidékre. A hatóságok szemében a csavargók a legnagyobb veszélyt az indián népeségre jelentették; attól tartottak, az indián társadalom rossz példát lát bennük. Ezen okokból kifolyólag a csavargókat, illetve később a meszticeket, mulattokat, zambókat és feketéket igyekeztek elkülöníteni a benszülött falvaktól.⁶⁴

Röviddel a gyarmati rendszer kiépítésének megkezdését követően Európában egyedülálló módon Spanyolországban vita alakult ki az őslakosok megítélése kapcsán. Az indiánok társadalmát képviselő Bartolomé de Las Casas munkásságának köszönhetően olyan alapvető kérdések merültek fel, mint például volt-e joga a spanyoloknak meghódítani az új területeket és megszerezni a kontinensen talált hatalmas mennyiségű nemesfémeket és más kincset, egyáltalán embernek tekinthető-e az őslakosok, illetve igazságos volt-e az ellenük folytatott harc. Las Casas a gyarmatosítók felfogását képviselő Ginés de Sepúlveda-val folytatott, valladolídi vitaként (1550–1551) ismert morális és teológiai diskurzusa az Újvilág meghódításáról és a két kultúra találkozásáról nyertes nélkül záródott, ugyanakkor a térítés szükségességében (de nem annak módjában) egyetértettek a szereplők.⁶⁵ Az európaiak szemszögéből egy új világ felfedezéséről volt szó, és ezt az új világot csak európai szemmel tudták vizsgálni. Az európai életmód és szokások követendő

⁶² Az encomienda kezdetben szolgálati jellegű birtok volt, később jogot jelentett egyes területek indián adóiból származó járadék beszedésére is. Az encomenderókra a király egy-két generációra indiánokat bízott, ezek munkáját felhasználhatták, védelmükért és vallási nevelésükért cserébe.

⁶³ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 15–17.

⁶⁴ Mörner, Magnus: *La corona española y los foraneos en los pueblos de indios de América*, Instituto de Estudios Ibero-Americanos, Stokholm, 1970, 75–79.

⁶⁵ Pécsi, Györgyi: „Indián őslakók, spanyol hódítók”, in: *Kortárs Online*, 2007/11, <http://www.kortaronline.hu/2007/11/a-kalap-ara/5229>.

példaként, a fejlődés mintájaként jelentek meg. Ezen eurocentrizmus pedig a rasz-szizmus bölcsője lett. Az indián és általában véve a színesbőrű fajok alsóbbrendűként való kezelése már a kezdetektől jelen volt és a mai napig erősen érzékelhető jelenség a latin-amerikai társadalmakban. Azaz a faji előítéletek nem a befogadó, hanem a bevándorló csoport részéről jelentek meg elsőként.

A 17. századi visszaesés után a 18. század a gyarmati kor első évtizedeibe képest kisebb számú spanyol és portugál bevándorló érkezését hozta magával. Kereskedőkön, katonai, állami, egyházi tisztségviselőkön kívül telepések is érkeztek, melyet a spanyol korona is ösztönözni próbált, így enyhítve az anyaállamban jelentkező túlnépesedést. A 18. század második felétől érezhető a növekedés a bevándorlók számát tekintve, a század utolsó évtizedeitől egyre többen érkeztek a Kanári-szigetektől a Karib-térségbe, illetve Dél-Amerika déli régióiba. 1678-ig a korona ugyan megtiltotta a szigetektől való kivándorlást, illegális kivándorlók azonban ekkor is voltak. A 18. században viszont már maga a spanyol korona ösztönözte a kanáriaiak gyarmatokra vándorlását a célból, hogy betelepítsék az Antillák és Tierra Firme⁶⁶ egyes régióit (a politika a Kanári-szigetek nagyarányú népességsökkenését okozta: a 18. században mintegy százezer kivándoroltról tudunk).⁶⁷ A félszigeten is megváltoztak a körülmények: a korábbi andalúz, extremadurai és kasztíliai hegemonia eltűnt, új kibocsátó régiók emelkedtek fel: egyre többen az északi területekről váltak neki az útnak (baszkok, kantábriaiak, asztúriaiak, galíciaiak, katalánok). A kivándorlást az ezeken a területeken nagyobb mértékben jelentkező demográfiai növekedés, máshol a helyi mezőgazdasági rendszer átalakulása, illetve a helyi ipar válsága is magyarázza. A bevándoroltak között a baszkok, galíciaiak és katalánok (főként katalán kereskedők) jelentették a legnépesebb csoportot, ez utóbbiak főként az Antillákra és Río de la Plata térségébe utaztak. A 17. század végén Mexikóváros félszigeti lakosainak már 15 százalékát baszkok alkották. A késő gyarmati korszakban Mexikó bevándorlóinak 64 százaléka észak-spanyol régiókból érkezett.⁶⁸

A fent említett folyamatokat elősegítette az a tény, hogy 1778-ban III. Károly felszabadította az Amerika felé irányuló kereskedelmet, ami a barcelonai kikötő megnyitását és a kivándorlók számára új kiindulási és érkezési pontokat jelentett; összesen 13 spanyol és 27 amerikai kikötő kereskedhetett egymással a rendelet értelmében.⁶⁹ Jellemzően kereskedők kivándorlására Magnus Mörner⁷⁰től olvashatunk egy példát: 1778 és 1785 között Buenos Aires 142 nagykereskedője közül 112 az Ibériai-félszigetről, míg újabb 9 Európa más régióiból érkezett. A jellegzetes kereskedő észak-spanyol vidéki városból származott, és egy nagyobb városba vándorolt, mielőtt Río de la Plata felé indult volna útnak. Legtöbbször a nagybáty-

⁶⁶ A spanyolok által meghódított első szárazföldi területek: Dél-Amerika északi partvidéke és Közép-Amerika karibi partvidéke.

⁶⁷ Macías Hernández, Antonio M.: „La emigración canaria a América”, in: Eiras Roel, Antonio (szerk.): *id. mű*, 1991, 286.

⁶⁸ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 14.

⁶⁹ Fisher, J. Robert: *El comercio entre España e Hispanoamérica (1797–1820)*, Banco de España, Madrid, 1993, 15–18.

ja vagy más rokona már kint várta a gyarmatokon, azaz sokszor családi kapcsolatok segítségével szervezték meg a kiutazást és a letelepedést.⁷⁰ Meg kell azonban mindenképpen említeni, hogy a korszakra ekkor még inkább jellemző a félszigeten belüli vándorlás, azaz egy-egy szegényebb térségből egy másik, nagyobb lehetőségeket nyújtó régióba való átköltözés, mely kisebb anyagi áldozattal járt, mint a gyarmatokra való utazás. A déli területekre, például Andalúziába érkezők később már lehet, hogy innen mégiscsak nekivágtak a nagy útnak. Ezt nevezzük kétlépcsős emigrációnak, mely sok észak-spanyol kivándorlóra jellemző volt.⁷¹

A gyarmati kor végére a lakosság mintegy egyötödét alkották a fehérek, a meszticék körülbelül egyharmadát, az őslakosok pedig a népesség 45 százalékát tették ki. Lassan ugyan, de elindult a mélypontról a növekedés a bennszülött lakosság számát tekintve. Az indiánok lakta területeken a fehér bevándorlók kis szigeteket alkottak, főként a nagyobb településeken, városokban, nagybirtokokon éltek. Az európaiak kezdetben Új-Spanyolországba érkeztek nagyobb számban, a dél-amerikai Potosí ezüstbányáinak felfedezésével azonban ez a térség vált vonzóbbá, majd e szerepet újra Új-Spanyolország vette át. A gyarmati kor második felére a spanyol lakosság nagy része a következő régiókban összpontosult: Río de la Plata, Közép-Chile, Dél- és Közép-Peru partvidéki zónái, Nueva Granada nyugati völgyvidéke, venezuelai Andok, Costa Rica, Új-Spanyolország északi része, illetve Santo Domingo, Kuba és Puerto Rico egyes régiói.⁷² A La Plata medencéje (Río Grande do Sul-tól Buenos Airesig és Córdobaig) a legkiterjedtebb fehér hegemoniájú terület volt. 1778-ban a Buenos Airestől délre fekvő pampa lakosainak háromnegyede félszigeti vagy kreol, míg Uruguay Banda Oriental⁷³ nevű térségében ez az arány 72 százalékos volt. Ezeken a területeken a következő legnépesebb csoportot már nem indiánok, hanem feketék alkották. Chile is igen magas (70–80 százalékos) európai leszármazott lakosságot mutatott, noha nem lehet pontosan tudni, hogy meszticekről vagy valóban fehérekről volt-e szó.⁷⁴

Bár a fehér bevándorlók a kontinensen kisebbséget alkottak, fontos szerepet játszottak az új gyarmati társadalom megszületésében és átalakulásában. A gyarmati kor utolsó időszakára azonban fokozódó jelentőségre tettek szert a már kint született fehérek, azaz kreolok; közöttük és a félszigetiek között pedig egyre inkább kiéleződött a feszültség mind gazdasági, mind politikai téren. Egyre fontosabbá váltak a mesztic rétegek is.

⁷⁰ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 15–16.

⁷¹ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 16.

⁷² Bethell, Leslie (szerk.): *id. mű*, 4. kötet, 1990, 36–38.

⁷³ Az Uruguay folyótól keletre eső területek.

⁷⁴ Sánchez Albornoz, Nicolás: *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2000*, Alianza Editorial, Madrid, 1977, 2. kiadás, 149.

A NAGYARÁNYÚ BEVÁNDORLÁS IDŐSZAKA

Bár a szigorú félszigeti kivándorlási politika enyhülést mutatott a 18. század második felében, és egyre nagyobb számú kivándorló érkezett a gyarmatokra, valódi változások a függetlenség kivívását követően, a 19. század első évtizedeitől indultak csak el. A Spanyolországtól függetlenedett, új latin-amerikai államok egyik legfontosabb politikai célkitűzése az európai – és lehetőleg nem ibériai – bevándorlás ösztönzése volt, ezzel is elősegítve egyrészt a hatalmas, kiaknázatlan területek benépesítését, az ültetvényes gazdálkodásban hiányzó munkaerő biztosítását és az elmaradott rétegek társadalomba integrálását. Az európai és indián, illetve afrikai lakosság keveredésének köszönhetően a legtöbb ország a 20. századra mesztic többségűvé vált.⁷⁵ Ahogy említettük, a 18. század második felétől érezhető volt a bevándorlás intenzitásának növekedése. Durand számításaira hivatkozva Sánchez Albornoz azt állítja, hogy Észak-Amerikát leszámítva sehol a világon nem volt ekkora mértékű a népességnövekedés a 18. század második felétől a 20. század elejéig tartó periódusban. Az éves növekedés 1750–1800 között 0,8 százalék, 1800–1850 között 0,9 százalék, 1850–1900 között 1,3 százalék, míg az 1900–1950 közötti időszakban 1,6 százalék volt. Európa ugyanezekre az időszakokra vonatkozó adatai jócskán elmaradtak az előbbiektől: 0,4 százalék, 0,6 százalék, 0,7 százalék és 0,6 százalék volt az éves növekedés. A 20. század elejéig három fontos szakaszt lehetett megkülönböztetni a szubkontinens demográfiai folyamataiban: a kezdeti stabilizációt (az indián lakosság számának csökkenése megállt, illetve lassú emelkedés indult el) követően a 18. század második fele és a 19. század eleje közötti időszakban általános növekedés volt érzékelhető (indián, afrikai és ibériai forrásból), melyet később nagyarányú növekedés követett az új kibocsátó régiókból érkezőknek köszönhetően.⁷⁶

A 19. század és a 20. század eleje számottevő változásokat hozott magával mind világgazdasági, mind demográfiai és politikai téren, a bevándorlás megindulását és növekedését különböző pull és push faktorok segítették. Nyugat-Európa országai a 19. század első évtizedeiben számos megoldandó gazdasági-társadalmi problémával néztek szembe, ezek közül is kiemelkedett az iparosodási és városiadási folyamatoknak (és a halálózasi ráták csökkenésének, illetve a várható élettartam növekedésének) is köszönhető demográfiai növekedés,⁷⁷ a földnélküli paraszti réteg megjelenése a hagyományos mezőgazdasági rendszer felbomlásának következtében, illetve az élelmiszerszükségletek fokozódása, mely egyre nagyobb nyomásként jelentkezett egyes régiókban.⁷⁸ A kivándorlásban a demográfiai nyomás mérséklésének lehetőségét látták több országban, élükön Angliával.

⁷⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 20–21.

⁷⁶ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 106–107.

⁷⁷ Míg 1600 és 1750 között az átlagos demográfiai növekedés 0,15 százalék volt, addig 1750 és 1850 között 0,63 százalékra növekedett. Forrás: Livi Bacci, Massimo: *A concise history of world population*, John Wiley&Sons, Chichester, 2017, 69.

⁷⁸ Livi Bacci, Massimo: *id. mű*, 2017, 69–71.

A kivándorlás egyes időszakokban történő ciklikus megugrása az európai születési ráták kiemelkedő periódusaihoz köthető (Észak- és Nyugat-Európa, illetve Közép- és Kelet-Európa között több évtizedes időbeni eltolódással). Ahogy azt Puskás Julianna megjegyzi, az Európában jelentkező fellendülő időszakokat követően 20–25 évvel később érzékelhető minden esetben a kivándorlás megegyezése (a fiatal generációk munkaképessé válásával párhuzamosan). Az európai gazdasági fejlődés, az iparosodás erősödése azonban már a kivándorláson kívül más alternatívákat is kínált, a szintén fejlődő mezőgazdaságban munkát nem találók számára a városi ipar vonzóerőt jelentett, így ezekben az országokban a kezdeti erőteljes kivándorlást követően a belső migráció növekedése látható.⁷⁹

Latin-Amerika Európával szemben a nemzetközi munkamegosztásban egyértelműen a nyersanyag- és élelmiszerellátó szerepét töltötte be. A nyersanyagok kitermeléséhez, a mezőgazdasági munkákhoz, a hatalmas lakatlan területek megműveléséhez pedig nagyszámú munkaerőre és telepesre volt szükség. Az új kormányok a helyett, hogy a kontinensen vagy az országokon belüli áttelepítéseket támogatták volna, inkább a külföldi bevándorlást ösztönözték. Könnyebbnek és gyorsabbnak tűnt a már szakképzett munkaerő behozatala, mint a helyi munkaerő betanítása. A nagy kiterjedésű, megművelendő földek, a szakképzett munkaerő hiánya és a megtermelt termékek iránti kereslet mellett a bevándorlást ösztönző jogi szabályozás és a bevándoroltak befogadásához szükséges infrastruktúra is fontos feltétele volt a nagyobb arányú migráció megindulásának.⁸⁰ Mindemellett nem elhanyagolható tényező a személyi és rokonok kapcsolatok egyre erősödő szerepe sem, a századvég kivándorlási hullámában már igen fontos elemként lesz ez jelen. A 19. század közepére a legtöbb országban a liberális kormányok végképp eltörölték a rabszolgaságot, ennek következtében az ültetvényeken egyre erőteljesebb munkaerőhiány jelentkezett. Kivételként Kubát (1898-ig maradt spanyol gyarmati terület) és Brazíliát kell megemlíteni, ezekbe az országokba a század első két harmadában továbbra is nagy számú afrikai rabszolga érkezett.

Szintén hatással volt a migrációs folyamatokra az az általános elképzelés, miszerint az őslakosság civilizálását és fejlődését szolgálta volna a Nyugat-Európa felől érkező munkások jelenléte. Még mindig sok olyan térség volt, ahol vad indián törzsek éltek, e területek pacifikálása igen nehéz és hosszú folyamatnak ígérkezett. Az indiánt a gyarmati kor óta a társadalom alsóbbrendű tagjának vélték, és úgy gondolták, csak a nyugati neveléssel, illetve önmaga feladásával asszimilálódhat a társadalomba. E gondolatmenet a független Latin-Amerikában legerőteljesebben Argentínában jelentkezett, a 19. század második harmadában itt megszülető romantikus, civilizáló nemzedék tagjai számára Európa jelentette a követendő példát.⁸¹ Európában töltött éveik alatt elkötelezett hívei lettek a modernizációnak, a gazdasági és társadalmi haladásnak. E haladás gátját jelentették szerintük az indián

⁷⁹ Puskás, Julianna: „Kivándorlás – bevándorlás – etnikum. (Kutatások az Egyesült Államokban és Európában)”, in: *Történelmi Szemle*, 1980/4, 656–657.

⁸⁰ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 106–107.

⁸¹ A romantikus, vagy más néven 37-es nemzedéket fiatal egyetemisták alkották, legfőbb képviselői Juan Bautista Alberdi, Domingo Sarmiento és Esteban Echeverría.

tömegek. Az iparosítást, az oktatás és a társadalom átalakítását idegen tőke segítségével képzelték el, és azt remélték, angolszász és germán népek betelepítése hozza majd el a civilizációt, a fejlődést a kontinensre, az őslakosok fehérekkel való keveredése pedig a barbárságot is megszünteti.⁸²

A század közepén még jobban felerősödött az az elképzelés, miszerint az iparosodott Európa lakosai megoldhatnák a munkaerő problémákat, egyszersmind elhozhatnák a kontinensre a kor fejlett technológiáit. E vállalkozáshoz az Egyesült Államok jó példát szolgáltat, a század második felében pedig a különböző eszméáramlatok (pozitivizmus, darwinizmus) is ezen elgondolásokat támogatták. Különösen a század utolsó három évtizedében az Európából érkező pozitivizmus erősen éreztette hatását a szubkontinens értelmiségi gondolkodásában. Témánk szempontjából azért fontos a latin-amerikai pozitivizmus jelentőségének említése, mert Európától eltérően, nem egyszerűen filozófiai gondolkodásként jelentkezett, hanem komoly hatása volt számos ország (például Brazília, Mexikó) gazdasági, politikai életére, sőt egyes államok kormánypolitikájának ideológiai alapját adta.⁸³

A „haladás” a kor legfontosabb jelszavává vált, ez pedig egyet jelentett az iparral, a kapitalizmus elterjedésével, a vasút megjelenésével, mindazzal, ami Európa felől érkezett. A „rend” pedig ahhoz volt szükséges, hogy e nagyszabású terveket végre lehessen hajtani. A társadalom két szektorának, a vidéknek és a városnak az ellentéte vált egyre hangsúlyosabbá, előbbi mögött a földbirtokosok, utóbbi mögött az európai példákat támogató, városi kereskedő polgárság érdekei álltak. Domingo Faustino Sarmiento, 1845-ös, *Civilizáció és barbárság* című műve klaszszikus példájává és szimbólumává vált e két világ konfrontációjának, ekkortól állandósulni látszik az európai fehér faj felsőbbrendűségének hangsúlyozása az indián és fekete tömegekkel szemben. „Fehérnek” lenni nem feltétlenül faji kategóriát jelentett, sokkal inkább osztálykategóriát, a civilizáció egy magasabb lépcsőfokát. A cél a vidéki, szegény, tudatlan, főként indián rétegek civilizálása volt, ennek legfontosabb eszközei között a külföldi –európai– tőke nagyobb súlyú jelenlétét, az oktatás fejlesztését, az európai kultúra és szokások terjesztését említhetjük. A pozitivizmus egyet jelentett a modernizációval, a társadalom átalakításával, azaz

⁸² Álvarez, Santiago: „Indios, gauchos y negros, el otro en la literatura Argentina del siglo XIX”, in: *Desde el Fondo*, 2002, 7; Anderle, Ádám: „Nemzet és identitás Latin-Amerikában”, in: Balogh, András – Rostoványi, Zsolt – Búr, Gábor – Anderle, Ádám (szerk.): *Nemzet és Nacionalizmus*, Korona, Budapest, 2002, 459–476.

⁸³ Ayala Mora, Enrique: *Historia general de América Latina: los proyectos nacionales latinoamericanos: sus instrumentos y articulación. 1870–1930*, Unesco, 2008, 252–255. A témában részletesen lásd Nagy, Marcel: *Cambios y continuidades en el pensamiento conservador mexicano decimonónico*, doktori értekezés, Szeged, 2004, 97–105, 156–159; Horváth, Gyula: „El positivismo en México y Brasil. Un estudio comparativo”, in: *Tzintzun. Revista de estudios históricos*, 42, 2005/július-december, 9–32; Horváth, Gyula: „Del positivismo al populismo: México y Brasil durante las últimas décadas del siglo XIX y las primeras del siglo XX”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 1999, vol., 2 no. 5, 3–9; Horváth, Gy. – Szabó, S., H.: *La Historia y las ideas: El liberalismo, positivismo y populismo en Brasil y México*, Dávid Oktatói és Kiadói Bt, Kaposvár, 2004.

a kulturális és gazdasági fejlődésre helyezte a hangsúlyt, melynek elérésében a latin-amerikai országokat az európai minták segíthették.⁸⁴

A pozitívizmus terjedése hatással volt a migrációra is, az európai bevándorlás ösztönzése kormánypolitikákká vált. Juan Bautista Alberdi, az argentin liberalizmus atyja híressé vált jelszava „gobernar es poblar” azaz „kormányozni annyit, mint betelepíteni” jól tükrözi e felfogást. Ugyanakkor viszonylag hamar felszólalt Sarmiento és a kor más gondolkodói ellen, jelezve, veszélyes másolni az európai példákat, fontosabb lenne a helyi, nemzeti szükségletek és viszonyok figyelembevételével meghozni a szükséges lépéseket.⁸⁵ A latin-amerikai pozitívizmus csúcsát az 1880–1910 közötti időszakban érte el, a térségben a masszív európai bevándorlás is erre a korszakra tehető. Fontos tényezőként kell megemlítenünk azt is, hogy Kubába és Brazíliába a század első két harmadában még mindig nagyszámú afrikai rabszolga érkezett, miközben a többi ország liberális kormányai a század közepére végképp eltörölték a rabszolgaságot.

A bevándorlás növekedését segítette az utazási szokások és az utazási körülmények megváltozása is. A 19. század közepétől az európai infrastruktúra fejlődése és világszerte a közlekedés és szállítás forradalma, a vasútépítési láz, a hajózás, illetve a postaszolgálat fejlődése megkönnyítette az óceánon túli és a kontinenseken belüli, országok közötti utazásokat.⁸⁶ A gőzhajók megjelenése lerövidítette a tengeren töltött időt mindemellett, hogy biztonságosabbá vált az utazás.⁸⁷ Míg a század közepén vitorláshajókkal negyven, akár hatvan napig is tartott az út Európából (a vasút megjelenése előtt a kikötőig is tetemes időbe került eljutni), addig az első gőzös 1819-ben huszonhét nap alatt szelte át az óceánt és ért Észak-Amerikába: a *Savannah* nevű hajó Georgiából Liverpoolba tartott, és ugyan gőzgépe csak nyolcvan órán át működött és ezt követően vitorláit kellett használnia, sikerült elérnie úticélját.

Kilenc évvel később már sikerült átjutnia az óceánon egy kis holland gőzösnek kizárólag gőzgép segítségével. Az 1830-as évektől kezdve megjelentek az első nagy hajótársaságok, a közöttük kialakuló verseny pedig jó hatással volt a hajók és a hajózás fejlődésére, az utazási kedv növekedésére.⁸⁸ Az óceán átszeléséhez szükséges idő még tovább csökkent az építéshez használt anyagok változásával: a hajótestek építésénél megjelent a vas, majd az acél is.⁸⁹ 1890-ben

⁸⁴ Anderle, Ádám: *id. mű*, 2002, 459–476.

⁸⁵ Buchenau, Jürgen: „The limits of the Cosmic Race. Immigrant and Nation in Mexico”, in: Foote, Nicola – Goebel, Michael (szerk.): *Immigration and National Identities in Latin America*, University Press of Florida, Gainesville, 2014, 73.

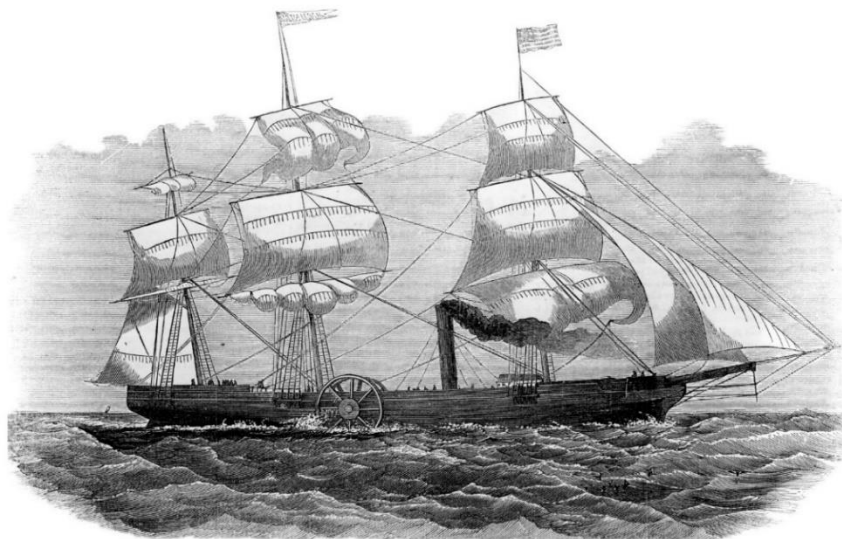
⁸⁶ Az Észak-Amerikába tartó utazási szokások fejlődéséről bővebben lásd Venkovits, Balázs: „A Changing Experience of Transport, Travel, and Mobility: The Transatlantic Crossing to the United States in 19th-century Hungarian Travel Writing”, *Történelmi tanulmányok*, XXII. (2014), 222–238; Glant, Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje*, Dupress, Debrecen, 2013.

⁸⁷ Ayala Mora, Enrique: *id. mű*, 2008, 67.

⁸⁸ O'Rourke, Kevin H. – Williamson, Jeffrey G.: *Globalization and history: the evolution of a nineteenth-century Atlantic economy*, MIT Press, Massachusetts, 1999, 33.

⁸⁹ Barros, Sergio: „Historia de la navegación”, en *Sucesos*, no. 20, 2003, 81–83.

húsz, 1900-ban tizenhét nap alatt lehetett eljutni Spanyolországból Buenos Airesbe,⁹⁰ míg New Yorkba már csak hét-nyolc napig tartott az út az európai kikötőkből. Az utazás lerövidülése mellett a jegyárak csökkenése, a biztonság és komfort növekedése további könnyebbséget eredményezett a kivándorlók számára, egyben hatalmas üzlet volt a hajótársaságoknak.⁹¹

Savannah, amerikai gőzhajó, 1854⁹²

Szintén segítséget jelentettek a más országokba, vagy kontinensre utazók, illetve vándorlók számára a 19. század utolsó harmadában megjelent izokrón térképek.⁹³ A szállítási/utazási idők területi alakulásának térképi szemléltetése komoly jelentőséggel bírt a századfordulón. Az utazóknak, hajósoknak szánt első ilyen térképeket Francis Galton angol polihisztor földrajztudós készítette, különböző színnel jelölve a különböző időintervallumok alatt megtehető utakat, londoni indulással. Az utazási idő lerövidülését mutatja az az 1914-ben megjelent izokrón térkép, melyet a brit földrajztudós és kartográfus, John G. Bartholomev készített el. Észak-Amerika atlanti partvidékére ekkor már a korábbi 10–20 nap helyett a térkép szerint 5–10 nap alatt el lehetett jutni. Latin-Amerikába az út 10–20 napig tartott, amire már egyre több, nem csak magasabb társadalmi rétegekhez tartozó európai vállalkozott. A hajójegyárak is csökkenni kezdtek, spanyol kiindulási ki-

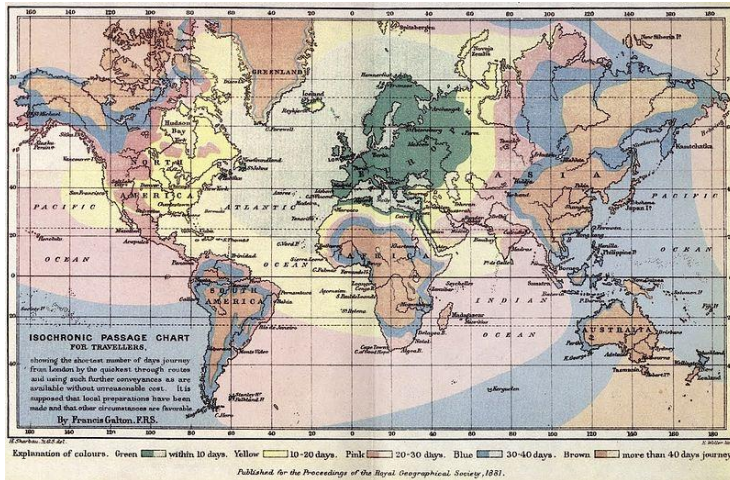
⁹⁰ Moya, José C.: *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850–1930*, University of California Press, Berkeley, 1998, 38.

⁹¹ Szerző nélkül: *A kivándorló zsebkönyve*, Budapest, Légrády Testvérek, 1905, 22.

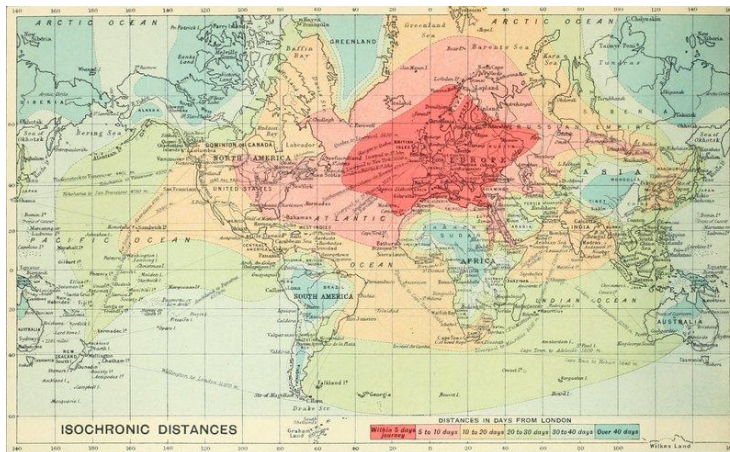
⁹² Savannah, amerikai gőzhajó, egy 1854-es fa karcolat, Library of Congress, Washington DC, közkincs, forrás: *Encyclopædia Britannica Online*, <https://www.britannica.com/topic/Savannah-American-steam-ship?oasmId=168307>.

⁹³ Az izokrón térképeken az egy pontból azonos idő alatt elérhető helyeket vonalakkal kötik össze, ezzel a közlekedési viszonyokról átlátható rajzolatot kaphatunk.

kötőkből 1910-14 között az Amerikai Egyesült Államokba 40 amerikai dollárból, míg Kubába 39, Brazíliába 38, Argentínába 33 dollárból lehetett eljutni. Brit kikötőkből ugyanebben az időben 34 dollárba került átlagosan egy jegy az észak-amerikai úti cél felé.⁹⁴

Francis Galton: *Isochronic Passage Chart*, Királyi Földrajzi Társaság, 1881⁹⁵

John G. Bartholomew: *Isochronic Map*, Királyi Földrajzi Társaság, 1914⁹⁶

⁹⁴ Sánchez-Alonso, Blanca, „The Other Europeans: Immigration into Latin America and the International Labour Market (1870–1930)”, in: *Journal of Iberian and Latin American Economic History* vol. 25, no. 3, 2007, 398.

⁹⁵ Galton, Francis: *Isochronic Passage Chart*, Királyi Földrajzi Társaság, 1881, közkincs, forrás: <https://www.reddit.com/r/MapPorn/>.

⁹⁶ Bartholomew, John G.: *Isochronic Map*, Királyi Földrajzi Társaság, 1914, közkincs, forrás: https://secure.i.telegraph.co.uk/multimedia/archive/03514/isochronic-map-191_3514977a.jpg.

Az óceánon való átkelés veszélyekkel is járt. A Titanic 1912-es balesete nem volt egyedülálló eset, a Dél-Amerikába tartó hajók között is akadt több olyan, amely nem jutott el úticéljáig. Példaként említhetjük a *Sirio* nevű hajó esetét, amely még a mediterrán partoknál elsüllyedt. 1906 augusztusában indult utolsó útjára az 1883-ban épített hajó, Genovából. Az úti cél, Barcelona és Cádiz érintésével, Rio de Janeiro, Santos és végül Buenos Aires lettek volna. Eltérő információk állnak rendelkezésre a hivatalos utasok számát illetően (700–1000 fő körül lehetnek). Feltehetően sok illegális utas is a hajón tartózkodott, akikkel együtt már akár meg is haladhatta az utazók száma a hajó kapacitását (ez 1300 fő volt). A spanyol Cartagena partjaitól alig több, mint egy kilométerre, a tengerben valaminek ütközve süllyedt el a hajó. Az utasok többsége nem tudott úszni, azonban a szerencsétlenségben nagy segítséget jelentett az, hogy a közeli Cabo de Palos halászhajókkal számos utast ki tudtak menteni, így az áldozatok száma nem volt túl magas. A megmenekültek egy részét hazajuttatták, másik részét pedig újabb utasszállító hajók végül tovább szállították, hogy elérjék a brazil és argentin partokat.⁹⁷

*Principessa Mafalda*⁹⁸

Voltak olyan hajók is, amelyek közel voltak ahhoz, hogy elérjék célkikötőjüket. A Principessa Mafalda (az 1902-ben született Savoyai Mafalda hercegnőről kapta nevét) 1908-as megépítésekor a kor legmodernebb luxus óceánjárói közé tartozott. A közel ezer tonnás hajó elegáns szalonjaiban és kabinjaiban az Argentí-

⁹⁷ El Naufragio del vapor “Sirio”, in: *Historia y Arqueología Marítima*, <https://www.histamar.com.ar/InfGral/NaufragioSirio.htm>.

⁹⁸ Principessa Mafalda, közkincs, ismeretlen szerző, forrás: <http://www.ovidiolagos.com/album-de-fotos-principessa-mafalda.pdf>.

nában letelepedett, magasabb társadalmi osztályokba tartozó, olasz kivándoroltak látogattak vissza hazájukba, a visszafele úton pedig mindig újabb kivándorlók is érkeztek. A hajó elavulttá vált azonban 19 éves szolgálati ideje alatt, több javításon esett át 1927-es utolsó indulása előtt. Rio de Janeiro, Montevideo és Buenos Aires voltak ez alkalommal a célkikötők, a hajó olasz, szíriai, spanyol kivándorlókat szállított. Javítások miatt késéssel indult, majd Barcelonában egy napot volt kénytelen várakozni, szintén javítások miatt. A brazil partok közelében sziklába ütközött és eltört egy hajócsavar, aminek következményeként a hajóba áramló hatalmas víztömeg megdöntötte a járművet és az süllyedni kezdett. A közelben egy belga és egy angol hajó haladt, melyek azonban robbanástól tartva, csak több órányi várakozás után közelítették meg a hajót és kezdték meg a mentést. A mintegy 1260 hajón utazóból 400 körülire becsülték az áldozatok számát.⁹⁹

A legfontosabb kiindulási kikötők Európában Genova, Nápoly, Le Havre, Hamburg, Trieszt, Bordeaux és a spanyol kikötők voltak, a kikötőkbe azonban el is kellett jutni. A 19. század első felében már rugós postakocsikkal lehetett közlekedni, fejlődött az úthálózat is, azonban a tömeges utazást csak a század második fele és a vasút megjelenése indította el, mely Európában megkönnyítette a belső migrációt, illetve a kikötőkbe jutást a kontinens belső területeiről is. A 19. század közepétől már vonattal indulhattak csoportosan az európai kikötőkbe a kivándorolni szándékozók.¹⁰⁰ Latin-Amerikába 1837-ben érkezett el a vasút, elsőként Kubába. A szárazföldön Mexikóban adták át az első vasútvonalat, 1850-ben. A latin-amerikai kormányok abban bíztak, hogy a vasút megjelenése az Egyesült Államok példájához hasonlóan fehér bevándorlást ösztönző erővé fog válni, azonban a legtöbb országban szerepe inkább az exportárúk szállítmányozásában volt. Pozitív hatása az európai bevándorlásra igazán csak Argentínában és Brazília déli területein lehetett, a többi országban inkább a régiók közötti, belső migrációt, illetve egyes régiókban az ázsiai bevándorlást segítette.¹⁰¹

Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy a 19. század szinte egészében az Egyesült Államok jelentette a legvonzóbb kivándorlási célpontot a kontinensen, Latin-Amerika csak kiegészítő úti cél volt sokak számára. Az Egyesült Államok munkalehetőségeivel, magasabb béreivel, az ország gyors gazdasági fejlődésével és szociális viszonyaival, az olcsóbb hajójegyárakkal nehezen tudtak versenyezni a latin-amerikai országok, ahol a földrajzi és klimatikus viszonyok, a földtulajdon-szerzés nehézsége, és a jóval magasabb hajójegyárak kezdetben visszavetették a

⁹⁹ „El naufragio del Principessa Mafalda ha conmovido hondamente al mundo entero”, in: *La Nación*, Santiago de Chile, 28/10/1927; El fin del “Principessa Mafalda”, in: *Historia y Arqueología Marítima*, <https://www.histarmar.com.ar/InfGral/AASidoli/PrincipessaMafalda.htm>. A Principessa Mafalda történetét Nemere István írásából ismerhetik a magyar olvasók: Nemere, István: *Rejtelmes óceánok*, Adamo Books, 2013 (1991).

¹⁰⁰ A témában lásd Massey, Douglas S.: „Economic Development and International Migration in Comparative Perspective”, in: *Population and Development Review*, 1988, vol. 14, no. 3, 383–413.

¹⁰¹ Horna, Hernán: „Los ferrocarriles latinoamericanos del siglo diecinueve y los casos del Perú y Colombia”, in: *Ibero Americana, Nordic Journal of Latin American Studies*, vol. 24, no. 2, 35–36.

kivándorlási kedvet.¹⁰² Szintén nehezítő tényezőnek számított a hatalmas távolság, a csendes-óceáni partvidék országai az európai bevándorlók számára sokkal nehezebben elérhető desztinációnak számítottak. A 19. század során számos országban jelentkező anarchia, illetve polgárháborús állapotok is sokakat eltántorítottak a letelepedéstől ezekben a térségekben. A nehezítő körülmények ellenére a század közepétől sikerrel telepedtek le német bevándorlók Braziliában és Chilében, olaszok Argentínában és Braziliában, illetve ez utóbbi országban portugálok is viszonylag korán megjelentek.¹⁰³

A bevándorlást a latin-amerikai országok számos eszközzel próbálták ösztönözni, ezek egyik legfontosabb elemét képezték a különböző törvények és rendeletek.¹⁰⁴ Latin-Amerika legtöbb országa a kiérkező telepeseket szinte azonnal honosította, illetve további kedvezményeket kaptak. A bevándorlók leszármazottjai (a második generáció) már választójoggal is rendelkezhettek.¹⁰⁵ Peruban San Martín 1821. október 8-án kihirdetett rendelete szerint az összes külföldre ugyanazok az állampolgári jogok, illetve törvények vonatkoztak, mint a peruiakra.¹⁰⁶ Egy évvel később egy rendelet mondta ki, hogy azok a külföldiek, akik bármilyen tudományt, művészetet akarnak művelni Peruban, vagy kereskedőházat kívánnak nyitni és le szeretnének telepedni, ha megesküdnek az ország függetlenségére, perui állampolgárokká válnak. Mindemellett „minden külföldi, aki bármely olyan új eljárást vagy eszközt kíván bevezetni az országban, mely a mezőgazdaság és azok termékei, a bányászat, illetve az ipar fejlesztését szolgálja, [...] egy évre adómentességben részesül [...]”.¹⁰⁷ Peru *kínai törvény*ként is ismert, első bevándorlási törvénye 1849-ben született meg, mely egyedülálló a maga nemében az adott korszakban, ugyanis 2. cikkelyében kifejezetten a szerződéses munkások Kínából történő beutaztatásáról szól. A törvény szerint legalább ötven fős csoportokban vártak tíz és negyven év közötti telepeseket, akik Peru mezőgazdasági munkáskéhiányát pótolták volna. Egy-egy beutaztatott munkásért az őket Peruba szállító üzletemberek harminc pesót kaptak, a szerződötetett külföldiek pedig tíz évre mentesültek minden adótól és katonai szolgálattól. A már említett 2. cikkely két üzletember számára négy évre biztosította a kizárólagos jogokat a kínai kulimunkások Peruba történő

¹⁰² Ayala Mora, Enrique, *id. mű*, 2008, 66.

¹⁰³ Sánchez-Alonso, Blanca: „The age of mass migration in Latin America”, in: *Economic History Review*, 2019, vol. 72, no. 1, 6.

¹⁰⁴ Latin-Amerika bevándorlási politikáiról lásd: Jancsó, Katalin: „Bevándorláspolitikák és azok hatásai Latin-Amerikában (1850–1930)”, in: *REGIO*, 26. évf. 3. szám, 2018, 127–154.

¹⁰⁵ Schwarz, Tobias: „Políticas de inmigración en América Latina: el extranjero indeseable en las normas nacionales, de la Independencia hasta los años de 1930”, in: *Procesos: revista ecuatoriana de historia*, 2012, no. 36 (II), 5.

¹⁰⁶ Estatuto Provisional de 1821, 1821. október 8., in: Masías, J.: *Colección de leyes, decretos y ordenes publicadas en el Peru desde su independencia en el año 1821, hasta 31 de diciembre de 1830*, 1831, 1. kötet, 43.

¹⁰⁷ Decreto de 19 de abril de 1822, in: Masías, J.: *Colección de leyes, decretos y ordenes publicadas en el Peru desde su independencia en el año 1821, hasta 31 de diciembre de 1830*, 1831, 1. kötet, 182.

szállítására.¹⁰⁸ Bolívia 1826-os alkotmánya bolíviai állampolgárként fogadott el minden, legalább három éve az országban élő külföldit.¹⁰⁹

Argentína és Chile is igen korán hoztak bevándorlást támogató intézkedéseket. Argentína, a legnagyobb befogadó ország bevándorlási törvényének érdekesebb részletét is idéznünk. Buenos Airesben egy 1824-es rendelet Bevándorlási Bizottság létrehozását írta elő, amelynek legfontosabb feladata a betelepülés elősegítése volt.¹¹⁰ Argentína 1876-ban elfogadott, *Ley Avellanada* néven ismert bevándorlási törvényéig a felállított bizottság által elkészített dokumentum szabályozta a külföldiek érkezését és letelepedését. A bevándorlási törvény rendelkezett egy a belügyminisztérium alá rendelt bevándorlási osztály megalakításáról, amelynek feladatait tizenhat pontban sorolta fel a törvény szövege. E feladatok közé tartozott többek között a bevándorlás ösztönzése, a külföldön tevékenykedő bevándorlási ügynökökkel való kapcsolattartás, a bevándorlókat szállító hajók ellenőrzése és a törvények betartatása, az országba érkezők nyilvántartása, a felállított munkaügyi hivatalokkal a kiérkezettek letelepedésének segítése, éves beszámolók készítése a beérkező telepesekről, származásukról, szakmájukról, további sorsukról stb.¹¹¹ Hasonlóképpen külön pontokban sorolták fel az Európában és Amerikában működő bevándorlási ügynökök feladatait. A törvény pontosan előírta a bevándorlók fogadásának szabályait, a hajók orvosi ellenőrzésének lépéseit. Fertőző betegek, koldusok, bűnözők, hatvan év feletti (kivéve, ha családfelek) nem szállhattak partra. A kiérkezők elszállásolására átmeneti szállásokat állítottak fel, vagy ahol ez nem történt meg, szállodákban helyezték el őket. Az első öt nap költségeit az argentin állam vállalta, illetve tovább segítette a kiérkezőket, amennyiben betegek lettek. A bevándorlatási költségekre külön alapot hozott létre az állam. A törvény részletezte a termőföldek használatának szabályait is, a leteleplő családok legalább 50 hektár földet kaptak, és további földeket vásárolhattak maguknak, amire később visszatérítendő anyagi támogatást kaptak. A termelés beindításához a telepesek igényelhetek haszonállatokat, vetőmagot és szerszámokat.¹¹²

Mint jeleztük, a törvény csak 1876-ban jelent meg, ennél Chilében jóval korábban, a szubkontinens történetében elsőként, már 1824-ben bevándorlási törvényt fogadtak el, amelynek legfőbb célja a megműveletlen területek betelepítése volt, de itt is szerepeltek adókedvezmények és katonai szolgálat alól való mentesség is.¹¹³ Szintén viszonylag korán, már 1831-ben kihirdették Venezuela első bevándorlási

¹⁰⁸ Ley General de Inmigración, 1849. november 17., Lima, Ramón Castilla, in: *Archivo Digital de la Legislación del Perú*, <http://www.leyes.congreso.gob.pe/LeyNoNumP.aspx>.

¹⁰⁹ Constitución política, 19 de noviembre de 1826, Bolívia, <http://www.cervantes-virtual.com/obra-visor/bolivia-3/html/>.

¹¹⁰ Torbágyi, Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*, Szeged, 2009, 146.

¹¹¹ Ley de Inmigración y Colonización de la República Argentina, 1876.10.06., in: Lahouane, Félix: *Códigos y leyes usuales de la República de Argentina*, 1889, 2. kötet, 28.

¹¹² Ley de Inmigración y Colonización de la República Argentina, 1876.10.06., in: Lahouane, Félix: *id. mű*, 1889, 30–48.

¹¹³ Lara Escalona, María Daniela: „Evolución de la legislación migratoria en Chile claves para una lectura (1824–2013)”, in: *Revista de historia del derecho*, no. 47, 2014/ január-június, 63.

törvényét. Venezuela helyzete egyedi volt, a gyarmati korban igen nagy számú kanári-szigeteki érkezett e térségbe, a terület legnagyobb számú bevándorlócsoportját alkotva több évszázadon keresztül, egészen a 20. századig. Egyedül a függetlenségi harcok során csökkent számuk, Simón Bolívar és a függetlenségért harcolók ellenségként tekintettek rájuk. A harcok befejezését követően azonban újra megindult a kanáriaiak bevándorlása, 1831-ben Venezuela első bevándorlási törvénye már kifejezetten a Kanári-szigetéről érkező bevándorlást igyekezett elősegíteni.¹¹⁴ A törvény szövege szerint az új köztársaság hatalmas területét nem volt képes a meglévő népesség megművelni, ez pedig hátráltatta az ország fejlődését, gazdagságának növekedését. Következésképpen a külföldi bevándorlást kellett elősegíteni: „A Kanári-szigetek lakosai könnyen és nagy kedvezményekkel költözhetnek az ország területére, mivel vallásuk, nyelvük, szokásaik azonosak [...]” – fogalmazott a törvény szövege. A köztársaság a kanári-szigeteki bevándorlás ösztönzésére földtulajdont biztosított, továbbá tíz évre adókedvezményeket és felmentést a katonai szolgálat alól.¹¹⁵

Chile és Venezuela korai bevándorlási törvényeit követően néhány országban a század közepén, máshol pár évtizeddel később születtek meg a szabályozó rendeletek. Mexikó betelepítési törvényét az első, 1824-es próbálkozások után 1846-ban fogadták el. A törvény rendelkezett egy kolonizációs osztály felállításáról is, melynek első feladatai közé tartozott a parlagon lévő, telepések számára hasznosítható földek felmérése.¹¹⁶ Costa Rica kolonizációs törvénye 1862-ben született meg, Paraguayban és Uruguayban egészen az 1880-as évekig kellett erre várni. Brazíliában 1818-ban VI. János király indította el német farmerek betelepítését,¹¹⁷ 1823-tól pedig már működött egy Betelepítési Bizottság,¹¹⁸ noha ekkor még a brazil gazdaság munkaerősükségletét nagyrészt rabszolgák biztosították.¹¹⁹ Ugyan 1850-től már megtöltötték a rabszolgákkal való külföldi kereskedelmet, a rabszolgaságot csak 1888-ban törölték el, utolsóként a latin-amerikai országok között. A rabszolgamunka fokozatos kiváltására Brazília ekkor indította el intenzívebben bevándorlást ösztönző politikáját. A brazil társadalom az európai bevándorlás ösztönzésével elérhető „kifehéritésének” gondolata a hatvanas években jelent meg és fő-

¹¹⁴ Primera Garcés, Maye: „El regreso de los blancos pobres. Una aproximación a la política de inmigración de los canarios y españoles a Venezuela promovida a partir de 1830”, in: *Tiempo y espacio*, vol. 20, no. 53, 2010. június, http://www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-94962010000100005.

¹¹⁵ Ley del 13 de junio de 1831, in: *Cuerpo de Leyes de Venezuela*, Caracas, 1. kötet, 1851, 92.

¹¹⁶ Memoria de la Dirección de la Colonización e Industria, in: *Colección de documentos para la historia del comercio exterior de México*, 7. kötet, 1850, 397–404.

¹¹⁷ Tock, David: *German immigration and adaptation to Latin America*, Liberty University, Lynchburg, 1994, 4.

¹¹⁸ Pontos megnevezése: Comissão de Colonização, Civilização e Catequização dos Índios, forrás: Arquivo Histórico da Câmara dos Deputados, <https://arquivohistorico.camara.leg.br/index.php/comissao-de-colonizacao-civilizacao-e-catequizacao-dos-indios>.

¹¹⁹ Kovács, Antónia: „Bevándorlási politika – bevándorolt kisebbségek Brazíliában”, in: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1993. 4. évf. 4, 137.

ként a reformista Aureliano Cândido Tavares Bastos nevéhez kötődik.¹²⁰ Az 1871-ben alapított *Associação Auxiliadora de Colonização e Imigração* bevándorlást segítő társaság a század végétől hatékony munkába kezdett. Azon kívül, hogy São Paulo provinciába bevándorlók beutaztatását segítette, földeket vásárolt fel, mért ki és osztott fel későbbi telepek létrehozására. Azaz Braziliában főként az ültetvényes munkára vártak bevándorlókat, ellentétben Argentínával, ahol az ország benépesítése is az elsődleges célok között szerepelt. A brazil császári kormánnyal kötött egyezség értelmében a társaság fedezte a beutaztatás, a megérkezést követően pedig a szállás és étkeztetés költségeit. 1884-ben egy képviselői csoport indítványozta egy letelepedést segítő törvény elfogadását. A tervzet szerint vasútvonalak és folyók mentén létesítettek volna telepeket, iskolákkal, ahová főként olasz és portugál bevándorlókat vártak volna, mindenekelőtt kávéültetvényekre.¹²¹ A módosításokkal elfogadott törvény értelmében az Európából (a Kanári- és Azori-szigeteket is beleértve) mezőgazdasági telepekre érkezők útiköltségét támogatta a brazil kormány és megindult több telep létesítése. A törvény betartását egy bevándorlásügyi biztos felügyelte.¹²² A köztársaság 1889-es kikiáltásáig, illetve az azt követő további három évben minden tagállamban egy-egy Birtok és Kolonizációs Kirendeltség foglalkozott a bevándorlás megszervezésével, ezt követően a különböző tagállamok saját hatáskörben intézték tovább az ügyeket.¹²³ A Braziliába vándorlókat vonzották az úgynevezett „colono” szerződéses is, melynek értelmében a kávéültetvényekre érkezőknek több forrásból származott jövedelme. A szerződéses értelmében a kávéültetvények felügyeletéért, a megtermelt kávéért, illetve a szüretelési munkáért járó fizetség mellett ingyen szállást, illetve a kávéültetvények közötti területeken ingyenes földhasználatot is kaptak, melyen saját fogyasztásra termelhetek növényeket maguknak a letelepedők.¹²⁴

A bevándorlási törvények elfogadása, a bevándorlási hivatalok felállítása és az európai ügynökök működtetése mellett további propagandatevékenységet is folytattak a kormányok, hogy minél vonzóbbnak mutassák országukat a telepések számára. Különböző országleírásokat, gazdasági elemzéseket, útmutatókat jelentettek meg, melyeket igyekeztek Európában is terjeszteni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy újabb munkáskezek induljanak az európai kikötőkből Latin-Amerika felé. E kiadványok egy részét maguk az Európába küldött bevándorlási ügynökök adták ki és terjesztették. Nagyszerű példa e műfajra egy 1886-ban Párizsban megjelent füzet, melyet Chile bevándorlási ügynöke, B. Dávila-Larrain adott ki *Chili. Its Advantages and Resources for European Emigrants* címmel. Az anyag pontos országleírást ad a korabeli Chiléről: földrajzi és demográfiai jellemzőin túl bemu-

¹²⁰ Velasco Molina, Mónica: „Políticas raciales en Brasil: 1862–1933”, in: *Latinoamérica. Revista de Estudios Latinoamericanos*, vol. 61, 34–36.

¹²¹ González Martínez, Elda Evangelina: *La inmigración esperada: la política migratoria brasileña desde João VI hasta Getúlio Vargas*, CSIC Press, Madrid, 2003, 86–89.

¹²² *Annaes da Assembleia Legislativa Provincial de São Paulo. Primeiro Anno de 25ª Legislatura*, São Paulo, Typographia de Correio Paulistano, 1884, Proyecto n° 7, 35–60.

¹²³ Kovács, Antónia: *id. mű*, 1993, 140.

¹²⁴ Sánchez-Alonso, Blanca: *id. mű*, 2019, 13.

tatja az ország klimatikus viszonyait, melyek – a leírás szerint – optimálisak az európai telepesek számára. Az európai olvasók részletes információkat kaptak Chile gazdasági helyzetéről, mezőgazdaságáról, állattenyésztéséről, bányászatáról, minden esetben kiemelve az ország pozitív mutatóit és kedvező adottságait. Az elemzés folytatásaként az anyag beszámol Chile kereskedelmi mutatóiról, infrastruktúrájáról, politikai felépítményéről, az oktatási rendszerről és az orvosi ellátásról. A kiadványban a chilei ügynök Chilébe bevándorolt külföldiektől pozitív véleményeket közölt, illetve részletes képet kapunk a már létező külföldi telepekről is. „Chile nem egy elképzelt Eldorado.” – írja Larrain, majd így folytatja: „egyszerűen Amerika legbékésebb és egyben a világ egyik legtermékenyebb országa: egy olyan ország, ahol mindenki dolgozik és mindösszesen kellően előrelátónak kell lenni ahhoz, hogy valaki gazdaggá váljon”.¹²⁵

Hasonló céllal íródott egy másik, argentin publikáció is. Az ország függetlenségének és megszületésének századik évfordulójára kiadott füzet alcímének egy rövid magyarázó szövege is van, mely nyilvánvalóvá teszi a megjelentetés valódi célját. Az alcím alapján ebben az esetben is egy országelemzést olvashatunk (a köztársaság statisztikai és földrajzi viszonyait, illetve forrásait jelöli meg), azonban már a címlapon vastag betűkkel szerepel a következő felirat: „A country adapted in every way for European immigration”, azaz már itt kiderül, ismét egy célzottan a bevándorlást támogató kiadványról van szó. Az első oldaltól kezdve részletes leírást olvashatunk arról, milyen procedúrára számíthatnak a kivándorlók megérkezésük pillanatában és azt követően: milyen orvosi vizsgálatokon esnek majd át, milyen élelmiszerellátást kapnak, mit kell tenniük a bevándorlóknak a letelepedés kérelmezéséhez. Hasonlóan a chilei példához, itt is részletes adatokat közölnek az országról: a földrajzi és klimatikus jellemzőkről, politikáról, gazdaságról, földviszonyokról, kereskedelmi kapcsolatokról, infrastruktúráról, mindemellett megjelennek a különböző foglalkozások átlagos bérei, illetve a megélhetés költségei is.¹²⁶ A propagandaanyagok jellemző formái voltak e füzetek, melyek a tömeges bevándorlás időszakában nagy számban jelentek meg és –sokszor túlzásoktól sem mentesen– pozitív színben igyekeztek feltüntetni a bevándorlókat váró országokat. Ahogy jeleztük, gyakran a bevándorlást elősegíteni kívánó kormányok megrendelésére készültek, de előfordult az is, hogy európai országokban adtak ki az óceánon túli területeket előnyös célországokként bemutató füzeteket, könyvecskéket.¹²⁷

Egy másik írásos műfajt is meg kell említenünk, melynek – bár eltérő módon – hatása lehetett az Európát elhagyni kívánó tömegekre. A már kint járt utazók, katonák, kereskedők útinaplóiról és útleírásairól van szó, melyek sok esetben megkérdőjelezhető valóságtartalommal számoltak be Latin-Amerika országairól, népeiről, lehetőségeiről. Az útleírás műfaja hosszú évszázadokra tekint vissza, azonban a 19. században minden korábbinál nagyobb karriert futott be az utazás, a fel-

¹²⁵ Dávila-Larrain, Benjamin: *Chili. Its Advantages and Resources for European Emigrants*, Párizs, 1886, 44.

¹²⁶ Martínez, Alberto B.: *The Argentine Republic. The Argentine Republic in its first Centennial Year*, Buenos Aires, 1910.

¹²⁷ Ennek egy példája a már idézett *A kivándorló zsebkönyve* (1905).

fedező- és kutatóutak gyarapodó számának, a turizmus fejlődésének és a növekvő emigrációnak is köszönhetően. Alexander Humboldt 1799–1804 közötti latin-amerikai utazásai fontos kiindulópontot jelentettek a későbbiekre nézve: mind nagyobb számú természettudós, utazó, felfedező jutott el a kontinensre, írásaik pedig az európai olvasók számára fontos információkkal szolgáltak.¹²⁸ Az útleírásokat olykor egy-egy rövidebb újságcikk, levél, visszaemlékezés formájában adták ki, máskor tudományos folyóiratban tanulmányként, naplóként vagy teljes könyv formájában. A műfajon belül is nagy különbségekkel lehetett találkozni, egyes esetekben földrajzi és kulturális információk, az utazások részleteinek tényleges leírása, máskor mélyebb társadalmi, etnikai, gazdasági, politikai elemzések, vagy éppen felszínes, könnyedebb leírások, esetleg turisztikai jellegű szövegek jelentek meg.¹²⁹ Az utazóirodalmi művek fontos támponttal szolgálhattak azok számára, akik soha nem jártak Amerikában, azonban nem voltak teljes mértékben megbízható források, hiszen az utazók sokszor színesebbé tették leírásaikat, elfogultak voltak, vagy éppen nem saját tapasztalataikat írták le, hanem ők maguk is mások leírásaira, elbeszéléseire támaszkodtak.¹³⁰ Az utazók országaikba visszatérve tudományos ismeretterjesztő előadásokon népszerűsítették az általuk megismert országot, illetve akár azok bevándorlási politikáit.

Nem mindegyik országban voltak azonban sikeresek a bevándorlási politikák, Mexikóban vagy Peruban például kevésbé bizonyultak hatásosnak az erőfeszítések. A klimatikus és földrajzi viszonyok nagyban befolyásolták a bevándorlási politikák sikerét. A legkedvezőbb régióknak a dél-amerikai, mérsékelt övi országok, úgymint Argentína, Brazília, Uruguay, Chile bizonyultak, ezen országok lakossága a század második felében nagymértékben növekedett. Latin-Amerika a 19. század végén és 20. század elején kisebb mértékben ugyan, mint az Egyesült Államok, de szintén a tömeges bevándorlás célpontja lett. Számadatokat tekintve természetesen a legnagyobb befogadó ország az Egyesült Államok volt, azonban, ha a külföldiek arányát nézzük az ország lakosaihoz viszonyítva, érdekes adatokat találunk. A 19. század második felében Argentína és Uruguay esetében a külföldiek aránya a meglévő népességhez képest magasabb volt, mint az Egyesült Államokban vagy Kanadában. E két ország ráadásul versenyképes fizetéseket ígért, magasabb kérések várták itt a bevándorlókat, mint bármely más dél-amerikai, sőt, dél-európai országban. Nem meglepő tehát, hogy e két ország volt a legkedveltebb célállomás Brazília mellett, ahol, bár alacsonyabbak voltak az ígért fizetések, még mindig megelőzték a dél-európai országokét.¹³¹ A korábbi gyarmati központokat kevésbé érintették a folyamatok, ezek elmaradottabb térségekké váltak, nagyszámú színes,

¹²⁸ Így volt ez Magyarországon is. A reformkori, majd az 1848-as forradalmat követő időszak utazói számos újságcikket, útleírást, könyvet jelentettek meg, amelyek sokáig egyedüli információforrást jelentettek a kontinens iránt érdeklődő magyarok számára. A témában átfogó műként lásd: Glant, Tibor: *id. mű*, 2013.

¹²⁹ Youngs, Tim: *The Cambridge Introduction to Travel Writing*, Cambridge University Press, 2013, 53–61.

¹³⁰ Glant, Tibor: *id. mű*, 2013, 22–23.

¹³¹ Sánchez-Alonso, Blanca: *id. mű*, 2019, 11.

szegény rétegekkel. A fehér bevándorlók nagy arányú jelenléte, a haladás és jólét jellemzően Argentína partvidéki területein, Costa Ricában, és São Paulo környékén volt érzékelhető.¹³² 1850 és 1900 között a kontinens lakossága megduplázódott, 1930-ig még majdnem 70 százalékkal nőtt, ekkor már több, mint 100 milliós volt a népesség (száz évvel korábban valamivel több, mint a tizede, 13,5 millió volt a kontinens lélekszáma). Öt évtized alatt Argentínába mintegy 4 millióan, Brazíliába 2 millióan, Kubába és Uruguayba mintegy 600 ezren, Chilébe 200 ezren érkeztek.¹³³ Az 1820–1932 közötti időszakra nézve Argentínában 6,5 millióan, Brazíliában 4,3 millióan, Kubában 1,4 millióan és Uruguayban mintegy 700 ezren telepedtek le.¹³⁴ A 19. században Uruguay lakossága meghétszereződött, Argentínáé a négyszeresére nőtt. Az amerikai kontinensre csak Európából közel 60 millió kivándorló érkezett.¹³⁵

A beutazást segítő törvények és intézkedések (hajójegyek biztosítása) mellett a legnagyobb befogadó országokban azonnali támogatást kaptak a megérkező kivándorlók, ezek legfontosabbja a már említetteken túl a kikerkezést követően az elszállásolás biztosítása volt. Buenos Airesben az 1880-as évek megnövekedett bevándorlási hullámának köszönhetően meglévő épületeket próbáltak felszabadítani a bevándorlók számára, ezek legfontosabbja a *La Rotondaként* ismert *Panorama del Retiro*, egy nyolcszögletű épület volt. Egy szálloda építési munkálatait is elindították a 20. század elején, melyet 1911-ben adtak át és 1953-ig üzemelt. A palota jellegű épület több funkciót is ellátott, itt fogadták az érkezőket, akik az épület munkaügyi hivatalában munkalehetőségeket kereshettek, szükség esetén kórházi ellátást kaphattak és természetesen szállást. A szállást és ellátást öt napon keresztül az argentin állam biztosította ingyenesen, mely időszakot betegség esetén, illetve amennyiben nem talált munkát a bevándorolt, meg lehetett hosszabbítani. Az épület ma az argentin bevándorlás történetét bemutató múzeumként üzemel.¹³⁶

Funkcióiban és működésében hasonló hotelek épültek Uruguayban, Chilében és Brazíliában, ez utóbbi ország esetében São Paulo Bras negyedében, ahol az első szálláshely 1878 óta működött. 1888-ban adták át a több évtizeden keresztül működő hotelt, melyben postai és telegráf szolgáltatások is elérhetőek voltak; a brazil állam egy héten át biztosított szállást itt a bevándorlók számára. A közelben

¹³² Goebel, Michael: *Immigration and National Identity in Latin-America, 1870–1930*, Oxford Research Encyclopedia of Latin American History, 2016, 1–2, <https://oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-288>.

¹³³ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 182–184.

¹³⁴ Moya, José C.: *id. mű*, 1998, 46.

¹³⁵ Sánchez-Alonso, Blanca, „The Other Europeans: Immigration into Latin America and the International Labour Market (1870–1930)”, in: *Journal of Iberian and Latin American Economic History* vol. 25, no. 3, 2007, 398.

¹³⁶ Gerstner, Laura Oliva: „El alojamiento de inmigrantes en el Río de la Plata, siglo XIX y XX: planificación estatal y redes sociales”, in: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XIII, no. 779, 2008, <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-779.htm>.

létesült vasúti állomás a kiérkezők tovább utazását segítette.¹³⁷ Uruguay hasonló célokkal épült hotelje 1908-ban nyitotta meg kapuit.

Buenos Aires, Bevándorlók Szállodája¹³⁸

A 19. század közepétől a legtöbb országban statisztikai adatok is rendelkezésre álltak a bevándorlók számát, és származási országát illetően, bár ezek még nem hivatalos információk. Megbízhatóbb adatok álltak rendelkezésre a nyugat-európai kiindulási országokból, szemben a soknemzetiségű közép-kelet-európai országokkal, ez utóbbiak esetében sokszor a kiérkezők etnikuma sem volt beazonosítható pontosan.¹³⁹

Ráadásul ezekből az országokból sokszor nem az adott országgal szerződésben álló, hivatalos hajótársaságokon keresztül indultak útjukra a kivándorlók, hanem különböző német, olasz, angol kikötőkből, regisztráció nélkül, következésképpen legjobb esetben csak a bevándorlási kikötőkből állhatnak rendelkezésre információk a kiérkezők személyazonosságáról, származásáról.¹⁴⁰ Általában elő-

¹³⁷ Capel, Horacio: „El control de las migraciones internacionales y el memorial de los inmigrantes en São Paulo, Brasil, in: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XII, no. 739, julio de 2007, <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-739.htm>.

¹³⁸ Buenos Aires, Hotel de Inmigrantes és a hotel parkja, forrás: Museo Nacional de la Inmigración, Buenos Aires, közkincs, http://www.migraciones.gov.ar/accesible/-indexA.php?fotos_museo.

¹³⁹ Magyarországon például 1898 előtt nem volt kötelező a kivándorlás adatainak regisztrálása a közigazgatási hatóságoknál, az egyes vármegyék nem rendszerezett információkat tettek közzé a kivándorlásról. 1898-tól statisztikai évkönyvek jelentek meg, melyet a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal igazgatója szerkesztett.

¹⁴⁰ Torbágyi, Péter: *id. mű*, 2004, 15.

szőr az adatokat kikötői hatóságok gyűjtötték a kiindulási és érkezési kikötőkben, majd a század utolsó évtizedeitől a kibocsátó országokban kivándorlási tanácsok vagy bizottságok, a befogadó országokban bevándorlási bizottságok vagy felügyeltek végezték ezt, a 20. században pedig a feladatkör egy-egy ország esetében (például Brazília) külön statisztikai osztályokhoz került. Az európai kikötők adatai általában nem egyeznek meg az amerikai bevándorlási kimutatásokkal. Ugyanakkor a bevándorlási számadatok pontossága sem megbízható, hiszen egyrészt nehéz volt követni, hogy kik, milyen céllal érkeztek az adott országba, mennyi ideig tartózkodtak ott, másrészt nem utaztak-e tovább másik országba.

Bevándorlók villamosa, Buenos Aires, 1912¹⁴¹

A századelőn általában a másod- és harmadosztályú utasokat kezelték a hatóságok bevándorlóként, továbbá Argentínában külön tartották számon a tengeren, illetve folyón (Río de la Plata – Uruguay felől) érkezőket. Brazíliában a harmadosztályon érkezteteket kezelték bevándorlóként. Argentína esetében lehet az adatok fényében talán a legteljesebb képet kapni a korabeli viszonyokról, a többi országnál sok a hiányosság, ami megnehezíti az általános következtetések levonását.¹⁴² A bevándorlók egy része “fecske” volt, azaz csak átmeneti időre érkezett, a

¹⁴¹ A kikötői dokkoktól a bevándorlók szállodájáig villamos szállította a megérkezőket. Bevándorlók villamosa, közkinccs, forrás: Argentín Nemzeti Levéltár, jegyzetszám: AGN 146211.

¹⁴² Bővebb információk a statisztikai adatok gyűjtésének módszereiről: Ferenczi, Imre: „Statistics of Migration, Nation Tables, Argentina, Brazil, Paraguay, Uruguay, Chile”, in: Willcox, Walter F. (szerk.): *International Migrations, Volume I. Statistics*, National Bureau of Economic Research (NBER), 1929, 537–582.

magas fizetések reményében. Sokan később hazatértek, míg mások kint maradtak a befogadó országban. A bevándorlás legfontosabb periódusában (1880–1930), Sánchez Albornoz szerint Argentínában például a kivándorlók közel 35 százaléka, Brazíliában több, mint 45 százaléka maradt meg és települt le.¹⁴³ Yáñez becslései szerint a spanyol kivándorlók 47 százaléka vándorolt vissza az anyaországba az 1870–1930 közötti időszakban, a legkevesebben Argentínából, a legtöbben Kubából. A visszavándorlást nem csak az idénymunkák, de az adott célország gazdasági, politikai helyzete, illetve globális tényezők is befolyásolták, melyek között a két legfontosabbnak az első világháborút és a gazdasági világválságot említhetjük.¹⁴⁴

A Nemzetközi Munkahivatal 1925-ben egy nemzetközi kutatókból álló csoportot bízott meg azzal a feladattal, hogy a világ munkaügyi szervezeteinek, az országok éves statisztikai adatainak, levéltári anyagainak vizsgálatával statisztikai táblákat és történeti statisztikai anyagokat állítson össze a 19. századtól az 1920-as évekig tartó időszakra nézve. A csoport tagja volt a magyar kutató, Ferenczi Imre is. Külön fejezetben gyűjtötték össze Brazília, Argentína, Uruguay, Paraguay és Chile statisztikai adatait. Nehéz harmonizálni a különböző országok anyagait, nem minden esetben állnak rendelkezésre ugyanazokra az időszakokra az adatok, de a tendenciák jól érzékelhetők. Az alábbiakban néhány szemléltető táblában igyekeztünk összegezni a bevándorlás legfontosabb éveinek adatait három, jelentős számú bevándorlót befogadó országban (Argentína, Uruguay, Brazília). A következő táblázatban jól kivehető az 1870 és 1924 közötti időszak bevándorlási csúcsai: az 1880-as évek felfutását követően az 1890-es években Argentínában és Uruguayban csökkenés látható, ez főként a két országban ekkor bekövetkező erős gazdasági válságnak és visszaesésnek tudható be. Az 1900-as évek eleje az első világháborúig újabb növekedést mutatott, ezt a világháború törte meg. A háború alatti visszaesés főként Brazíliában és Argentínában volt igen erőteljes, a világháborút követően a bevándorlás már nem tudta elérni az azt megelőző intenzitást. A férfiak erős túlsúlya is jól látható, a nők aránya sok esetben a kivándorlók harmadát sem érte el. A kivándorlók összetételére vonatkozó kutatások egyértelműen a fiatal, nagy munkabírású férfiak túlsúlyát mutatják, az okok között legfontosabbnak említhető az a tény, hogy a kivándorlás költségeit leginkább minimalizálni, egyben a megtakarítások összegét maximalizálni akkor tudták, ha család nélkül utaztak ki. A kivándorlók között a fiatalok magas aránya hozzájárult a befogadó országok erőteljes demográfiai növekedéséhez (és az etnikai keveredéshez), a belső demográfiai növekedés ezekben az országokban jóval magasabb volt, mint a bevándorlás által kevésbé érintett régiókban.¹⁴⁵

¹⁴³ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 182–184.

¹⁴⁴ Yáñez Gallardo, César: *La emigración española a América (siglos XIX y XX)*, Gijón, 1994, 135–137.

¹⁴⁵ Ayala Mora, *id. mű*, 2008, 59–60.

Év	Argentína (tenger felől érkezők)		
	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>	<i>összesen</i>
1870	22 592	8 306	30 898
1880	17 124	9 519	26 643
1884	33 294	16 329	49 623
1888	92 540	36 575	129 115
1889	150 275	68 469	218 744
1890	53 027	24 788	77 815
1891	18 228	10 038	28 266
1895	42 410	18 816	61 226
1900	61 900	22 951	84 851
1905	130 563	46 554	177 117
1910	213 169	76 471	289 640
1912	237 989	85 414	323 403
1913	215 871	86 176	302 047
1915	27 957	17 333	45 290
1918	8 358	5 343	13 701
1920	56 110	30 922	87 032
1924	110 446	49 493	159 939

Év	Brazília (Rio de Janeiroba érkezéssel)		
	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>	<i>összesen</i>
1870			5 158
1880			30 355
1884			24 890
1888			133 253
1889			65 246
1890	58 395	26 777	85 172
1891	134 248	56 903	191 151
1895	60 146	31 627	91 773
1900			40 300
1905			70 295
1910	54 852	23 732	78 584
1912	117 445	58 491	175 936
1913			189 184
1915			30 333
1918			19 793
1920	49 080	21 947	71 027
1924			96 052

Év	Uruguay (Montevideóba érkezéssel)		
	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>	<i>összesen</i>
1870			2 1148
1880	7 036	2 167	9 203
1884	9 540	2 414	1 1954
1888	13 386	3 195	16 581
1889	21 856	5 493	27 349
1890	19 014	5 103	24 117
1891	9 805	2 111	11 916
1895	8 128	1 030	9 158
1900	6 649	2 243	8 892
1905			
1910			
1912			
1913	14 044	2 595	16 639
1915	3 921	1 675	5 596
1918	3 318	1 894	5 212
1920	6 362	3 728	10 090
1924			

Kiérkezők száma 1870 és 1924 között Argentínában, Brazíliában és Uruguayban, saját összeállítás, Willcox, Walter, 1929 alapján¹⁴⁶

Érdeemes megvizsgálni a kiérkezők származását is, bár ezeket az adatokat szintén viszonylag nehéz a különböző országok esetében összesíteni és egybevetni. Az alábbi táblázatban a legnagyobb bevándorlócsoportok összegyűjtésére vállalkoztunk. Argentína és Brazília esetében sikerült ugyanarra az időszakra összegyűjteni az adatokat, Uruguay esetében a vizsgált időtartam valamelyest rövidebb. A táblázatból kitűnik, hogy egyrészt a pozitívista kormányok által áhított nyugat-európai bevándorlás messze elmaradt a Dél-Európából érkezőtől. Egyértelműen a legnagyobb bevándorlócsoport a vizsgált időszakban mindhárom ország esetében az olasz, ezt követik csak a spanyolok Argentínában és Uruguayban, illetve a portugálok Brazíliában, itt a spanyolok a harmadik helyre csúsztak, míg a másik két országban a portugálok kis jelentőségű csoportot alkottak. Egyedül Argentínában volt jelentősebb a francia bevándorlás, míg a német, az orosz és osztrák–magyar monarchiabeli bevándorlók száma mind Argentínában, mind Brazíliában számottevő volt. Külön figyelmet érdemel az Argentínában ötödik legnagyobb csoportként megjelenő, minden országban török-arabnak nevezett réteg, mely az Oszmán Birodalom területéről érkezett kivándorlókra utal. Willcox statisztikai adatai nem térnek ki az ázsiai bevándorlók adataira, de nem szabad említés nélkül hagyni a

¹⁴⁶ Willcox, Walter F: „Statistics of Migration, Nation Tables, Argentina, Brazil, Paraguay, Uruguay, Chile”, in: Willcox, Walter F. (szerk.): *International Migrations, Volume I. Statistics*, NBER, 1929, 537–582.

kínai és japán bevándorlókat sem, a 19. század második felében erős kínai jelenlétet lehetett érzékelni Kubában, Peruban, Panamában, japán kolóniák pedig főként Brazíliában és Peruban alakultak. Az ázsiai ugyan messze elmaradt számadatait tekintve a tömeges európai bevándorlástól, egyes területeken azonban szinte kizárólagos munkaerőt biztosítottak a helyi termelés számára. 1917-ig mintegy 700 ezer ázsiai érkezett a régióba.¹⁴⁷ A további fejezetekben részletesen fogjuk tárgyalni a különböző térségekből érkezők jellegzetességeit.

Származás	Argentína (1857–1924)	Brazília (1857–1924)	Uruguay (1879–1921)
német	100 699	162 808	9 220
olasz	2 604 029	1 440 411	140 173
portugál	38 196	1 111 587	3 750
spanyol	1 780 295	546 130	98 203
francia	226 894	32 759	20 852
brit	64 426	21 310	12 536
osztrák–magyar	91 869	88 625	2 915
török-arab	157 185	72 027	–
orosz	169 257	108 611	711

Kiérkezők származása Argentínában, Brazíliában és Uruguayban 1857–1924 (1879–1921) között, saját összeállítás, Willcox, Walter F., 1929 alapján¹⁴⁸

Bár a statisztikai adatok országokra lebontva vizsgálják a kiérkezők számát, valójában érdekesebb régiókról beszélni és a régiók kapcsán értelmezni a különböző folyamatokat. A bevándorlók kiérkezését követően ugyanis szinte folyamatos volt a már említett határokon átnyúló népmozgás. Főként a Río de la Plata térségére igaz ez, mely a legnagyobb befogadó régió volt (Uruguayból szinte folyamatosan majdnem annyian vándoroltak tovább, mint amennyien érkeztek), illetve maguk az európai bevándorlók számára nem feltétlenül jelentett nagy különbséget Argentína vagy Brazília; általánosítva „Dél-Amerikába” érkeztek és telepedtek le.¹⁴⁹

A tömeges bevándorlás az érintett térségekben teljesen megváltoztatta a lakosság demográfiai összetételét, a már említett Río de la Plata vidékén nagyszámú olasz és spanyol élt már a századfordulón. A bevándorlók nemzeti identitása nem volt azonban mindenhol egyértelmű. Az argentin németek legtöbbször a Volga mentéről származottak, a franciáknak nevezettek jó része baszk volt, írek ezreit egyszerűen angolnak hívták, de az olasz vagy spanyol megnevezés is magyarázatra szorult: baszkok, galíciaiak, kanáriaiak, katalánok voltak valójában a spanyolként kivándoroltak (ráadásul sok helyen az egyszerűség kedvéért *gallegonak* hívták őket), míg az olaszok esetében ligúriaiak vagy calabriaiak vándoroltak ki s csak a letelepedésü-

¹⁴⁷ Sánchez-Alonso, Blanca: *id. mű*, 2019, 6.

¹⁴⁸ Willcox, Walter F: „Statistics of Migration, Nation Tables, Argentina, Brazil, Paraguay, Uruguay, Chile”, in: Willcox, Walter F. (szerk.): *id. mű*, 1929, 537–582.

¹⁴⁹ Goebel, Michael: *id. mű*, 2–5.

ket követően vált identitásuk „össz nemzetivé”. Hasonlóan érdekes volt a „turco”-k, azaz törökök (közel-keletiek) kategóriája. A főként az Oszmán Birodalom területéről érkező bevándorlókat hívták így, nem foglalkozva azzal, hogy libanoni, szíriai, palesztin, örmény, perzsa vagy esetleg más népcsoportok tagjai voltak.¹⁵⁰ Kivéteklként csak az ekkor még Spanyolországhoz tartozó gyarmati szigeten, Kubában nevezték máshogy e bevándorlókat, itt a történelmi és kulturális hagyomány miatt a „turco” helyett a mór megnevezés terjedt el.¹⁵¹ A Közép-Kelet-Európából érkezők nemzetisége is nehezen volt beazonosítható, melyet nem rögzítettek sem az induló, sem az érkező kikötőkben, csak a származási országot, mely például az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei vagy a három ország területén élő lengyelek esetében tovább bonyolítja a kivándorló csoportok kutatását. A monarchia felbomlását követően az önálló államok különböző módszerekkel vezetett statisztikai és azok eltérő interpretálása szintén nehezíti a reális kép alkotását a kivándorlók nemzetiségéről.¹⁵²

Latin-Amerika egyes régióiban (melyek közül kiemelkedett a Río de la Plata vidéke) a 20. század elejére a bevándorlók aránya igen magas értékeket mutatott. Különböző vallású és nemzeti hovatartozású csoportok érkeztek Ázsiából, Afrikából, Európából; jelentős hatást gyakoroltak e térségek társadalmára, kultúrájára, benépesítették az addig lakatlan területeket, vagy fontos részeivé váltak a formálódó városi munkásrétegeknek. A függetlenségi időszak spanyol-amerikai, fehér elit rétegei európai (főként észak- és nyugat-európai) bevándorlásról álmodtak, a mesztic és mulatt tömegek számára jó példával szolgáló, fejlődést és civilizációt hozó munkás rétegekről, melyeknek fontos szerepet szántak a nemzeti identitás fejlődésében is. A sokszor idegengyűlölő Észak-Amerikával szemben Latin-Amerika idegenbarát képet mutatott hosszú évtizedeken keresztül, mely a 20. század első évtizedeiben komoly változásokat élt át. A 19. század bevándorlópárti, pozitívista eszmeáramlataival és kormánypolitikáival szemben megjelent egy antipositívista attitűd, melynek bevándorlóellenes jegyei tetten érhetők a 20. század első évtizedeinek politikai magatartásában.

A bevándorlók származása már korábban is erősen hatott arra, milyen fogadtatásban volt részük új hazájukban. Az őslakosokkal szembeni negatív attitűdhez hasonló jelentkezett már a gyarmati korban a behurcolt afrikaiakkal szemben is, majd ezt követően a többi bevándorolt színesbőrű etnikumok esetében is megjelent. A bevándoroltaknak egészségeseeknek, szófogadóknak, dolgosoknak, fogamzóképeseknek és legfőképpen lehetőség szerint *fehéreknek* kellett lenniük. Míg közvetlenül a függetlenség kikiáltásának időszakában a különböző országok nem korlátozták a bevándorlást, illetve az állampolgárok és bevándorlók között a megszületett köztársaságok alkotmányai nem tettek különbséget, a század utolsó harmadában már rögzíteni kezdték a bevándorlás feltételeit, sőt, megjelentek olyan

¹⁵⁰ Foote, Nicola – Goebel, Michael: *Immigration and National Identities in Latin America*, University Press of Florida, Gainesville, 2014, 11–13.

¹⁵¹ Kukovecz, György: „The 'Turks' of Latin America. Remarks on the Problems of Syrian-Lebanese Emigration”, in: *Mediterrán Tanulmányok*, VI, 1995, 57.

¹⁵² Puskás, Julianna: *id. mű*, 1980, 654.

felsorolások a törvények és rendeletek szövegében, melyek a nem kívánatos személyeket jelölték meg. A nemzetekre veszélyes tényezők (bűnözők, csavargók, bolondok, barbárok) között feltüntettek nem kívánatos külföldieket is,¹⁵³ elsőként ázsiaiakat és külön csoportként a romákat.

Uruguayban a bevándorlás állami szabályozását és kontrollját az 1890-ben megszületett bevándorlási törvény indította el, mely az 1876-os argentin bevándorlási törvényhez hasonló eszközökkel igyekezett a bevándorlást ösztönözni, ugyanakkor már korlátozások is megjelentek. Elsőként a fertőző betegségekben szenvedőket, koldusokat, munkára bármilyen oknál fogva alkalmatlanokat, illetve a hatvan év felettieket zárta ki a törvény, azonban a kört tovább bővítette 27. cikkelyében, etnikai-faji megfontolások alapján nagyon világosan a következőképpen fogalmazva: „a köztársaság megtiltja továbbá az ázsiai és afrikai bevándorlást, illetőleg a «zingaróknak» vagy «bohémeknek» nevezett egyének betelepülését.”¹⁵⁴ Azaz az ázsiaiak és afrikaiak mellett a romák számítottak nemkívánatos személynek Uruguayban már az 1890-es években.¹⁵⁵ E megkülönböztetés a szomszédos Argentína törvényében tizennégy évvel korábban még teljes mértékben hiányzik, így sokkal inkább az Egyesült Államok századvégi politikájának hatását lehet a történések mögött sejtetni. Az Egyesült Államokban 1882-ben lépett érvénybe az első faji alapon nyugvó korlátozó bevándorlási törvény,¹⁵⁶ mely a „sárga veszély” ellen fogalmazódott meg. Ezen kívül a századvég pozitívista és szociáldarwinista gondolkodóinak aggodalma is felsejlik az intézkedések háttérében, akik egyértelműen a bevándorlás szelekciója mellett foglaltak állást, a felsőbbrendű, észak-európai és angolszász bevándorlókat részesítve előnyben. Chile sem fogadta jó szívvel a kínaiakat 1893-as bevándorlási törvénye szerint, majd a sort további országok folytatták. Paraguay 1903-as bevándorlási törvénye szinte szó szerint az uruguayi példát másolta le,¹⁵⁷ a tendencia pedig tovább folytatódott. 1914-től egyre több ország vezetett be olyan adminisztratív intézkedéseket (például kötelező orvosi igazolások), melyek feltételeket szabtak az országokba történő belépéshez.

¹⁵³ Schwarz, Tobias: „Políticas de inmigración en América Latina: el extranjero indeseable en las normas nacionales, de la independencia hasta los años de 1930”, in: *Procesos. Revista Ecuatoriana de historia*, 2012/2, Quito, 45–47.

¹⁵⁴ Acerenza Prunell, Sylvia: „Los siriolibaneses y la Ley de 1890: El racismo como ordenador de la política migratoria”, in: *Antropología Social y Cultural, Anuario 2004–2005*, Montevideo, Unesco, 61–62.

¹⁵⁵ Itt kell megjegyeznünk, hogy Uruguayban szinte egyedülként a romákat bohémokként ismerték, míg a szubkontinens szinte összes többi államában a magyarokkal azonosították e népcsoportot. A témában lásd Torbágyi, Péter: „Magyar-cigány kivándorlás Latin-Amerikába”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az ibériai félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 43–53.

¹⁵⁶ Chinese Exclusion Act, 1882, U.S. National Archives & Records Administration, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=47#>.

¹⁵⁷ Ley de Inmigración del 6 de octubre de 1903. 14. cikkely, in: Fischer, Sara – Palau, Tomás – Pérez, Noemia (szerk.): *Inmigración y Emigración en el Paraguay 1870–1960. Documento de trabajo*, CLACSO, 1997.

Ekkor már politikai okok miatt sem feltétlenül láttak szívesen egyes bevándorló csoportokat.¹⁵⁸

Az Egyesült Államok a 20. század elején tovább folytatta a bevándorlás korlátozását célzó politikáját, melyet ekkor már nem csak a színes bőrű tömegekkel szembeni félelem, de a bevándorlók asszimilációját célzó sikertelen próbálkozások és az első világháború, illetve azt követően az európai tömegek kivándorlása és az 1917-es orosz forradalom hatásaként az európai forradalmi eszméktől való félelem is erősített.¹⁵⁹ 1921-ben és 1924-ben új bevándorlást korlátozó törvényeket fogadtak el; az első törvény az 1910-es népszámláláskor az országban tartózkodó külföldi népesség 3 százalékában, míg a második törvény az 1890-es népszámlálási adatokat vette figyelembe és már csak 2 százalékban határozta meg az évente beengedhető bevándorlók számát, illetve teljes mértékben megtiltotta az ázsiaiak befogadását.¹⁶⁰ Az észak-amerikai kvótatörvények következtében egy újabb migrációs hullám indult meg Latin-Amerikába.¹⁶¹ A latin-amerikai kormányok idegenbarát és bevándorlást ösztönző politikája ekkorra azonban már komoly változásokon ment keresztül. A gazdasági világválság tovább rontott a helyzeten, a harmincas években és a világháború időszakában a legtöbb ország korlátozó rendeleteket vezetett be. A faji és etnikai alapú szigorítások sorában számos országot említhetünk. Panama 1904-ben megtiltotta a kínaiak, törökök és szíriaiak bevándorlását, 1932-ben tovább bővítve a sort a palesztinokkal, libanoniakkal, afrikaiakkal. Salvador 1930-ban ugyanezeket a csoportokat tiltotta ki az országból, megemlítve még a mongolokat, malájokat és a “magyarként” ismert cigányokat. Az 1930-as években Mexikóban hasonló rendeletek születtek, de a rendeletek mellett példaként említhetjük már a mexikói forradalom alatti történéseket is: a kínaiakkal szembeni xenofób megmozdulásokat. Ugyanebben az időben Mexikóban a spanyol bevándorlókcal szemben is negatív attitűdöt lehetett érzékelni, a spanyolokra a pejoratív „gachupines” megnevezést használták. Costa Ricában már 1897-ben megszületett a kínai bevándorlást tiltó rendelet, melyet a 20. század elején több, hasonló követett, 1904-ben már törökök, szíriaiak, cigányok, arabok sem érkezhettek az országba. 1942-ben szintén a színes bőrű bevándorlók ellen adtak ki rendeletet.¹⁶² Brazíliában 1923-ban

¹⁵⁸ Szabó, Máté Csaba: „Az államilag támogatott migráció és bevándorlás háttere és eredményei Argentínában”, in: *Acta Humana*, 2016/4, 74–75, http://real.mtak.hu/-122238/1/AH_2016_4_Szabo_Mate_Csaba.pdf.

¹⁵⁹ Puskás, Julianna: „Az Egyesült Államok bevándorlás politikája”, in: *REGIO – Kisebbség, politika, társadalom*, 1993/3, 154.

¹⁶⁰ 1921. Emergency Quota Law, 1924. Immigration Act; in: *US Immigration Legislation Online*, University of Washington Bothell Library, <http://library.uwb.edu/Static/USImmigration/USImmigrationlegislation.html>. Az 1924-es törvény kedvezőtlen hatással volt a kelet-európai bevándorlókra, ugyanis az ő esetükben a tömeges bevándorlás 1890 után indult.

¹⁶¹ Ekkor a magyar kivándorlás is fellendül, a témában lásd Puskás, Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

¹⁶² Schwarz, Tobias: *id. mű*, 58–64.

tiltották be az afrikai és korlátozták az ázsiai fajok bevándorlását.¹⁶³ Az ázsiaiak elleni negatív érzelmek a 20. század első évtizedeiben korbácsolódtak fel, aminek következménye a megnövekedett számú agresszív megnyilvánulás volt e bevándorló csoportokkal szemben. A korlátozások mellett a latin-amerikai államok további adminisztrációs akadályokat is állítottak a nem kívánt bevándorlás megfékezésére kvóták felállításával, illetve megemelt letelepedési adókkal. Ezek oka azonban részben keresendő csak a faji és etnikai alapú diszkriminációban.

¹⁶³ Tucci Carneiro, Maria Luisa: „Retrato en blanco, negro y amarillo”, in: *Puentes*, diciembre 2005, 26.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az első világháborút követően, a harmincas évekig még jelentős számú bevándorló érkezett Latin-Amerikába, a legtöbben ismét Argentínába, Brazíliába és Uruguayba, de Mexikó, Chile és Kuba is a célországok közé tartozott. A legtöbben a századfordulóhoz hasonlóan ekkor is Európa déli országaiból érkeztek, bár ebben az időszakban igen jelentőssé vált a közép-kelet-európai emigráció (az első világháborút lezáró békeszerződések és határváltozások miatt), és az ázsiai, illetve közel-keleti bevándorlás is. A kontinens egyes régiói (főként az Atlanti-partvidék, és különösen a La Plata régiója) a 20. század első évtizedeire rendkívül színes etnikai, illetve változatos kultúrájú és vallású képet mutattak, ahol a keveredés, azaz *mestizaje* folyamata továbbra is jelentős tényezőként volt jelen a demográfiai folyamatokban.¹⁶⁴ Az 1929–1930-as nagy gazdasági világválságnak azonban komoly következményei voltak a kontinens bevándorlási politikáira, a gazdasági recesszió és a megjelenő munkanélküliség hatására korlátozásokat vezettek be minden országban, egyes esetekben teljesen be is tiltották a bevándorlást. Az egyik legismertebb példa Brazíliáé: már 1927-től megszüntették a São Paulóba tartó bevándorlás állami támogatását, majd további korlátozásokat vezettek be 1934-től. A Getulio Vargas által vezetett ideiglenes brazil kormány kvótákhoz kötötte a bevándorlók számát. 1935-től ugyan az állam újra támogatást biztosított a bevándorlók számára, de már csak hivatalos meghívólevéllel lehetett bevándorló vízumot szerezni, sőt, 1937-től az *Estado Novo*¹⁶⁵ törvényileg korlátozta a külföldiek jogait, feloszlatta szervezeteiket.¹⁶⁶

A második világháború és az azt közvetlenül megelőző évek új helyzet elé állították a tengeren túli országokat. A hódítások időszakát és a gyarmati kort követő hosszú 19. század után a latin-amerikai népességmozgások harmadik nagy időszaka indult meg ekkor, ennek legjelentősebb eleme már a belső migráció volt, bár az európai politikai folyamatok hatásaként a harmincas és negyvenes években még mérsékelt számban főként a fasizmus elől menekülő zsidók is érkeztek a kontinensre. A gazdasági világválság hatására kibontakozó fent említett latin-amerikai folyamatok és az antiszemitizmus erőteljes jelenléte megakadályozták a nagyobb számú menekült érkezését. További nehézséget jelentett, hogy a második világháború kirobbanását követően a latin-amerikai országok sorra szüntették meg diplomáciai kapcsolataikat a tengelyhatalmakkal (mindössze két ország, Chile 1943-ig, Argentína pedig 1944-ig tartotta fenn őket), többen hadba léptek Németországgal. A korlátozott számban menekülteket befogadó legfontosabb országok

¹⁶⁴ Anderle, Ádám: *id. mű*, 2002, 454–457.

¹⁶⁵ Getulio Vargas 1937-es elnöki puccsát követően megszülető autoritárius rendszer, a brazil „Új Állam”. Jellemzőiről magyarul: Szilágyi, Ágnes Judit: „A brazil Estado Novo általános jellemzése”, in: *Palimpszeszt*, 1997/5–6, http://magyar-irodalom.elte.hu/-palimpszeszt/05_szam/12.htm; Szilágyi, Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején*, Áger, Budapest, 2003.

¹⁶⁶ Kovács, Antónia: *id. mű*, 1993, 142; Szilágyi, Ágnes Judit: „A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája”, in: *Azronosság és másság (Z-füzetek/39)*, 1992, 37.

sorrendben Argentína, Brazília, Chile, Kuba és Uruguay voltak.¹⁶⁷ A második világháborút követő három évtized a Latin-Amerikába érkező bevándorlás utolsó időszakát jelentette, ekkor a korábbi befogadó országok mellett Venezuela jelentőségét fontos megemlíteni, az ország olajipari fejlődésének köszönhetően. Ugyanebben a periódusban a szubkontinensen nagymértékű népességnövekedés indult meg.¹⁶⁸ Az 1960-as és 1970-es évektől kezdve már egy ellentétes irányú folyamat, a régió országai közötti, illetve a régióból történő kivándorlás indult meg. E folyamatok vázlatos bemutatására könyvünk utolsó fejezetében kerül sor.

¹⁶⁷ Avni, Haim: „Los países de América Latina y el Holocausto”, in: Zadoff, Efraim (szerk.), *SHOÁ: Enciclopedia del Holocausto*, Yad Vashem y E.D.Z. Nativ Ediciones, Jerusalén, 2004, https://www.yadvashem.org/yv/es/holocaust/about/docs/latin-america_and_the_holocaust_avni.pdf.

¹⁶⁸ Pellegrino, Adela: „Inmigración y movimientos internos de población en América Latina y el Caribe en los siglos XIX y XX”, in: Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 115.

PLURIKULTURÁLIS RÉGIÓ A DÉLI FÉLTEKÉN

AFRIKAIK A 19. SZÁZAD ELŐTT

„Az afrikaiak nem szabad választásukból érkeztek az Újvilágba. A döntést helyettük hozták meg, elsőként azok az afrikai kormányzók, illetve kereskedők, akik rabszolgáskorba taszították, vették és eladták őket, ezután azok az európai és amerikai kereskedők és hajótulajdonosok, akik az Újvilágba vitték őket, végül pedig azok a rabszolgatartók, akik megvásárolták őket. Nem volt olyan afrikai, aki szabad akaratából azt a célállomást választotta volna magának, mint ahová legfőbbjüket küldték: a Karib-térség, illetve az Atlanti- és Csendes-óceáni partvidék cukornád-, kávé-, dohány-, gyapot- és kakaóültetvényeire”.¹⁶⁹

Afrikaiak, illetve spanyol-afrikaiak már az első felfedezőkkal és konkvisz-tádorokkal érkeztek az Újvilágba. 1518-ból származik az a legrégebbi dokumentum, amely afrikaiak csoportos szállításáról adott hírt közvetlenül a fekete kontinensről.¹⁷⁰ Ebben az évben adta ki V. Károly az első engedélyt, amely ezt lehetővé tette, azaz rabszolgakereskedelemtől ettől az évtől beszélhetünk.¹⁷¹ Ezt megelőzően már 1513-tól a királyi udvar engedélyhez (licenciához) kötötte a rabszolgaszállítást, rabszolgánként két dukátot és hét reált kellett fizetni ezért.¹⁷² Kolumbusz második útján, 1493-ban cukornádtöveket vitt Hispaniolára, 1501-ben pedig már az első ültetvény termését is learatták, ugyanebben az évben pedig az első rabszolgák is megérkeztek a szigetre.¹⁷³ 1510 és 1520 között alapították meg spanyol és olasz ültetvényesek Hispaniola cukornádültetvényeit, majd újabbakat hoztak létre Kubában, Mexikóban, Új Granadában, Venezuelában és Peruban, ahová afrikai munkásokat is vittek magukkal. Cukornád mellett dohányültetvényeket is létesítettek, Kuba fejlődését e két termék és az afrikaiak alkalmazása határozta meg évszázadokon át.¹⁷⁴ A spanyol területeken, egy V. Károly és Új-Spanyolország kormányzója közötti 1526-os írásbeli konzultáció értelmében a rabszolga, amennyiben vállalt bérmunkáiból elegendő pénzt gyűjtött össze, megválthatta szabad-

¹⁶⁹ Reid Andrews, Georg: *Afro-Latinoamérica 1800–2000*, Iberoamericana, Madrid, 2007, 32.

¹⁷⁰ Moreno Fraginals, Manuel: *África en América Latina*, Siglo Veintiuno Editores – Unesco, México, 1996 (3. kiadás), 13.

¹⁷¹ Dornbach, Mária: „Afrikai istenek Kubában. Rabszolga-kereskedelem és transzkulturáció”, in: *Ezredvég*, 1992/10, 54.

¹⁷² Dornbach, Mária: *Afrikai kultúrák a hódítás utáni Kubában*, Bölcsészdoktori értekezés, Budapest, 1986, 9.

¹⁷³ Dornbach, Mária: *Istenek levesestálban. Az afrokubai santería*, Eötvös, Budapest, 2009, 9.

¹⁷⁴ Dornbach, Mária: *id. mű*, 1992, 54.

ságát. E lehetőség a gyakorlatban bő száz évvel később terjedt csak el.¹⁷⁵ Továbbá, egy 1563-as királyi rendelet lehetővé tette, hogy egy fehér apától és rabszolga anyától született gyermeket az apa felszabadíthassa.¹⁷⁶ A legnagyobb rabszolgafelvevő térség az 1600-as évekre Brazília lett, ekkorra a brazil partvidék a világ cukortermelésének már felét biztosította.¹⁷⁷ Brazíliában először indián munkaerőt igyekeztek alkalmazni az ültetvényeken. Az indiánokat rabszolgaként dolgoztatták, de az Antillákhoz hasonlóan itt is pár évtized alatt szinte teljesen kipusztult (vagy elmenekült) a bennszülött lakosság a munkakörülmények, illetve a terjedő járványok miatt. Az 1570-es évektől a brazil ültetvényesek megkezdték az afrikaiak importját az indián munkaerő helyettesítésére, az 1600-as évek elejére pedig már főként fekete rabszolgákkal dolgoztattak. 1570 és 1600 között csak Angolából több mint 50 ezer rabszolga érkezett brazil területekre. Bár magasabb áruk volt az olcsó indián munkaerőnél, az afrikaiak az őslakosoknál képzetebbek voltak és hatékonyabb munkát végeztek.¹⁷⁸

Az úgynevezett kereskedelmi háromszög a következőképpen működött: Európából olcsó árucikkkel megrakott hajók indultak az afrikai partok felé, ahol az árut rabszolgákra cserélték. Az európaiak textilárut, alkoholt, kisebb értékű árucikkeket, használati tárgyakat, fegyvereket, európai terményeket vittek magukkal csereárúként. E kereskedelemre csekély tőke visszaforgatás volt jellemző, melyet a rabszolga-kereskedelem és nem a helyi gazdaság fejlesztésére használtak. Immár rabszolgákkal megrakottan, Afrikából újra elindultak a hajók, Amerika partjai felé. A két hónapos út során a rendkívül rossz higiéniai körülmények, éhség, szomjúság, embertelen bánásmód miatt sokan megbetegedtek, vagy megsérültek. Sokszor az út vége előtt az értéktelen, beteg, vagy súlyosan sebesült afrikaiakat a tengerbe vetették. Becsült adatok szerint az Amerikába hurcolt rabszolgák mintegy 20 százaléka még a tengeren életét vesztette. Partraszállás után a rabszolgákat eladták, a befolyt bevételekből újra megrakott hajókkal pedig (ültetvényes áruk, gyapot, dohány, kávé, rum, nemesfémek voltak a legkeresettebb cikkek) visszaindultak Európába. Az afrikai rabszolgák kereskedelmét a portugálok kezdték el, a 15. században és a 16. század elején a legnagyobb arányú kereskedelmet ők bonyolították le, de azután hamar nagy érdeklődés jelentkezett spanyol, francia, holland, angol és dán részről is.¹⁷⁹ A rabszolgaság a három kontinensen erős hatással volt az elkövetkező évszázadokra nézve. Afrikában hatalmas emberi és gazdasági veszteséget jelentetett. Az első időkben az afrikai területekre érkező európaiak (főként portugálok) arany és elefántcsont után kutatva érkeztek, a rabszorgaszerzés csak az ültetvényes gazdaság fejlődésével vált elsődleges céllá.

¹⁷⁵ Lucena Salmoral, Manuel: *Leyes para esclavos. El ordenamiento jurídico sobre la condición, tratamiento, defensa y represión de los esclavos en las colonias de la América española*, 2000, <http://www.larramendi.es/es/consulta/registro.do?id=1151>, 278.

¹⁷⁶ Lucena Salmoral, Manuel: *id. mű*, 2000, 178.

¹⁷⁷ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 33.

¹⁷⁸ Lang, James: *id. mű*, 1979, 29.

¹⁷⁹ *Manual de los Afrodescendientes de las Américas y el Caribe*, UNICEF – Mundo Afro, Panamá, 2006, 20.

Sőt, a portugálok eleinte az afrikai partoknál rabszolgakereskedőként Afrika belső területeire adtak el rabszolgákat aranyért cserébe, melyet aztán a növekvő nemesfémigényű Európába szállítottak.¹⁸⁰ Amerikában a hódítások során lecsökkent indián munkaerő helyettesítését jelentették az afrikaiak, számuk az 1600-as évektől kezdett el erőteljesen növekedni. Azokon a területeken, ahol volt indián munkaerő, főként a cukornád- és gyapotültetvényeken használták az afrikaiakat, ehhez az őslakosok kevésbé tudtak adaptálódni. Európában a rabszolgaság hatására ipari, kereskedelmi, szállítmányozási, mezőgazdasági fejlődés indult el, illetve kiemelkedő fontosságú volt a nemesfémfelhalmozás és a pénzvilág fejlődése is.¹⁸¹

A 16. és 17. században főként Angolából és Kongóból, ezt követően a legtöbben a Benini-öbölből érkeztek az Újvilágba.¹⁸² A rabszolgartartás létező rendszer volt Afrikában is, főként a mezőgazdasági és házi munkákban. A rabszolgák magántulajdonnal rendelkezettek, illetve megválthatták magukat. Egy szabad férfi és egy rabszolga nő gyermeke már szabadnak született. Ezek a jellegzetességek köszöntek vissza a latin-amerikai rabszolgaság rendszerében is.¹⁸³ Afrikai rabszolgakereskedők fogták el a kontinens belső régióiban a rabszolgákat (háborús foglyok, valamilyen okkal megvádolt, vagy eladósodott személyek voltak), és ők gondoskodtak az afrikai partokhoz történő szállításukról. Az út néha igen hosszú volt, akár hetekig is tartott, eközben keveredtek a különböző afrikai régiókban összegyűjtött rabszolgák, akik többféle nyelvet beszéltek, más és más kultúrához tartoztak. A partvidékhez érkezve elszállásolták őket, a különféle helyekről származókkal közösen. Az európai kereskedők feladata csak az volt, hogy a kikötőkben átvegyék a szállítmányokat, majd, az első időkben, Európába hajózzanak velük. A későbbiekben sokszor már közvetlenül Amerikába indultak a hajók. A hosszú hajóúton újra ismeretlen társakkal hozta őket össze a sors, így a nyelvi és kulturális keveredés már Amerikába érkezésük előtt megindult. Kérkezésük után eladták őket és kisebb csoportokban ültetvényekre kerültek. A legtöbb esetben a folyamat végén már számukra ismeretlen társakkal kerültek egy helyre, azaz nem homogén, hanem sokkal inkább multikulturális közösséget alkottak.¹⁸⁴ Amerikába érkezésüket követően megkeresztelték a rabszolgákat, a rabszolgartartóknak a katolikus hitre kellett őket tanítaniuk, melyet maga a katolikus egyház írt elő, ennek fejében szentesítette kereskedelmüket.¹⁸⁵ Ez azonban nem jelentette az evangelizáció sikerét. A kereszténység felszínén látható külső jegyei mögött megmaradtak az afrikai kulturális – főként vallási – elemek.¹⁸⁶ Az utolsó afrikai rabszolgaszállítmány 1873-ban Kuba

¹⁸⁰ Klein, Herbert S.: *The Atlantic slave trade*, Cambridge University Press, 2010, 10.

¹⁸¹ Bővebben lásd Mesnard, Éric – Coquery-Vidrovits, Catherine: *Ser esclavo en África y América en los siglos XV al XIX*, Los libros de la Catarata, 2015.

¹⁸² Dornbach, Mária: „Számkivetett istenek. Az afroamerikai vallási szinkretizmus kérdéséhez: santería és candomblé”, in: *Történelem és kultúra 3. Tanulmányok 1986*, Budapest, 1987, 36.

¹⁸³ Dornbach Mária: *id. mű*, 2009, 13–14.

¹⁸⁴ Lavina, Javier – Zeuske, Michael: *The second slavery: mass slaveries and modernity in the Americas and in the Atlantic Basin*, LIT Verlag, Münster, 2014, 6–7.

¹⁸⁵ Dornbach, Mária: *id. mű*, 1987, 38.

¹⁸⁶ Dornbach, Mária: *id. mű*, 1992, 2.

szigetére érkezett. Az első és utolsó rabszolgákat szállító hajók között eltelt 355 év alatt mintegy 9,5 millió afrikait hurcoltak Amerikába (a kutatók által közölt számadatok jelentősen eltérnek egymástól), 90 százalékuk Brazília, a Karib-térség és Észak-Amerika déli területeire érkezett, 65 százalékuk pedig a már említett cukornádültetvények munkása lett.¹⁸⁷

Az első feketék általában ladinok voltak, azaz olyan afrikaiak, akik Spanyolországban vagy Portugáliában születtek, vagy legalábbis ott éltek és már átvették a spanyol szokásokat és nyelvet. „Negros latinos”, vagy „negros de Castilla” névvel is illették őket és már Spanyolországban ahhoz voltak szokva, hogy a fehéreket szolgálják.¹⁸⁸ Őket hamar felváltották a bozalesek, azaz az Afrikából közvetlenül importált rabszolgák. A bozales megnevezés pejoratív értelmű, vad, sötét, civilizálatlan múltra utalt.¹⁸⁹ A gyarmati adminisztráció és jogszabályok értelmében ők alkották a társadalom legalsóbb rétegeit, azonban Magnus Mörner megállapítása szerint munkájuk értéke miatt mégis a meghódított őslakosoknál fentebb helyezkedtek el a társadalmi ranglétrán. Számos esetben „calpixque”-ként, gazdaként, vagy adóbehajtóként dolgoztak például az encomiendákon. Az adók behajtása mellett az indiánok munkára fogása és az encomendero számára ellátmányok, illetve indián szállítmányok elindítása volt a feladatuk, ami sok visszaélést szült az indiánokkal szemben.¹⁹⁰ Főként a kezdeti időkben sokkal nagyobb arányban érkeztek férfiak, mint nők, következésképpen megindult a feketék indián nőkkel való keveredése. E keveredés, illetve a rabszolgák körében elinduló lázadások mind inkább táplálták a hatóságok azon félelmét, miszerint a feketék és indiánok együttes összefogása megdöntheti a kisebbségben lévő fehérek uralmát. Az első királyi rendelet 1541-ben Peruban született meg a két faj szétválasztására: megtiltotta a feketék számára, hogy indián szolgálóik legyenek, majd 1578-ban megtiltották egész Spanyol-Amerikában mind a mulattok, mind a szabad vagy rabszolga feketék számára, hogy indián közösségekben éljenek.¹⁹¹

Átlagosan az Amerikába hurcolt rabszolgák egyharmada volt nő, így a gyarmati fekete lakosságszám természetes növekedése nem volt elegendő ahhoz, hogy kielégítse a rabszolgák iránti igényeket. Ráadásul a gyarmatokon született fekete gyermekek halálozási rátája igen magas volt (a betegségek és a rossz életkörülmények miatt), illetve a kegyetlen munkakörülmények következtében évről évre több afrikai halt meg, mint amennyi született. Azokban az időszakokban, amikor kiegyenlítődött a nemek aránya és többen születtek Amerikában, mint amennyi rabszolgát Afrikából behurcoltak, a reprodukció végre növekedésnek indulhatott. Azonban a gazdasági növekedés időszakaiban még több rabszolgára volt szükség, azaz még többet importáltak, melynek következtében megint

¹⁸⁷ Moreno Fraginals, Manuel: *id. mű*, 1996, 14.

¹⁸⁸ Whitten, Norma E. – Torres, Arlene: *Blackness in Latin America and the Caribbean: Central America and Northern and Western South America*, Indiana University Press, Bloomington, 1998, 19.

¹⁸⁹ Schmieder, Ulrike – Füllberg-Stolberg, Katja – Zeuske, Michael: *The end of slavery in Africa and the Americas: a comparative approach*, LIT Verlag, Münster, 2011, 63–64.

¹⁹⁰ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1970, 81.

¹⁹¹ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1970, 94–100.

felborult a nemek aránya, mely újra gátját jelentette a természetes szaporodásnak. Ez az ördögi kör végigkísérte a korszakot.¹⁹² A rabszolgáknak egy olyan közös nyelvet kellett találniuk, mellyel megérthették magukat társaikkal, utazatóikkal, majd a munkafelügyelőkkel, ezért átvették a spanyol, illetve a portugál nyelv használatát.¹⁹³ Az Afrikából Amerikába tartó hajóúton megkeresztelték ugyan a rabszolgákat,¹⁹⁴ hiedelemviláguk elemeit azonban megtartották, a katolikus szentek ünnepein saját istenségeiknek áldoztak. Egy lassú folyamat eredményeként szinkretikus vallások jöttek létre a rabszolgartató térségekben, az afrikai vallási kultuszok keveredtek és bennük megjelentek a katolikus jegyek is.¹⁹⁵

Az afrikaiakat elsősorban a Karib-térség szigetvilágában, illetve a kontinens partvidéki zónáiban, ritkábban a szárazföld belsejében telepítették le. Hamar alkalmazkodtak a trópusi klímához, az első időkben az Antillák felszíni aranybányáiban is szívesen dolgoztatták őket, de később, a hegyvidéki ezüstbányák megnyitására már sokkal inkább indián munkaerőt alkalmaztak: a hűvös és magashegyi klíma nem kedvezett az Afrikából érkezőknek. Az ültetvényeken kívül ház körüli szolgaként, egyéb mezőgazdasági munkásként, illetve csordapásztorokként is foglalkoztatták őket, sőt, néha indián kacikák,¹⁹⁶ esetleg indián közösségek is alkalmaztak rabszolgákat hidak, templomok, utak építésére.¹⁹⁷ A feketék kiváló munkaerőnek bizonyultak teherhordásban és személyszállításban, például evezősökként a kolumbiai Magdalena folyón szállítmányozó kenukon. A városok is nagyszámú rabszolga felvevőknek bizonyultak: Havanna, Caracas, Bahía vagy Río de Janerio mellett a kormányzósági és alkirálysági fővárosok is várták az afrikai munkaerőt. Építkezéseken, hússzáritó üzemekben, kalap-, illetve bútorgyárakban, szőrmefeldolgozóknak, kézműves műhelyekben dolgoztak, emellett nagyszámú házcseléd, illetve mozgóárus is volt közöttük. Napi munkaidejük sokszor meghaladta a 16 órát.¹⁹⁸

Mindezekből láthatjuk, hogy Latin-Amerika gazdaságai és társadalmi nagyban függtek az afrikai rabszolgák munkájától, azonban ennek mértékét két tényező befolyásolta: az, hogy az adott régió mennyire kapcsolódott a nemzetközi piachoz exporttevékenysége révén, illetve, hogy mennyiben állt rendelkezésre indián munkaerő. Ahol nagy arányú indián lakosság volt, ott a spanyolok megőrizték a Kolumbusz előtti idők munkaadó és termelési rendszerét és, a portugál területekkel ellentétben, az indián nemesek felügyeletével szabad munkaerőként dolgoztatták az indiánokat a földbirtokokon és bányákban.¹⁹⁹ Brazíliában indiánokat és afrikaiakat is dolgoztattak rabszolgaként, akikkel úgy kereskedhettek, mint bármilyen más használati eszközzel,

¹⁹² Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 39–40.

¹⁹³ Lavina, Javier – Zeuske, Michael: *id. mű*, 2014, 9.

¹⁹⁴ Anderle, Ádám: *Kuba története*, Akkord, Budapest, 2014, 23.

¹⁹⁵ Dornbach, Mária: *id. mű*, 2009, 15.

¹⁹⁶ Indián vezetők.

¹⁹⁷ Wittman Tibor: *Historia de América Latina*, Corvina, Budapest, 1980, 168.

¹⁹⁸ Castro Fernández, Silvio: *Herencia africana en América*, Nuevo Milenio, Havanna, 2016.

¹⁹⁹ Klein, Herbert S.: *id. mű*, 2010, 18.

ingósággal.²⁰⁰ Spanyol-Amerikában a Karib-térség és Dél-Amerika északi részének népessége mutatott magas afrikai arányt. Olyan exportra termelő régiók, ahol a munkaerő nagy részét indiánok alkották – mint például Peru, Mexikó, Kolumbia, Ecuador – inkább csak egy-egy zónában, speciális munkákra alkalmaztak fekete munkásokat (például aranykitermelésben, cukornádültetvényeken Mexikó és Kolumbia karibi partvidékén vagy Peru csendes-óceáni partvidékének gyapotültetvényein; partmenti városokban, mint például Buenos Aires, Cartagena, Lima, Montevideo, illetve nem partvidéki kivételként Potosiban és Quitóban). Nem állt elégséges indián munkaerő rendelkezésre Brazíliában, Kubában, Venezuelában, Puerto Ricóban, így ezekben a régiókban az ültetvényes gazdasághoz (cukornád, kakaó) elengedhetetlen volt az afrikai munkaerő alkalmazása. Ezek a térségek alkották Afro-Latin-Amerika magját.²⁰¹

Az egész kontinensen elterjedt a fekete rabszolgák alkalmazása, melyet az állam igyekezett szabályozni és kontroll alatt tartani. A fekete rabszolgák csak kijelölt kikötőkbe (mint például Veracruz, Cartagena, Nombre de Dios) érkezhettek. A 16. század végén a spanyol korona gazdasági megfontolásból monopóliumot vezetett be, melyet egészen a 18. századig fenntartott (az Utrechti békében Anglia megszerezte a spanyol gyarmatokra irányuló rabszolga-kereskedelem monopóliumát). A 16. század során Szenegambia, Guinea és a Kongó deltája voltak a legfőbb kibocsátó térségek, melyeket Angola váltott fel a 17. század második negyedétől, ekkortól szinte kizárólag innen érkeztek afrikaiak, elsőként Brazíliába, majd a Río de la Plata térségébe, illetve Peruba is.²⁰² Rio de Janeiro és Bahía brazil és portugál kereskedőinek fontos szerepe volt a La Plata térségébe érkező rabszolgaszállítmányokban. Az Angolából brazil területekre érkező rabszolgák egy részét ugyanis átirányították és eladták spanyol területekre. La Plata térségében ezüsttel fizettek a rabszolgákért, ami fontos bevételi forrást jelentett a portugál kincstár számára.²⁰³

A 17. század legelejének kiemelkedő számai után a 18. század vége és a 19. század eleje jelentett újabb csúcst a kontinensre érkezők számában. Brazíliába viszont szinte folyamatosan, megtorpanás nélkül érkeztek rabszolgák. A gyarmati kor legvégére Brazília lakosságának már háromnegyedét alkották színes tömegek (leszámítva az indiánokat, azaz feketék, mulattok és pardók²⁰⁴). Csak Angolából a brazil területekre a 18. században mintegy 700 ezer afrikai rabszolga érkezett, egy részük már nem cukorültetvényeken, hanem dohányültetvényeken, illetve bányákban kezdett dolgozni a brazil aranykitermelés felfutásának köszönhetően.²⁰⁵ Spanyol-Amerikába csak mintegy harmad annyian érkeztek, mint Brazíliába, a két térség együttvéve pedig az

²⁰⁰ Santos Pereira, Ana Margarida: „Relaciones esclavistas en el Brasil colonial. Reflexiones basadas en la documentación del Santo Oficio (siglos XVII–XVIII)”, in: *Revista historia y justicia*, no. 15, 2020, <https://doi.org/10.4000/rhj.7628>.

²⁰¹ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 35–38.

²⁰² Bethell, Leslie (szerk.): *id. mű*, 1990, 4. kötet, 27.

²⁰³ Boruczki, Alex: „Las rutas brasileñas del tráfico de esclavos hacia el Río de la Plata, 1777–1812”, 4° Encontro Escravidão e Liberdade no Brasil Meridional, Curitiba, 2009. május 13–15.

²⁰⁴ A mulattoknak európai és afrikai, a pardóknak európai, indián és afrikai felmenőik vannak.

²⁰⁵ Lang, James: *id. mű*, 1979, 143.

amerikai kontinensre behurcolt feketék 40 százalékát fogadta be. 60 százalékuk célállomása az angol, francia, holland gyarmatok és az Egyesült Államok volt.²⁰⁶

A következő táblázat a gyarmati kor utolsó időszakában érkező afrikai rabszolgák számát mutatja (ezer főben):

	1671– 1770	1771– 1780	1781– 1790	1791– 1800	1800– 1810	Összes
Brazília	164,6	161,3	178,1	221,6	206,2	931,8
Spanyol-Amerika	121,9		185,5			307,4
Összes	447,8		791,3			1239,2

Afrikai rabszolgák száma, 1671-1810²⁰⁷

1789-ben IV. Károly kiadott egy, a rabszolgaságra is vonatkozó rendeleteket tartalmazó törvénykönyvet, az úgynevezett Fekete Kódexet, mely az utolsó Indiákra vonatkozó spanyol törvénykönyv volt és melynek mintájául a száz évvel korábban (1685) XIV. Lajos francia király által kiadott hasonló nevű kódex szolgált. A rendeletek, a mérsékelt Bourbon reformizmus jeleként, számos területen szabályozni kívánták a rabszolgatartás feltételeit, a rabszolgák által elkövetett vétkekért járó büntetéseket. A törvénykönyvben foglaltakat azonban a kreol rabszolgatartók tiltakozásai miatt a gyakorlatban végül nem alkalmazták.²⁰⁸ A brazil korona nem tartotta szükségesnek hasonló szabályozás elfogadását. Szintén 1789-ben, Spanyolország a gyarmatain eltörölt minden rabszolga-kereskedelmi korlátozást, azaz bármely nemzet lobogója alatt érkező hajó szállíthatott rabszolgákat a spanyol gyarmati kikötőkbe. A legtöbben Kubában értek partot. 1774-ben ugyan még a fehérek voltak túlsúlyban a szigeten, de a század utolsó harmadában jelentkező cukoripari csúcs a rabszolgabevitel is fellendítette. 1791-ben már a színes rétegek elérték a fehérek arányát, a következő években pedig meg is haladták. Az 1792-es census szerint a szigeten 133 553 fehérrel szemben 140 386 színes bőrű élt; ebből 84 456 rabszolga és 55 930 volt szabad néger. A színes bőrűek számszerű fölénye 1856-ig figyelhető meg.²⁰⁹ A hatóságok ennek kivédésére és a színes tömegek ellensúlyozására megpróbálták elősegíteni a fehér bevándorlást, de ez kudarcba fulladt. Kolumbia és Venezuela középső partvidékén és völgyeiben a 18. század végén akár a 45–60 százalékot is elérte a fekete lakosság aránya. Kuba, Puerto Rico és más gyarmatok cukornádültetvényeinek termelése ebben a korszakban nagy növekedést mutattak, részben a Karib-térség brit és francia gyarmatainak bekövetkező események miatt.

²⁰⁶ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 139–153.

²⁰⁷ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 140.

²⁰⁸ Salmoral, Manuel Lucena: „El texto del segundo Código Negro Español, también llamado Carolino, existente en el Archivo de Indias”, in: *Estudios de Historia Social y Económica de América*, no. 12, 1995, 267–324.

²⁰⁹ Olmsted, Victor H. – Gannett, Henry – Monteagudo, José de J.: *Censo de la República de Cuba bajo la administración provisional de los Estados Unidos*, Washington, 1908, 172.

Ezek közül a legismertebb a haiti forradalom. Hispaniola szigetét 1697-ben, a Ryswick-i békében osztották ketté, és a spanyol korona átengedte a sziget nyugati részét Franciaországnak, Santo Domingue néven. Nem sokkal korábban indult meg a szigeten a nagyarányú cukornád- és indigótermelés, mely a kávéval egyetemben a gyarmat fő terményeit alkotta, anyaországa számára a sziget pedig a leggazdagabb újvilági gyarmat lett. Sőt, a 18. század második felére a világ legnagyobb cukor- és kávétermelőjévé vált, ahol 450 ezer fekete rabszolga dolgozott.²¹⁰ A cukorgyártás fellendülését jelezte az a tény is, miszerint míg a 17. század végén még nem létezett cukortermelő üzem Haitin, addig a 18. század közepére már több mint ötszáz üzem működött.²¹¹ A francia forradalom kirobbanásakor a haiti társadalom abszolút többségét alkották a rabszolgák, számuknak csak tizedét tették ki az európaiak és mindössze hat százalékát a már felszabadított színes bőrűek.²¹² A forradalom előzményei a franciaországi eseményeken túl a hegyekbe és erdőkbe szökött rabszolgák támadásai voltak, melyek az ötvenes évektől egyre nagyobb számban jelentkeztek, céljuk az elnyomás, a kizsákmányolás, majd a rabszolgaság megszüntetése volt. A szökött rabszolgák sokszor több száz, sőt, ezer főt számláló csapatokban támadtak. Egy 1791-ben kezdődő lázadás vált döntővé Haiti további sorsát illetően. Toussaint Louverture a rabszolgák parancsnokának szárnysegédjeként vett részt benne, de 1793-ban már a feketék vezérének kiáltotta ki magát, ugyanezen a napon a francia köztársaság megbízottja dekrétumban szabadította fel a sziget rabszolgáit. Louverture 1801-es alkotmánya törölte el a rabszolgaságot örökre, elsőként a kontinens történetében.²¹³ Bár Louverture 1803-ban meghalt, utódja, Jean-Jacques Dessalines 1804-ben kikiáltotta a függetlenséget, és az országot Haitinek nevezte el.

Az első rabszolgafelkelések és az afrikaiak saját helyzetükkel szembeni ellenállásának egyéb formái már jóval korábban jelentkeztek. Az ellenállás és önvédelem legelterjedtebb formája az öngyilkosság, illetve a szökés volt. A szökött rabszolgák, a „cimarronok”, csapatokba verődtek és saját maguk által készített egyszerű fegyverekkel támadásokat intéztek mind a rabszolgatartók, mind a hatóságok ellen, abban a reményben, hogy kiszabadíthatják rokonaikat, illetve fegyverekhez és élelemhez juthatnak. Cimarronoknak a rövidebb ideig szökésben lévőket hívták, a hosszabb időre elszökött rabszolgákat már lázadókként tartották számon, és a büntetésük is másként alakult. Míg a szökést korbácsolással, addig a lázadást halállal büntették. A cimarronok száma egyre nőtt, számítások szerint Venezuelában a 18. századra elérte a húszezret.²¹⁴

A „palenque”-k²¹⁵ nehezen megközelíthető területeken (például esőerdőkben) felépített, állandóan lakott telepek voltak, ide menekültek a szökött, vagy fellázadt rabszolgák. A számos hasonló faluból ma is létezik még egy, a mintegy 3000 fős San

²¹⁰ Kéri, András: „Haiti és a fehér ember történelme”, in: *NyelvVilág*, 2010/9, 60–64.

²¹¹ J. Nagy, László: *id. mű*, 2012, 15.

²¹² J. Nagy, László: *Forradalom az Antillákon. Haiti 1789–1804*, Universitas Szeged Kiadó, 2012, 18.

²¹³ J. Nagy, László: *id. mű*, 2012, 89.

²¹⁴ Moreno Fraginals, Manuel: *id. mű*, 1996, 42.

²¹⁵ A szökött rabszolgák által alapított, szabad telepeket hívták palenquének Kolumbiában. Venezuelában *cumbe*, Brazíliában pedig *quilombo* volt a megnevezésük.

Basilio de Palenque, Kolumbiában. Egyben ez volt Latin-Amerikában az első, a spanyolok által szabadnak nyilvánított afrikai falu, nyelvüket ma is őrzik, bár a külvilág közelsége miatt egyre nehezebben.²¹⁶

*Capoeira, azaz a háború tánca*²¹⁷

Az első rabszolgafelkelések a 16. század harmadik évtizedétől indultak, e században a legnagyobb számban a Karib-térségben. A legelső Santo Domingón, 1522-ben következett be. A lázadást leverték, de néhányan elmenekültek, és az őserdőben egy indián vezető, Enriquillo gerilláihoz csatlakoztak, aki több, mint egy évtizeden át próbált küzdeni a spanyolok ellen.²¹⁸ 1537-ben Mexikóban, 1538-ban Kubában, 1546-ban Hispaniola szigetén, 1548-ban Hondurasban törtek ki lázadások.²¹⁹ Érdemes megemlíteni az 1552-ben Miguel által vezetett venezuelai felkelést Buría bányáinál, aminek során Miguel megpróbálta az indián és afrikai szökött rabszolgák erejét egyesíteni a gyarmati rendszer ellen. Indiánok és afrikaiak közötti szövetségre és közös harcra több más példát is láthatunk: Alonso de Illescas 1553-ban egy

²¹⁶ Ferrari, Ludmila: „Un epígrafe cimarrón para la libertad: monumentalización, silencio y repetición en el archivo de San Basilio de Palenque”, in: *Revista Iberoamericana*, LXXXII, nos. 255–256, 2016, 600–601.

²¹⁷ A ma is ismert *capoeira* a 16. században jelent meg a brazil cukornádültetvényekről elmenekült rabszolgák által alapított quilombókban. A capoeira mozdulataival a portugál katonák támadásai ellen védekeztek. Quilombo dos Palmares számos alkalommal tudta visszaverni a portugálok támadásait, a kép ezt örökíti meg. A kép: Johann Moritz Rugendas: Jogar Capoeira ou danse de la guerre, 1835, közkinccs, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rugendasroda.jpg>.

²¹⁸ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 70.

²¹⁹ Wittman, Tibor: *id. mű*, 1980, 170.

Panamából Peruba induló hajóról szökött meg társaival, majd Ecuadorban indiánokkal szövetségben szervezett telepet, ahová európaiakat is befogadtak. 1538-ban Peruban a Vilcabambába menekült Manco Incát cimarronok is segítették, akik ráadásul ismerték a spanyolok háborús taktikáit. A 17. században a spanyol és portugál gyarmati rend megszilárdulásával a lázadások száma csökkent, azonban épp ebben a században, Brazíliában Amerika első szabad köztársaságát hozták létre szökött rabszolgák.²²⁰ A Porto Calvoból menekült rabszolgák által alapított, 90 évig fennálló, önálló República/ Quilombo dos Palmaresnek 30 ezer fős lakossága volt. A portugáloknak csak 1695-ben sikerült legyőzniük a szabad államot.²²¹ A lázadások azonban tovább folytatódtak.

A 18. és 19. század a felkelések újabb hullámát hozta magával, melynek számos magyarázata van. A szabad gyarmati lakosság körében a Bourbon reformok és növekedő adóterhek hatására kialakuló rossz közhangulat és mozgolódások elősegítették a rabszolga megmozdulások fellángolását is. 1732-ben és 1749-ben például Venezuelában a spanyol korona pénzügyi és kereskedelmi politikája ellen lázadók rabszolgákat is toboroztak soraikba. Kolumbiában 1781-ben az adók elleni lázadások rabszolgafelkeléseket is magukkal hoztak, illetve a nemzetközi hangulat is befolyásolta a kontinens felkeléseit. Amikor 1791-ben Franciaországban és Saint Domingue-en kikiáltották a fehérek és szabad feketék egyenlőségét, illetve három évvel később eltörölték a rabszolgaságot, Latin-Amerikában hatalmas rabszolgalázadási hullám indult el, a legtöbb helyen követelve a rabszolgaság eltörlését (Venezuelában 1795-ben, Louisianában 1795-ben, Cartagenában 1799-ben). Szintén komoly tényező volt az érkező fiatal feketék számának növekedése, akik afrikai háborúkban harcoltak korábban. Az ő megjelenésük hatására még nagyobb mértékben megnőtt a lázadások, illetve a szökések és palenquék alapításának száma. A korona alig tudott védekezni ezek ellen, amint leromboltak egy települést, újakat alapítottak helyettük, innen szervezve támadásokat az ültetvények és hatóságok ellen. A spanyol erők palenque-ellenes hadjáratokat indítottak a 18. század utolsó éveiben.

A századvég a rabszolgák számának növekedését hozta, ezzel párhuzamosan pedig csak tovább nőtt az ellenállás intenzitása, amelynek formái a következők lehetnek: egyéni vagy csoportos tárgyalás a rabszolgatartókkal; kérelmek a hatóságok, illetve bíróságok felé; felkelések; szökés, vagy erőszak. A századfordulóra Spanyol-Amerika legnagyobb rabszolgatartó térségei a következők voltak (az adatok a teljes lakosság százalékos arányát mutatják):²²²

ország	szabad afrikai %	rabszolga %	összesen %
Venezuela	49	12	61
Kuba	19	35	54
Kolumbia	31	8	39

²²⁰ *Manual de los Afrodescendientes...*, 2006, 28–33.

²²¹ Nelson Anderson, Robert: „The quilombo of Palmares: a new overview of a Maroon state in Seventeenth-century Brasil”, in: *Journal of Latin American Studies*, vol. 28, no. 3, 1996, 545–566.

²²² Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 71–76.

ország	szabad afrikai %	rabszolga %	összesen %
Puerto Rico	40	15	55
Argentína			37
Panama	60	6	66
Costa Rica			16
Uruguay			24
Brazília	30	37	67
Santo Domingo	37	29	66
Peru			6
Chile			8
Ecuador			8
Mexikó			10

Ahogy a számadatok is mutatják, a századfordulón már Latin-Amerika nagy részén (ellentétben angol és francia Amerikával) a szabad afrolatin lakosság aránya meglehetősen nagy volt, ez is hozzájárult a 19. század folyamataihoz és a rabszolgaság rendszerének meggyengítéséhez.

AFRIKAIK A KONTINENSEN A 19–20. SZÁZADBAN

*„Hiszek abban, hogy szabadság és egyenlőség
nélkül testvériség nem létezik.
A rabszolga sosem szerette zsarnokát,
és azok, akiket megsértettek azzal, hogy
alacsonyabb rendűnek tekintették őket,
sosem szerethetik azokat a gonoszokat, akik
megvetették és megalázták őket.”²²³*

A 19. század eleje a független latin-amerikai köztársaságok megszületését hozta el, azonban sok helyen még évtizedeket kellett várni a rabszolgaság eltörléséig. Spanyol-Amerika nagy részén, ahogy már korábban említettük, nagyobb arányú volt a szabad afrikai eredetű lakosság, mint a rabszolga. Legtöbbjük már szabadnak született, vagy gazdájától harcolta ki szabadságát kemény munka árán. Bár Toussant Louverture 1801-ben Haitin eltörölte a rabszolgaságot, más régiókban csak fokozatosan, lassan sikerült elérni ugyanezt. Haiti példája sok tanulsággal szolgált a kontinens vezető társadalmi osztályai számára: azokon a helyeken, ahol a színes tömegek elnyomás alatt élnek, egy politikai forradalom társadalmi forradalmat is elindíthat, ami nagy veszélyt jelenthet számukra. Éppen ezért, az 1810-es években azokban a régiókban (Peru, Kuba, Puerto Rico, Mexikó), ahol indián vagy fekete tömegek dolgoztak rabszolga, vagy ahhoz hasonló szolgásgorban ültetvényeken, nagybirtokokon, bányákban, műhelyekben, a vezető elit hű maradt a spanyol koronához. Következésképpen a függetlenségi mozgalmak azokban a zónákban indultak el, ahol a mesztic rétegek arányaikban felülmúlták az indiánokét, illetve ahol a szabad feketék és mulattok többen voltak, mint a rabszolgasorban élők. Caracas, Buenos Aires, Bogotá, Cartagena kreoljai tették meg az első lépéseket az új nemzetek megalkotása felé. Amivel azonban nem számoltak az az, hogy maga a szabad lakosság is nagyon megosztott volt. Így a függetlenség kivívását követő belső polgárháborúk lehetőséget kínáltak a rabszolgák számára saját szabadságuk kivívására.²²⁴

A megszülető köztársaságok kreol vezetői felismerték, hogy a nemzetépítés során választ kell találniuk az afrikai tömegek követeléseire. A függetlenségi mozgalmak résztvevői igyekeztek megnyerni a fekete tömegeket, hogy az oldalukon harcoljanak, mások épp ellenkezőleg, inkább távol akarták őket tartani a többi színes réteggel egyetemben (a nem fehér túlsúly elkerülése végett). Nem feltétlenül ígérték szabadságot a résztvevőknek, sőt, sok esetben a függetlenség kivívását követően szinte azonnal újra megindultak a rabszolgalázadások, ahogy ezt például Venezuelában láthatjuk 1811–12-ben. A társadalom fehér vezető rétegei számára a legfontosabb érdek a társadalmi rend és a társadalom feletti ellenőrzés vissza-

²²³ Gualberto Gómez, Juan: *Por Cuba libre*, Editorial de Ciencias Sociales, Havanna, 1974, 43.

²²⁴ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 96–98; Az egyes országok viszonylatában lásd Semsey, Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840*, L'Harmattan, Budapest, 2013.

állítás volt, mely az esetek többségében a rabszolgaság fenntartását, vagy visszaállítását is jelentette. Szintén érdekükben állt a fehér lakosság megerősítése, mely a fehér bevándorlás ösztönzését és az afrikai behozatal visszaszorításának szükségességét vonta maga után. A színes tömegek (mind feketék, mind indiánok) számára hamar világossá vált, hogy az új rendszer nem sokban különbözik a 18. századtól, következésképpen az ellenállás régi formái, a cimarronaje (a palenquék vagy cumbék alapításával), illetve a lázadások újra megjelentek. Ráadásul az új köztársaságok felállításának kezdeti nehézségeiért a kreol vezető réteg az indián, illetve afrikai tömegeket okolta, ami csak tovább növelte a társadalmi és etnikai diszkriminációt. Az afrikai (és az indián) egyenlő volt az elmaradottsággal, a fejlődés gátjával, csak teher volt a társadalom számára. A rabszolgaság eltörlése azonban mégis egyre inkább napirendre került, hiszen az is nyilvánvaló volt, hogy ezzel megszüntethető az a veszély, amit a fekete, illetve mulatt tömegek kirobbanó felkelései a fehér kisebbségre jelenthettek.²²⁵

1792-ben Dánia elsőként a modern államok történetében megtiltotta a rabszolgakereskedelmet. 1810-ben Miguel Hidalgo Mexikóban rendeletben törölte el a rabszolgaságot, mely Új-Spanyolország függetlenségi harcának egyik első rendelete volt. A rabszolgaság hivatalos eltörlésére azonban csak 1829-ben került sor.²²⁶ 1817-ben Spanyolország nemzetközi egyezményt írt alá Angliával, ennek értelmében az ország vállalta, hogy három éven belül eltörlő a rabszolgaságot. Azonban csak 1867-ben született meg az a rendelet, mely szerint a rabszolgakereskedelmet folytatókra bírságot szabtak ki. Az eltelt idő alatt Kubában továbbra is intenzíven nőtt (majdnem megduplázódott) a rabszolgák száma. A gazdasági növekedés és a rabszolgatartás közötti egyértelmű kapcsolat arra készítette e karibi területeket a 18. század végétől, hogy a rendszert valamilyen megreformált formában továbbra is fenn tudják tartani (ennek egy lépése volt a rabszolga-kereskedelem liberalizálása).²²⁷ Kubába és Puerto Ricóba a század első felében történt nagyarányú rabszolgaimport révén a feketék aránya a népesség körében a század közepére majdnem 60, illetve 50 százalékra nőtt. Santo Domingón a feketék és mulattok számának és arányának növekedése az európaiak kivándorlásának, illetve a sziget nyugati részéről, Haitiből érkező bevándorlásnak volt köszönhető. Spanyol-Amerika többi térségében a századelőn már nem volt jelentős a rabszolgatartás, nagyobb arányú volt a szabad munkaerő alkalmazása.²²⁸

Anglia az egész kontinensen igyekezett nyomást gyakorolni az új országokra a rabszolga-kereskedelem visszaszorítására. Argentína, Mexikó, Venezuela, Kolumbia, Ecuador, Bolívia és Chile is egyezményeket írt alá Angliával, melyek értel-

²²⁵ Moreno Fraguinals, Manuel: *id. mű*, 1996, 48–49.

²²⁶ Mexikó és Texas a rabszolgaság intézményével szembeni attitűdjéről részletesen lásd Kőkény, Andrea: „A rabszolgaság intézménye Texasban a mexikói időszakban, 1821–1836”, in: *Acta Historica*, 2021 (megjelenés alatt).

²²⁷ Rodríguez, Margarita: *El ocaso del antiguo régimen en los imperios ibéricos*, Fondo Editorial de la PUCP, Lima, 2017, 206.

²²⁸ Olveda Legaspi, Jaime: „La abolición de la esclavitud en México, 1810–1917”, in: *Signos históricos*, vol. 15, no. 29, 2013, 10.

mében Anglia felhatalmazást nyert a rabszolgakereskedők üldözésére és felkutatására a tengereken. Hasonló egyezmények születtek Portugália, Brazília és Anglia között is. Újabb lépést jelentettek azok a rendeletek, amelyek értelmében rabszolga szülőtől született gyermekek már automatikusan szabadnak születtek. Chile 1811-ben, Río de la Plata Egyesült Államai (későbbi Argentína) 1813-ban adták ki e rendeleteket, melyeket hasonlóké követtek a húszas években Peruban, Nagy-Kolumbiában és Uruguayban. Brazília utolsó államként csak 1871-ben adta ki ezt a rendeletet.

Azokban az országokban, ahol a gazdaságban nem jelentett fontos tényező az afrikai rabszolgák munkaejeje, természetesen a rabszolgaság eltörlésének folyamata is gyorsabb és könnyebb volt. Chile jó példa erre, ahol 1823-ban, elsőként a spanyol-amerikai országok között, hivatalosan is eltörölték a rabszolgaságot. De Mexikó, vagy a Közép-Amerikai Egyesült Tartományok²²⁹ (itt 1824-ben törölték el a rabszolgaságot) esetét is említhetnénk. A húszas években több országban betiltották a rabszolgakereskedelmet, míg a század közepén jelentkező liberális hullám számos régióban meghozta a rabszolgaságot véglegesen eltörlő rendeleteket is, habár a gyakorlatba ültetésük igen nehézkes volt, hiszen még ekkor is számos gazdasági csoport érdekei sérültek. 1846-ban Uruguayban, 1851-ben Kolumbiában és Ecuadorban is felszabadították a rabszolgákat, 1853-ban Argentínában, 1854-ben Venezuelában és Peruban törölték el az intézményrendszert. Paraguay 1869-es rendeletét követően csak a spanyol Antillák területe, Puerto Rico, Kuba, illetve Brazília maradtak fenn, mint a rabszolgaságot tartó rendszer utolsó bástyái. Az első Spanyol Köztársaság 1873-ban Puerto Ricóban megszüntette a rabszolgaságot. Kubában először 1869-ben született meg egy rendelet a rabszolgaság fokozatos megszüntetéséről, 1880-ban gyámság alá helyezték a rabszolgákat, majd 1886-ban királyi rendelettel végleg eltörölték a rendszert.²³⁰ Brazíliában –miután 1850-ben betiltották kereskedelmüket–, csak 1888-ban szabadultak fel a rabszolgák.²³¹

A rabszolgafelszabadítás nem sokat változtatott sem a feketékről kialakult negatív képen, sem társadalmi kirekesztettségükön. Az afrikai származásúak reakciói a korábbiakhoz képest valamelyest változó képet mutattak. Azokban az országokban, ahol csak csekély számú fekete lakosság létezett, a rabszolgaság eltörlésével kevés eszköz és esély maradt a kulturális identitás megőrzésére. A jelentős afro-latin lakossággal rendelkező országokban ennek sokkal nagyobb lehetőségei nyíltak. Megjelent egyfajta „kulturális cimarronaje”, kulturális elmenekülés, azaz az afrikai múlt megtagadása is sok esetben. 1902-ben például Kubában egy fekete egyetemista fiatalokból álló kör kérvényezte a kubai kormánytól a comparsák²³² és más afrikai táncok és zenék betiltását. Az európai értékek utánzásáról volt szó,

²²⁹ 1823–39-ig tartó szövetség Guatemala, Nicaragua, Salvador, Honduras és Costa Rica között.

²³⁰ Riva, Juan de la: „Cuadro sinóptico de la esclavitud”, in: *Actas del Folklore*, Havanna, 1961, no. 5, 204–205.

²³¹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 155–159.

²³² Afrikaiak által előadott karneváli zenék.

melynek ékes példái a különböző afrokubai társaságok elnevezései. A legfontosabb kulturális egyesületet *Club Atenas*-nak, szabadidős egyesületüket *Los jóvenes de Waltz*²³³-nak hívták. A társadalom fehér rétegei azonban az egyenlőséget sosem valóságként, hanem inkább elvként kezelték. Azaz számukra egyértelmű volt, hogy a feketék sorsa nem lehet más, mint a szegénységben és tudatlanságban élő napszámosé.²³⁴

Ugyanakkor a szabad feketék és mulattok már a gyarmati kor végén is igyekeztek jobb helyet kiharcolni maguknak a társadalmi ranglétrán. Míg a rendszer tiltotta a fajok egymással való keveredését, egyre több afrikai ereiben már európai és indián vér is folyt. A gyarmati korban a katolikus egyház támogatásával cabildókba, azaz érdekvédelmi egyletekbe tömörültek az Afrikából érkezettek,²³⁵ ami elősegítette hagyományaik és vallási elemeik megőrzését, de egyben elindította az afrikai és európai kultúrák keveredését, szinkretizmusát is.²³⁶ A feketék kemény munkájuknak és tárgyalásoknak köszönhetően megpróbáltak utat nyitni maguknak a gyarmati társadalom középső rétegeiben, sőt, néha még magasabbra is. Maga az afrikai népesség igen sokszínű volt, nem alkottak homogén csoportot, hiszen, ahogy az az előző fejezetben említésre került, Afrika különböző térségeiből érkeztek, különböző nyelvekkel, hagyományokkal, hiedelmekkel, melyeket a 19. század nagy részében is megőriztek. A legerősebb afrikai hatás a vallásban, mágiában, folklórban, zenében maradt fenn a különböző területeken. Nem volt igazán közös kulturális kapocs, amely elősegítette volna az összefogást, bár a fehérek általános rasszista magatartása és diszkriminációja összekötötte őket.

A 19. század nagy migrációs folyamatai az afrikai munkásokat is érintették, noha igen kevés tanulmány foglalkozik velük. Az európai és ázsiai bevándorlás, illetve a század első kétharmadának rabszolgaszállítmányai mellett szabad afrikai munkaerő beáramlásáról is beszélhetünk. Ennek arányairól és számbeliségéről azonban igen kevés információ áll rendelkezésre. Az 1840-es évektől Peruban, Kubában és Brazíliában afrikai telepesek bevitelét igyekeztek elősegíteni, az olcsó munkaerő iránti igény kielégítésére. A már felszabadított, vagy szabadságát megvásárló rabszolgák egy része visszatért Afrikába és letelepedett eredeti hazájában.²³⁷ Sokszor e visszatelepült rabszolgák már szabad munkaerőként érkeztek később újra Amerikába, ahol a korábbiaktól nem sokban különböző körülmények között vállaltak szerződéses munkát. A tehetősebbek kisebb földekhez juthattak, saját termelést, illetve termékeik kereskedelmét indították el helyi szinten, de olykor megtermelt áruik eljutottak akár Európába vagy Afrikába is.²³⁸

²³³ Szó szerinti fordítása: A keringő fiataljai.

²³⁴ Moreno Fragonals, Manuel: *id. mű*, 1996, 50–51.

²³⁵ A cabildók afrikai származásuk szerint megalakított, rabszolgákból, vagy felszabadult rabszolgákból álló, vallási jellegű, önszervező szervezetek voltak.

²³⁶ Dornbach, Mária: *id. mű*, 2009, 14–15.

²³⁷ Izard Martínez, Gabriel: „Herencia, territorio e identidad en la diáspora africana: hacia una etnografía del retorno”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. XL, no. 1, január – április, 2005, 89–115.

²³⁸ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 89–93.

A fekete lakosság fokozatosan megjelent a politikai színtéren is. Politikai csoportosulásokhoz, pártokhoz való kötődésüket általában az határozta meg, hogy e pártok milyen elveket képviseltek a rabszolgaság kérdésében. Szinte az egész 19. századot végig kísérte a független köztársaságokban a konzervatívok és liberálisok közötti harc. A hagyományos elit (nagybirtokosok és kereskedők) jellemzően a konzervatív oldalt képviselték, azzal a szándékkal, hogy megőrzik a gyarmati örökséget, azaz a nagybirtokokat, társadalmi és faji hierarchiát, katolicizmust. A liberálisok is megnyerték sok helyütt e rétegek támogatását, azonban olyan társadalmi csoportok felé is fordultak, amelyeket kizártak a hatalomból a gyarmati korban és most igyekeztek feljebb jutni a ranglétrán. Így például a periféria gazdasági elitjét, illetve a közép- és alsóbb (főként nem fehér) rétegeket is megcélozták. Ez utóbbiak számára a liberalizmus az abszolút egyenlőség reményével kecsegtetett. Az egyenlőség azonban inkább csak jogi fogalom maradt és nem érződött hatása a gyakorlatban: társadalmi kirekesztettség, diszkrimináció, szegénység kapcsolódott e rétegekhez, a rabszolgaság örökségeként nem rendelkeztek termelési eszközökkel. A szabadság valójában csak szimbolikus jelentőségű volt számukra.²³⁹

Az állampolgárság fogalmi bővítését sok helyütt fegyveres harcok és polgárháborúk árán sikerült csak elérni, a liberális forradalmakat pedig nagy számban támogatták a fekete és mulatt rétegek. Olyannyira, hogy néha eldönteni is nehéz volt, hogy liberális felkelésről, vagy etnikai megmozdulásról van-e szó. Ez utóbbi faji háborúval fenyegetett és egyben saját hatalmuk megingásának veszélyét jelentette a helyi fehér elit számára, amely következképpen megvonta minden támogatását a sok színes tömeget mozgósító felkelésektől. Venezuela az 1820-as és 1830-as években a feketék és fehérek közötti háború félelmében és elhatalmasodott erőszakban élt. Az 1840-ben alapított Liberális Párt radikális jelszavait használva (szabad föld és szabad emberek) több évtizeden át folytak harcok az országban, mígnem a Szövetségi Háborúban²⁴⁰ a volt rabszolgákból, mulattokból, feketékből álló csapatok a liberálisokat juttatták győzelemre. Az afroperuiak szintén liberális vezető győzelmét segítették elő, 1854-ben Ramón Castilla jutott egy felkelés segítségével hatalomra, aki még ugyanebben az évben eltörölte a rabszolgaságot. Szintén Peruban a század másik nagy elnökalakját, Nicolás de Piérolát²⁴¹ is feketék, a montonerók²⁴² segítették hatalomra, aki a Chíncha-völgy cukornád ültetvényeinek térségében indította el felkelését.²⁴³

²³⁹ Rosas Guevara, Martha Isabel: „De esclavos a ciudadanos y malentretidos. Representaciones del negro en el discurso jurídico colombiano del siglo XIX”, in: *HISTORELO. Revista de Historia Regional y Local*, vol. 6, no. 12, 2014, https://revistas.unal.edu.co/index.php/historelo/article/view/42119/html_t1.

²⁴⁰ A háború 1858–63 között zajlott.

²⁴¹ Elnökségének időszaka 1895–99 között tartott.

²⁴² Gerilla típusú fegyveres csoportok, melyek egy-egy caudillót (helyi nagy hatalmú vezetőt) támogattak.

²⁴³ Keen, Benjamin – Haynes, Keith A.: *A history of Latin America*, Cengage Learning, Boston, 2009, 401.

Nicolás de Piérola és montonerói bevonulása Limába 1895 március 17-én²⁴⁴

Ecuadorban José Urbina liberális elnök, miután 1851-ben eltörölte a rabszolgaságot, feketékből álló elnöki testőrséget hozott létre. A hatvanas évektől kezdődő konzervatív korszakot követően újra a liberálisok jutottak hatalomra a század végén a tengerparti tartományok – köztük a fekete többségű Esmeraldas – támogatásával.²⁴⁵ A liberálisok és a fekete lakosság közötti szálak talán Kolumbiában voltak a legerősebbek: az 1839–42 közötti polgárháború liberális erőinek többségét szabad és rabszolga afrokolumbiaiak, illetve mulattok alkották. Hatalomra jutásuk után, 1849-ben a liberális kormányzat hálából eltörölte a rabszolgaságot. A konzervatívok a rabszolgaság visszaállításával fenyegetőztek, ennek ára az lett, hogy az 1876-ban kitört polgárháborúban az afrokolumbiai liberális csapatok kifosztották Cali városát és lerombolták Cauca régióját. A század liberális győzelmeit nagyban segítette tehát az afrikai eredetű lakosság, míg a liberalizmus a század legtöbb fekete és mulatt származású elnökét juttatta hatalomra (például az argentin Bernardino Rivadaviát, a mexikói Vicente Guerrerót, vagy a venezuelai Joaquín Crespót). Nem minden fekete, illetve mulatt megmozdulás volt azonban liberális jellegű, Peruban a konzervatív ültetvényes földbirtokosok afrikai eredetű napszámosaikra

²⁴⁴ Nicolás de Piérola y sus montoneros ingresando a Lima la mañana del 17 de marzo de 1895 (Nicolás de Piérola és montonéróinak Limába érkezése 1895. március 17-én), Juan Lepiani festménye, [fénykép], Lima, Perú, 1890 táján. Forrás: Perui Nemzeti Digitális Könyvtár, <http://www.bibliotecanacionaldigital.gob.cl/bnd/632/w3-article-315665.html>.

²⁴⁵ Handelsman, Michael H.: *Lo afro y la plurinacionalidad: el caso ecuatoriano visto desde su literatura*, Editorial Abya Yala, Quito, 2001, 76.

is támaszkodtak, a konzervatív politikusok pedig anyagilag felkarolták az afroperui kézműves műhelyeket, választási támogatásukért cserébe. Argentínában a konzervatív Juan Manuel de Rosas caudillo hatalomra jutását segítette a fekete lakosság, azonban cserébe 1831 és 1838 között a rabszolga-kereskedelem visszaállítását és az afroargentini lakosság teljes elnyomását kapták.²⁴⁶

Külön említést érdemel Kuba esete. A rabszolgaság eltörlését követően 1887-ben megalapították a *Directorio central de sociedades de la raza de color* nevű központi szervezetet, melynek célkitűzése a színes bőrű lakosság érdekképviselete és a szigeten már működő, különböző színes bőrűeket képviselő társaságok összefogása volt, hogy egységes erőt képviseljenek a rasszizmus ellen, illetve a jogi egyenlőségért vívott harcban.²⁴⁷ 1892-re már 65 társaság tartozott a központ alá és hivatalos lapja is működött *La Igualdad* néven. 1895 és 1898 között a Spanyolország elleni harcokban nagy számban vettek részt afrokubaiak, tábornokok, a szintén mulatt származású, Antonio Maceóval élükön, aki egy faji egyenlőségen alapuló demokratikus, népi köztársaságban látta Kuba jövőjét.²⁴⁸ José Martí rasszista-ellenes beszédei is vonzották a színes tömegeket. A függetlenségi háborúba belépő Egyesült Államok egyes társadalmi szektorok számára megnyugtatóan hatott: Haiti példája még mindig félelemmel töltött el sok kreolt. A függetlenség és az észak-amerikai befolyás az afrikaiak számára csalódást hozott, a jogi egyenlőség eléréséért való küzdelem tovább folytatódott. E küzdelem első lépcsőfoka a különböző társaságok és folyóiratok alapítása volt. A gyarmati kor óta létezett a *cabildo* intézménye, mely egy-egy etnikum érdekvédelmi szervezete volt.²⁴⁹ Számos *cabildo* működött a 19. században is, és őrizte az afrikai hagyományokat, az afrikai zenét és táncokat, sőt, kisebb településeken még a század végén is a kongói hagyományoknak megfelelően, nagy pompával választották meg királyukat és királynőjüket. Több szervezetben afrikai nők is komoly, vezető szerepet vállaltak.²⁵⁰

Egyes afrikai származású vezetők a század során a liberális vagy konzervatív pártok tagjai lettek, remélve, hogy így könnyebben elérhetik céljaikat, de e próbálkozások sikertelennek bizonyultak. E körülmények váltották ki egy új párt megszületését, amely kifejezetten az afrokubaiak képviseletéért, szociális reformokért, és a feketékkel és mulattokkal szembeni diszkrimináció megszüntetéséért szállt harcba. A fehér elit szemében neveltséges színes bőrűek pártja, a *Partido Independiente de Color*, igen gyorsan növelte népszerűségét, azonban 1910-ben illegálissá nyilvánították arra hivatkozva, hogy az alkotmánynak ellentmondva a párt erősítette a fajok közötti konfrontációt. 1912-ben a párt a fegyveres tiltakozás mellett döntött Oriente tartományban, a kormány és a fehér elit azonban szintén fegyveres válaszában éppen ezt használta ki a párt megsemmisítésére. A fehérek faji háború

²⁴⁶ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 156–168.

²⁴⁷ Működéséről lásd Hevia Lanier, Oilda: *El directorio central de las sociedades negras de Cuba (1886–1894)*, Editorial de Ciencias Sociales, Michigan, 1996.

²⁴⁸ Anderle, Ádám: *id. mű*, 2014, 38–39.

²⁴⁹ Dornbach, Mária: *id. mű*, 1992, 2.

²⁵⁰ Helg, Aline: *Our Rightful Share: The Afro-Cuban Struggle for Equality, 1886–1912*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995, 132.

kirobbantásával vádolták meg a szervezetet és masszív elnyomást indítottak.²⁵¹ Az eredmény 3–6 ezer fekete és mulatt halála volt. A rendőrség, a katonaság és milíciák a terror eszközeivel igyekeztek elfojtani a megmozdulásokat, sikerrel, ugyanis szinte megsemmisítették a feketék mozgalmát.

Ekkortól a feketék jogaiért küzdők a különböző politikai pártokon és szak-szervezeteken keresztül igyekeztek elérni céljaikat, illetve lassan új társaságok születtek, amelyeket azonban az 1959-es forradalom eltörölt. A probléma viszont megmaradt. Noha az ország hivatalos statisztikái szerint a lakosság közel 65 százaléka fehér, a legtöbb nemzetközi szervezet szerint mintegy 60–62 százaléka a sziget lakosságának afrikai eredetű. Kubában csekély az afrokubai lakosság helyzetének láthatósága, az állam nem ismeri el a rasszizmus és diszkrimináció létezését az országban.²⁵² Intézményeik között az 1998-as alapítású *Cofradía de la Negritud* nevű szervezetet említhetjük meg, mely a rasszizmus és a társadalmi megkülönböztetés elleni harcot tekinti legfőbb céljának. Az 1982 óta létező *Casa de la Cultura* és az 1995-ös alapítású *Fundación de Fernando Ortíz* céljai sokkal inkább a kultúraközvetítés és a tudományos kutatások támogatása.²⁵³ A kubai afrikai múlt és annak továbbélésének egyik legismertebb példája a santería, azaz a katolikus elemek és a joruba eredetű vallási kultuszok kevert ötvözete.²⁵⁴

Brazíliában az 1880-as években már számos folyóiratot adtak ki az afrobrazilok, ezek célja az volt, hogy a brazil társadalom számára tükröt tartson a feketéket és mulattokat ért megaláztatásokról. Ebben az időben jelent meg a színes bőrű és a színes bőrűek osztályának fogalma, ekkortól nem a néger szót használták, annak negatív jelentése miatt. Hasonlóan a kubai színes bőrűek pártjának példájához, Brazíliában is a társadalomba való integráció és az egyenlő jogok elérése volt a célja az 1931-ben megjelenő *Frente Negro Brasileiro* nevű szervezetnek, mely az első afrobrazil politikai szerveződés volt. A brazil társadalom erős rasszizmusával szemben a színes tömegek társadalmi és politikai jogaiért, jobb életkörülményekért küzdött, iskolák alapítását tűzte ki célul. Ez a szervezet sem volt hosszú életű: Getulio Vargas 1937-es államcsínyét követően a többi politikai párttal egyetemben betiltották. A húszas évek alatt sajtótermékeket is alapítottak, céljuk a rasszizmus elleni fellépés volt, azonban Vargas diktatúrájával e lapok is megszűntek.²⁵⁵ Vargas kormányzása idején az afrobrazil aktivitás elcsitult, sok afrobrazil életkörülményei javultak, nem származásuknak, hanem a munkások jólétét célzó rendeleteknek

²⁵¹ Gutiérrez, Mariela A.: „Y yo, ¿dónde me pongo? El negro en la sociedad cubana desde la trata (1451–1870) hasta el Nuevo Orden (1898–1912)”, in: *Revista del Cesla*, no. 9, 2006, 111–112.

²⁵² *Situación de los derechos humanos en Cuba*, Comisión Interamericana de Derechos Humanos, 2020, 122, <https://www.oas.org/es/cidh/informes/pdfs/Cuba2020-es.pdf>.

²⁵³ Zielina, María: „Los afrodescendientes de América Latina y el Caribe y el reto de encontrar espacios políticos”, in: *Revista del Cesla*, vol. 1, no. 13, 2010, 312–314.

²⁵⁴ A témában bővebben lásd Dornbach, Mária: *id. mű*, 2009.

²⁵⁵ Velasco Molina, Mónica: „Los afrobrasileños y la formación de sus primeras organizaciones en contra del prejuicio y la exclusión”, in: *Latinoamérica*, no. 49, http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-85742009000200006-&lng=es&nrm=iso.

köszönhetően. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az afrobrazil társadalommal szembeni diszkrimináció csökkent volna.²⁵⁶ Évtizedekkel később, a hetvenes években erősödtek meg újra az afrolatin lakosság követelései, egyre nagyobb számban jelentek meg politikai és kulturális szervezetek. 1978-ban megalapították a *Movimiento Negro Unificado*-t, amely már a politikai autonómia kérdését is felvetette. Kolumbiában, Ecuadorban, Hondurasban, Panamában, Costa Ricában, Venezuelában politikai és civil szerveződések születtek, ezekben pedig már vezető szerepet vállaltak az egyetemi oktatásba bejutó színes bőrű fiatalok is. Bár e mozgalmak kezdetben erős észak-amerikai hatás alatt álltak, mára saját, latin-amerikai arcukat lettek.²⁵⁷

A 20. század első évtizedeiben a térség szinte minden országában konszolidálódtak a politikai és kulturális mozgalmak, e folyamatok eredményeként születtek meg a már említett kubai és brazil politikai szervezetek. Az afrikai közös eredet és összetartozás jegyében a pánafrikanizmus eszmeisége is megjelent, 1914-ben Jamaicában megalapították *Asociación Universal de Desarrollo Negro y la Liga de Comunidades Africanas* néven a máig legnagyobb nemzetközi afroszervezetet. A második világháborút követő időszakban, az 1960–70-es évekig az afrikai kultúrához és a rasszizmus elleni harchoz kapcsolódó első nemzetközi konferenciákat is megszervezték. A legtöbb latin-amerikai országban nem különálló szervezetek, hanem a különböző politikai (többségében baloldali, illetve liberális) pártok vállalták fel ezekben az évtizedekben az afrikai eredetű népesség jogaiért folyó harcot.²⁵⁸

A 20. század második fele a nemzetközi, majd a század 80-as éveitől kezdve a nemzeti jogalkotás is változásokat eredményezett. A kontinensen zajló demokratizálódási folyamatok, a kisebbségi jogalkotás különböző reformokat hoztak magukkal. Az 1990-es években számos alkotmányban megjelent a sokkultúrájú nemzet fogalma. Az utóbbi három évtized kollektív követeléseinek középpontjában a kulturális identitás, a társadalmi, gazdasági, politikai jogok elismerésének kérdése állt, e folyamatokban az indián szervezetek vállaltak főszerepet. Az 1990-es évektől kezdve Latin-Amerika afrolatin lakossága körében is jelentős politikai és szerveződésbeli folyamatok indultak el. Az indián mozgalmak és szervezetek mintaként szolgáltak az afrolatinok számára is. Az indián mozgalmak, mind területi, mind nyelvi, kulturális, társadalmi és politikai követelések terén jelentős eredményeket értek el; az indián eredményeknek és mozgalmaknak azonban negatív vetülete is van az afroamerikai kérdésre. Az utóbbi évtizedekben ugyanis így a figyelem sokkal inkább az őslakosokra irányul, az afrolatinok prob-

²⁵⁶ Wade, Peter: „Población negra y la cuestión identitaria en América Latina”, in: *Universitas Humanística*, no. 65, 125–126.

²⁵⁷ Agudelo, Carlos: „Movilizaciones afrodescendientes en América Latina. Una visión panorámica de algunas experiencias contra la exclusión y por el derecho a la identidad”, in: *Colombia Internacional*, no. 71, 2010. január-június, Universidad de los Andes, Kolumbia, 115–118.

²⁵⁸ Laó Montes, Agustín: „Hacia una cartografía del campo político afrodescendiente en las Américas”, in: *Revista Casa de las Américas*, no. 264, 2011, 20.

lémái pedig sokszor háttérbe szorulnak, vagy „láthatatlanok” maradnak.²⁵⁹ Ennek ellenére főként Brazíliában, Ecuadorban, Hondurasban és Kolumbiában kisebb mértékű sikereket az afrikai eredetű lakosság is elért. Időközben nemzetközi szervezetek (például az UNESCO) is állandó napirenden tartja az afrolatinok kérdését és támogatják e népesség történetének, kultúrájának, illetve jelenének kutatását, konferenciákat szerveznek e témákban. A kutatások azonban problémákat is felvetnek: a politikai és kulturális elit, a társadalomtudományok képviselői, a kormányok és nemzetközi szervezetek indították el e folyamatokat, azonban az általuk használt fogalmak a valóságban sokszor elmosódnak. Nehezen lehet ma afrikai, indián vagy spanyol identitásról beszélni a latin-amerikai társadalmakban, a mai társadalmak alapja sokkal inkább ezek keveredése. Az afrikai eredetű lakosság nagy része ma már nem faji, vagy etnikai alapon azonosítja magát, noha kétségtelenül megmaradt a közös múlt számos jellegzetessége.²⁶⁰

Komoly problémát okoz az afrolatinok számának megállapítása a kontinens országaiban. Hiteles statisztikák sem e lakosság számát, sem társadalmi-gazdasági helyzetét tekintve szinte nem léteznek, ami nagyban megnehezíti az őket érintő politikák megalkotását. A dél-afrikai Durbanban rendezett, első rasszizmusellenes ENSZ világkonferencia (2001) akcióprogramjában arra kérték a különböző államokat, kormányközi és civil szervezeteket, oktatási-kutatási intézményeket, hogy segítsék elő a rasszizmust és diszkriminációt elszenvedő csoportok kutatását, róluk szóló adatok gyűjtését, elemzését. A durbani konferenciát megelőző előzetes találkozáson Santiago de Chilében kiadott nyilatkozatban először írtak le nemzetközi dokumentumban okokat a rasszizmus áldozatainak helyzetével kapcsolatban és a megoldáshoz szükséges eszközöket. Mindazonáltal mindehhez pontos adatokra és információkra lenne szükség az afrikai eredetű lakosság számáról és helyzetéről, ezzel ellentétben azonban, ahogy azt már jeleztük, a legtöbb esetben szinte nem érzékelhetők a különböző statisztikákban. Sőt, sokszor ők maguk próbálják leplezni eredetüket, remélve, hogy így kevesebb negatív megkülönböztetésben részesülnek. Amiben minden nemzetközi szervezet (CEPAL, ENSZ) egyetért az az, hogy a népesség ezen csoportja él a legszegényebb körülmények között, hátrányt élveznek mind az oktatási, mind a munka, az egészségügy, és a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén. Nagy arányuk él mélyszegénységben, e népesség körében nagyobb a fiatalkori halálozás, kisebb a várható élettartam. Kisebb eséllyel jutnak be az afrikai eredetű fiatalok a felsőoktatásba, az oktatási programokban pedig alig szerepel múltjuk története. A munkanélküliség, alulfoglalkoztatottság és munkahelyi megkülönböztetés is sújtja e csoportot.²⁶¹

Kolumbia lakosságának 18–22 százaléka afrikai eredetű, bár nagyon eltérők a statisztikai adatok. Kolumbia indián lakosságával ellentétben, az afrikai eredetű népesség nagyobb arányban városlakó. Az indián népességgel egyetemben az or-

²⁵⁹ Laó Montes, Agustín: *id. mű*, 2011, 24.

²⁶⁰ Agudelo, Carlos: *id. mű*, 2010, 122–123.

²⁶¹ Minott, Carlos: „Afrodescendientes en Costa Rica: Aspectos conceptuales para la inclusión del enfoque étnico en los censos”, in: a Costa-Rica-i Elnöki Hivatal honlapja, http://www.icd.go.cr/sitio/downloads/uploads/web_icd_pdf/pub/pub_nac_005.pdf.

szág legszegényebb rétegeit alkotják.²⁶² Többségük a csendes-óceáni, illetve a Karib-térség partvidékén él. Ebben az országban is az 1970-es években jelentek meg az afrokolumbiai szervezetek, a legfontosabbak a következők: *Centro para la Investigación y el Desarrollo de la Cultura Negra*, *Centro de Estudios e Investigaciones Frantz Fanon*, illetve *Cimarrón*. E városokban alakult szervezeteket a nyolcvanas évektől vidékiek is követték. Míg a városi szervezetek sokkal inkább a diszkrimináció és egyenlőtlenség elleni küzdelmet tekintették legfőbb céljaiknak, addig a vidéken alakult mozgalmak a történelem során afrikai közösségek által birtokolt őserdei földterületek tulajdonjogáért próbáltak fellépni. Az 1991-ben megszülető kolumbiai alkotmány számos cikkelyében elismeri és védelmezi az afrokolumbiai paraszti közösségek területi jogait, illetve kulturális és területi integritását.²⁶³

Panamában a 20. század elején, főként a csatornaépítés miatt, újabb afrikai bevándorlás volt tapasztalható, a többség a Karib-térség szigeteiről érkezett.²⁶⁴ Következésképpen, Panama afrikai eredetű lakossága két csoportra bontható, a gyarmati korban érkezők leszármazottjaira és az Antillákról érkezőkre, akik főként Jamaicából és Barbadosról vándoroltak be. Panamába a mai napig érkeznek afrikai eredetű bevándorlók. A gyarmati korban érkezettek integrálódtak a társadalomba és panamainak vallják magukat, amiben fontos szerepe van a közös nyelvnek (spanyol) és vallásnak (katolikus), az utóbbi csoport azonban erősebben őrzi jamaicai, barbadosi identitását, melyet erősít az angol nyelv használata, illetve a vallási különbség is (többségük ugyanis protestáns). Az ország 1946-os alkotmánya asszimilációjukat tűzte ki célul.²⁶⁵ Az Egyesült Államok közelségének is köszönhetően Panamában valamivel korábban indultak az afrikai jogaiért küzdő mozgalmak, mint Kolumbiában. Már a hatvanas években több szervezetük született, amelyeket a hetvenes években két nagy szervezet fogott egybe Omar Torrijos diktatúrájának támogatását élvezve (ezek az ARENEP és az APODAN voltak). Ennek is köszönhető, hogy Torrijost és a Panama-csatorna tárgyalásait is támogatták az afropanamaiak. Torrijos halálával e szervezetek feloszlottak, a nyolcvanas években születők pedig sokkal inkább kulturális, mint politikai célokat tűztek ki maguk elé. Ez a tendencia a kilencvenes évek demokratikus korszakával változott meg, ekkortól újra a faji diszkrimináció kérdése került politikájuk középpontjába. 2000-ben megalapították a Néger Etnikum Napját, melyet minden évben, május 30-án nemzeti ünnepként ünnepelnek. Becslések szerint, a lakosság legalább 17 százaléka tartja magát afrikai származásúnak, az erőfeszítések, megalapított szervezetek ellenére azonban az afropanamaiak láthatósága igen csekély a panamai társadalomban.²⁶⁶

²⁶² Urrea-Giraldo, Fernando: „La población afrodescendiente en Colombia”, in: *Pueblos indígenas y afrodescendientes de América Latina y el Caribe: información sociodemográfica para políticas y programas*, ENSZ, Chile, 2006, 219–221.

²⁶³ Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 298.

²⁶⁴ Jaén Suárez, Omar: „La presencia africana en Panama”, in: *Lotería*, no. 296–297, 449–451.

²⁶⁵ Stephenson Watson, Sonja: „La identidad afropanameña en la literatura desde el siglo XX hasta el nuevo milenio”, in: *LiminaR*, vol. 13, no. 2, 2015, 30.

²⁶⁶ Stephenson Watson, Sonja: *id. mű*, 2015, 35.

Ecuadorban a 20. század közepe és második fele a fent említetteken kívül más változásokat is hozott. Az afrikai eredetű népesség vándorlását lehet megfigyelni, ami belső és külső migráció eredménye. Esmeraldas tartomány mezőgazdasági fejlődésének köszönhetően az ország más részeiből és Kolumbiából is érkeztek új letelepülők, majd innen a nagyvárosokba történő oda-, illetve visszavándorlás is jellemző volt. Az 1960-as években az amazóniai területek olajkészleteinek feltárásával párhuzamosan, ebbe a zónába is érkeztek afrikai eredetű bevándorlók annak reményében, hogy munkát találnak. Oriente tartományba ekkortól Esmeraldasból is érkeztek afrikaiak, akik az esőerdős körzetek útéépítkezéseiben, pálmaültetvényeken és olajkitermelésben vállaltak munkát. Az utóbbi évtizedekben az afroecuadoriak intenzív szerveződésbe kezdtek, ennek eredményeképpen az 1998-as alkotmány elismerte a közösségi jogokat, ami nagyobb lehetőségeket nyit az itt élők számára.²⁶⁷

Costa Ricában sok más országgal egyetemben problémát okoz az afrikai eredetű lakosság azonosítása, illetve arányának megállapítása is. Egy 2000-ben végzett népszámlálás adatai szerint az ország mindössze alig 2 százaléka afrikai származású, míg a 2011-es adatok szerint ez a szám majdnem 8 százalék.²⁶⁸ Hatalmasak a regionális eltérések is, van olyan régió, ahol több, mint 70 százaléka a lakosságnak afrikai eredetű. Más országokkal ellentétben Costa Ricában egyes gazdasági mutatók az átlagosnál még kedvezőbbek is e lakosság körében. A legfőbb okok között a kimagasló szervezethez szokták megemlíteni. Magas az iskolázottság körükben, és általában véve a gazdasági helyzetük is sokat javult az utóbbi években. Ugyanakkor számos problémával is küzdenek. 1978-ban nemzeti szemináriumot szerveztek a Costa-Rica-i színes bőrűek helyzetéről, az esemény és a Costa-Rica-i pedagógus szakszervezet pedig előmozdította, hogy az Oktatási Minisztérium megteremtse Panamához hasonlóan a Costa-Rica-i Négerek Napját, melyen az ország iskoláiban az afro-Costa-Rica-i kultúrát és történelmet tanítják. Sokak szerint azonban mit sem ér évente egy napon megünnepelni az afrikai kultúrát, ha az év többi napján feledésbe merül. Costa Ricában is számos civil szervezetet alapítottak az utóbbi években, azonban kutatók szerint az afrikai származásúak mára szinte teljes mértékben beleolvadtak a Costa-Rica-i társadalomba, ugyanakkor az afrikai lakossággal szembeni előítéletek továbbra is fennállnak, az állam részéről pedig nem létezik hivatalos politika ezek mérséklésére és elfojtására.²⁶⁹

²⁶⁷ Sánchez, John Antón: „Apuntes sobre la historia de los afrodescendientes en el Ecuador”, in: Universidad Estatal de Cuenca, Departamento de Población y Desarrollo Local Sustentable honlapja, http://pydlos.ucuenca.edu.ec/portal_migracion/-images/stories/documentos/diagnosticopropuesta.pdf.

²⁶⁸ Campbell Barr, Epsy: „Afrodescendientes y multiculturalismo según el censo 2011”, Asociación para el Desarrollo de la Mujer Negra Costarricense, 2011, előadásanyag, https://www.inec.cr/sites/default/files/documentos/inec_institucional/publicaciones/anoblacenso2011-03.pdf_0.pdf.

²⁶⁹ Villagra Esquivel, Margie: „Costarricenses olvidan sus raíces afrodescendientes”, in: *Campus Digital*, Universidad Nacional de Costa Rica, 2010, http://www.una.ac.cr/-campus/ediciones/2010/noviembre/2010noviembre_pag04.html.

Venezuelában is az 1970-es évektől indult el egy erős kulturális mozgalom, ekkortól a különböző szervezetek és aktivisták a közösségek kulturális sokszínűségére helyezve a hangsúlyt igyekeztek összegyűjteni azokat a kulturális elemeket, amelyek az afrovenezuelai identitás építői és az afrikai jelenlét bizonyítékai lehetnek. Az afrovenezuelai szervezetek az 1980-as évektől a történelmi-kulturális láthatatlanság, illetve a nemzeti homogenizáció ellen próbáltak akciókat indítani. Az afrikai múlt és hagyomány felelevenítésének feladatát vállalta magára ekkortól a *Taller de Información y Documentación de la Cultura Afrovenezolana* nevű szervezet, elsődleges céljuk az afro öntudat felébresztése volt.²⁷⁰ A következő évtizedben a kirekesztés és rasszizmus elleni harc jellemezte a mozgalmakat. Két szervezet (*Unión de Mujeres Negras* és *Fundación Afroamérica*) javaslatokat tett az afrovenezuelai kultúra megerősítésére, azonban tevékenységük sikertelennek bizonyult, az 1999-es új alkotmány nem vette figyelembe a javaslatokat. Egy fontos változás azonban történt: az alkotmány ekkortól Venezuelát plurikulturális és soketnikumú államként definiálta.²⁷¹

A viszonylag kisszámú afrikai népességgel rendelkező országokban is politikai szerveződések tanúi lehetünk a hetvenes és nyolcvanas évektől. Peruban számos szervezetet alapítottak, köztük az afroperui kutatásokat támogató *Instituto de Investigaciones Afro-Peruano* intézményét, amely további központokkal egyetemben konferenciákat, nyilvános vitákat, kurzusokat szervez a főleg a csendes-óceáni partvidéken élő afrikai eredetű népesség története és jelenlegi helyzete kapcsán. Uruguayban a 20. század közepén alapított szervezetek megújulását hozta el az 1989-ben megszülető *Mundo Afro*. A nemzeti mozgalmak mellett, ahogy már említettük, nemzetközi szintén is előtérbe került az utóbbi évtizedekben az afro-latin probléma. Észak-amerikai és európai jogvédő alapítványok, nemzetközi szervezetek, mint az Amerika-közi Fejlesztési Bank vagy az ENSZ intenzíven támogatja a feketék jogainak védelmét, ösztöndíjak, kutatások, kulturális szervezetek révén. A katolikus egyház belső nyomásra (a baloldali felszabadítási teológusok hatására) afrikai egyházközösségeket alapított az egész térségben, melyek a helyi afroközösségekkel szoros kapcsolatban működnek. Az említett mozgalmak és szervezetek vezetői általában tanult rétegekből származó fekete vagy mulatt férfiak voltak. A diszkrimináció és rasszizmus elleni harc jelszávaival kevésbé tudták megszólítani azonban azokat a rétegeket, akiket képviselni akartak: a társadalom alacsonyabb rétegeiből származó, szegény csoportokat, akik számára a mindennapi gondok fontosabbak az elveknél. A sok szempontból még hátrányosabb helyzetű nők részvétele is igen csekély volt az utóbbi évtizedekig, azonban e téren változások indultak el, az 1980-as és 1990-es években – az indián mozgalmakhoz

²⁷⁰ García, Illia: „Representaciones de identidad y organizaciones sociales afrovenezolanas”, in: *Estudios y otras prácticas intelectuales latinoamericanas en cultura y poder*, CLACSO, 2002, <http://biblioteca.clacso.edu.ar/clacso/gt/20100916022811/12garcia.pdf>.

²⁷¹ Ayala, Mario – Mora Queipo, Ernesto: „Reconstrucciones identitarias en el proceso boliviriano: los afrovenezolanos (1998–2008)”, in: *Contra Relatos desde el Sur. Apuntes sobre África y Medio Oriente*, Año IV, nos. 5 y 6, 14–17.

hasonlóan – megjelentek saját szervezeteik és elindították első nemzetközi találkozóikat (*Encuentro de la Mujer Negra*).²⁷²

A társadalmak sokkultúrájú jellegének hivatalos elismerése, a számos szervezet, intézmény, nemzetközi visszhang és alkotmányos reformok ellenére a kulturális és faji problémák továbbra sem oldódtak meg a térségben és feszült viták tárgyát képezik a mai napig. Az afrikai múlt, a különböző afrikai népek hagyományainak továbbélése leginkább a vallásban, zenében, táncokban, gasztronómiában van jelen. A zöld banán, a yukka, az okra, a tamarind jellegzetes afrolatin ételek hagyományos hozzávalói. A vallási mozgalmak között az 1930-as években Jamaicában megjelenő rastafari mozgalmat említhetjük meg, az afroamerikai vallások legfontosabb példái a haiti vudú, a kubai santería és Palo Monte, a dominikai gagá, a brazil candomblé és umbanda, melyekben az afrikai mellett keresztény, sőt akár indián vallási elemek is jelen lehetnek, mindezek eredménye a már korábban említett vallási szinkretizmus.²⁷³ Az indián és afrikai hagyomány keveredésének egyedi példája a garífuna etnikai csoport, elődeik egy 17. századi brit rabszolgaszállító hajó Saint Vincent szigetére menekült afrikai hajótöröttjei voltak. A szigeten élő arawakokkal keveredve egy sajátos nyelv, illetve zenei és gasztronómiai hagyomány született meg, amely elterjedt Közép-Amerikában is azért, mert a britek 1797-ben áttelepítették őket Honduras partvidékére, ahonnan később tovább vándoroltak Belizébe, Guatemalába és Nicaraguába is. Furcsa sorsuknak köszönhetően sosem voltak rabszolgák Amerikában. Nyelvüket és kulturális hagyományukat ma is őrzik.²⁷⁴ A garífunák legismertebb zenei stílusa és tánca, a punta mellett a Kubából induló rumba, a brazil samba, a kolumbiai cumbia, a venezuelai joropo, az uruguayi candombe²⁷⁵, a Costa Rica-i chicqui chiqui mind az afrikai zenei hagyományokat őrzi, de Bolíviában és Peruban is jelentős hatása van az afrikai ritmusoknak,²⁷⁶ melyeket afrikai eredetű hangszerek kísérnek: a tambora és más, különböző dobok, a kora,²⁷⁷ a rumbatók, vagy a cajón²⁷⁸. Az irodalomban és művészetekben is érzékelhető az afrikai múlt és jelen, legismertebb példaként Nicolás Guillén²⁷⁹ munkásságát lehet kiemelni.

²⁷² Reid Andrews, George: *id. mű*, 2007, 302–305.

²⁷³ Vázquez Borau, José Luis: *La santería, el Palo Monte, el candomblé y el vudú*, Comunidad Ecuémica Horeb Carlos de Foucauld, Barcelona, 2014, 47–49.

²⁷⁴ Bővebben lásd: Suazo, Salvador: *Los deportados de San Vicente*, Editorial Guaymuras, Tegucigalpa, 1997.

²⁷⁵ A candombéről lásd Nagy, Marcel: „Borocotó, borocotó, chás, chás. Az uruguayi candombe virágzása, hanyatlása és újjászületése”, in: Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi santeránk. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*, Szeged, 2016, 36–48.

²⁷⁶ A témában lásd Leymarie, Isabelle: *Del tango al reggae. Músicas negras de América Latina y del Caribe*, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2015.

²⁷⁷ Pengetős hangszer.

²⁷⁸ Fából készült, doboz formájú ütőhangszer.

²⁷⁹ 1902–1989, költő, a kubai negrismo legjelesebb képviselője, műveiben az afrokubai népköltészet elemei jelennek meg.

EURÓPAI BEVÁNDORLÁS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

*A kivándorló olyasvalaki, aki mindig magával bordoz
egy igen érzékeny és be nem gyógyult sebet [...]
Csupa emlék, mely megtölti álmait
a szülői házban töltött szép gyermekkor képeivel,
városának és elhagyott hazájának
édes és örömteli légkörével.²⁸⁰*

A 18–19. század fordulóján Latin-Amerika lakossága évi 0,8 százalékos növekedést mutatott, pár évtizeddel később ez 1,3 százalékra emelkedett. A lakosság többsége ekkor még vidéki volt, és az indiánok lakta zónákban, azaz Mexikótól délre, főként a Csendes-óceán partvidékének területein koncentrált. A 19. század az ezidáig ritkábban lakott, atlanti partvidék nagyobb arányú népességnövekedését hozta, az haciendákon és ültetvényes gazdálkodáson alapuló exportzónák régióiban. Bár hiányoznak a pontos adatok a legtöbb esetben, azt tudjuk, hogy egyes régiókban a függetlenségi harcok és az azt követő háborúk komoly népességcsökkenést vagy elvándorlást okoztak (példaként említhetjük Venezuelát, Río de la Plata vagy a Banda Oriental térségét). A városok lassú növekedésnek indultak. Ezzel párhuzamosan vidéken megindult a földkoncentráció, az indián közösségi földek kisajátítása, a még parlagon lévő földek elfoglalása. A nagyobb népsűrűségű területeken (Peru, Bolívia) intenzívebb volt a munkaerő kizsákmányolása. Általánosságban a munkaerő hiányáról beszélhetünk a legtöbb zónában, ezt először afrikai rabszolgák betelepítésével igyekeztek orvosolni, főként az ültetvényes térségekben. A rabszolgáság eltörlésével egyes helyeken a fekete munkaerőt a mesztic vagy szabad fekete munkaerő váltotta fel (Río de la Plata, Mexikó, Venezuela térsége), máshol munkaerőhiány jelentkezett.²⁸¹

A függetlenség kivívását követően a megszülető köztársaságok elképzelései szerint egy nagyarányú bevándorlás a fejlődést hozta volna el a térség számára, mely egyben az ültetvényes területek munkaerőhiányát is fedezte volna. Mindez nem volt ismeretlen az itt élők számára, hiszen a Bourbon évszázad benépesítési politikája még nem merült feledésbe. Río de la Plata Egyesült Államai már 1812-ben megnyitották kapuikat a bevándorlás előtt, míg a spanyol Kuba 1817-ben tette ugyanazt, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy így ellensúlyozza a szigeten az afrikaiak számának megnövekedését. Az egyetlen feltétel az volt, hogy a beérkezők katolikus vallásúak legyenek, ám a liberálisok győzelmével például Argentínában ezt is eltörölték. A spanyol bevándorlás kérdése ebben a korai periódusban igen érdekes. A kreolok és félszigetiek közötti ellenszenv a függetlenségi háborúkban csak tovább nőtt, következésképpen a köztársaságok kikiáltása után a spanyol

²⁸⁰ Egy horvát kivándorló vallomása, forrás: Zanko, Dusan: „Campo Fermo. Inocente en 'Regina Elena'”, in: *Studia Croatica*, no. 135 (3), 1997, http://www.studiacroatica.org/revistas/135/135.htm#_Toc269833229.

²⁸¹ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 94–97.

bevándorlókat nem nézték jó szemmel, sőt, néhol megpróbálták kiűzni őket (például Mexikóban 1827 és 1833 között). Spanyolország reakciója nem volt más, mint hogy megtiltotta a spanyol kivándorlást az elveszített gyarmatokra, 1836 és 1853 között az országból csak Kubába, Puerto Ricóba és a Fülöp-szigetekre, azaz a megmaradt területeire lehetett kivándorolni.²⁸²

A kontinensen valóban sok helyütt munkaerőhiánnyal küszködtek, illetve még mindig hatalmas megműveletlen területek álltak rendelkezésre. Ugyanakkor az is igaz, hogy belső migrációval, azaz helyi munkaerőforrásokkal lehetett volna ezen segíteni. Azonban a köztársasági adminisztráció számára kényelmesebb, biztosabb és talán gazdaságosabb is volt külföldi munkaerőt toborozni: könnyebbnek tűnt egy kínai kulimunkást hozatni az ültetvényekre, mint leköltöztetni az indiánokat az Andok magas vidékeiről. A hegyvidéki indiánokat át kellett volna képezni, ami hónapokba, és magas költségekbe került volna, ráadásul a magashegyi klímához szokott indiánok számára nehéz volt alkalmazkodni a partvidéki, illetve trópusi viszonyokhoz. Természetesen ezen okok mögött előítéletek is meghúzódtak, az indiánok inkább a fejlődés gátját és az elmaradást jelentették a kreolok szemében. Ezen előítéletek nem csak az indiánokra vonatkoztak, hasonló érvek mentén a független köztársaságok kifejezetten a nyugat-európai bevándorlást kívánták ösztönözni. Mindezt az a tény is elősegítette, hogy a skandináv országok, Németország, Svájc ebben az időszakban jelentős ipari és demográfiai növekedésen mentek át, a kivándorlás pedig a túlnépesedés és a földhiány problémáján segített.²⁸³ Németországból telepesek, földművesek, kereskedők, katonák érkeztek.²⁸⁴ A vidéki, német bevándorlók által alapított mezőgazdasági telepek főként Brazíliában bizonyultak hosszú életűnek, máshol bányáiparban, kereskedelemben, pénzügyi szférában indították el tevékenységeiket.²⁸⁵ Az 1860-as években visszavonulást lehetett tapasztalni a német kivándorlók számában, aminek oka főként az az 1859-es porosz miniszteri rendelet volt, mely Brazíliát a tiltott kivándorlási desztinációk közé sorolta. A rendelet azokra a rossz körülményekre való válaszreakció volt, melyet a brazil (kávé)ültetvényeken tapasztaltak a telepesek.²⁸⁶ Ennek ellenére Brazíliában a németek a portugálok mögött a második legnagyobb kivándorló csoportot alkották e korai időszakban (később az olaszok száma jelentősen megnőtt). Anglia az ipari fejlődés nagy korszakát élte, piacot keresett termékeinek és tőkéjének, bankok, hitelintézetek, biztosító és szállítmányozó társaságok alapítását kezdte meg. Az angol kivándorlók többsége mezőgazdasági munkás, kézműves, kisiparos volt, általában vidéki régiókból, családostól érkeztek. A század

²⁸² Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 20–21.

²⁸³ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 161–164.

²⁸⁴ Az Észak-Amerikába (Texasba) érkező német telepesekről lásd Kökény, Andrea: „Geh mit ins Texas? – Colonos alemanes en el Texas de siglo XIX”, in: Lilón, Domingo; Deák, Máté (szerk.): *Encuentros: Europa – Iberoamérica en un mundo globalizado: Libro homenaje al Prof. Ferenc Fischer en su 65 aniversario*, PTE – Fakultás Könyvkiadó, 2018, 133–141.

²⁸⁵ Tock, David: *id. mű*, 1994, 6–21.

²⁸⁶ Kellenbenz, Hermann – Schneider, Jürgen: „La emigración alemana a América Latina, 1821–1931”, in: *Anuario de Historia de América Latina*, vol. 13, no. 1, 1976, 392.

második felében már sokkal inkább az angol városok voltak a fő kibocsátó körzetek és főként fiatal, egyedülálló férfiak indultak a tengerentúlra.²⁸⁷ Írország esete különbözött a többi országtól, a század közepén a növekvő szegénység, illetve az éhínség hatására hagyta el hazáját mintegy egymillió ír a jobb jövő reményében. Az angol földbirtokosok földjein magas bérleti díjak mellett szegény körülmények között élők számára a legkedvezőbb haszonnövény a burgonya volt, így a földek nagy részén e növényt termesztették. Az 1840-es években jelentkező burgonyavész azonban nagy válságot okozott, sokan elhagyták földjeiket, városokba költöztek, vagy a kivándorlás mellett döntöttek.²⁸⁸ A kivándorló angolok, írek, skandinávok döntő többsége az Egyesült Államokba érkezett, kis számban azonban Latin-Amerikában is telepedtek le.²⁸⁹

A korai időszakban Brazíliába érkezett a legtöbb bevándorló, de Uruguay és Argentína is viszonylag nagyszámú külföldit fogadott be. Míg az előbbi országba a legnagyobb arányban franciák (sokuk pireneusi baszk) és németek, az utóbbiakba juhtenyésztésben jártas írek, majd svájciak és németek érkeztek. Peruban alig volt hatása a bevándorlást ösztönző rendeleteknek, kevés ír, olasz és német munkás érkezett, ugyancsak németek vándoroltak Nicaraguába és Venezuelába, ahol nagyszámban kanári-szigetekiek is letelepedtek egy 1831-es rendelet ösztönzésére. E kezdeti bevándorlás azonban nem volt nagyarányú. Az ültetvények viszonyai nem vonzották az európai munkaerőt, illetve nem tudták megfizetni a drágább európai munkásokat. E probléma kiküszöbölésére bizonyos régiókba megindult az ázsiai bevándorlás (Peru, Mexikó, Kuba, Chile, Kolumbia).²⁹⁰

Ebben a kezdeti időszakban a bevándoroltak között magas arányban találunk kereskedőket, kézműveseket, hajósokat. A nagy kikötővárosokban külföldiek lakta negyedek jelentek meg. Új típusú bevándorlóként megjelentek a katonák, a függetlenségi háborúk idején Simón Bolívar csapataiban például mintegy hétezer ír és angol önkéntesről tudunk, de német katonák is érkeztek Brazília megsegítésére például a Banda Oriental birtoklásáért folyó háborúba Argentína ellen.²⁹¹ E háborúk veteránjainak többsége a maradás és letelepedés mellett döntött. Sokszor kormánymegrendelésre próbáltak erre szakosodott cégek bevándorlókat beutaztatni a különböző országokba. Uruguayban például a harmincas években mintegy 850 kanári-szigeteki bevándoroltatására szerződött egy vállalkozó. Hasonló vállalkozásokat láthatunk Brazíliában (1819-ben kétezer svájci telepítettek be, az 1820-as években több ezer németet), Chilében (háromezer németet telepítettek be a század közepén), Argentínában (az ötvenes és hatvanas években többször pró-

²⁸⁷ Lloyd, Amy J.: „Emigration, immigration, and migration”, in: *British Library Newspapers*, Detroit, Gale, 2007, <https://www.gale.com/intl/essays/amy-j-lloyd-emigration-im-migration-migration-nineteenth-century-britain>.

²⁸⁸ Harkness, David: „Irish emigration”, in: Willcox, Walter F. (szerk.): *International Migrations*. Chapter II, National Bureau of Economic Research, 1931, 263–265.

²⁸⁹ Sánchez-Alonso, Blanca: „La época de las grandes migraciones: desde mediados del siglo XIX a 1930”, in: *Mediterráneo Económico*, vol. 1, 2002, 21.

²⁹⁰ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 161–164.

²⁹¹ A háború 1825–1828 között zajlott.

bálkoztak svájciakat és franciákat betelepíteni). A betelepítéseknek azokon a területeken volt nagyobb sikerre esélyük, amelyek földrajzi és időjárési viszonyaikat tekintve kevésbé voltak idegenek az európaiak számára. A földek megművelésére érkező telepeseken kívül a specifikus munkára érkező bevándoroltakat is meg kell említeni. Ezek legtöbbször bányamunkás volt (például angol bányamunkások érkeztek a húszas években Mexikóba). A század első felében a fentebb említett próbálkozások ellenére a bevándorlás szórványosnak mondható. Az 1816–1850 közötti időszakban becslések szerint a legvonzóbb országokba (Brazília, Argentína, Uruguay) mintegy 200 ezer európai érkezett. Egyes régiókban azonban a bevándorlás tömegessé vált a későbbiek folyamán. A kiutazás lehetőségeinek növekedése és költségeinek csökkenése, a rabszolgaság eltörlése, a nagyobb politikai stabilitás, a munkakörülmények javulása, a vasútvonalak építése segítettek e folyamatokat.²⁹²

A század második felében a megnövekedett brit szükségletek (élelmiszer és mezőgazdasági termények, gyapjú) kedvezően hatottak Észak- és Dél-Amerika (illetve Új-Zéland és Ausztrália) eddig improduktív és kevésbé lakott területeire, illetve a térség mezőgazdaságára, mely tovább növelte a munkaerő szükségleteket.²⁹³ A brit iparosodást hamar hasonló folyamatok követték Európa más területein is, mellyel párhuzamosan erőteljes városi fejlődés indult meg. A fejlődés azonban nem tudta követni a gyors lakosságnövekedést, ami főként a halálozási ráták csökkenésének volt köszönhető. A növekedés Északnyugat-Európában indult meg, majd átterjedt a kontinens többi területeire is: míg 1800-ban 187 millió, addig 1900-ban 401 millió volt a népesség száma. A hagyományos mezőgazdaság nem tudta kielégíteni a hatalmasra növekedett élelmiszerszükségleteket és a mezőgazdasági fejlődés sem tudott lépést tartani a növekedéssel. Ahogy azt már jeleztük, a kivándorlás segített ezen a problémán, 1830 és 1930 között mintegy 50 millió európai vándorolt el a kontinensről.²⁹⁴ Latin-Amerika bevándorlást ösztönző politikai és a bevándorlási ügynökök által ajánlott lehetőségek azonban nem bizonyultak túl kecsegtetőnek és sikeresnek, a várakozásoknál kevesebben érkeztek az első évtizedekben. Mexikó, Guatemala, Costa Rica és más országok trópusi klímáját nehezen bírták elviselni az ideérkezők. A század második felében jelentkező, első, visszafogottabb bevándorlási hullám során érkezettek főként Észak-Európából indultak, e kivándorlók elsősorban Észak-Amerikába, és csak másodsorban Latin-Amerikába tartottak. Észak-Amerikába egy évszázad alatt az első világháború végéig közel 36 millióan vándoroltak ki, a kivándorlók között pedig tízből kilenc európai volt. Az 1880-as évektől Európában már hatalmas volt a demográfiai nyomás, a mediterrán térség és Kelet-Európa késlekedő gazdasági növekedése nem tudott lépést tartani a demográfiaival. A csírájában lévő iparosodás nem teremtett elegendő munkahelyet a városokban sem. Tömegek indultak meg a tengerentúl északi és ékkortól már egyre inkább déli féltékéje felé Európa déli és keleti részéből.²⁹⁵

²⁹² Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 22–26.

²⁹³ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 100.

²⁹⁴ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 35.

²⁹⁵ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 166–168.

Mindezt csak tetőzte, hogy az Egyesült Államok délnyugati területein letelepedett európai bevándorlók által termelt olcsó gabona elérte az európai piacokat a század utolsó évtizedeiben, ami ugyan enyhítette az élelmiszer-szükségletek problémáit, de mezőgazdasági válságot okozott a dél- és kelet-európai régiókban. Mindez tovább fokozta a kivándorlást, melyet megkönnyített az új, olcsóbb, és a korábbiaknál kevésbé veszélyes, nagyméretű gőzhajók alkalmazása. Azaz e második, immár tömeges kivándorlási hullám kibocsátó országai messze nem azok voltak, amelyekről Latin-Amerika a 19. század első felében álmodott.²⁹⁶

A már említett klimatikus viszonyok mellett más körülmények is befolyásolták, hogy mely országba érkezett több bevándorló. Mexikóban vagy Peruban indiánok, azaz képzetlen, és olcsó munkaerő milliói álltak rendelkezésre, szakképzetlen munkaerőből többletük volt. Sokan ekkorra kezdték felismerni, hogy a drágább munkaerő helyett inkább az ország szegény tömegeinek kellene munkát adni. Más országokban, például Venezuelában, a kezdeti időkben még nem indult meg olyan jellegű fejlődés, amely külföldi munkaerő szükségességét igényelte volna, így ezen államoknak a század végén mindössze pár százalék külföldi lakosa volt csak. Így az igazi nagy bevándorlási hullám a legjobb feltételekkel rendelkező országokat érintette: nagy földterületek álltak rendelkezésre, melyeken az európai szükségletek terményei (mint például a gabonanövények, kávé, hüvelyesek) termelhetőek voltak, egyben ritka volt a népsűrűség, azaz nagy volt a munkaerőszükséglet. A feltételeknek leginkább a már sokat említett Brazília déli területei, Uruguay és Argentína partvidéki zónái feleltek meg. Eltérő okoknál fogva Chile és Kuba is nagyobb számú bevándorlót fogadott be.²⁹⁷

De nézzük a számadatokat. A nyolcvanas évek legfőbb kibocsátó országai és a kivándorlók az országaik népességéhez viszonyított számarányai a következők voltak. A számadatoknál figyelembe kell vennünk, hogy a kivándorlóknak különböző százaléka érkezett latin-amerikai területekre az egyes országokból:

Írország: 1417 fő/ 10 000 lakos
Norvégia: 952 fő/ 10 000 lakos
Anglia és Svájc: 702 fő/ 10 000 lakos
Portugália: 380 fő/ 10 000 lakos
Spanyolország és Olaszország: 362 fő/ 10 000 lakos

A századfordulót követően, ahogy jeleztük, a főbb kibocsátó országokat tekintve megváltozott a kép. A kivándorlás csúcán, 1913-ban az alábbiak szerint alakultak az adatok:

Olaszország: 1630 fő/ 10 000 lakos
Portugália: 1296 fő/ 10 000 lakos
Anglia: 1035 fő/ 10 000 lakos

²⁹⁶ Simpson, James: „La crisis agraria a finales del siglo XIX: una reconsideración”, in: Sudrià, Carles: *Peseta y protección: comercio exterior, moneda y crecimiento económico en la España de la Restauración*, Edicions Universitat Barcelona, 2001, 100.

²⁹⁷ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 166–168.

Spanyolország: 1031 fő/ 10 000 lakos
Írország: 679 fő/ 10 000 lakos
Finnország: 644 fő/ 10 000 lakos
Osztrák–Magyar Monarchia: 611 fő/ 10 000 lakos
Norvégia: 419 fő/ 10 000 lakos²⁹⁸

A századvég és századforduló a bevándorlók jellegzetességeit tekintve is változásokat hoztak. A nyugat-európai, korábban főként vidékről érkező emigránsokat felváltották a városokból érkezők (immár jóval kisebb számban, mint korábban). Az Angliából és Németországból a tengerentúlra indulók főként a városi szolgáltató szektorok alkalmazottjai voltak, nagyszámban különböző szakszervezetek tagjai, ami hatással volt a megszülető kolóniákra is.²⁹⁹ Nagy-Britannia erős 19. századi gazdasági és kereskedelmi jelenlétéből adódóan számos brit élt a latin-amerikai országokban. Bankok és kereskedőházak alkalmazottaiként, kikötők üzemeltetőiként, vasútépítkezések felügyelőiként helyezkedtek el. Sokan közülük később hazatértek, de nagy számban voltak olyanok is, akik családot alapítottak és letelepedtek. A függetlenségi harcokba több ezer brit katona érkezett, Ecuador és Kolumbia függetlenség utáni történelmében fontos szerepet játszottak a kint maradottak.³⁰⁰ Néhány régióban számuk elegendő volt ahhoz, hogy valós kolóniákat alkossanak, a legnagyobbakra például Argentínában és Chilében láthatunk. A függetlenségi küzdelmekben és az azt követő kezdeti időkben a politikában is szerepet vállaltak, később azonban sokkal inkább az elzárkózás volt megfigyelhető e közösségekben. Az állami szektorban és az iparban számos brit érdekeltsgű cég volt, a századfordulóra a külföldi befektetések 80 százaléka brit tőkéhez kapcsolódott.³⁰¹

Az angolok kevésbé voltak nyitottak a spanyol nyelvre és argentin kultúrára, Buenos Aires külső körzeteiben angolok lakta, zárt negyedek születtek (többek között a ma is létező Temperley és Hurlington), melyekben csak angolok által látogatható klubokat tartottak fenn, de iskolákat, templomokat, angol házakat (angol teázási hagyományokkal, skót zenés és táncos programokkal) is alapítottak. A vidéken élő angolok bentlakásos iskolákba küldték gyermekeiket. Sok helyen viktoriánus stílusú épületeket emeltek. Már az 1860-as években önálló újságja volt a kolóniának, a nyolcvanas években angol kórházat, illetve jótékonyági társaságot alapítottak.³⁰² Habár számuk nem érte el a német, svájci, francia vagy olasz bevándorlókét, Chilében is jelentős hatása volt a brit kolóniának, főként az ország

²⁹⁸ Carmagnani, Marcelo: *Emigración mediterránea y América*, Fundación Archivo de Indianos, Gijón, 1994, 14.

²⁹⁹ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 150.

³⁰⁰ Blakemore, Harold: „La emigración británica a América Latina en los siglos XIX y XX”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlin, vol. 26, 1979, 140–141.

³⁰¹ Cortés Conde, Florencia: *Los angloargentinos en Buenos Aires: lengua, identidad y nación antes y después de Malvinas*, Editorial Biblos, Buenos Aires, 2007, 54.

³⁰² Cortés Conde, Florencia: *id. mű*, 2007, 54–61.

középső és déli területein. Elmondható, hogy az angol, és általában véve az európai bevándorlás az argentin vagy uruguayi példához képest sokkal inkább minőségi, mint mennyiségi volt, a 19. században Chilében, Peruban, Argentínában alapított angol iskolák ma is magas színvonalat képviselnek ezekben az országokban.³⁰³ Az angol kereskedők és kereskedőházak alkalmazottjai főként a fővárosban és a kikötővárosokban telepedtek le.³⁰⁴ Egy érdekes mozzanat kötődik még az angol kolóniához, amely szinte minden országot érintett, ahová angolok érkeztek, ráadásul a mai latin-amerikai társadalmak közül több esetben is fontos identitásképző elem: a futball elterjesztése a 19. század közepétől. Angol bevándorlók ismertették meg a népszerű sportágat elsőként Argentínában, majd megjelent Brazíliában, Chilében, Uruguayban, Mexikóban és a többi országban is.

*Viktoriánus stílusú épület Valparaísoban*³⁰⁵

Németország Latin-Amerikához fűződő viszonyában mindig fontos szerepet játszott a kereskedelem és a befektetések. A független Latin-Amerikában a német kereskedőházak igyekeztek komoly piaci szerephez jutni, ami a század közepére sikerült is. A kereskedelem megerősödését befektetések is követték. A franciákkal és angolokkal ellentétben Németországnak nem voltak nagy kiterjedésű gyarmatai,

³⁰³ Blakemore, Harold: *id. mű*, 1979, 139–140.

³⁰⁴ Fernández Domingo, Enrique: „La emigración francesa en Chile, 1875–1914: entre integración social y mantenimiento de la especificidad”, in: *Amérique Latine Histoire et Mémoire. Les Cahiers ALHIM*, 12/2006, <http://journals.openedition.org/alhim/1252>.

³⁰⁵ Valparaíso, Las Brujas étterem látképe, szerző: Lucide, forrás: Wikimedia Commons, 2007, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:275-valparaiso.jpg>

amelyek befogadták volna akár politikai, akár gazdasági kivándorlóikat. Amerika megfelelő terepnek tűnt e hiány pótlására. A Hansa Kolonizációs Társaság és a Hamburg Kolonizációs Társaság nagy földterületeket szerzett meg Santa Catarina térségében, ahol német telepeket alapítottak. A társaság ügynökei São Francisco do Sul kikötőjében várták a kikerkezőket, akiket szállodában szállásoltak el, majd gőzhajón és szekéren utaztatták őket a telepig, ahol étkezést, szállást, ellátást kaptak az első időkben. Rio Grande do Sul térségét is kedvezőnek gondolták a német betelepítésre. Herman Meyer, aki a Xingu folyón elsőként vezetett felfedező expedíciót, úgy vélte, a terület alkalmas arra, hogy valódi állam legyen az államon belül. Brazíliát rendkívül kedvező színben tüntették fel ez időben, ahol egy szabad társadalomban könnyű földterületszerzésre volt lehetőség.³⁰⁶ A századfordulón a német evangélikus egyház is szorosabb szálakkal kezdett kötődni a térséghez, számos lelkipásztor érkezett ezekben az években Brazíliába. A lelkipásztorok sokszor az iskolai tanításban is részt vettek, a brazil állam nem tudott oktatást biztosítani ezeken a területeken, így német iskolákat alapítottak, ahol Németországból érkező tanárok tanítottak. Az iskolákban a német identitás erősítése és a német nyelv használata volt jellemző. A 20. század elején e német kolóniák virágzásukat élték, lélekszámuk emelkedést mutatott.³⁰⁷

Az első világháborút megelőző negyvenöt évben mintegy 2,7 millió német vándorolt ki az amerikai kontinensre, 95 százalékuk Észak-Amerikába, a fennmaradó közel 5 százalék pedig Dél-Amerikába. A kivándorlók körülbelül fele Brazíliában, negyede Argentínában, következő negyede pedig más országokban, főként Chilében telepedett le.³⁰⁸ Brazíliában nagyszámú német telepes a mezőgazdaságban helyezkedett el, sokan kávétermelők lettek. A 19. század utolsó évtizedeiben a városokban is megjelentek, többségük iparosként, asztalosként, bútorkészítőként, kereskedőként, a nagyvárosok német kereskedőházainak alkalmazottjaként.³⁰⁹ A többi európai emigrációhoz képest relatíve kis arányú csoport (például a Brazíliába kivándorolt európaiak mindösszesen 4 százalékát alkották németek) mégis erős hatású volt, ami, ahogy említettük, zárt kolóniáiknak, viszonylag kis területen való koncentrátságuknak (Dél-Brazíliában a 19. század végén legalább 200 ezer német élt) és hagyományaik megőrzésének volt köszönhető.³¹⁰

A német bevándorlás kapcsán a chilei példát is érdemes részletességgel tárgyalnunk. Chile 1845-ös bevándorlási törvényét követően mintegy harmincezer német telepes érkezett az országba, akik főként a déli területeken nagy lendületet adtak a gazdasági fejlődésnek. A két ország között egyre dinamikusabb kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki. A német hatást Chilében mégis leginkább katonai téren szokták megemlíteni. A 19. század végén a chilei hadsereget porosz mintára

³⁰⁶ Tock, David: *id. mű*, 1994, 12.

³⁰⁷ Tock, David: *id. mű*, 1994, 13–15.

³⁰⁸ Gleich, Albert von: *Germany and Latin-America*, The Rand Corporation, Santa Monica, 1968, 3–4.

³⁰⁹ Tock, David: *id. mű*, 1994, 7–10.

³¹⁰ Gleich, Albert von: *id. mű*, 1968, 6–8.

modernizálták, a kor legmodernebb hadserege született így meg a kontinensen.³¹¹ A korábbi német kapitány, Emilio Körner tábornok neve fémjelezte ezt az időszakot. A tábornok javaslatára 1895-ben az ország 37 német katonai tanácsadót fogadott, akik tulajdonképpen poroszították az ország hadseregét. 1900-ban porosz mintára az általános hadkötelezettséget is elfogadta a chilei törvényhozás. A haderő felszerelését, az alkatrészeket és lőszerutánpótlást a német hadiipar exportálta. Chile fejlődése a térség szomszédos országait is hadipari fejlesztésekre ösztönözte,³¹² számos esetben ugyancsak német, máshol francia segítséget igényeltek, illetve több országba (többek között Ecuadorba, Kolumbiába, Nicaraguauba, Salvadorba, Guatemalába, Venezuelába, Hondurasba) chilei katonai miszsiók érkeztek a katonai reformok beindítására.³¹³ A német befolyásnak is köszönhetően, a 20. század elején újabb bevándorlók érkeztek.

*Katonai Iskola, Chile, 1910*³¹⁴

A legjelentősebb svájci bevándorlást Argentínában és Chilében regisztrálták, bár az első svájciakat (több mint 1500 főt) Brazíliába telepítették be 1819-ben.

³¹¹ A chilei partvidéket bejáró német cirkálók parancsnokainak ország- és régióelemző jelentéseiről lásd Fischer, Ferenc: „A Behncke-memorandum (1905. február 13.) – Chile a császári Németország Latin-Amerika politikájában”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 45, 2015, 35–49.

³¹² Fischer, Ferenc: „La expansión (1885–1918) del modelo militar alemán y su pervivencia (1919–1933)”, in: *América Latina Revista del CESLA*, no. 11, 2008, 135–160.

³¹³ A témában lásd bővebben: Fischer, Ferenc: „Dél-Amerika poroszai”. *Németország és Chile katonai-tengerészeti kapcsolatai (1885–1931)*, Hispánia, Szeged, 1999.

³¹⁴ Escuela Militar (Katonai Iskola) Chilében, 1910, forrás: Departamento Cultural Histórico y de Extensión del Ejército, Digitális Archívum, <https://www.archivohistoricoejercito.cl/>.

Argentínába az ötvenes évektől, Chilébe pedig csak az 1880-as évektől indult meg letelepedésük. Argentínában a század második felében sorra alakultak a svájci telepek, 1880 táján mintegy harminc létezett, egy évtizeddel később már harmincezer svájci élt az országban.³¹⁵ E vidéki kolóniák életét a századvég gazdasági válsága nehezítette, illetve a kilencvenes évektől Argentína már kevésbé támogatta a tömeges kivándorlást, előnyben részesítette az egyéni migrációt, mely könnyebb és gyorsabb integrálódást jelentett az argentin társadalomba.³¹⁶ 1883-ban Chilébe több, mint tizenkétezer svájci érkezett, bár korábban kevésbé volt jellemző a csoportos svájci kivándorlás. A kiérkezők jellemzően Svájc legszegényebb területeiről érkeztek. Sokszor a svájciak német vagy francia kivándorlókkal utaztak, nyelvhasználatuk és e tény miatt legtöbbször őket magukat is németekkel vagy franciákkal keverték össze. A svájci hatóságok folyamatosan vizsgálták a kivándoroltak körülményeit és azt a feltételt szabták a kivándorlás engedélyezésére, hogy a chileiek teremtsenek békét a Santiagótól délre található, indiánok által lakott Araukánia térségében.³¹⁷ A chilei kormánynak mindenképpen érdekében állt az európai bevándorlás ösztönzése, így elfogadta a svájciak feltételeit. A kiérkezőknek földet adtak, ökröket, két évnyi fizetést kölcsönként, melyet 8 év alatt kellett visszafizetni. A földek korábban a mapuche indiánok területeit alkották, a chilei kormány kisajátította őket. A svájci telepések ugyanakkor jó viszonyt ápoltak az őslakos indián csoportokkal, egészen az 1960-as évekig.³¹⁸

A francia kivándorlás jellegzetességei eltértek az előzőekben tárgyaltaktól. Nem beszélhetünk csoportos vagy tömeges kivándorlásról a 19. század során, sokkal inkább egyéniről, egy-egy kivételtől eltekintve. Az angol vagy német kolóniáktól eltérően a kiérkező franciák gyorsan beolvadtak a fogadó, latin-amerikai társadalmakba. Általában átmeneti időre érkeztek mérnökök és kereskedők, hatásuk jelentős azokban a térségekben, ahol letelepedtek. Figyelemre méltó és összetartó, az ország gazdaságában is érzékelhető hatású volt a mexikói francia kolónia, Veracruz államban és Papantlá régiójában mezőgazdasági telepeket is alapítottak. A Río de la Plata térségébe a hatvanas évektől indult meg a nagyobb arányú francia kivándorlás, a csúcstól egyértelműen a nyolcvanas évek jelentik, ekkor a térségbe érkezők mintegy 10 százalékát tették ki, aminek legfőbb oka a támogatott hajójegyekben keresendő. Argentínában ekkor jelentősebb francia gazdasági hatás is érzékelhető. Érdekességként megemlíthető az a tény, hogy Franciaország baszk ré-

³¹⁵ „Síntesis de la emigración suiza a la Argentina”, az Argentin Köztársaság Svájci Nagykövetségének hivatalos oldala, <https://esuiz.cancilleria.gob.ar/es/node/1095>.

³¹⁶ „Síntesis de la emigración suiza a la Argentina”, *id. mű.*

³¹⁷ Az ország legjelentősebb indián lakossága, a rendkívül ellenálló mapuchék éltek e vidéken. Az inkák nem tudták meghódítani e népet, később pedig a spanyoloknak sem sikerült, tagjai még a 19. században sem kötöttek békét a chilei kormánnyal. A mai napig konfliktusok vannak a régióban.

³¹⁸ Feszültséget okoz, hogy a mapuchék ősi földjeik visszakövetelését tűzték ki célul. Córdoba Toro, Julián: „Suizos en Chile”, in: *Inmigración iberoamericana*, no. 13, 2018, <https://iberoamericasocial.com/suizos-chile/>.

gióiból számottevő kivándorlás volt tapasztalható, amit befolyásolhattak a szomszédos spanyol–baszk területek kivándorlási folyamatai is.³¹⁹

A skandináv országok, Dánia kivételével, a 19. század közepén Európa viszonylag szegényebb és elmaradottabb mezőgazdasági térségét alkották. A század második felében komoly kibocsátó régiókká váltak, a transzatlanti kivándorlásban a térség országai közül Svédország és Norvégia járt élen. Az első világháborúig a kivándorlók nagy többsége (90 százalékuk) Észak-Amerikába indult útnak.³²⁰ A népeség növekedés, a kevés megművelhető föld, a kései iparosítás és a lassú városiasodás, illetve a földek elaprózódása következtében Norvégia jelentős kivándorlást élt át ezekben az évtizedekben. A kis mértékű latin-amerikai kivándorlás egyik mozgatórugója a norvég és latin-amerikai kikötők között közlekedő kereskedelmi hajózás volt, a norvég kivándorlók jó része ezeken a kis méretű hajókon szolgált, vagy ők maguk olyan leírásokat, naplókat írtak, melyek norvég honfitársaikat meggyőzték arról, hogy jó úticélok lehetnek a latin-amerikai országok is. A viszonylag csekély számú kivándorló általában egyéni utazó volt, főként férfiak, akik kiérkezésük után hajózásban, vasútépítésben, bányászatban, vízügyi felmérésekben, kávétermesztésben és egyéb mezőgazdasági munkákban helyezkedtek el Argentínában, Chilében, Uruguayban, Brazíliában, Mexikóban, Guatemalában.³²¹

Svédországot a 19. század második felében a lakosság megközelítőleg harmada hagyta el, a kivándorlók 3–4 százaléka érkezett latin-amerikai országokba, főként Brazíliába, kisebb mértékben Argentínába és Chilébe. Az első kisebb hullám az 1860-as években jelentkezett a svéd mezőgazdasági válság hatására, ezt két évtizeddel később csekély mértékű városi kivándorlás követte. A csúcst az 1890-es évek jelentették, ekkor főként családok vándoroltak ki Brazíliába, kedvező klíma és jó fizetések reményében. A brazil bevándorlási propaganda ígéretei sok esetben nem valósultak meg, a kiérkezőket távoli helyeken telepítették le, sokszor egymástól is olyan távol, hogy nehéz volt megőrizni hagyományaikat és nyelvüket. Rossz körülmények között éltek, kulturális egyesületek alapítását célzó próbálkozásaik meghiúsultak. A 20. század első éveiben sokuk átvándorolt Argentínába a régi jezsuita missziók vidékére. Egy részük itt telepedett le, sikerült megőrizniük gyökereiket, másik részük pedig visszavándorolt Svédországba a Buenos Aires-i svéd nagykövetség segítségével.³²²

³¹⁹ Mauro, Frédéric: „La emigración francesa a la América Latina: fuentes y estado de la investigación”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, vol. 26, 1979, 156–157.

³²⁰ Mörner, Magnus: „La emigración escandinava a la América Latina. Fuentes y estado de investigación”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *id. mű*, 1979, 79–81.

³²¹ Sæther, Steinar (szerk.): *Expectations unfulfilled. Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*, Studies in global migration history, vol. 8, BRILL, Leiden, 2016, 8–15.

³²² Runblom, Harald: „La emigración sueca”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, vol. 26, 1979, 113–121.

Általánosságban azt szokták mondani, hogy a tömeges bevándorlás idején Latin-Amerikába főként a szegényebb és fejletlenebb Dél- és Közép-Kelet Európából érkeztek bevándorlók. Azonban ezt kategorikusan így nem lehet kijelenteni. A bevándorlás két hulláma teljesen eltérő képet mutat. Míg a 19. század közepétől a nyolcvanas évekig csekély mértékű volt a mediterrán térségből történő kivándorlás, és főként Európa iparosodottabb térségéből érkeztek bevándorlók, a század utolsó két évtizedében a déli és keleti térség is bekapcsolódott a migrációs folyamatokba, sőt a századfordulón, illetve az első világháborúig átvette a vezető szerepet. Azaz az észak- és nyugat-európai bevándorlás csúcsa az 1870–90 közötti, míg a mediterrán bevándorlásé az 1890–1913 közötti évekre tehető. Mitchell adatainak segítségével az 1850–1960 közötti százöt év távlatában láthatjuk Európa különböző országainak általános kivándorlási adatait, melyből világosan látszik, mely országokban, mely időszakban volt tapasztalható nagyobb arányú migráció. Az összes kivándorló 90 százaléka három országba, Argentínába, Brazíliába és Uruguayba érkezett.

	1851– 1860	1861– 1870	1871– 1880	1881– 1890	1891– 1900
Ausztria–Magyarország	31	40	46	248	440
Belgium	1	2	2	21	16
Dánia	-	8	39	82	51
Finnország	-	-	-	26	59
Franciaország	27	36	66	119	51
Németország	671	779	626	1342	527
Olaszország	5	27	168	992	1580
Hollandia	16	20	17	52	24
Norvégia	36	98	85	187	95
Lengyelország	-	-	-	-	-
Portugália	45	79	131	185	266
Oroszország	-	-	58	288	481
Spanyolország	3	7	13	572	791
Svédország	17	122	103	327	205
Svájc	6	15	36	85	35
Egyesült Királyság, Írország	1313	1572	1849	3259	2149

	1901– 1910	1911– 1920	1921– 1930	1931– 1940	1941– 1950	1951– 1960
Ausztria– Magyarország	1111	418	61	11	-	53
Belgium	30	21	33	20	29	109
Dánia	73	52	64	100	38	68
Finnország	159	67	73	3	7	32
Franciaország	53	32	4	5	155	
Németország	274	91	564	121	618	872
Olaszország	3615	2194	1370	235	467	858
Hollandia	28	22	32	4	75	341
Norvégia	191	62	87	6	10	25
Lengyelország	-	-	634	164	-	-

	1901– 1910	1911– 1920	1921– 1930	1931– 1940	1941– 1950	1951– 1960
Portugália	324	402	995	108	69	346
Oroszország	911	420	-	-	-	-
Spanyolország	1091	1306	560	132	166	543
Svédország	324	86	107	8	23	43
Svájc	37	31	50	47	18	23
Egyesült Királyság, Írország	3150	2587	2151	262	755	1454

Európai kivándorlás (ezer főben)³²³

Az is igaz ugyanakkor, hogy az első időszakban a korábban jelzettek szerint mindenekelőtt Észak-Amerikába indult el a kivándorlás, érthető tényezőknek köszönhetően, mint például az európaihoz hasonló környezet, közös nyelv és kultúra. Azaz arányait tekintve a második, nagyobb részt Dél- és Kelet-Európából induló hullám jelentett igazán komoly bevándorlást, annak számadatait tekintve. A kivándorló európaiak számára a legideálisabbak azok a területek voltak, ahová még kevésbé ért el a fejlett civilizáció, azaz ahol nem kellett egy már meglévő feudális rendszerrel szemben megküzdeni. Latin-Amerikában ezeknek az elvárásoknak leginkább a Río de la Plata szinte lakatlan, illetve igen későn gyarmatosított térsége felelt meg, ennek is köszönhető, hogy a 19. század végén lényegesen nagyobb számban érkeztek ide bevándorlók – a legtöbben Spanyolországból és Olaszországból –, mint a kontinens többi területére.³²⁴ Az alábbi táblázat a régióba évente érkezők számát foglalja össze:

	Argentína	Uruguay		Argentína	Uruguay
1881–85	55 825	4 302	1911–1915	79 774	20 213
1886–90	115 169	10 676	1916–1920	7 216	10 638
1891–95	23 735	2 965	1921–1925	27 852	13 604
1896–1900	55 570	7 945	1926–1930	90 232	20 286
1901–1905	66 176	13 099	1931–1935	10 191	5 379
1906–1910	168 775	18 559			
Összesen (1881–1935)		3 433 110		638 330	

Bevándorlás Río de la Plata térségébe (éves átlagok öt éves periódusokban)³²⁵

Ezekben az országokban a bevándorlás nagyban hozzájárult a népesség növekedéséhez. Az egyik főszerepet Argentína játszotta. Az 1881–1935 közötti időszakban majdnem 3,5 millióan érkeztek az országba, 1869 és 1960 között az ország népessége a tizenkétszeresére nőtt. Brazília csak kevéssel maradt el ettől: 1872 és 1940 között megközelítőleg 3,3 millió bevándorlót számlált az ország, szűk száz év alatt meghatszorosozva lakosságát. Argentínában tízből hét bevándorló 13–40 év

³²³ Mitchell, Brian R.: *European Historical Statistics, 1750–1970*, New York, 1975, 135.

³²⁴ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 101–102.

³²⁵ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 169.

közötti férfi volt,³²⁶ ugyanakkor a nemek arányait a nemzetiségük is befolyásolta: Buenos Airesben például a francia kolónia 1914-re erős női túlsúlyt mutatott, a nagyszámú nevelőnő, varrónő és örömlány jelenléte révén.³²⁷ Argentínában a legintenzívebb években (1885–1930) a külföldiek aránya a lakosság körében 23 százalék körül mozgott, a csúcson, 1914-ben, meghaladta a 30 százalékot. Minek volt köszönhető vajon az, hogy Argentína ennyire népszerű bevándorlási célországgá vált? 1879–1885 között Argentínában a *Sivatagi hadjárat* néven ismert katonai művelet keretében nagy kiterjedésű, korábban indiánok által lakott földeket foglalt el az állam. A művelet eredménye az indián lakosság szinte teljes mértékű eltűnése volt, ami lehetőséget teremtett nagy kiterjedésű, jó minőségű földek művelés alá vonására. Az ország bevándorlási politikája a pampa és Patagónia térségébe kívánt főként munkaerőt toborozni. Az 1870-es évektől erős gazdasági fellendülés is bekövetkezett, ezt a külföldi (főként angol) tőke jelenléte, a vasútépítések, a külföldi kölcsönök és az infrastrukturális fejlődés is elősegítette.³²⁸

A bevándorlás legintenzívebb időszakában a bevándorlók mintegy felét olaszok, harmadát spanyolok, többi részét többek között lengyelek, franciák, németek, oroszok alkották. Legtöbbjük nagyvárosokban, illetve az azok környékén található mezőgazdasági zónákban telepedett le. A nagyarányú városi fejlődés a külföldi lakosságnak volt köszönhető, Buenos Aires lakosságának például 40–60 százaléka külföldi volt a bevándorlás időszakában. Csak a 20. század harmincas éveitől beszélhetünk belső migrációból táplálkozó városi fejlődésről. Mindez az Egyesült Államok példájával szemben egyben a bevándorlási politikák kudarcát is jelentette, hiszen, mint korábban már írtuk, az eredeti cél a nagy, lakatlan, mezőgazdasági művelésre alkalmas területek betelepítése volt (1895-ös adatok szerint a külföldiek 34 százaléka, míg 1914-ben mindösszesen 26 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban). A belső területek már jóval korábban nagybirtokosok kezébe kerültek, valódi mezőgazdasági telepések csak a partmenti régiókba érkeztek. Kevés külföldi jutott földbirtokhoz, legtöbbjük bérlőként, napszámosként dolgozott. Az Argentínába vándorolt, mezőgazdasági munkákban elhelyezkedők, illetve földtulajdont szerzők között a legnagyobb arányt az olaszok jelentették.³²⁹ 1900 körül az országba lépők számára mindössze kétheti mezőgazdasági munkával megtérültek a kiutazás költségei.³³⁰ A vidéki bevándorlás a nyolcvanas években és az 1890-es pénzügyi válság idején volt erős, amikor a városokból elvándorlók, ámde Európába hazatérni nem akarók vidéken, az ország déli területein próbáltak

³²⁶ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 168; 178.

³²⁷ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 53.

³²⁸ Jancsó, Katalin: „Az identitás változásai a független Latin-Amerikában. Az argentin példa (1810–1910)”, in: *Dimenziók* 3, 2021, megjelenés alatt; Otero, Hernán: „Modernization, Migration and National Identity in the Argentine Case, 1870–1945”, in: Semsey, Viktória (szerk.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*, L’Harmattan, Budapest, 2019, 20–23.

³²⁹ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 102.

³³⁰ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 41.

szerencsét. Az alábbi táblázat az Argentínába érkező külföldiek százalékos arányát mutatja:

	olaszok	spanyolok	franciák	oroszkok	törökök	egyéb
1857-1860	61,77	16,85	5,52	0,60	-	15,26
1861-1870	71,04	14,28	5,25	0,26	-	9,17
1871-1880	58,28	17,07	12,54	0,16	0,26	11,69
1881-1890	58,72	18,88	11,16	0,49	0,42	10,33
1891-1900	65,66	20,31	3,95	2,69	1,79	5,60
1901-1910	45,63	36,99	1,96	4,22	3,78	7,42
1911-1920	28,83	48,89	2,09	4,71	4,87	10,61
1921-1924	45,15	30,40	0,99	0,92	2,68	19,86

*Argentínába érkező bevándorlók nemzetiségek szerint, százalékos arányban, 1857-1924*³³¹

A táblázatból is kitűnik az olasz bevándorlók túlsúlya, ami csak az első világháború előestéjén és a háború alatt változott meg. 1911-12 között a római kormány megtiltotta az olasz kivándorlást, illetve sokan haza is tértek. Az olasz bevándorlást a spanyol helyettesítette, a 20. század elején és annak első negyedében egyre nagyobb számú spanyol emigráns érkezett. E két csoporton kívül a francia bevándorlás a párizsi kommünt követően, az 1870-es és 1880-as években volt jelentős. Őket az oroszok és az Oszmán Birodalom területéről, törököknek nevezett kikerkezők követték.³³²

Az uruguayi bevándorlás igen kevés különbözőségtől eltekintve, hasonló jellegzetességeket mutatott, mint az argentin. Uruguayban kevés földterület állt rendelkezésre, az indiánokat pedig szinte teljesen kiirtották a gyarmati időszakban és a függetlenség első éveiben, az ország egy része lakatlan volt. Az európai exportigények növekedését a mezőgazdasági művelés fejlesztésével próbálták kielégíteni, a bevándorlás pedig igen korán megindult, a népesség szinte állandó növekedést mutatott a 19. század harmincas éveitől kezdődően. Már a század közepén több, mint 20 százalék volt a külföldiek aránya, az 1860-as évekre elérte a 33 százalékot. A fővárosban ugyanekkor alig kevesebb, mint 50 százalék volt ez az arány. 1889-ben a munkaerő 80 százalékát külföldiek tették ki.³³³ 1829 és 1908 között az ország lakossága több mint tizenháromszorosára nőtt. A lakosságnövekedéshez az is hozzájárult, hogy Uruguay, Brazília és Argentína között erőteljes volt az átvándorlás, sok esetben egy brazil kikötőbe vagy Buenos Airesbe érkező európai később továbbvándorolt Uruguayba. Az átvándorlás nagyságrendjének érzékeltetésére, 1908-as adatokat vizsgálva, az Uruguayba érkezők közel 34 százaléka olasz, 30 százaléka spanyol, valamivel több mint 10 százaléka argentin, és több mint 15 százaléka brazil területekről érkezett, azaz e négy irányból származott a

³³¹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 174.

³³² Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 174.

³³³ Beretta Curi, Alcides: *Inmigración europea e industria: Uruguay en la región (1870-1915)*, Universidad de la República, Montevideo, 2014, 28.

bevándorlók csaknem összessége, kis számban franciák, szlávok, kelet-európai zsidók, örmények alkották még a bevándorlók csoportjait.³³⁴

Argentínához hasonlóan a bevándorlás főként a városok növekedését érintette, azonban ellentétben a nagy szomszédokkal, itt a külföldiek a politikai életet leszámítva végül a gazdaság szinte minden szektorában domináns tényezőkké váltak (földbirtokaik lettek, részt vettek többek között a kereskedelemben).³³⁵ A munkások egy része felváltva végzett mezőgazdasági és gyári munkát.³³⁶ Itt a kormány ugyan nem támogatta az utazási költségeket, mégis a kiérkezők bérei olyan magasak voltak, hogy megérte kivándorolni. A bérek hasonlóan magasak voltak Argentínában is. Míg számítások szerint 1904-ben egy argentin munkás bérének mindössze 25 százalékát költötte élelemre, addig Ausztráliában 28, az Egyesült Államokban 33, Spanyolországban vagy Olaszországban pedig 60 százalékát.³³⁷ Érdekes látni azt is, mekkora különbségek mutatkoztak egy-egy országon belül is abból a szempontból, hogy az emigránsok hol telepedtek le. Ahogy említettük, Uruguayban is a város jelentette a fő vonzerőt, ugyanakkor az Uruguay folyó keleti partvidékén továbbra is szinte csak kreol gauchókat³³⁸ lehetett látni. Az 1908-as népszámlálás szerint míg a vidéki lakosság mindössze 4 százalékát tették ki külföldiek, addig Montevideo növekedése egyértelműen a bevándorlóknak volt köszönhető.³³⁹

Brazíliában a függetlenséget követő betelepítések következtében az ország déli régiójában erős német hatás mutatkozott. Ahogy már korábban jeleztük, sokszor németként kezelték a Svájcból érkezőket is, ők Rio de Janeiro államba, illetve az ország déli régióiba érkeztek a század során.³⁴⁰ A rabszolgaság 1888-as eltörlése jelentős munkaerőhiányt eredményezett főként a kávéültetvényeken, melyek központja São Paulo állam volt, a bevándorlók is többségükben e déli területekre érkeztek.³⁴¹ São Paulo komoly támogatásokat indított el a bevándorlás elősegítésére, aminek hatására nagyarányú, főként olasz bevándorlás vette kezdetét. Genova kikötőjéből Santosba ingyen hajójegyekkel lehetett utazni. Az ültetvényeken jelentkező rengeteg visszaéléssel hamar adósjobbágy sorba kerültek a munkások, ami ellen a 20. század elején már az olasz kormány is tiltakozott. 1890 és 1929 között több mint 3,5 millió bevándorló érkezett, harmaduk olasz, több mint egymillióan portugálok, fél millióan spanyolok, illetve kisebb számban néme-

³³⁴ *Perfil migratorio del Uruguay. Resumen a partir del Informe para la Organización Internacional para las Migraciones elaborado por el Programa de Población*, 2011, 5, <http://www.fadu.edu.uy/sociologia/files/2012/07/Perfil-Migratorio-del-Uruguay.pdf>.

³³⁵ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 106–107.

³³⁶ Beretta Curi, Alcides: *id. mű*, 2014, 27.

³³⁷ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 41.

³³⁸ Marhapásztor.

³³⁹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 171–172.

³⁴⁰ Nicolóin, Martín: „Estudios suizos sobre la emigración suiza hacia América Latina”, in: Stegmann, Wilhelm (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, vol. 26, 1979, 221.

³⁴¹ Horváth, Gyula: *Ültetvény és politika. Tanulmányok Brazília történetéből*, Szeged, 1996, 24–25.

tek, osztrákok, oroszok, szíriaiak, japánok voltak. A 19. század utolsó éveiben a cukor- és kávéárak ellentétes irányú mozgásának következtében országon belüli migráció is elindult, északról újabb munkáscsoportok érkeztek a déli területekre.³⁴² A századvégen jelent meg a kivándorlás egy újabb formája. A spanyol és olasz „fecskék”, azaz idénymunkások ősszel érkeztek Río de la Plata térségébe gabona-betakarításra vagy gyümölcsszüretre, hogy ezt követően São Paulo kávéültetvényein vállaljanak munkát. Európába májusban érkeztek vissza, hogy ott segítsék családjaikat a mezőgazdasági munkákban.³⁴³ São Paulo állama volt az a térség, ahová a legtöbb bevándorló (az összes emigráns mintegy 60 százaléka) érkezett, főként kávéültetvényeinek, induló iparágainak és intenzív kereskedelmi tevékenységének köszönhetően. Ezt követte Rio de Janeiro, ahol a szolgáltatások és a fejlődésnek induló könnyűipar jelentette a vonzerőt, illetve a déli állattenyésztő és mezőgazdasági zónák, amelyek klímája kedvező volt az európai ember számára. A bevándorlást ezeken a területeken az is segítette, hogy a legtöbb emigránsnak már élt kint rokona vagy földije.³⁴⁴ A századvég nagy arányú olasz bevándorlását a spanyol később meghaladta a 20. század elején, ugyanakkor a spanyolok csaknem 20 százaléka nem az anyaországból, hanem Uruguayból vagy Argentínából érkezett.³⁴⁵

Kuba esete szintén a nagyarányú rabszolga-foglalkoztatás, illetve a rabszolgaság eltörlése miatt is érdekes. Haiti függetlenségét követően a háborúban elszennvedett emberi veszteség és a kubai cukor iránt megnövekedett kereslet munkaerőhiányhoz vezetett, melyet afrikai rabszolgákkal igyekeztek pótolni. E mellett kínai kulik, jamaikaiak és haiti bevándorlók is dolgoztak az ültetvényeken. A két karibi szigetről érkezők száma az első világháború után jelentősen növekedett. A függetlenséget követően 1906-ban megszületett egy bevándorlási törvény is, az ország tárt karokkal várta a bevándorlókat, ahová főként spanyolok érkeztek. A 20. század első három évtizedében körülbelül 800 ezer spanyol vándorolt be a szigetre. A századelő exportnövekedése tovább segítette a bevándorlást, a húszas években a külföldiek aránya Kubában folyamatosan 20 százalék körül mozgott. Panama egyedi esetét sem szabad elfelejtenünk, ahol a századfordulón a csatorna építése vonzotta nagyarányú bevándorlást.³⁴⁶

Az 1890-es pénzügyi és kereskedelmi válság visszavetette az egyre növekvő kivándorlást a kontinensre, sőt, ekkor a korábbi emigránsok nagy számban vissza is tértek hazájukba. A válságot követően újra lassú növekedés indult meg, mígnem a legtöbb országban (főként Uruguayban, Chilében, Argentínában) az első világháború hajnalán a kivándorlók száma elérte a csúcst. A pampát már földbirtokosok uralták, itt munkáskezrekre volt szükség, akiknek már nem sok esélyük volt földet szerezni. Ekkor vált általánossá a már említett fecskék bevándorlása, akik a betakarítási munkák végeztével visszautaztak Dél- és Kelet-Európába. A világhá-

³⁴² Horváth, Gyula: *id. mű*, 1996, 25.

³⁴³ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 43.

³⁴⁴ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 171.

³⁴⁵ Llordén Miñambres, Moisés: *Arte, cultura y sociedad en la emigración española a América*, Universidad de Oviedo, 1992, 15–16.

³⁴⁶ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 113.

ború leállította az intenzív kivándorlást, sőt, Argentína például még veszített is lakosaiból, amikor sokan visszatértek a háború után hazájukba.³⁴⁷

A tömeges bevándorlási szakasz egyik új, kibocsátó régiója a kelet-európai térség – főként Lengyelország és Oroszország, kisebb mértékben az Osztrák–Magyar Monarchia – volt.³⁴⁸ Az 1890–1915 között legintenzívebb periódust mutató emigráció évente 130 ezer kivándorló érkezését jelentette Latin-Amerikába. Mind a nyugat-európai, mind a mediterrán emigrációhoz képest eltérő jellegzetességeket mutatott e csoport. 1861-ben II. Sándor, orosz uralkodó eltörölte a jobbágyság intézményét, elindult az ország iparosítása, azonban egyes területeken a fejlődés helyett az elmaradottság növekedett. Az éhség, a nyomor elől menekülve és munkát keresve egyre több vidéki paraszt és kézműves vándorolt városokba, de sokan végül inkább a birodalom elhagyása mellett döntöttek, tízezrek vándoroltak ki a hatvanas évektől kezdve. A hullám csúcsát a századforduló jelentette.³⁴⁹ A birodalom főként nyugati és délnyugati területeiről induló orosz kivándorlás másik fontos push tényezője az elnyomás alatt élő nemzetiségek üldöztetése volt, azaz politikai, vallási, etnikai kivándorlásáról volt szó, legyenek azok lengyelek, zsidók, litvánok, ukránok, fehéroroszok, németek vagy finnek. Az oroszországi kivándorlás először Chilébe indult el az 1850-es években, Brazíliába pedig a következő évtizedben, de a későbbiekben érkeztek Uruguayba, Venezuelába, Paraguayba, Kolumbiába, Ecuadorba, Bolíviába, Mexikóba és Chilébe is.³⁵⁰ Mexikóban Alsó-Kaliforniában a bortermelés fejlődése köthető az orosz bevándorlókhoz.³⁵¹

A legtöbb orosz számára Argentína volt az úti cél, Santa Fe, Buenos Aires, Entre Ríos tartományokban telepedtek le. 1874-től az első kivándorlók a Volga mentén élő németek voltak, akik 15–20 családból álló mezőgazdasági telepeket alakítottak ki. Katolikus, illetve protestáns települések voltak, templomokat és iskolákat alapítottak, melyekben német nyelven folyt az oktatás.³⁵² Az oroszországi

³⁴⁷ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 171.

³⁴⁸ E könyvben nem mutatjuk be részletesen a magyar kivándorlás történetét. Számos magyar kutató munkája között összefoglaló mű a témában: Torbágyi, Péter: *id. mű*, 2004. Osztrák kutatások kapcsán lásd Steidl, Annemarie: „Migration Patterns in the Late Habsburg Empire”, in: Bischof, Günter – Rupnow, Dirk (szerk.): *Migration in Austria*, UNO Press – IUP, New Orleans, 2017, 69–86; Steidl, Annemarie – Stocckhammer, Engelbert – Zeitlhofer, Hermann: „Relations among Internal, Continental and Transatlantic Migration in Late Imperial Austria”, in: *Social Science History*, vol. 31, no. 1, 2007, 61–92.

³⁴⁹ Korolev, Nicolai V.: „Emigración de Rusia a América Latina a fines del siglo XIX, comienzos del siglo XX”, in: *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas – Anuario de Historia de América Latina*, 13/1, 1976, 31–37.

³⁵⁰ Haluani, Makram: „Rusia en América Latina: variables, implicaciones y perspectivas de su presencia en el hemisferio occidental”, in: *Revista Politeia*, vol. 36, no. 51, 2013, 91–92.

³⁵¹ Haluani, Makram: *id. mű*, 2013, 94.

³⁵² Claudio Flores, Fabián: „Cadenas migratorias, redes sociales y espacios religiosos: el caso de la villa adventista de Libertador General San Martín (Entre Ríos, Argentina)”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, no. 94, vol. 23, 2001, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-23.htm>.

hagyományokat megtartva, a földeket közösségek művelték, a házakat, eszközöket a közösség tagjainak segítségével építették, illetve készítették. 1910-ben körülbelül 45 ezer oroszországi német élt Argentínában. Újabb telepeiket már Córdoba, Chaco, La Pampa, Mendoza térségében alapították, ahol a szárazság, rossz termés, munkanélküliség miatt nagyon rossz körülmények közé kerültek. Végül az argentin kormány pénz-, gabona- és lisztadományt küldött a rászorultaknak.³⁵³ A 19. század végén idénymunkára is érkeztek ortodox orosz bevándorlók, főként földművesek. 1888-ban megépült Buenos Airesben egész Dél-Amerika első ortodox temploma.³⁵⁴ Az Orosz Birodalom nyugati területein élő zsidók is jelentős számban érkeztek, 1914-re már százezres kolóniát alkotva. A zsidó kivándorlással egy későbbi fejezetben még részletesebben fogunk foglalkozni. Ukrán kivándorlók a 19. század utolsó éveitől kezdtek érkezni, a főként mezőgazdasági munkások a nagyvárosoktól távol eső területeket is benépesítették. A 20. század elején épültek meg első templomaik és iskoláik.³⁵⁵

A 20. század első éveiben a különböző latin-amerikai országok mindent megtettek az orosz és más európai bevándorlók számának növelése érdekében. Brazíliából például külön bizottságot küldtek Párizsba, melynek feladata kiállításokon, konferenciákon való részvétel volt, minden európai nyelven elérhetővé tették a Brazíliáról szóló propaganda- és szóróanyagokat. Ugyanakkor az orosz kikerkezők nem élvezhettek minden olyan előnyt, amelyet más európaiaknak ajánlott a brazil kormány. Például őket nem utaztatták ingyen telephelyeikre, rossz minőségű földeket kaptak és igen kevés fizetést. Rossz körülmények között dolgoztatták őket, fizetségüket pedig csak a munkáltatójuk boltjában költhették el. Trópusi betegségek tizedelték a munkásokat, a szökést szigorúan büntették, ugyanakkor szinte esélyük sem volt más vidékre költözni eladósodásuk miatt. Családtagjaiknak küldött leveleiket cenzúrázták, az orosz konzulátusnak küldött panaszaik nem értek célt. Intézmények, társaságok, egyesületek hiányában e közösség jóval nehezebb helyzetben találta magát, mint a többi európai kolónia.³⁵⁶

A helyzet és a kivándorlók körülményei Argentínában jóval kedvezőbbek voltak. Ezekben az években az orosz bevándorlást Argentínában számadataiban csak az olasz és spanyol előzte meg. Az emigránsok többsége a mezőgazdaságban vállalt munkát, számos növény (tea, hajdina, len) termesztését vezették be az országban, hasonló folyamatok zajlottak Uruguayban is. Az orosz földművesek Argentína legnépesebb külföldi vidéki csoportját alkották (az olaszok és spanyolok a városokban telepedtek le nagyobb arányban). A 20. század elején fecskék érkeztek Argentínába a nyári betakarítási munkákra, majd aztán az orosz nyár idejére hazautaztak az otthoni mezőgazdasági munkákra. Egy negatív hatása is volt e jól

³⁵³ Sofia Ehrenhaus, Marcela Garrido: *La inmigración rusa en la Argentina*, Historia Visual, Museo Roca, Buenos Aires, 2012, 10–11.

³⁵⁴ Haluani, Makram: *id. mű*, 2013, 93.

³⁵⁵ Sofia Ehrenhaus, Marcela Garrido: *id. mű*, 2012, 31–32.

³⁵⁶ Korolev, Nicolai V: *id. mű*, 1976, 33–37. Hasonló példát a kínai bevándorlás esetében látunk majd, a 19. században.

működő rendszernek: a fejlődő argentin mezőgazdaság Oroszország vetélytársává vált a gabonapiacokon.³⁵⁷

A Lengyelországból érkező bevándorlás már több hasonlóságot mutat a mediterránéval. Az 1815–1870 közötti időszakban a felosztott Lengyelországból a függetlenségért harcoló, főként nemesi származású, politikai emigránsok érkeztek.³⁵⁸ Az 1860-as évektől változott meg a folyamatok jellege, ekkortól főként mezőgazdasági munkások kivándorlásáról beszélhetünk, mely nem is kis arányú, mintegy 350 ezer főt takar. Az 1864-es lengyel agrárreform a paraszti réteg kárára megerősítette a nagybirtokokat. Az 1880-as mezőgazdasági válság újabb csapást mért a paraszti rétegre, a földnélküli parasztok száma ugrásszerűen megemelkedett a század végén, e korszakot brazil-láznak is hívjuk. Következésképpen a Latin-Amerikába kivándorló lengyelek csaknem 90 százaléka mezőgazdaságban dolgozó volt, majdnem fele pedig e földnélküli paraszti rétegből indult csoportosan újtárra,³⁵⁹ bár a kivándorlók között találunk értelmiségieket, mérnököket, tudósokat is, akik egyénileg vagy kisebb csoportokban, politikai okokból hagyták el elnyomás alatt lévő hazájukat. A célországok főként Brazília (déli területei) és csekélyebb mértékben Argentína voltak, de főként az egyéni kivándorlók között találunk olyanokat is, akik más országokba érkeztek és hozzájárultak az adott ország gazdasági, politikai fejlődéséhez.³⁶⁰ Lengyelország 1918-ban visszaszerzett függetlensége után a kivándorlás – bár már kisebb mértékben – folytatódott, ekkor kisebb (sok esetben zsidó vagy ukrán) csoportok Mexikóban, Kubában, Costa Ricában, Kolumbiában, Uruguayban és Bolíviában is letelepedtek.

Brazíliában az olaszok, portugálok és spanyolok mögött a negyedik legnépesebb kivándorló csoportot a lengyelek alkották. Az első világháborúig több mint százezer, többségében katolikus lengyel paraszt érkezett az országba, főként Paraná és Santa Catarina államokba, mezőgazdasági telepekre. Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó nagy népességű, ugyanakkor igen fejletlen és szegény Galíciából (mely autonómiát kapott a Monarchia időszakában és ennek értelmében engedélyezett volt a kivándorlás) komoly kivándorlási hullám indult el a parasztság körében Észak-Amerikába és Brazíliába. Az egyéni kivándorlókat a csoportos emigráció követte, mely nem átmeneti, hanem végleges volt, azaz a kivándorlók nem szándékoztak visszatérni hazájukba. A kolóniák erősen őrizték nemzeti identitásukat, nyelvüket, templomot építettek, kulturális társaságokat alapítottak.³⁶¹ A számadatok az említetteknel magasabbak is lehetnek, igen nehéz volt az ekkor Argentínába és Brazíliába érkező lengyeleket beazonosítani, hiszen az első világháború és Lengyelország 1918-as függetlensége előtt a kitérteket útlevelaik alapján

³⁵⁷ Korolev, Nicolai V: *id. mű*, 1976, 34.

³⁵⁸ Az 1700-as évek végén Oroszország, Poroszország és Ausztria osztotta fel a lengyel területeket, 1815-ben a bécsi kongresszus értelmében a terület egy része Poroszországhé lett, nagyobb része az Orosz Birodalom védnöksége alá került.

³⁵⁹ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 155–157.

³⁶⁰ Lásd bővebben Orłowska, Nora: *Polacos en América Latina*, Gdańsk, 2015.

³⁶¹ Óry Kovács, Katalin: *A Jaraguá do Sul-i magyar kolónia: identitás és történelem*, Szeged, 2010, 60–61.

sokszor poroszként, oroszként, vagy osztrákként regisztrálták.³⁶² Argentínába a 19. század utolsó éveiben érkeztek az első lengyel parasztok, az Osztrák–Magyar Monarchia területéről. A már említett Galíciából is érkeztek, azonban eredeti célországuk az Egyesült Államok volt, onnan utaztak csak tovább Argentínába. A kiérkező lengyelek Argentína északi területein alapítottak mezőgazdasági telepeket, ami az első ilyen jellegű betelepítési projekt volt a jezsuita missziók 1776-os kiűzését követően. A már kint élők vonzották az újabb földművesek érkezését, azonban a 20. század elején már jóval kevesebb szabad földterület állt rendelkezésre, következésképpen a bevándorlás lelassult.³⁶³ A 20. század első éveiben Patagoniába is érkeztek lengyel munkások, Santa Cruz provinciában az olajfeltárásokat kísérő ipari fejlődést követően pedig a munkájuk is biztosított volt. Buenos Aires tartományban az 1910-es években már első társaságukat is megalakították, mely a mai napig fontos működő lengyel szervezet az országban.³⁶⁴

Az első világháború előtti kivándorlás tárgyalását az Osztrák–Magyar Monarchia területéről érkezőkkel fejezzük be, azonban időben a megszületését megelőző időszakról kell röviden szót ejtenünk. Ausztriának és Poroszországnak, Oroszországgal egyetemben, mint konzervatív hatalmaknak azért volt különös a kapcsolata a megszülető latin-amerikai köztársaságokkal, mivel nem fogadták el a latin-amerikai országok forradalmi úton történő különválását Spanyolországtól (1810–1818 között), csak azzal a feltétellel ismerték volna el legitimként függetlenségüket, amennyiben a spanyol király lemond a területek feletti hatalmáról. Következésképpen igen lassan indult el az új köztársaságok és ezen európai országok közötti kapcsolat gazdasági, illetve kereskedelmi téren, a harmincas évektől kezdtek csak el tárgyalásokat folytatni egyezményekről, melyek eredményeképpen az első, hivatalos kereskedelmi kapcsolatok a negyvenes évektől jöttek létre. Elsőként, 1847-ben, a Chilei Köztársaságot és Paraguayt ismerte el hivatalosan Ausztria, természetesen a Brazil Császárságon kívül, mellyel már 1825-től kezdve diplomáciai kapcsolatai voltak.³⁶⁵ A Monarchia figyelme a század utolsó évtizedeiben fordult igazán Latin-Amerika felé, az ok pedig a növekvő, sőt, a századfordulóra már tömegessé váló kivándorlás volt. Az ezt megelőző kivándorlás kevésbé volt gazdasági. Egyrészt a forradalmak (lengyel, magyar, cseh) leverését követő politikai-katonai emigrációt érdemes megemlítenünk,³⁶⁶ másrészt a Habsburg Miksa mexi-

³⁶² Córdoba Toro, Julián: „Inmigración polaca en Brasil”, in: *Inmigración Iberoamericana*, no. 15, 2019, <https://iberoamericasocial.com/polacos-brasil/>.

³⁶³ Korjowicz, Claudia Stefanetti: „Esperanzas, sueños y algunas frustraciones. De la propaganda alenadora a la realidad que encontraron los polacos al llegar a la Argentina en los siglos XIX y XX”, in: Opatrný (szerk.): *Ibero-Americana Pragensia, Supplementum*, 2014/13, 57–60.

³⁶⁴ Córdoba Toro, Julián: „Inmigración polaca en Argentina”, in: *Inmigración Iberoamericana*, no. 16, 2019, <https://iberoamericasocial.com/polacos-argentina/>.

³⁶⁵ Winkelbauer, Waltraud: „Chile y la Monarquía. Los factores más relevantes de las relaciones entre el Imperio de Austria-Hungría y la República de Chile”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 10–11.

³⁶⁶ Az 1848-as magyar forradalom utáni kivándorlókról lásd például Anderle, Ádám: „A 48-as emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója”, in: *Századok*, 107,

kói császár kíséretével érkező nagyszámú katonát, akik a Monarchia területéről érkeztek.³⁶⁷ E példák mellett romák³⁶⁸, főként magyar, majd lengyel örömlányok, táncoslányok is érkeztek a század utolsó évtizedeiben a Monarchia területéről, illetve az egész 19. században a Selmecbányán működő, magas színvonalú bányakadémiának köszönhetően bányászok és bányászati szakemberek is megjelentek az andoki országokban, ezen kívül Mexikóban és Brazíliában. A kikerülő bányászati szakemberek nemzetisége nehezen megállapítható, valószínűleg többségében németek és magyarok voltak. A Monarchia kifejezetten szoros kapcsolatban és együttműködésben állt ezen országok bányászati központjaival. A kivándorlók nem csak bányásként, felügyelőként, bányamérnökként dolgoztak, voltak közöt-

1973, 3. szám, 687–709; Anderle, Ádám: „Az 1848/49-es magyar emigráció Latin-Amerikában. Új adatok”, in: *Acta Historica. Különszám, III*, Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Szeged, 1991, 65–71; Anderle, Ádám: „A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János”, in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970/2, 225–233; Szente-Varga, Mónika: „Interpretaciones sobre el papel de Louis Schlesinger en los eventos centroamericanos de la segunda mitad del siglo XIX”, in: Rinke, Stefan (szerk.): *Entre espacios. La historia latinoamericana en el contexto global*, Actas del XVII Congreso Internacional de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos (AHILA), Berlin, 2016, 131–143; Szente-Varga, Mónika: „Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario. La misión del conde Sámuel Wass”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *El Caribe hispano de los siglos XIX y XX*, 2010, 169–175; Szente-Varga, Mónika: „Desde una visión húngara: los escritos de Károly László sobre México, 1857–1865”, *Tzintzun*, vol. 72, no. 2, 2020, 9–43; Csikós, Zsuzsanna: „Czetz János, egy magyar tábornok Argentínában”, *Interpress Magazin*, Budapest, 1987/december, 41–43; Venkovits, Balázs: „Mi otthon félre vagyunk vezetve”. *Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban a 19. század második felében*, Debrecen, 2018; Dojcsák, Győző: „Emlékezés Czegei Wass Sámuelre”, in: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1985/1, 55–60; Siposné Kecskeméthy, Klára: „Két életút két hazában. 194 éve született Czetz János”, in: *Hadtudomány*, 2016/3–4, 131–144; Jancsó, Katalin: „Egy magyar katona Peruban”, in: *Világtörténet*, 8. (40.), 2018/1, 79–94; Jancsó, Katalin: „Carlos Kossuth en Perú. ¿Un soldado de la revolución húngara de 1848 o un estafador ingenioso?”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones entre Europa Central y América Latina. Contextos históricos*, Editorial Karolinum, Prága, 2017, 51–58.

³⁶⁷ A történetírás mintegy ezer, Miksát kísérő magyar katonáról tud. Magyar szerzők tudományos munkáira közzünk példákat az alábbiakban: Venkovits, Balázs: „A császárságnak buknia kellett”, in: *Aetas*, 29. évf. 2014. 2. szám, 28–46; Venkovits, Balázs: „Szenger Ede és Pawlowszki Ede: magyarok a második mexikói birodalomban”, in: „*Mi otthon félre vagyunk vezetve*”. *Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban a 19. század második felében*, Debrecen, 2018; Jancsó, Katalin: „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császáranak szolgálatában”, in: *Tiszatúj*, 65. évf., 1. szám, 2011, 72–79; Jancsó, Katalin: „La llegada de Maximiliano a la tierra de los pueblos bárbaros”, in: *Acta Hispanica*, Tomus XIII, Szeged, 2008, 25–32; Nagy, Miklós Mihály: „Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede”, in: *A Földrajz Tanítása*, 7. évf. 5. sz., 1999, 11–17; Nagy, Miklós Mihály: „Világító magyar katonák”, in: *Magyar szemle online*, Új folyam XIII, 3. szám, 2004. június.

³⁶⁸ A későbbiekben külön fejezetben tárgyaljuk a romák jelenlétét a kontinensen.

tük bányavállalkozók, bányatulajdonosok is.³⁶⁹ A századvég kivándorlása már gazdasági célú volt, a túlnépesedett agrárium szegény, tanulatlan földművesei próbáltak szerencsét a tengerentúlon, főleg Brazíliában, Argentínában, Chilében, Uruguayban, Paraguayban, Bolíviában, Peruban, Mexikóban. A kivándorlókat sokszor osztrákként kategorizálták, de e jelző takarhatott magyar, cseh, szlovák, horvát nemzetiségű munkavállalókat is. Dalmát területekről egy, az 1860-as években megjelenő filoxérajárvány és a dalmát borászat válsága indított el nagyobb arányú kivándorlást. A dokumentumok és a kiérkezettek nehéz beazonosíthatóságából következően csak becslések léteznek e kivándorlócsoporthoz létszámáról, mely elérhetett akár a 100–150 ezer főt is.³⁷⁰

A századfordulón és a 20. század elején a fecskemozgalom is felerősödött, illetve, a gazdasági okok mellett megjelentek a nemzetiségi feszültségek is, mint push tényezők, melyek a Monarchia területén egyre erősebben voltak érzékelhetők. A horvát és dalmát kivándorlók körében például erőteljesen voltak jelen az osztrák- és magyarellenes, illetve pánszláv eszmék.³⁷¹ Dél-Amerikában az első világháborút megelőzően kifejezetten felerősödtek a szeparatista megmozdulások, Antofagastában (Chile) Szláv Jugoszláv Bizottságot is létrehoztak, sőt, a szerb királytól 1915-ben hivatalos képviselő felállítását kérvényezték. A Monarchia felbomlása után e mozgalom szétesett.³⁷² A szláv közösségekben a horvátok és dalmátok száma volt a legnagyobb, Chilében a fent említett okok folytán már a 19. században léteztek jelentősebb kolóniák, ennek ellenére azt mondhatjuk, a kivándorlók többsége a 20. század elején érkezett (majd később a második világháború után) és jellemzően Argentínában, illetve Chilében telepedett le, városokban és vidéken is. A 19. század utolsó éveitől működtettek sajtóorgánumokat, a 20. század elején pedig az első intézmények és iskolák is megjelentek.³⁷³ A horvátok főként kereskedelmi tevékenységet végeztek, jellemzően Antofagasta és Magallanes térségében, a diaszpóra ma is jelentős Dél-Amerikában. A legtöbb leszármazott Chilében, Argentínában és Brazíliában él (Chilében található a világ harmadik legjelentősebb horvát diaszpórája).³⁷⁴

A korábban említett galíciai lengyel parasztok mellett a Monarchia más területeiről is érkeztek nagy számban mezőgazdasági telepesek Brazíliába, a fő cél-

³⁶⁹ Torbágyi, Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*, Szeged, 2009, 56–59.

³⁷⁰ Soltész, Béla: „A dél-amerikai horvát emigráció”, in: *South-East Europe. International Relations Quarterly*, vol. 2, no. 1, 2011, https://www.southeast-europe.org/pdf/05/-DKE_05_M_M_SB.pdf.

³⁷¹ A témában bővebben lásd Martínez-Flener, Milagros: „’Digamos con voz muy alta que no somos austriacos’: Conflictos entre los súbditos de la colonia austrohúngara en los países occidentales de Sudamérica (1903–1914)”, in: Prutsch, Ursula – Bertonha, João Fabio – Szente-Varga, Mónika (szerk.): *Aventureros, utopistas, emigrantes. Del Imperio Habsburgo a las Américas*, Iberoamericana Vervuert, AHILA, Madrid, 2017, 175–198.

³⁷² Winkelbauer, Waltraud: *id. mű*, 1993, 20–22.

³⁷³ Pajovic, Slobodan: „La emigración yugoslava en América Latina”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 39–43.

³⁷⁴ Soltész, Béla: *id. mű*, 2011.

régiók Paraná, Santa Catarina, Rio Grande do Sul voltak. A lengyelek mellett az ukrán nemzetiségiek is jelentős csoportot alkottak. Magyar és cseh csoportok az 1890-es évektől jelentek meg, földterületeket vásároltak és megalapították telepeiket. A szegény, tanulatlan parasztokból álló kolóniák egymást segítő nagycsaládokból álltak, templomokat emeltek, iskolákat alapítottak. Bár Brazília volt a fő befogadóországuk, telepesek érkeztek Uruguayba, Argentínába, Mexikóba is.³⁷⁵ 1910-ben az argentin kormány 50 ezer km²-nyi területet ajánlott fel az Osztrák–Magyar Monarchiának Patagóniában egy nagy mezőgazdasági telep létrehozására.³⁷⁶ Egy osztrák küldöttség el is utazott Argentínába, hogy felmérje a lehetőségeket, azonban e nagyszabású terv végül nem jött létre a nehéz és a közép-európaiktól merőben eltérő klimatikus és gazdasági körülmények miatt.³⁷⁷ Chaco tartományba érkezett a legnagyobb számú cseh kivándorló, ahol a 20. század elején gyapotültetvények munkásai lettek, délen az induló olajiparban vállaltak munkát. Cseh kivándorlók más területeken kis számban voltak csak jelen, ugyanakkor német és holland kivándorlókkal egyetemben jelenlétüknek és sörfogyasztási szokásaik elterjesztésének köszönhetően Argentínában, Uruguayban, Kolumbiában, Peruban megjelentek az első sörkifőzdék, az előállításához szükséges malátát és komlót Közép-Európából importálták. Ekkor már működtek az első cseh és szlovák segélyező egyletek, klubok és egyesületek is.³⁷⁸ Összességében érzékelhető, sőt, néhány régióban jelentős monarchiabeli kivándorló élt különböző latin-amerikai régiókban az első világháború előestéjén. Latin-Amerikába mintegy 300 ezer kivándorló érkezhetett 1876 és 1910 között.³⁷⁹ Utóéletük kutatása azonban sokszor nehézkes, főként a Monarchia soknemzetiségű jellege miatt.

Az első világháború előtti európai kivándorlás egyik figyelemre méltó jellemzője a nagy arányú visszavándorlás volt. 1815 és 1914 között a kivándorolt európaiak mintegy 30 százaléka költözött vissza hazájába, a különböző népek arányai azonban nagyban eltérnek egymástól. A skandinávoknak csak körülbelül 20 százaléka vándorolt vissza, hasonlóan viszonylag alacsony ráta jellemezte a kezdeti angol kivándorlást, azonban a világháborút megelőző ötven évben ez igen magasra, 50 százalékra ugrott. A 20. század elején a mediterrán térségből érkezők, illetve a közép-kelet-európaiak (lengyelek, magyarok, horvátok) szintén nagy százaléka vándorolt vissza, az olaszoknál az arány elérte a 40–50 százalékot,

³⁷⁵ Öry Kovács, Katalin: *id. mű*, 2010, 69–75; Opatrný, Josef: „Notas acerca de las emigraciones checa y eslovaca a Iberoamérica”, in: Miñambres Llordén, Moisés – Devoto, Fernando (szerk.): *Acerca de las migraciones centroeuropeas y mediterráneas a Iberoamérica: aspectos sociales y culturales*, Universidad de Oviedo, 1995, 77–78.

³⁷⁶ Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones entre Europa Central y América Latina. Contextos históricos*, Editorial Karolinum, Prága, 2017, 9.

³⁷⁷ Opatrný, Josef: „Las relaciones checo-argentinas: un esbozo histórico”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones checo-argentinas, Ibero-Americana Pragensiana*, Supplementum 37, 2014, 25.

³⁷⁸ Opatrný, Josef: *id. mű*, 2014, 25–27.

³⁷⁹ Prutsch, Ursula – Bertonha, João Bertonha – Szenté-Varga, Mónika: *Aventureros, utopistas, emigrantes del Imperio Habsburgo a las Américas*, Iberoamericana Vervuert, AHILA, Madrid, 2017, 13–14.

a portugáloknál és közép-európaiaknál a 30–40 százalékot. E magas arányok ezeknél az országoknál a fecskemozgalomnak köszönhetőek főként, általában véve sok férfi vándorolt ki, tervezetten csak átmeneti időszakokra, a statisztikák pedig a visszavándorlók között is hasonlóan magas férfi arányokat mutatnak.³⁸⁰

³⁸⁰ Hatton, Tim – Williamson, Jeffrey: *Migration and the International Labor Market 1850–1939*, Routledge, London, 2005, 47.

A MEDITERRÁN BEVÁNDORLÁS 1920 ELŐTT

*Az argentin egy olyan olasz,
aki spanyolul beszél,
franciául gondolkodik
és legfőbb vágya, hogy angol legyen.³⁸¹*

Érdeemesnek érezzük röviden külön tárgyalni a mediterrán országokból történt bevándorlást, mely a nyugat-európaítól eltérő jellegzetességeket mutatott. A nyugat-európai országok ipari fejlődéséből következő, a mezőgazdasági termékek iránti növekvő igények, a mezőgazdasági technológiák fejlődése, a demográfiai növekedés és a túlnépesedés a Mediterráneum országaiban is megjelent a század utolsó harmadában, a tömeges kivándorlás a nyugat-európaival ellentétben e területekről indult meg Amerika felé.³⁸² Azaz a 20. század legnagyobb mértékű bevándorlása Latin-Amerikába olasz, spanyol és portugál területekről indult, a század első évtizedében a kontinensre bevándorlók közel 42 százaléka ebből a három országból érkezett. Az 1854–1924 közötti periódus emigránsainak 38 százaléka olasz, 28 százaléka spanyol és 11 százaléka portugál volt. (Ehhez képest a franciák a kivándorlók 2,8 százalékát, a németek 2,7 százalékát, az oroszok pedig 2,6 százalékát alkották).³⁸³ A mediterrán bevándorlók többsége a legszegényebb, legelnyomottabb és egyben legkevésbé tanult munkásrétegekből származott. Például a Santos kikötőjébe 1908 és 1936 között érkezett spanyolok 65 százaléka, a portugálok 52 százaléka, míg az olaszok 32 százaléka volt analfabéta. Az összes Kanári-szigetéről érkezett kivándorló mindösszesen 10 százaléka tudott írni-olvasni.³⁸⁴ Az észak-olasz területekről jövők általában nagyobb arányban voltak írástudók. A mediterrán, és főként olasz emigránsokat általában az idénymunkásokkal azonosították, noha ez az állítás messze nem a teljes emigrációs nemzedékre igaz. A kezdeti időkben a kivándorlók nagy többsége vidéki volt, de ezt egy egyre növekvő szegény, városi munkásrétegekből érkező emigráns csoport követte. A mediterrán kivándorlás kategóriájába sorolandók az észak-afrikai partmenti országokból, illetve a Mediterráneum közel-keleti térségéből érkezők is, azonban róluk külön fejezetben szólnunk. A mediterrán emigrációval szemben a nyugat-európai bevándorlók egyre nagyobb hányadát képzett szakemberek, mérnökök, orvosok tették ki, akik vagy nem találtak megfelelő munkát hazájukban, vagy a latin-amerikai kormányok meghívására érkeztek, hogy segítsenek az országok modernizációjában.³⁸⁵

Az 1870-ben egyesült Olaszország az ellentétek országa volt, északon megindult az iparosodás, a tőke bevándorlása és a fejlődés, délen azonban megmaradtak a feudális viszonyok, a földek egyre inkább improduktívvá váltak felaprózó-

³⁸¹ Az argentin írónak, Jorge Luis Borgesnek tulajdonított szállóige.

³⁸² Kukovecz, György: *id. mű*, 1995, 59.

³⁸³ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 50.

³⁸⁴ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 53.

³⁸⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 53–55.

dásuk következményeként. Szegény, földnélküli, tanulatlan paraszti rétegek, szakképzetlen, analfabéta munkások alkották a társadalom többségét.³⁸⁶ Az észak-nyugati régiók fejlődéséből mit sem lehetett tapasztalni délen. A fizetésekben is jelentős különbségek voltak a két térség között, aminek következtében nagy arányú elvándorlás indult meg északra, illetve kivándorlás elsősorban az Egyesült Államokba.³⁸⁷

Várakozó szalon, Bevándorlók Szállodája, Buenos Aires³⁸⁸

1885 és 1895 között az ország komoly gazdasági válságot élt meg, az olcsó észak-amerikai és orosz gabona lenyomta az európai gabonaárakat, ami számos országban komoly problémákat okozott. Emiatt ebben az időszakban a fejlettebb térségekből indult nagyobb arányú kivándorlás. Ezt követően az északi területek újra fejlődésnek indultak, délen azonban a parasztság sorsa nem változott, földhöz alig tudott jutni és hatalmas szegénységben élt. A földhétség és a népesség nagy arányú növekedése kényszerítette őket a kivándorlásra. E kivándorlásnak köszönhetően mind a Río de la Plata, mind az argentin partvidék, illetve Brazília déli területeinek mezőgazdasága erős olasz hatást mutatott.³⁸⁹ Azt a tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban az olasz és spanyol munkások keresete jóval alulmaradt ahhoz képest, mint amennyit nem csak az Egyesült Államokban, vagy Németországban, de akár Argentínában is meg tudtak keresni.

³⁸⁶ Szombathelyi, Ferenc: „Az egyenlőtlen gazdasági fejlődés sajátos útja Olaszország példáján (Adalékok a mai világhelyzet értelmezéséhez)”, in: *Egyetemi szemle*, vol. 2, no. 4, 1980, 53–54.

³⁸⁷ Berend T., Iván: *An economic history of nineteenth-century Europe: diversity and industrialization*, Cambridge University Press, 2013, 424.

³⁸⁸ Várakozó szalon, Bevándorlók szállodája, szerző: névtelen fotográfus, közkinccs, forrás: MUNTREF, Museo de la Inmigración, Buenos Aires, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gigantograf%C3%ADa_Inmigrantes_esperan_su_turno.jpg.

³⁸⁹ Berend T., Iván: *id. mű*, 2013, 37.

1870 táján az olasz keresetek az egyesült államokbeli keresetek 22, az argentin keresetek 41 százalékát tették csak ki, a spanyolok esetében ez az arány 30 és 57 százalék volt. 1913-ra az olasz adatok javulást mutattak, a spanyol és portugál arányok továbbra is hasonlóak voltak a négy évtizeddel korábbiakhoz.³⁹⁰ Jelen könyv első fejezeteiben már tárgyaltuk az utazási költségek csökkenését a század során. Ezekben az országokban nagy jelentősége van ennek, hiszen korábban a szegény tömegek nem engedhették meg maguknak a tengerentúli utazást. A meginduló iparosodás először a vidékről városokba történő elvándorlást indította el, ahol a bérek erőteljesebben növekedtek. A növekvő bérek segítségével már könnyebben vállalkoztak a költséges utazásra a kivándorlók. A fejlődés a bérek további növekedését eredményezte, ekkorra már a fizetések közötti különbségek csökkentek és megkezdődött a kivándorlás lelassulása.³⁹¹

*Olasz otthon Argentínában*³⁹²

Tehát a század utolsó harmada az, amely arányait tekintve is az olasz bevándorlás növekedését elindította, korábban igen lassú volt ennek üteme. Az igazi robbanást az 1896–1900 közötti periódus jelentette, ebben az öt évben 1,5 millió olasz kivándorlását regisztrálták, a csúcspont pedig a 20. század első másfél évtizede hozta el. A világháború kirobbanásától a világgazdasági válságig terjedő időszakban gyors hanyatlást láthatunk.³⁹³ Az olasz kivándorlás kapcsán általában célországként Argentínát szokták említeni. Ezt a képet érdemes árnyalni: a kezdeti idők-

³⁹⁰ Hatton, Tim – Williamson, Jeffrey: *id. mű*, 2005, 51–52.

³⁹¹ Hatton, Tim – Williamson, Jeffrey: *id. mű*, 2005, 61.

³⁹² George Carpenter, Frank – Carpenter, Francis: *Bevándorló otthona, Argentína, 1900–1923 táján, közkinccs, forrás: Frank és Francis Carpenter Gyűjtemény, Kongresszusi Könyvtár, Egyesült Államok, <http://www.loc.gov/pictures/search/?st=grid&co=ffcarp>.*

³⁹³ Carmagnani, Marcello: *id. mű*, 1994, 24–25.

ben, a századfordulót megelőzően az olasz emigráció főként Braziliát érintette, Argentína csak ezt követően lett főszereplője a folyamatoknak. Ez valószínűleg a brazil kormány hatékonyabb bevándorlást támogató politikájával magyarázható. Szintén meg kell említenünk, hogy a spanyol, és főként portugál példával ellentétben az olasz kivándorlók számára az európai és észak-amerikai munkaerőpiac korlátoltsága miatt Dél-Amerika csak helyettesítő lehetőség volt.³⁹⁴

Brazíliába körülbelül 1,5 millió olasz bevándorló érkezett 1858 és 1930 között, a csúcst jelentő, 19. század utolsó évtizedében az országba vándorolt külföldiek 70 százalékát az Olaszországból érkezők tették ki.³⁹⁵ Már az 1600-as években volt olasz jelenlét a portugál gyarmaton, a 18. századtól, főként Napóleon itáliai hadjáratának³⁹⁶ következtében számuk pedig növekedésnek indult. Az 1870-es évektől az észak-olasz régiókból (Lombardia, Piemonte, Veneto, Dél-Tirol tartományokból) már csoportosan érkezők a korábban kivándorolt németek telepeinek közelében, Rio Grande do Sulban, Santa Catarinában, Paranában találtak otthonra. Erdőirtásokkal indult brazíliai életük, a kormánytól 15–60 hektáros földterületek megvásárlására volt lehetőségük. Gabonát, szőlőt termesztettek, marhát kezdtek tenyészteni. A legnagyobb felvevő térség a század végén São Paulo állam volt, ingyenes utazást ajánlottak fel azoknak, akik a korábbi rabszolgák munkáját helyettesíteni tudták a kávéültetvényeken.³⁹⁷

A déli kávéültetvények embertelen, sokszor félrabszolga munkakörülményeiről mind több beszámoló jutott el az olasz kormányhoz, aminek következményeként az olasz kivándorlási hivatal 1906-ban a Prinetti rendeletekben felfüggesztette négy, olasz kivándorlókat szállító hajózási társaság engedélyét és megtiltotta, hogy Olaszországba belépő bevándorlási ügynökök toborzó tevékenységet folytassanak. Az olasz kivándorlás Brazíliába 1902-től határozott, majd a Prinetti rendeletek kiadásától még erőteljesebb csökkenést mutatott, bár az illegális kiutazásokat nem tudták megakadályozni.³⁹⁸ A századfordulón már számos olasz nyelvű folyóirat és segélyező egyesület működött, csak São Paulo államban közel húsz egyesület hoztak létre 1900-ig. Az országban működő egyesületek és szervezetek politikailag megosztottak voltak, azokban a régiókban, ahol többséget alkottak az Észak-Olaszországból érkezett kivándorlók, ott baloldali, a munkásmozgalmakkal szimpatizáló, míg a dél-olasz többségű telepek közelében sokkal inkább monarchiabarát csoportok jöttek létre.³⁹⁹ A megalapított társaságok szervezték meg az

³⁹⁴ Carmagnani, Marcello: *id. mű*, 1994, 158–159.

³⁹⁵ Aliano, David: „Brazil through Italian eyes: the debate over emigration to São Paulo during the 1920s”, in: *Altreitalia*, 2005. július-december, 87–88.

³⁹⁶ 1796–97 között.

³⁹⁷ Azevedo, Thales de: „Italian colonization in Southern Brazil”, in: *Anthropological Quarterly*, vol. 34, no. 2, IberoAmerica (Peru, Brazil, Cuba, Mexico, Honduras) (Special Issue), 1961, 61–62.

³⁹⁸ Trento, Angelo: *Do outro lado do Atlântico: um século de imigração italiana no Brasil, Studio Nobel*, São Paulo 1989, 57–58.

³⁹⁹ Biondi, Luigi: „Mãos unidas, corações divididos. As sociedades italianas de socorro mútuo em São Paulo na Primeira República: sua formação, suas lutas, suas festas”, in:

olasz iskolák létrehozását és fenntartását is.⁴⁰⁰ Sok nehézséggel is szembe kellett nézniük a telepéseknek. A buja vegetáció terjedése folyamatosan veszélyeztette a termést, a közeli indián közösségekkel való találkozások sokszor összecsapásokba fulladtak. Messze voltak a városok, piacok, a kolóniáknak önellátásra kellett be rendezkednie. A viszonylagos elzártságnak köszönhetően ugyanakkor meg tudták őrizni az olasz gasztronómiai, vallási, nyelvi hagyományokat, szokásokat, a nagycsaládi életet.⁴⁰¹

Argentínába 1830 után érkeztek az első kisebb olasz csoportok, főleg Genovából. Liguria tartomány volt a következő kibocsátó régió, a század közepén már innen érzékelhető kivándorlás indult Argentínába, illetve Uruguayba. A kiérkezők viszonylag kis területen koncentrálódtak, a határt az indiánok lakta területek, az Uruguay, a Paraná folyók és a Río de la Plata vidéke jelentette. Már 1854-ben megalapították az első olasz újságot, és olasz kórház is létesült.⁴⁰² A kivándorlók többsége földműves volt, legtöbbjük elsőként Santa Fe, majd Córdoba körzetében kezdett el a mezőgazdaságban, főként gabonatermesztésben dolgozni, e régiókban a mezőgazdasági munkások nagy többségét olaszok alkották. A gabonaipar gyors fejlődést mutatott e két térségben. Kisebb arányban más területeken is megjelentek olasz földművesek, Chaco, Neuquén, Tucumán, San Luis, Mendoza még szinte megműveletlen földjein cukornádat, dohányt, szőlőt termesztettek. Mendoza borászati fejlődéséhez nagyban hozzájárultak az olasz bevándorlók, akik a korábbi spanyol és francia szőlők mellett saját szőlőfajtákat honosítottak meg a régióban. A borászati fejlődés fontos eleme volt a vasút megjelenése, ami a szárazföld belső területeinek összeköttetését könnyítette meg a partvidéki területekkel és kikötőkkel, elősegítve így a bortermeletés eszközeinek, illetve a megtermelt bor szállítását. A prések, a leparláshoz szükséges eszközök, az öntözési rendszerek megépítéséhez fémmegmunkálásra is szükség volt, e tevékenységek fejlődését is elősegítették a kiérkező bevándorlók, akik a fém megmunkálásra és eszközök készítésére műhelyeket alapítottak. Az 1880-as évek második felében már számos vállalkozás működött, többségében olasz és francia tulajdonosok vezetésével.⁴⁰³

A századvégre egyre inkább jellemző volt a fecskemozgalom. Azon családok mellett, akik egész évben földjeiken éltek, sokan csak átmeneti időt töltöttek Ar-

Tempo, vol. 18, no. 33, 2012, https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S1413-77042012-000200004&script=sci_arttext.

⁴⁰⁰ Ângela Luchese, Terciane: „Escolas étnico-comunitárias italianas mantidas por Associações de Socorro Mútuo: circulação e produção cultural da «italianità»”, in: *Congresso Internacional de Filosofia e Educação*, 2010, Brasil, https://www.uces.br/ucs/-eventos/cinfe/artigos/arquivos/eixo_tematico3/Escolas_etnico_comunitarias_italianas_mantidas.pdf.

⁴⁰¹ Franzina, Emilio: *Storia dell'emigrazione italiana: Arrivi*, Donzelli Editore, Roma, 2001, 7.

⁴⁰² Foerster, Robert Franz: *The Italian emigration of our times*, Harvard University Press, Cambridge, 1919, 227.

⁴⁰³ Pérez Romagnoli, Eduardo: „Migración, industrialización e innovación tecnológica en Argentina: industrias inducidas y derivadas de la vitivinicultura en Mendoza y San Juan (1885–1930)”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, N° 69, 2000, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-69-44.htm>.

gentínában. Olaszországban októberben, a szüret és betakarítási munkák végeztével hajóra szálltak. Első úticéljuk észak Córdoba és Santa Fe voltak, ahol a len és búza betakarítási munkáiban vettek részt, majd továbbutaztak december táján Córdoba déli részeire és Buenos Aires körzetébe, szintén búzabetakarításra, hogy aztán februártól ápriliséig Buenos Airesben a kukoricaföldeken dolgozzanak hazaindulásukig Olaszországba. Ellátásuk mellett elegendő fizetséget kaptak ahhoz, hogy megtakarításaikkal elégedetten érkezzenek haza. Azok, akik nem utaztak a téli szezonra vissza Olaszországba, a városokban és kikötőkben próbálták munkát találni.⁴⁰⁴

1885-től indult meg a nagyarányú olasz kivándorlás. A kivándorlók határokat átszelve (főként Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay között) változtatták lakóhelyeiket, többségük Buenos Aires és Montevideo közelében telepedett le. A liguriaiak alkották a magját annak az első olasz közösségnek, amely Buenos Airesben született meg La Boca néven, és amely egy apró kikötői városrésze volt a fővárosnak. La Boca alapító lakosainak 40 százalékát egyetlen, Genovához közeli kisváros kivándorlója (Varezza) alkották. 1855-ben Buenos Aires lakosainak 10 százalékát, egyben a legnagyobb európai csoportját jelentették az olasz származásúak.⁴⁰⁵

1914-ben az olasz bevándorlók a következő arányban voltak jelen Argentínában:

Régió	olaszok száma	összes kivándorlók közötti arány (%)	teljes népesség közötti arány (%)
Szövetségi fővárosi körzet	320 000	49	19,8
Santa Fe	164 000	35	18,3
Córdoba	83 000	20	11,3
Mendoza	28 600	32	10,3

*Olasz jelenlét az 1914-es népszámlálás alapján*⁴⁰⁶

A mind nagyobb számú segélyező egyletek tevékenységének fontos szerepe volt az olasz közösség fejlődésében; a változatos olasz nyelvjárások, gasztronómiai és kulturális szokások, a sokféle politikai (szocialista, anarchista, liberális, republikánus) eszme jelenléte igen sokszínű kolóniát eredményeztek, egyben hatással voltak az argentin társadalom politikai és kulturális fejlődésére is.⁴⁰⁷ Olasz bankok, újságok, iskolák, társaságok, éttermek működtek, az olasz balkonokon olasz zászlók lengedeztek, olasz művészeti kiállításokat nyitottak, a kolónia pedig az

⁴⁰⁴ Foerster, Robert Franz: *id. mű*, 1919, 237–244.

⁴⁰⁵ Franzina, Emilio: *id. mű*, 2001, 27–28.

⁴⁰⁶ Sáez Capel, José: „Los migrantes y la discriminación en Argentina”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, no. 94 (31), 2001, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-31.htm>.

⁴⁰⁷ Ángel García, Miguel: *Immigrazione italiana nell'America del Sud (Argentina, Uruguay e Brasile)*, FILEF, 2013, 13-14, <https://web.archive.org/web/20110221195630/http://www.immigrazione-altoadige.net/personal/ensayo/migraciones/italiani%20sud-america.pdf>.

olasz ünnepeket is megtartotta, ilyen volt például Sziénai Szent Katalin, Varezza védőszentjének ünnepe. La Boca új templomának alapkövét 1883-ban maga Julio A. Roca⁴⁰⁸ elnök és felesége rakta le, és szintén az argentin elnök nyitotta meg 1881-ben az első nagy olasz művészeti és ipari kiállítást.⁴⁰⁹

La Boca kikötője, Buenos Aires, 1936⁴¹⁰

Az igen erős olasz hatást nem mindenki nézte jó szemmel az argentin társadalomban. Az első kritikai hang Domingo Faustino Sarmientóhoz kötődik, aki *La patria italiana* címmel 1876-ban vitairatot adott ki. Sarmiento maga szorgalmazta a bevándorlást és az oktatás fejlesztését, azonban elképzelései szerint a bevándorlásnak a lakatlan sivatagos területek benépesítését és művelésbe vonását kellett volna szolgálnia. Ahogy azt az első fejezetekben már felvázoltuk, a barbárság felszámolásának lehetőségét, az argentin társadalom fejlődését látta a bevándorlásban. Azonban a külföldi, és főként olasz kolóniákat meglátogatva meglepetten tapasztalta, hogy e bevándorlók nem integrálódtak az argentin társadalomba és megtartották mind nyelvüket, mind vallásukat, mind hagyományaikat. Sokan nem lettek argentin állampolgárok sem, így a hivatalos politikától is távol maradtak. Mindez gátolta az eredeti célok megvalósítását. Sőt, az olasz közösség külön olasz pedagógiai konferenciát kívánt szervezni arról, hogyan kell olasz módra tanítani, Sarmiento pedig egy újságcikkében feltette a kérdést, mit jelent az, hogy olasz módra tanítani. Sarmiento vitairata nem kizárólag az olasz, hanem általában véve a külföldi diaszpóra jelenlétére és hatására volt válasz, azonban már jelezte, vannak

⁴⁰⁸ 1880 és 1886, illetve 1898 és 1904 között Argentína elnöke.

⁴⁰⁹ Devoto, Fernando: *Historia de los italianos en Argentina*, Editorial Biblos, 2006, 147.

⁴¹⁰ La Boca kikötője, közkinccs, forrás: Cóppola, Horacio: Vuelta de Rocha, in: Cóppola, H. – Prebisch, A. – Anzoátegui, I.: *Buenos Aires 1936*, Municipalidad de la Ciudad de Buenos Aires, 1936.

ellenérzések a külföldiek erős hatását illetően.⁴¹¹ Az olaszokkal (és spanyolokkal) szembeni negatív, sőt, xenofób megnyilvánulásokra több példát is láthatunk a század utolsó harmadában. A spanyolok és olaszok nem kívánt, alsóbbrendű bevándorlók voltak az argentin társadalom szemében.

De nem csak ez okozott ellenérzéseket a bevándorlókkal szemben. Vidéken, a pampákon a gauchók voltak a végtelen síkságok urai, azonban mind jobban áldozataivá váltak a mezőgazdaság modernizálási folyamatainak, illetve a korábban lakatlan területek meghódításának. E folyamatok főszereplői a külföldi bevándorlók voltak, akikben a gauchók riválisaikat látták. A külföldiek számára pedig a gauchók a terjeszkedés gátját jelentették. Következésképpen mind erőteljesebben jelentek meg a kulturális és gazdasági ellentétek, melyek fizikai összecsapásokba is torkollottak. Talán legismertebb eseménye e folyamatnak 1872-ben, Tandilban, Buenos Aires tartomány déli részén következett be. A történéseknek komoly korabeli sajtó és irodalmi visszahangja volt.⁴¹² Tandil egy kis, fiatal település volt, amelynek 15 százalékát ekkor külföldiek (olaszok, baszkok, franciák, angolok) lakták. A településen élő kuruzsló a helyieket külföldiellenességre buzdította, látomásai szerint végezniük kellett a szabadkőműves⁴¹³ külföldiekkel, hogy az újjászülető városkában újra a gauchóké legyen a hatalom. Véres összecsapásba torkollott az összetűzés 1872. január 2-án, „Le a gringókkal és a szabadkőművesekkel”, „Éljen a köztársaság” jelszavakkal rontott rá egy jelentősebb ittas gaucho csoport a település közelében földeken dolgozó külföldiekre, megtámadták a városban működő boltjukat, elégették a könyvelésüket, hogy semmissé tegyék tartozásaikat, illetve megtámadtak egy angol földbirtokot is. Az összetűzések eredményeképpen 36 ember halt meg, öten helyiek, a többiek külföldiek voltak. A kuruzslót és pár társát később elfogták, azonban mielőtt még bíró érkezett volna a településre, meggyilkolták.⁴¹⁴ Nem ez volt az egyetlen példa a külföldiellenes megmozdulásokra, a későbbiekben még tárgyalni fogunk más eseteket is.

Ellentmondásnak tűnik az a tény, hogy miközben az olaszokat alsóbbrendűnek, tanulatlanoknak vélték az argentin felsőbb körök, nem fogadták be őket előkelő klubok, társaságok tagjai közé és az irodalmi művekben is e negatív hozzáállás tükröződött, illetve korabeli újságokban, írásokban ironikus hangnemben fogalmaztak e csoportról, nem sokkal később az olasz tradíciók újraértékelését láthatjuk Argentínában. Az előkelő körök követni kezdték az olasz divatot, megnyíltak az első olasz éttermek, majd az első pizzát kínáló étterem is, hogy külön, egyedi,

⁴¹¹ Sarmiento, Domingo Faustino: „Las escuelas italianas. Su inutilidad”, in: *El Nacional*, 1884, január 12., megjelent: *Obras de D. F. Sarmiento*, Mariano Moreno, Buenos Aires, 1900, 53–57.

⁴¹² Az epikus költemény, *Martin Fierro* szerzőjének, José Hernándeznek írásaiban, Francisco Fernández *Solané* című drámájában és számos 20. századi irodalmi műben is megjelenik a téma.

⁴¹³ Az olaszokhoz és más európaiakhoz köthető a szabadkőművesség terjedése a század második felében, amit sok argentin komoly veszélyforrásnak tartott.

⁴¹⁴ Lida, Clara E: „Inmigración, etnicidad y xenofobia en la Argentina: la masacre de Tandil”, in: *Revista de Indias*, vol. LVIII, no. 214, 1998, 546–549.

argentín útjára induljon. Megszülettek az olasz–argentín ételek, melyek ma is az argentín identitás fontos elemei. Olasz bevándorlók voltak az első és legkiemelkedőbb tangó szövegírók, szövegekben kivándorlásuk élményeiből merítettek. Sőt, a nyolcvanas évektől olasz építészek is érkeztek Argentínába (a leghíresebbek Carlos Morra, Francisco Tamburini, Juan Antonio Buschiazzo), akik maradandót alkottak az argentín építészetben. Tamburini a *Teatro Colón*, és az elnöki palota, a *Casa Rosada* épületét tervezte, Carlos Morra nevéhez fűződik a híres *Escuela Presidente Roca* épülete. Buschiazzo Buenos Aires tartományi fővárosának, az ekkor alapított La Platanak megtervezését irányította. Olasz futballklubok is megalakultak, La Boca legfontosabb csapata az 1905-ben alapított *Boca Juniors* lett, mely rövid időn belül az ország egyik legfontosabb klubjává vált.⁴¹⁵

A nyelvi hatást sem mellőzhetjük ebből a felsorolásból, ekkor jelenik meg a lombardiai olasz-francia-portugál-angol-quechua keverék *lunfardo* nyelv, valamint a spanyol és olasz keverékéből született *cocoliche*.⁴¹⁶ 1870 és 1910 között számos egynyelvű szótárt jelentettek meg az argentín spanyol változatairól, melyek egyben a nemzetépítés eszközei is voltak.⁴¹⁷ Az 1911-ben megjelent *Argentín szótár* című könyvben a nyelvhasználaton alapuló társadalmi megkülönböztetés jelei érzékelhetők. A szerző a kreolt mint Argentína saját, nemzeti nyelveként írja le, a „criolismo”-k az argentín spanyol jellegzetességei. Ezen kívül azonban megkülönböztet még gallegót, melyet bármilyen más spanyolra használ, kivéve a baszkot, melyet a spanyol-gallegótól elkülönítve kezel. Ezekén kívül további kategóriákat említ Díaz Salazar, ezek egyike a „tano” a nápolyi (a spanyol „napolitano” szó rövidítése), egy másik pedig a „gringo”, melyet minden, a spanyolt rosszul beszélő külföldre alkalmaz, kiemelve az olaszokat.⁴¹⁸

Az olasz kolónia az első világháború előestéjén aktív, újságokat, iskolákat, kórházakat, több száz szervezetet és társaságot, klubokat működtető, nagy számú közösséget alkotott Argentínában, elemi hatással bírt az egyébként is a legtöbb külföldi bevándorlót befogadó ország fejlődésére.

Bár ahogy már többször jeleztük, a La Plata térséget érdemes egyben kezelni a kivándorlás tárgyalásakor, röviden mégis külön is érintjük Uruguay esetét, mely az európai – és nagyrészt olasz – bevándorlásnak köszönhetően a 20. századra a leginkább europeizált latin-amerikai országgá vált. Az 1825-ben megszülető államban 1870-ig a franciák nagyobb külföldi csoportot alkottak, mint az olaszok, akik a később egyesült olasz területekről Piemontéból⁴¹⁹ és Liguriából érkeztek a legna-

⁴¹⁵ Martínez de León, Hugo: *El superclásico: Boca-River: historia y secretos de una pasión*, LibrosenRed, 2005, 24.

⁴¹⁶ Berkics, Erika: „A latin-amerikai nyelvi etnikai mozaik”, in: *Külföldi Szemle*, 2008/3, 124.

⁴¹⁷ Lauria, Daniela: „Apuntes para una historia de la producción lexicográfica monolingüe en la Argentina: etapas del proceso de diccionarización y modalidades diccionarísticas entre 1870 y 1910”, in: *Boletín de Filología*, tomo XLVI, no. 1, 2011, 113.

⁴¹⁸ Díaz Salazar, Diego: *Vocabulario Argentino, Neologismos: refranes. Frases familiares & usados en la Argentina*, Buenos Aires – Barcelona, 1911.

⁴¹⁹ Piemonte völgyeiből elsőként a valdens egyház tagjai érkeztek mind Uruguayba, mind Argentínába. A témában lásd Nagy, Marcel: „La instrucción es una cuestión de

gyobb számban. A század közepén franciák, spanyolok, olaszok érkeztek, közöttük a Río de la Plata térségében kibontakozó, háborús konfliktusban résztvevő Giuseppe Garibaldi, aki 1843 és 1846 között az önkéntes olasz csapatokat, a híres vörösingeseket vezette. Egyik leghíresebb győzelmét 1846-ban aratta a San Antonio del Santo-i csatában. Brazil feleségét Montevideóban vette el, négy gyermekük született.⁴²⁰

Garibaldi a San Antonio-i csatában, 1846⁴²¹

Az 1870-től az első világháború végéig tartó időszakban kisebb-nagyobb visszaesésekkel (ezek politikai és gazdasági válságoknak tudhatók be) folyamatos volt a bevándorlás az országba, főként a fővárosba, Montevideóba. Ebben az öt évtizedben már az olaszok alkották a legnépesebb csoportot. A többségük a fővárosban maradt, nagyban hozzájárulva annak városiasodásához és ipari fejlődéséhez.⁴²² Már az 1880-as években számos olasz indított kisiparos vállalkozást, hamar saját műhelyeik lettek, ezen kívül az építőiparban, vasútépítkezéseken és természetesen mezőgazdasági területeken dolgoztak, a városok környékén található földeken újfajta technikákat vezettek be. A mezőgazdasági munkások közül sokan kapcsolódtak más ágazatokhoz is, például malomiparban, borászatokban, sörkifőzdeknél is tevékenykedtek.⁴²³ Viszonylag gyorsan tudtak integrálódni a vá-

vida o muerte para la colonia'. La escuela en la identidad valdense en el Uruguay decimonónico", in: *Acta Hispanica. Supplementum II*, 2020, 398–399.

⁴²⁰ A témában lásd Pereda, Setembrino Ezequiel: *Garibaldi en Uruguay*, El Siglo Ilustrado, Montevideo, 1913.

⁴²¹ A San Antonio-i csata, Uruguay, melyben Giuseppe Garibaldi vett részt 1846-ban, közkincs, ismeretlen festő, forrás: Bertarelli gyűjtemény, Miláno, <https://bertarelli-milanocastello.it/>.

⁴²² Bresciano, Juan Andrés: „La inmigración italiana al Uruguay en perspectiva histórica”, in: Rita, Carla M. (szerk.): *Un paese che cambia*, CISU, Roma, 2010, 112–113.

⁴²³ Bresciano, Juan Andrés: *id. mű*, 2010, 118–119.

rosi létbe, megtanultak írni-olvasni, a 20. század első felétől a politikai életben is részt vettek. Oktatási szervezeteket, segélyező egyleteket, szabadidős társaságokat hoztak létre, az olasz gyermekek számára pedig az uruguayi iskolák kötelező, ingyenes oktatást biztosítottak. Mindezen jellemzőknek köszönhetően az olasz bevándorlók könnyebben tudtak integrálódni az uruguayi társadalomba, mint ahogy az Brazíliában vagy Argentínában történt, ugyanakkor az olasz kultúra erős hatása is megmaradt, példaként említhetjük a *cocoliche* jelenségét, a tangót és a gasztronómiát.⁴²⁴ A 20. század elejére még erőteljesebb jelenléte volt az olasz kolóniának az uruguayi ipari ágazatokban, ekkor a korábban mezőgazdaságban dolgozók is mindinkább ipari tevékenységeket végeztek, sokan vállalkozók és műhely tulajdonosok lettek. E folyamat azért is volt fontos, mert a gyarmati korszak kézműves műhelyei nem tudtak a kapitalista fejlődés útjára lépni, modernizálódni, az európai bevándorlóknak pedig fontos szerepe volt a helyi ipar megszületésében.⁴²⁵

Hasonlóan más dél- és kelet-európai országokhoz, a spanyol gazdaság is erős lemaradást mutatott a többi európai, fejlett országokéhoz képest, az ország különböző régiói között pedig itt is igen nagy eltérések voltak. Az iparilag fejlettebb Baszkföld és Katalónia mellett Andalúziában a nagybirtokok, Galiciában a kisbirtokok túlsúlya volt jellemző. A demográfiai növekedés, a halálozási ráták csökkenése és a születésszám növekedése elmaradt az európai átlagtól. Éppen ezért a kivándorlás csak bizonyos térségeket érintett, ahol a demográfiai vagy gazdasági nyomás nagyobb mértékben jelentkezett.⁴²⁶ A kivándorlás jogi akadályai az 1853-ban kiadott királyi rendeletnek köszönhetően tűntek el. A királyi rendelet valójában egy kivándorlást korlátozó dokumentum volt, amely azonban éppen az Amerikába történő kitelepülést engedélyezte a spanyol lakosok számára: „A kivándorlás csak a spanyol gyarmatok és a dél-amerikai államok, illetve Mexikó esetében engedélyezett” – állt a rendelet szövegében.⁴²⁷ Ekkortól Galicia, a Kanári-szigetek, Asztúria, Santander, Alicante, Murcia, León, Salamanca, Burgos egyes régióiból indult meg a kivándorlás Afrika, Franciaország vagy Dél-Amerika felé. Ez utóbbi térségbe főként Galiciából, a Kanári-szigetektől, Kantábriából, Asztúriából, másodsorban Katalóniából, Baszkföldről, a Baleári-szigetektől, Kasztíliából és Leónból érkeztek. Elsősorban parasztok és napszámosok, a kisbirtokok felaprózódásának következtében földjüket veszített korábbi földbirtokosok, illetve Baszkföldről és Katalóniából kereskedők és ipari munkások indultak útra, az új hazában pedig főként a városokban telepedtek le építkezési munkásként vagy kiskereskedőként. A kikerkezők egy kisebb csoportja a mezőgazdaságban helyezkedett el.⁴²⁸

⁴²⁴ Vidar, Daniel – Pi Hugarte, Renzo: *El legado de los inmigrantes, II. Los europeos*, Nuestra Tierra 39, Montevideo, 1969, 33–37.

⁴²⁵ Beretta Curi, Alcides: *Inmigración europea e industria: Uruguay en la región (1870–1915)*, Universidad de la República, Montevideo, 2014, 42–43.

⁴²⁶ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 103.

⁴²⁷ Real Orden Circular de 16 de septiembre de 1853, in: *La Emigración. Información legislativa y bibliográfica*, Instituto de Reformas Sociales, Madrid, 1905, 14, https://expinterweb.mtramiss-gob.es/jspui/bitstream/123456789/414/1/1_069545_1.pdf.

⁴²⁸ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 103.

Az olasz példával ellentétben egy kezdeti, rövidebb megindulást hosszabb stagnálás követett, míg a 20. század elején újra növekedés indult. 1907 decemberében törvény engedélyezte a szabad kivándorlást: csak az elitéltek, vagy katonai szolgálatot teljesítők nem hagyhatták el hazájukat.⁴²⁹ A csúcst az 1906-tól az első világháború végéig tartó időszak jelentette. A hanyatlás lassabb volt az olaszéhoz képest.⁴³⁰ A 19. század egészében Kubában élt a legnagyobb spanyol kolónia, a függetlenségi háború miatti rövid megtorpanást követően a folyamatos kivándorlás egészen az 1920-as évek közepéig tartott, amikor hirtelen hanyatlás indult el. A másik spanyol gyarmat, Puerto Rico jóval kisebb arányú spanyol bevándorlót fogadott be, a bevándorlás pedig szinte kizárólag annak gyarmati státuszáig (1898) tartott. Argentína, Brazília, Uruguay tartoztak még a fő befogadó országok közé. Külön említést érdemelnek a spanyol gyarmatokra kikerülő katonák, az Antillákra több mint fél millióan érkeztek a 19. század második felében. Nem szabad elfelejtenünk a visszavándorlás kérdéséről sem, amely szinte folyamatos volt minden időszakban. Átlagosan a kikerülő 57 százaléka vándorolt vissza Spanyolországba.⁴³¹ Mindezt erősen befolyásolták a befogadó országok gazdasági és politikai folyamatai, erős visszavándorlást lehetett például regisztrálni a kubai függetlenségi háború (1895-98), majd az 1920-as években a cukor nemzetközi piaci árának csökkenése miatt, vagy az első világháború idején (ez utóbbi épp a kubai kivándorlásra ellenkezőleg, azaz pozitívan hatott az európai cukorrépa-kitermelés csökkenése és a cukor árának növekedése miatt).⁴³²

A spanyol kivándorlást 1860-tól kezdve különböző korszakokra lehet osztani. 1860–1884 között enyhén növekvő emigrációról lehet beszélni, amelynek fő célpontja Kuba volt. 1885–1904 között a kubai függetlenségi háború hatására csökkenő antillai emigrációval párhuzamosan a kivándorlás Dél-Amerika felé növekedett (főként Argentínába, Brazíliába, Uruguayba). Az 1905 és 1914 közötti időszakra tehető a spanyol kivándorlás csúcsa a Río de la Plata (főként Argentína) térségébe érkező tömeges kivándorlásnak köszönhetően, ezt követően 1918-ig a világháború hatására harmadára csökkent az emigráció. A kivételt Kuba képezte, ahol a fejlődő cukoripar megtartotta a spanyol bevándorlás korábbi szintjét.⁴³³ A kivándorlási csúcs tíz éve alatt több mint egymillió spanyol érkezett Latin-Amerikába, bár a visszavándorlási arány is meglehetősen magas volt, 60 százalék körül mozgott. Nagy arányú volt az illegális kivándorlás is (Kuba, Puerto Rico függetlenségi harcaiban és a marokkói háborúban történő részvétel elől menekültek főként).⁴³⁴

⁴²⁹ Ley de 21 de diciembre de 1907, in: Soto Carmona, Álvaro: *El trabajo en España, de la crisis del sistema gremial a la flexibilización*, Entrelíneas Editores, 2003, 12.

⁴³⁰ Carmagnani, Marcello: *id. mű*, 1994, 27–28.

⁴³¹ Yáñez Gallardo, César: *La emigración española a América (siglos XIX y XX)*, Gijón, 1994, 135.

⁴³² Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 131–134.

⁴³³ Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 119–124.

⁴³⁴ A francia protekturátus alatt álló Marokkó északi partvidékén a franciák átadtak egy kisebb méretű területet a spanyoloknak 1912-ben. A területen élő rif és kabil törzsek ellenállásából bontakozott ki a háború 1911 és 1927 között. A témában lásd J. Nagy, László: „Spanyolország és Marokkó”, in: *Világtörténet*, 1985/3, 61–68.

A kiérkezők nagy számban írástudatlanok voltak, még 1921-ben is minden ötödik kivándorló spanyol analfabéta (ez az arány az olaszok között még magasabb volt).⁴³⁵ Ami az országokénti számszerű adatokat illeti, a legtöbben Argentínába (körülbelül 2 millióan), Kubába (több mint egy millióan) és Brazíliába érkeztek (megközelítőleg 750 ezren), a legnagyobb munkaerő-felvevő szektorok az ültetvényes és az élelmiszerexport-gazdaság voltak; Kubában a cukoripar, Brazíliában a kávétermelés, Argentínában a juhtenyésztés és búzatermelés vonzotta a legtöbb bevándorlót.⁴³⁶

A 19–20. századi spanyol kivándorlás főszereplője Galicia volt, 1885 és 1930 között mintegy 900 ezer gallego kelt át az óceánon. A spanyol bevándorlók közel fele innen származott. A spanyol korona részéről már a 18. század végén megjelent az a szándék, hogy gallego családokkal telepítse be a Río de la Plata vidékének földjeit. A gallego mezőgazdaság elmaradottsága és nehézségei, a többi spanyol régióhoz képest magas népsűrűség és ebből adódó munkanélküliség, a kézműipar és a vasúthálózat fejletlensége erősítették az elvándorlási kedvet.⁴³⁷ A század közepére a művelésbe vont földek elérték a határtéket, azaz már nem lehetett több földterület megművelni, a birtokviszonyok, a munkaszervezés módjai azonban nem változtak, a vidék gazdasága válságba került. A korábban fontos ágazatnak számító vidéki textilműhelyek is hanyatlásnak indultak. A demográfiai növekedést nem kísérte ipari fejlődés, azaz nem volt olyan helyettesítő szektor, amely a munkaerőtöbbletet felszívta volna. A konzervipar és az állattenyésztés fejlődése a század végén csak egy-egy szűkebb térségre koncentrált, így ez sem tudta megoldani a régió gazdaságának problémáit.⁴³⁸ További push faktorként meg kell említeni a kötelező katonai szolgálatot is, a már említett marokkói háborúkban való részvétel elől menekülve sokan a kivándorlás mellett döntöttek. Nem volt a vándorlás ismeretlen a gallegók számára, ugyanis az ezt megelőző évtizedekben a félszigeten belül is megfigyelhető volt átköltözésük más vidékekre (Portugáliába, Andalúziába, Kasztíliába).⁴³⁹ A kapcsolati háló, a családtagok is fontos tényezőként hatottak, migrációs láncok alakultak ki.⁴⁴⁰

A galíciai kivándorlók többsége szakképzetlen paraszt volt, de akadt közöttük kisiparos (szabó, ács, lakatos, nyomdász, kovács, gépész) is. Általában az Antillák (főleg Kuba), illetve a Río de la Plata városaiban telepedtek le és a városi szolgáltató szektorokban helyezkedtek el. Montevideo mintegy 60 ezer fős spanyol lakosságának például a századelőn a legnagyobb része galíciai volt. 1895-ig a legtöbben

⁴³⁵ Sánchez Albornoz, Nicolás: *Rumbo a América: gente, ideas y lengua*, El Colegio de México, 2006, 77–78.

⁴³⁶ Anderle, Ádám: „Spanyol bevándorlók Latin-Amerikában a 19. és 20. században”, in: Anderle, Ádám: *Latin-amerikai utakon*, Hispania, Szeged, 2002, 25.

⁴³⁷ Campos Alvarez, José Ramón: „La emigración gallega a América (1880–1930) integración y retorno”, in: *MINIUS II–III*, 1993, 133–135.

⁴³⁸ Vázquez González, Alejandro: „Características de la emigración gallega a América y su transporte (1900–1930)”, in: *Revista de Historia de América*, no. 115, 1993, 64–66.

⁴³⁹ Rodríguez Galdo, María Xosé: *Galicia, país de emigración*, Archivo de Indianos, Gijón, 1993, 25–28.

⁴⁴⁰ Campos Alvarez, José Ramón: *id. mű*, 1993, 133–134.

Kubába érkeztek, majd az első világháború előtti évektől a főszerepet Argentína vette át. Sokan családi kapcsolatokon keresztül érkeztek és kiskereskedelembe dolgoztak, illetve a kisparban (pékségek, varrodák), szolgáltató szektorban (közlekedés, vendéglátás, háztartási alkalmazott), építkezéseken helyezkedtek el. Brazília a rabszolgaság eltörlése után igyekezett Galiciából és más észak-spanyolországi térségekből munkásokat szerződtetni a kávéültetvényekre, azonban ez nem jelentett nagy vonzerőt számukra. Havannában és más kubai városokban a kiskereskedések jelentős hányadában galíciaiak dolgoztak, akik idővel az üzletek tulajdonosai-vá is váltak. A fent említettek ellenére nem kizárólag a városi szektorokban találunk galíciai bevándorlókat, a legjelentősebb vidéki letelepedés Kubában volt, ahol cukorültetvények munkásai lettek. A 20. századra egyre jelentősebbé vált az időszakos munkavállalás, azaz egyrészt a kiérkezettek megtakarításaik egy részét igyekeztek hazaküldeni családjaiknak, másrészt sokan már házas emberként csak idénymunkákra érkeztek. A férfiak aránya kifejezetten magas volt ebben az időszakban, a 70 százalékot is meghaladhatta, az átlagos életkoruk pedig mindössze 18–20 év volt.⁴⁴¹

A kiérkező galíciaiak száma folyamatosan nőtt, a világháború előestéjén érte el csúcspontját, egy kis visszaesést követően azonban még a húszas évekre újra elérte az 1910 körüli számadatokat.⁴⁴² A tartósan kint maradók nagy része kapcsolatokon keresztül érkezett, azaz a család elsőként kiérkező férfitagja, miután letelepedett és álláshoz jutott, meghívólevelet küldött többi rokonának, majd segítette őket a kiérkezés utáni elhelyezkedésben, az új élet elindításában. E családi hálózatok és sok esetben a kolónián belüli házasságok hosszú távon a gallego identitás és kultúra megtartását segítették elő. Az első generációs, tanulatlan telepesek leszármazottjait taníttatni igyekeztek, így a második generáció tagjai közül már több tanult, képzett ember került ki, és a helyi társadalomba is könnyebben illeszkedtek be. A gallego nyelv és kultúra megtartását, a közösségen belüli összetartozást a megalakuló szervezetek, kulturális központok segítették.⁴⁴³

Az 1880–1930 közötti tömeges bevándorlás periódusában igen jelentős volt az Asztúriából a kontinensre érkezettek száma is. E tartomány népsűrűsége jóval magasabb volt a spanyolországi átlagnál, ráadásul a földterületek egy része – magas fekvése miatt – nehezen kihasználható volt. A századfordulón a meginduló szénki-termelés ugyan enyhítette valamelyest a munkanélküliséget, azonban ez nem volt elegendő. Az ipari termelés növekedésével a vidéki területeken egyre inkább az állattenyésztésre és tejtermelésre álltak át, ennek következményeként azonban még kevesebb embert tudott foglalkoztatni a mezőgazdaság (csökkent a gabonatermelő területek mérete). Sokan a galíciaiakkal egyetemben a marokkói háborúk elől menekültek: nem akartak kötelező katonai szolgálatra menni. Kezdetben Kuba volt a fő célország, azonban később más nagy vonzerővel bíró országok is (főként Argentína, sokkal kisebb mértékben Uruguay, Mexikó és Chile) beszálltak a versenybe. A kiérkezők – hasonlóan a galíciaiakhoz – arról álmodtak, hogy fizetésük

⁴⁴¹ Eiras Roel, Antonio: „La emigración gallega a América. Panorama general”, in: Eiras Roel, Antonio: *id. mű*, 1991, 34–37; Campos Alvarez, José Ramón: *id. mű*, 137.

⁴⁴² Vázquez González, Alejandro: *id. mű*, 1993, 67.

⁴⁴³ Campos Alvarez, José Ramón: *id. mű*, 1993, 137–144.

egy részét hazaküldik családjaiknak, illetve kis idő elteltével meggazdagodva térhetnek vissza hazájukba.⁴⁴⁴ Többségük szegény munkás vagy napszámos volt, de akadtak közöttük szakképzett munkások, illetve tanult középosztálybéliek is.⁴⁴⁵ A 19. század végéig szinte kizárólag férfiakból állt az amerikai közösség, tagjaik a városi kereskedelemben, illetve különböző iparágakban helyezkedtek el. A századvégtől kezdve jelentékeny számban nők is érkeztek, kivándorlók feleségeiként, vagy nevelőnőként, később textilgyári munkásként, kisebb üzletek üzemeltetőiként dolgoztak.⁴⁴⁶ A galíciaiak és asztúriaiak voltak a legaktívabb letelepedők, élénk társasági, egyesületi életük volt, az összes spanyol kivándorló között e két csoport szervezte a legtöbb közösségi programot, alapította a legtöbb szervezetet, kulturális központot Havannában, Buenos Airesben, Mexikóban.⁴⁴⁷

A Kanári-szigetéről induló kivándorlás nagyságában követte a galiciáét. Már a gyarmati kor alatt intenzív volt a kapcsolat a szigetek és az amerikai területek között, a kanáriaiaknak komoly szerepe volt a gyarmatok egyes régióinak betelepítésében, főként mezőgazdasági munkákban foglalkoztatták őket (például Kubában).⁴⁴⁸ A 18. században maga a spanyol korona ösztönözte a kanáriaiak gyarmatokra vándorlását, ennek következtében százezren érkeztek a század során Spanyol-Amerikába. A 19. század második és harmadik évtizedében is jelentős számú, majdnem húszezer kanári-szigeteki indult el a tengeren túlra. A 19. század végéig családos kivándorlásról beszélhetünk, míg ekkortól nagyobb jelentőségre tett szert az idénymunka, következésképpen előtérbe került az egyedül érkező férfiak bevándorlása a térségbe. Az emigránsok többsége vidéken élő, analfabéta paraszt volt, nagy többségük a kubai dohány- és cukorültetvényeken vállalt munkát. A 19–20. századi kanári kivándorlók csaknem 90 százaléka e szigetre érkezett, a folyamat az első világháború alatt érte el csúcspontját.⁴⁴⁹ A bevándorlás a 19. század első évtizedeitől kezdve erősödött fel, a kiérkezők feladata főként a rabszolgamunka helyettesítése volt. A kivándorlókat rossz körülmények között, napi 12–14 órában dolgoztatták, vasárnapokon is. A nőknek ráadásul a férfiak bérének felét fizették. A visszaélések miatt a kanári-szigeteki bevándorlók az összefogásban láttak lehetőséget arra, hogy szerződéseik feltételein változtatásokat érjenek el. Ennek köszönhetően már 1861-ben megszületett első szervezetük, utódjaként pedig 1872-ben az *Asociación Canaria de Beneficencia y Protección Agrícola*, amely komoly munkát folytatott a kivándorolt munkások érdekeinek védelmében. A tömeges

⁴⁴⁴ Anes Alvarez, Rafael: „Emigración de asturianos a América”, in: Eiras Roel, Antonio: *id. mű*, 1991, 60–65.

⁴⁴⁵ Martín Granizo, León: „Características de la emigración asturiana en Hispano-América”, in: *Revista de la Universidad de Oviedo*, 1942, 172–173.

⁴⁴⁶ López Álvarez, Juaco: „Cartas desde América. La emigración de asturianos a través de la correspondencia. 1864–1925”, in: *Revista de dialectología y tradiciones populares*, vol. LV, 1, 2000, 82.

⁴⁴⁷ Sánchez-Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 2006, 76–77.

⁴⁴⁸ Hernández González, Manuel: „La emigración canaria a América a través de la historia”, in: *Cuadernos Americanos*, no. 126, 2008, 142–144.

⁴⁴⁹ Macías Hernández, Antonio M.: „La emigración canaria a América”, in: Eiras Roel, Antonio: *id. mű*, 1991, 285–289.

kivándorlás Kubába csak e periódust követően, 1880-tól indult meg és – a többi országtól eltérően – Kubában egészen az 1929-es gazdasági világválságig tartott.⁴⁵⁰

További befogadó ország volt még Venezuela és Uruguay. Venezueláról már szóltunk korábban, ebben az országban az 1831-ben megszülető bevándorlási törvény kifejezetten a Kanári-szigetektől érkező bevándorlást támogatta. Földtulajdon biztosításával, adókedvezményel és a katonai szolgálat alól való mentességgel próbálta a kormány a kanáriaiakat az ország hatalmas, megműveletlen területeire csábítani a 19. század közepén.⁴⁵¹ Uruguayban szintén a lakatlan vidékek betelepítését várták a kanáriaiaktól. Főként az ország déli részén telepedtek le kanáriaiak, és ellentétben más spanyol térségekből érkezőkkel, a kanári-szigeteki kivándorlás itt 1880 előtt nagyobb volumenű volt, mint a későbbiekben; az 1830–1880 közötti időszakban járultak hozzá jelentősen az uruguayi mezőgazdaság fejlődéséhez. A kanári-szigeteki bevándorlóknak igen nagy szerepe volt a korábbi rabszolgamunka helyettesítésében.⁴⁵²

A katalán bevándorlás a gyarmati kor utolsó periódusától kezdve számottevő volt. A 19. század közepén a legnagyobb katalán bevándorlást a spanyol gyarmatokon (Kubában⁴⁵³, Puerto Ricóban) regisztrálták, de ezen kívül másik két térségbe (Egyesült Államok-Mexikó határvidékére, illetve Río de la Plata térségébe Brazíliáig) is érkeztek emigránsok. Többségük kereskedelemmel kívánt foglalkozni, még azok is, akiknek eredetileg nem ez volt a foglalkozása. A városi fejlődéssel párhuzamosan az élelmiszeriparban, építőiparban, hajóépítésben is megjelentek. A rabszolgaság eltörlése és Kuba függetlensége gyengítette a katalán kivándorlást, a századfordulón és a 20. század elején a katalán kivándorlás elmaradt a spanyolországi átlagtól. Ekkortól Argentína, Uruguay és Brazília lettek a fontosabb célállomások. Míg a nagyobb arányú, 19. század második felében jelentkező kivándorlás során főként kereskedők, kisiparosok, ipari munkások, szállítmányozók érkeztek, addig a századfordulót követő jelentéktlenebb emigráció tagjai között már nagyobb számban mezőgazdasági munkások is voltak.⁴⁵⁴ Noha mértékében a katalán kivándorlás elmaradt a galiciaitól vagy kanári-szigetitől, a 19. század során Katalóniában megszülető *Renaixença*⁴⁵⁵ erős hatással volt az amerikai kolóniákra is, a katalán identitás és kultúra megőrzése fontos cél volt a letelepedést, berendezkedést követően. Buenos Airesben már 1886-tól működött katalán központ. Politikamentesen a kultúra, gasztronómiai hagyományok, zene, szokások megőrzése volt a cél, miközben a frissen kiérkezők könnyebb integrálódását is igyekeztek segíteni az argentin társadalomba. A központ megnyitását újabb is követte, de más országokban is

⁴⁵⁰ Hernández González, Manuel: *id. mű*, 2008, 158–160.

⁴⁵¹ Ley de 13 de junio de 1831, in: *Cuerpo de Leyes de Venezuela*, 1851, Caracas, 1. kötet, 92.

⁴⁵² Hernández González, Manuel: *id. mű*, 2008, 155.

⁴⁵³ Katalónia és Kuba sajtós viszonyáról lásd Lénárt, András: „Katalónia a 20. században”, in: *Rubikon*, 2017/11, 57.

⁴⁵⁴ Yáñez Gallardo, César: „La emigración catalana a América”, in: Eiras Roel, Antonio: *id. mű*, 1991, 180–185.

⁴⁵⁵ Az 1830-as évektől az 1890-es évekig tartó, katalán kulturális, irodalmi, nyelvi megújulást hirdető mozgalom.

érzékkelhető volt a katalán szervezetek aktivitása, Chilében például 1912-től katalán sajtó is működött, *Germanor* címmel indítottak folyóiratot. A 20. század első évtizedeiben a sajtóban egyre erőteljesebben volt jelen a katalanizmus.⁴⁵⁶

A francia forradalom, illetve az Ibériai-félsziget 1808-as francia megszállása a legérzékenyebben a baszkokat érintette a Pireneusokon innen és túl. 1830-ra már baszk bevándorlási ügynökök, majd hajózási társaságok segítették a kivándorlást Uruguay biztos kikötőibe. Különböző számítások szerint 1832 és 1907 között Baszkföld francia területeiről több, mint százezer baszk emigrált Argentínába, Zuberó és Behe Nafarroa térsége 20-25 százalékát veszítette el lakosságának. Az első karlista háború (1833–1840) hatására is jelentős baszk csoport indult el Argentína, Uruguay és Chile felé, már ekkor toborzók adtak hírt az induló hajókról, illetve gyűjtötték és segítették a legkisebb baszk falukban is a kivándorolni szándékozókat.⁴⁵⁷ Az 1840-es évek második fele visszaesést hozott, azonban mind az 1848-as francia forradalom, mind a második karlista háború (1873–1876) következményeként a kivándorlás újra lendületet kapott, a katonai szolgálat, illetve később a liberális megtorlás elől menekülve, illetve dezertőrként ismét Amerika jelentette a kiutat.⁴⁵⁸ Az 1850–70 közötti időszakban kifejezetten nagy arányú volt az emigráció, bár ekkorra a háborús viszonyokból nehezen kilábaló Uruguay vonzereje érzékelhetően csökkent, a nagy szomszéd, Argentína kedvezőbb úticélnak számított. Voltak, akik Kubába, vagy Puerto Ricóba érkeztek, ahová a spanyol állam segíteni igyekezett a bevándorlást (a galíciai, kanári-szigeteki, baszk kivándorlást erőteljesen támogatta például).⁴⁵⁹ A kikerkezettek közül sokan ugródeszkeként használták az Antillák országait és később az Egyesült Államokba vándoroltak tovább.⁴⁶⁰

Nem kizárólag a politika jelentett okot a kivándorlásra, gazdasági tényezők is szerepet játszottak. Argentína bevándorlási törvénye és intézkedései kifejezetten kedvezőek voltak a baszkok számára, építve a már kint élő baszkokra, a kormány igyekezett egész családok kiutazását támogatni: fizette a kiutazás költségeit, szállást, munkát, ingyen kosztot biztosított a kikerkezőknek. Uruguay már 1832-ben kifejezetten baszk mezőgazdasági (állattenyésztő) telepések beutazását kérte. A munkaerőigényeket növelte a rabszolgaság 1842-es eltörlése is az országban. Peruban partmenti gyapotültetvények alkalmazottjaiként telepedtek le baszk munkások. Chilében az 1880-as évektől vártak kifejezetten Spanyolország baszk területeiről bevándorlókat.⁴⁶¹ A mezőgazdaság mellett városi letelepedés is megfigyelhető volt,

⁴⁵⁶ Blanco Rodríguez, Juan Andrés: *El asociacionismo en la emigración española a América*, UNED, Salamanca, 2008, 133–138.

⁴⁵⁷ Santiso González, María Concepción: *Cien años de torrente migratorio hacia América. Diáspora vasca y enganchadores (1830–1930)*, Fundación BBV, Bilbao, 1998, 50.

⁴⁵⁸ Totorika, Gloria: „Una aproximación al desarrollo de la diáspora vasca”, in: *Emigración vasca a América. Siglos XIX–XX*, Bilbao, 2001, 18–28.

⁴⁵⁹ Santiso González, María Concepción: *id. mű*, 1998, 57.

⁴⁶⁰ Álvarez Gila, Óscar: „De «América y los vascos» a la «octava provincia»: 20 años de historiografía sobre la emigración y presencia vasca en las Américas (siglos XIX–XX)”, in: *Vasconia*, 34, 2005, 295.

⁴⁶¹ Santiso González, María Concepción: *id. mű*, 1998, 172–173.

sokan hoteleket, pékségeket, éttermeket nyitottak, vagy az iparban, közigazgatásban helyezkedtek el, illetve vasútépítkezéseken vállaltak munkát. A baszk kolónia igen összetartó volt, már 1876-ban megszületett az első Uruguayi Baszk Központ, a rákövetkező évben pedig Argentínában is megalapították a baszk bevándorlók első szervezetét. Feladataik közé tartozott a már kint élő baszkok összefogása, az újonnan érkezők segítése és az anyaországgal való kapcsolat ápolása. Az összefogás nemzetközi volt, igyekeztek kapcsolatot ápolni további baszk közösségekkel is (az Egyesült Államokban, Peruban, Mexikóban).⁴⁶² Az országhatárokon túlnyúló összefogásból egy közös, amerikai-baszk identitás született, amelybe, elsőként a közös nyelvnek köszönhetően, integrálódott minden baszk területről érkező (legyen az spanyol, vagy francia, illetve bármilyen társadalmi osztályhoz tartozó kivándorló).⁴⁶³

Plaza Euskara, Buenos Aires, 1919⁴⁶⁴

A baszk kulturális házak és szervezetek mellett, hogy a kivándorlók integrálódtak a befogadó társadalomba, lehetőséget teremtettek a baszk nyelv, zene, táncok és kulturális hagyományok megtartására. A fennmaradt kulturális elemek között említhetjük meg a baszk sapka használatát, de a pelota, a baszk labdajáték szokását is megtartotta a diaszpóra a Río de la Plata vidékén, Uruguayban már az 1820-as években baszk labdajátéktereket építettek, a játék a 19. század végére Uruguay legnépszerűbb sportjává vált.⁴⁶⁵ Argentínában szintén már a 19. század

⁴⁶² Totorika, Gloria: *id. mű*, 2001, 18–28.

⁴⁶³ Álvarez Gila, Óscar: *id. mű*, 2005, 280–281.

⁴⁶⁴ Plaza Euskara, Buenos Aires, 1919, közkincs, forrás: <http://zestapuntarenlagunak.eus/es/content/zesta-puntaren-lagunak>.

⁴⁶⁵ Az Uruguayi Pelota Szövetség weboldala, <https://www.federacionuruguayadepelota.com/historia.html>.

elején megjelentek pelota pályák, az 1882-re megépült nagy sportlétesítmény, a *Plaza Euskara* átadóünnepségén maga Julio Argentino Roca elnök is részt vett.⁴⁶⁶

Mint minden más nép esetében, a latin-amerikai tömeges kivándorlási csúcs időszakának statisztikái a spanyol kivándorlókra vonatkozóan sem megbízhatóak, számukat nehéz pontosan meghatározni, hiszen a nem regisztrált kivándorlók aránya számottevő volt. E mellett nehéz meghatározni a fecskék (idénymunkások) számát, akik kikerkezésüket követően pár hónap múltán vissza is utaztak az anyaországba, illetve azt követően még többször megtették az utat a két kontinens között. Ezen kívül számolni kell a kivándorlás előtti átvándorlással is, azaz például a galíciaiak közül, ahogy említettük, sokan már portugál partokról indultak Amerikába. A kibocsátó régiók szerepét tekintve is bizonytalanok az adatok: egyrészt nem volt hivatalos nyilvántartás a konzuli hivatalokban arról, hogy a kivándorlók mely régiókból érkeztek, másrészt sokan nem is mentek el a hivatalokba, hogy bejegyezzék őket.⁴⁶⁷

A különböző intézetek más és más adatokkal számolnak, különbség van nem csak a befogadó térségek és a kibocsátó állam, de Spanyolországon belül is a különböző szervek nyilvántartásai között. Ezért csak körülbelüli képünk lehet arról, mekkora is volt a nagysága az első világháború előtti spanyol kivándorlásnak. Az első hivatalosnak számító adatok 1862-ben láttak napvilágot, ekkor a megelőző két évben az országból történő kivándorláshoz szükséges, kibocsátott útlevélek számát tették közzé, azonban még ebben az évben királyi rendelet törölte el az útlevél szükségességét a kivándorláshoz, így ezt követően ezek az adatok már nem állnak rendelkezésre. 1861-ben és 1862-ben mintegy 16 ezer és 12 ezer spanyol kivándorló érkezett Amerikába az útlevéladatok alapján.⁴⁶⁸ A későbbi kivándorlás kapcsán a kiindulási és érkezési kikötők és konzuli hivatalok adatai szolgálnak támpontként, illetve 1891 után már a spanyol földrajzi és statisztikai intézet nyilvántartásai a legrelevánsabbak. Összehasonlításképpen, a spanyol kivándorlás csúcsának számító időszak kiemelkedő évében (1912-ben) 200 ezer körülire tehető a kikerkezettek száma.⁴⁶⁹

A spanyol kivándorlók esetében külön említést érdemel a hazaküldött megtakarítások nagysága. A két kontinens közötti családi kapcsolatok hálója igen fontos volt mind társadalmi és munkaügyi integráció szempontjából a befogadó országokban, mind a téren, hogy a kivándorlók hogyan tudták segíteni anyagilag az otthon maradt családtagjaikat.⁴⁷⁰ Az 1880-at megelőző periódusban ugyan még kevés személytől, de igen nagy összegek érkeztek Spanyolországba, ezt követően pedig megindult a kisebb pénzküldemények folyamatos forgalma, ami hatalmas tőkeinjekciót jelentett az anyaország számára és nagyban hozzájárult Spanyolország a 19. század második felétől induló tőkés fejlődéséhez. Ipari befektetésekben, vasút- és

⁴⁶⁶ „La pelota paleta”, in: *La Gaceta Federal*, <http://www.lagazeta.com.ar/pelota-paleta.htm#04>.

⁴⁶⁷ Rodríguez Galdo, María Xosé: *id. mű*, 1993, 129.

⁴⁶⁸ Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 23.

⁴⁶⁹ Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 36.

⁴⁷⁰ Sallé Alonso, Mª Ángeles (szerk.): *La emigración española en América: historias y lecciones para el futuro*, Fundación Directa, Madrid, 2009, 7.

hajógyártásban, földbirtok- és ingatlanvásárlásokban jelent meg a hazaküldött tőke, melynek mértéke az 1920-as évektől kezdett esni.⁴⁷¹ A megtakarítások a kereskedőházak és nagyobb bankok kirendeltségei által nyújtott szolgáltatások segítségével érkeztek haza. A 19–20. század fordulóján pedig új bankokat is alapítottak, ezek közül az egyik legfontosabb a *Banco Hispano Americano* volt, melyet egy Mexikóból Spanyolországba hazatért kivándorló hozott létre 1898-ban. A hazaküldött megtakarítások összege az első világháború előtti években érte el csúcspontját.⁴⁷²

Portugália emigrációs hullámai hasonlóak voltak az előbb említett két országgal, azonban itt a 19. század ötvenes és hatvanas éveiben a spanyol és olasz adatokhoz képest és az ország lakosságához viszonyítva nagyobb arányú volt a kivándorlás. A tömeges emigráció pár évvel korábban indult és valamivel hosszabb ideig tartott, noha a csúcsot csak 1906–1915 között érte el. A hanyatlás kevésbé volt drasztikus, jobban elhúzódott, mintegy negyed évszázadot ölelt fel. E jellemzők alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a portugál kivándorlás kevésbé volt robbanásszerű, mint a másik két mediterrán országé.⁴⁷³ Érdekes módon a portugál emigráció német jellegzetességeket mutat, ugyanis főként családi, csoportos emigrációról van szó. Másik jellegzetesség, hogy – elsősorban a 19. század utolsó évtizedében – szinte kizárólag egy célországról, Brazíliáról beszélhetünk. Ugyanakkor mégsem a portugálok alkották Brazília legnépesebb bevándorlócsoportját, arányukat tekintve jóval lemaradtak az olasz bevándorlók mögött.⁴⁷⁴ Azt is meg kell említenünk, hogy időben nem ugyanarra a periódusra tehető az olasz és a portugál bevándorlás csúcsa. Míg az olaszok az 1890-es években érkeztek a legnagyobb számban főként São Paulo régiójába (közel 700 ezer olasz telepedett le ekkor Brazíliában a mintegy 200 ezer portugál bevándorló mellett), addig az 1910–1930 közötti időszakban megfordult az arány, a portugálok felülmúlták az olasz bevándorlási számadatokat (620 ezer portugál és 240 ezer olasz érkezett az országba spanyol, német és japán bevándorlók mellett). A portugálok az amazóniai térség városaiban, illetve Rio de Janeiróban telepedtek le.⁴⁷⁵

Portugáliából szintén a 19. század gazdasági és társadalmi változásainak hozományaként indult el a kivándorlás. A korábban közösségi tulajdonban lévő földek magántulajdonba kerülésével sokaknak nem maradt semmilyen megművelhető földterületük, illetve nem volt semmilyen megtakarításuk. A vidéki munkások jelentős számban a városokban kerestek munkát, azonban ott nem volt annyi munkalehetőség, mint amennyire szükség lett volna. A vidék problémái és a városok csekély lehetőségei mind nagyobb számú munkavállalót ösztönöztek kivándorlásra.⁴⁷⁶ Már a 18. század végén, illetve a 19. század elején növekvő kivándorlás

⁴⁷¹ Anderle, Ádám: *id. mű*, 2002, 28–29.

⁴⁷² Sallé Alonso, Mª Ángeles (szerk.): *id. mű*, 2009, 40–41.

⁴⁷³ Carmagnani, Marcello: *id. mű*, 1994, 28–31.

⁴⁷⁴ Szilágyi, Ágnes Judit: „Portugálok Brazíliában a régi századfordulón”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 45, 2015, 27.

⁴⁷⁵ „Migraciones en Brasil”, in: *Anuario Internacional CIDOB* 2003, edición 2004, 575, https://www.cidob.org/media2/publicacions/anuario_cidob/2003/37_migracionesbrasil.

⁴⁷⁶ Hermano Saraiva, José: *id. mű*, 2011, 291–293.

volt Brazília partmenti területeire Portugália északi, sűrűn lakott tartományaiából; Minho régiójából például sok fiataalt küldtek Portó kikötőjébe, hogy aztán a brazil partok felé induló hajókra szállva Amerikában próbáljanak szerencsét. E portugálok többsége vidéki családokból származó fiatal volt. Ezeken a portugál területeken a családokban az öröklés csak a legidősebb fiút illette meg, következésképpen az öröklésből kizárt fiúk számára a kivándorlás gazdasági felemelkedési lehetőséget jelentett. Ebben az időszakban Brazília mellett jelentősebb bevándorlócsoportok érkeztek Buenos Airesbe is. A portugál kolónián belül erős volt a kapcsolati háló, a családi kötelekek szerepe igen fontos volt.⁴⁷⁷

A század hatvanas éveiben jelentősebb kivándorlás Portugália északi partvidékéről és a központi régiókból, illetve Portóból indult meg, míg az 1880-as években Lisszabon is megjelenik, mint kibocsátó térség, a század végétől pedig az ország más régiói is szereplőként tűnnek fel a folyamatokban. A kivándorlás megindulásának már említett okai mellett a mezőgazdasági termékek a hatvanas években induló, főként az északi partvidéket érintő inflációját is említhetjük. E mellett a mezőgazdasági exporttermékek árának csökkenése és a szőlészet válsága is fontos tényezőnek számított.⁴⁷⁸ A legális kivándorlás mellett az illegális kivándorlás is megjelent. Azok a fiatalok, akik nem kívántak katonai szolgálatban részt venni, tisztségviselők (számukra nem volt engedélyezve a kivándorlás) és rendőrségi nyilvántartásokban szereplők alkották e csoportot, többségük a galíciai Vigo kikötőjéből indult útnak. Előzetesen a spanyol hatóságoknak mindösszesen egy saját maguk által írt nyilatkozatot kellett tenniük, miszerint honosított spanyol állampolgárok voltak. A spanyol hatóságok a nyilatkozat bemutatását követően kiállították az utazáshoz szükséges útleveleket számukra.⁴⁷⁹

Ha a kivándorlók társadalmi összetételét vizsgáljuk, elmondható, hogy legnagyobb arányban földművesek voltak, a többség iskolázatlan és szakképzetlen volt, egy 1913-ban végzett statisztika szerint például a szakképzett mesteremberek négyszeresét alkották a szakképzetlenek.⁴⁸⁰ E korábbi időszak tanulatlan, paraszti rétegeit idővel felváltották a városiak, mind több szakképzettséggel bíró munkás érkezett, ami érzékenyen érintette Portugáliát is, ezért olyan szabályozásokat igyekeztek hozni, amelyek a tömeges és családos kivándorlást próbálták megakadályozni. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a spanyol példához hasonlóan itt sem az, hogy a kivándorlók hazaküldött megtakarításaikkal komoly mértékben járultak hozzá Portugália nemzeti jövedelméhez.⁴⁸¹ A hazaküldött megtakarítások összege olyan nagy volt, hogy a 19. század végén elérte a portugál földbirtokosok az államnak fizetett földadójának teljes összegét. A visszavándorlás azonban nem volt jelentős, Brazíliában sem sikerült a szegénységből kitörni, általában nem sike-

⁴⁷⁷ Reitano, Emir: *Los portugueses del Buenos Aires tardocolonial: Inmigración, sociedad, familia, vida cotidiana y religión*, Doktori értekezés, Universidad Nacional de la Plata, Buenos Aires, 2003.

⁴⁷⁸ Carmagnani, Marcello: *id. mű*, 1994, 148–150.

⁴⁷⁹ Rocha-Trindade, Maria Beatriz – Caeiro, Domingos: *Portugal – Brasil. Migrações e migrantes 1850–1930*, Inapa, Lisboa, 2000, 18–19.

⁴⁸⁰ Hermano Saraiva, José: *id. mű*, 2011, 293.

⁴⁸¹ Szilágyi, Ágnes Judit: *id. mű*, 2015, 28.

rült akkora vagyona szert tenni, hogy idővel haza tudjanak települni.⁴⁸² A portugál hatás erősen érződött Brazíliában mind gazdasági, mind kulturális téren. Jelentős volt az önszerveződés, rendkívül nagy számban alakultak szervezetek, önszervező egyesületek, kulturális központok, sajtóorgánumok. Már 1837-ben megalakult az első portugál olvasókör (*Real Gabinete Português de Leitura do Rio de Janeiro*), amely 1846-ban jótékonyági társasággá alakult és beteg vagy szegénysorú bevándorlókat támogatott. E társaság megalakulását további, hasonló célú szervezetek megalapítása követte. Közülük kiemelkedett a közel kétezer tagot számláló, 1863-ban Rio de Janeiróban alapított *Caixa de Socorros D. Pedro V* segélyegylet.⁴⁸³ Portugál támogatással és adományokból épültek iskolák, kórházak, kulturális intézmények.⁴⁸⁴ A *Club de Regatas Vasco da Gama*, mely Brazília ma is egyik legjelentősebb sportegyesülete, szintén ebben az időszakban alakult (1898), portugál kivándorlók vezetésével.⁴⁸⁵

A Brazíliába történő portugál kivándorlás kapcsán mindenképpen meg kell említeni a portugál gyarmatosításból fakadó antiluzitán megnyilvánulásokat, melyek egyes időszakokban felerősödtek a 19. és 20. század folyamán. Mindezzel párhuzamosan egy ellentétes, luzofil attitűd is jelen volt, mely a portugál kapcsolatok fejlődését segítette.⁴⁸⁶ Az 1870-es évektől jelentkeztek látható jelei a portugál gyökereket elutasító gondolatnak, az első köztársaság erősen nacionalista politikája (1889), majd a századforduló gazdasági válsága pedig mindezt felerősítette. Karikatúrák, sajtókban megjelenő publikációk szították a luzofób érzelmeket, ezek enyhülése az 1930-as évektől vált csak érzékelhetővé.⁴⁸⁷

Összességében a mediterrán kivándorlás Latin-Amerikába minden korábbinál nagyobb volumenű és hatású volt mind demográfiai, mind gazdasági, illetve kulturális téren, a tömeges bevándorlás időszakában e három országból érkezett a kivándorlók nagy többsége a legfontosabb befogadó országokba. Mindenképpen figyelemreméltó a három térség migrációs folyamatainak komplementer jellege. Azaz, az olasz emigrációt annak az első világháború kirobbanásakor jelentkező hanyatlásakor pótolta a spanyol (már 1905-től a spanyol volt a legnépesebb kivándorló csoport), amikor pedig ez utóbbi hanyatlásnak indult az 1926–30 közötti periódusban, ahogy azt majd látni fogjuk, a portugál kivándorlók száma emelkedett meg. A második világháború után pedig már egy új befogadó ország, Venezuela szerepe fog megerősödni a migrációs folyamatokban.

⁴⁸² Hermano Saraiva, José: *id. mű*, 2011, 295.

⁴⁸³ Rocha-Trindade – Caeiro: *id. mű*, 2000, 73–74.

⁴⁸⁴ Szilágyi, Ágnes Judit: *id. mű*, 2015, 30.

⁴⁸⁵ Rocha-Trindade – Caeiro: *id. mű*, 2000, 81.

⁴⁸⁶ Ramos Mendes, José Sacchetta: „Lei e etnicidade no brasil: entre a lusofobia e o favorecimento jurídico dos portugueses”, in: *Ciência e Cultura*, 2009, vol. 61, no. 2, 56–59, http://cienciaecultura.bvs.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0009-67252009-00020002&lng=en&nrm=iso.

⁴⁸⁷ Szilágyi, Ágnes Judit: „Egy luzofil dandy Rio de Janeiróból”, in: *Liget*, 2019.12.12., <https://ligetmuhely.com/liget/egy-luzofil-dandy-rio-de-janeirobol/>.

EURÓPAI BEVÁNDORLÁS 1920 UTÁN

*Az ország minden vidéki iskolájában
bármely tantárgy tanítása
portugál nyelven fog történni [...]*
*A vidéki térségekben a
Bevándorlási és Kolonizációs Bizottság
engedélye nélkül tilos idegen nyelvű
könyveket, folyóiratokat, újságokat kiadni [...].⁴⁸⁸*

Az első világháború alatti visszaesést követően még újra megindult Európából a bevándorlás a latin-amerikai országokba, noha már nem tudta elérni a háború előtti szintet: mintegy felére esett vissza a korábrinak. A világháborút megelőzően érkező, többségében vidéki mediterrán kivándorlók helyett városi rétegek jelentek meg (az angol, vagy német példához hasonlóan). A kis- és nagyvárosi kézműves és kereskedelmi tevékenységek csökkenésének hatására indult meg ezekről a területekről a kivándorlás, ugyanakkor e periódus fontos jellegzetessége a nagyarányú visszavándorlás is. Egészében véve az európai kivándorlás Latin-Amerika atlanti partvidékére vesztett jelentőségéből ebben az évtizedben, bár az európai kivándorlócsoportok között jelentős különbségek voltak.⁴⁸⁹

Az első világháború alatti kisebb arányú emigrációval ellentétben a háborút követően pozitív irányba változott meg a német kivándorlás képe: a Dél-Amerika felé irányuló emigráció aránya komoly növekedést mutatott, 1919–1925 között érte el csúcspontját, amikor is körülbelül százezer német bevándorló érkezett a kontinens déli felére. A tendencia egészen a második világháborúig folytatódott.⁴⁹⁰ Míg korábban a legjelentősebb német kolóniák Chilében és Brazíliában születtek, a világháborút követően Argentína már jóval nagyobb számú német bevándorlót fogadott, mint a két említett ország. Többségük városi bevándorló volt, ugyanakkor e bevándorlók nagy része vissza is vándorolt az anyaországba. Brazília – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – közvetlenül az első világháborút követően nem engedélyezte német bevándorlók beutazását az országba. Paraguayba jelentősebb számú német bevándorló érkezett a húszas években, ezen kívül Mexikó, Bolívia, Uruguay is befogadó országok voltak.⁴⁹¹ Mexikóban a német bevándorlók érzékel-

⁴⁸⁸ Brazília, Decreto-Lei n° 406, 1938. május 4., 85–86. cikkely, <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decllei/1930-1939/decreto-lei-406-4-maio-1938-348724-publicacao-original-1-pe.html>.

⁴⁸⁹ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 157–158.

⁴⁹⁰ Gleich, Albert von: *id. mű*, 1968, 6; A német hatás és befolyás témájában lásd Deák, Máté: „Dél-Amerika német érdekeltségű légitársaságai – a Lufthansa leányvállalatainak rövid története 1919–1939 között”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, vol. 45, 2015, 59–65.

⁴⁹¹ Kellenbenz, Hermann – Scheider, Jürgen: *id. mű*, 1976, 393.

hető befolyásra tettek szert a kereskedelemben és üzleti szférában, voltak közöttük kávéültetvényesek, illetve sörkifőzde-tulajdonosok is.⁴⁹²

A Latin-Amerikába újonnan érkezők más jellegzetességeket mutattak a korábbi bevándorlókhoz képest. Átlagéletkoruk magasabb volt, több nő érkezett a korábbi időszakokhoz képest, nagyobb volt az aránya a családos kivándorlásnak. Egyre több német zsidó kivándorló is érkezett, ők saját újságokat alapítottak és elszigetelten éltek a korábbi német kolóniáktól. Buenos Aires ipari fejlődését egy erősödő, a német kolónia által támogatott munkásmozgalom is elősegítette. Német szocialisták már a századforduló előtt megalapították első szervezeteiket. Csekélyebb számuk ellenére nagyobb jelentőségre tettek német bevándorlók számos más országban is. Zoológusok, botanikusok, tudósok, mérnökök segítettek térképezési, felmérési és más kutatómunkákban Chilében, Peruban. Mindezekhez a német tőke jelenléte is társult, több országban német befektetések, bankok jelentek meg, a húszas évek végére erősödő kereskedelmi kapcsolatokat és migrációt eredményezve a két térség között.⁴⁹³

Brazíliában a legtöbb német a mezőgazdaságban dolgozott, egyes területeken kifejezetten magas arányát alkották a lakosságnak. Río Grande do Sul térségében például még 1975-ben is a népesség egynegyedét alkotta a német kolónia, mely (a továbbiakban említett vargasi asszimilációs politika miatt) nehezen tudta megőrizni gyökereit.⁴⁹⁴ Közép-Amerikában több régióban érzékelhető német befolyás alakult ki már az első világháborút megelőzően (Guatemala, illetve Costa Rica cukor- és kávéiparában), a háborút követően e hatás Costa Ricában továbbra is érzékelhető volt, sőt, a politikai életben is szerepet vállalt számos német emigráns és leszármazott. Az 1920-as években a Latin-Amerikába tartó német kivándorlók 70 százaléka Dél-Amerikában telepedett le.⁴⁹⁵

A második világháború kezdetén Brazíliában 900 ezer, Argentínában 200 ezer, Paraguayban mintegy 30 ezer német leszármazott élt, Brazíliában több mint ezer német iskola működött, de több ezer diák járt német iskolába Argentínában, Chilében és Paraguayban is.⁴⁹⁶ Paraguayba és Uruguayba a világháborúkat követően érkezett nagyobb számú német bevándorló, akik a mezőgazdaságban és kereskedelemben helyezkedtek el. A német hatás e térségekben hosszú távon a 20. század során a politikában is érződött, legmagasabb szinteken példaként két elnököt,

⁴⁹² Méndez Reyes, Jesús: „Alemanes en el noroeste mexicano. Notas sobre su actividad comercial a inicios del siglo XX”, in: *Estud. hist. mod. contemp. Mex.*, 2013, N° 46, 55–86.

⁴⁹³ Penny, Glenn H.: „Latin American Connections: Recent Work on German Interactions with Latin America”, in: *Central European History*, Vol. 46, N° 2 (2013 június), 366–376.

⁴⁹⁴ Tock, David: *id. mű*, 1994, 19.

⁴⁹⁵ Tock, David: *id. mű*, 1994, 24–25.

⁴⁹⁶ Chávez Rodríguez, Guillermo Miguel: „Exodo de nazis en la posguerra”, Seminario de la Guerra Fría hacia el Presente América Latina, Mexikóváros, előadás, 2018. szeptember 21., http://www.caribbeanstudiesassociation.org/wp-content/uploads/2018/09/CHA-VEZ_Exodo_de_nazis_21_IX_2018.pdf.

a paraguayi Alfredo Stroessner⁴⁹⁷ tábornokot és az argentin német-horvát származású Néstor Kirchner⁴⁹⁸ említhetjük.⁴⁹⁹

A második világháború kitörését, majd Pearl Harbor megtámadását követően ügynökök segítségével próbálta az Egyesült Államok a veszélyt jelentő, azaz a tengelyhatalmak országaiból származó lakosság számát feltérképezni Latin-Amerikában. Az olaszok jelentették mind politikailag, mind gazdaságilag a kisebb veszélyt az észak-amerikaiak számára, szemben a német és japán származású bevándorlókval. 1942-től táborok felállítását kezdeményezte az Egyesült Államok, ezen kívül arra szólította fel a latin-amerikai országokat, hogy deportálják német, japán, olasz lakosaikat. Több mint nyolcezer, Latin-Amerikában élő, főként német és japán személyt deportáltak, többségük a Texas állambeli Crystal City táborába érkezett, bár a későbbiekben néhány országban építettek helyben is táborokat. Az Egyesült Államok németellenes akciója azokban az országokban volt hatékony, ahol kisebb arányú német bevándorló élt, Argentínában, Chilében, Brazíliában csekély volt a deportáltak száma. Ezekben az országokban jelentős volt a német közösségek gazdasági ereje, az Egyesült Államok növekvő gazdasági befolyásának egyfajta ellenpólusaként is funkcionáltak, így ezeknek az országoknak nem állt érdekükben e csoportok deportálása.⁵⁰⁰

Az 1930-as évektől a náci párt élénk érdeklődést mutatott a latin-amerikai térség felé. A korábbi német kivándorlókon keresztül propagandatevékenységet indított, a náci hívek száma növekedésnek indult, sőt, „*Bolívar művelet*” néven egy a német érdekeket segítő kémhálózat és az aktív szimpatizánsok hálójának kiépítését kezdték meg. A kémhálózat számos országban jelen volt, Chilében és Argentínában kiterjedt hálózatot működtettek, de Venezuelában, Ecuadorban, Kolumbiában, Uruguayban, Peruban, Mexikóban, Guatemalában is aktívak voltak.⁵⁰¹ A berlini *Ibero-Amerikanisches Institut* segítette a náci ideológia latin-amerikai terjesztését, illetve számos ország kormányára is befolyást gyakoroltak a fasiszta ideológiák.⁵⁰² Német tőkés cégek, bankok is támogatták a terjeszkedést. E bankok segítették később svájci pénzüzetekbe a náci vagyont átmentését. Chilében 1942-ben felállítottak egy ügyosztályt (50-es ügyosztály), mely az egész hálózat működését segítette. Kémek kiképzését kezdték meg, illetve a második világháború vége előtt egy

⁴⁹⁷ 1954 és 1989 között Paraguay diktátora.

⁴⁹⁸ Argentína elnöke 2003–2007 között.

⁴⁹⁹ Tock, David: *id. mű*, 1994, 24–52.

⁵⁰⁰ Molina Londoño, Luis Fernando: „Expulsiões, deportaciones e internamientos: el destino de los alemanes durante la segunda guerra mundial”, in: *Oxímora. Revista Internacional de Ética y Política*, no. 11, 2017, 7–13.

⁵⁰¹ Mowry, David P.: *German Clandestine Activities in South America in World War II*, Series IV, World War II, Volume 3, Office of Archives and History, National Security Agency, 1989, 7–9, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/-declassified-documents/cryptologic-histories/german_clandestine_activities.pdf.

⁵⁰² Példaként említhetjük Argentínában José Félix Uriburu (1930–1932) és utódja, Agustín Pedro Justo (1932–1938), Bolíviában Carlos Quintanilla (1939–1940) elnökségét.

esetleges vereség esetére a „Tűzföld művelet” keretében a nácik Latin-Amerikába történő kimentésére állítottak fel segítő hálózatot.⁵⁰³

A jelentősebb német zsidó bevándorlás mellett (melyet külön fejezetben tárgyalunk) fontos szólni a világháborút követő náci kivándorlásról is, melynek legfőbb célországai Argentína, Brazília, Chile, illetve Paraguay és Uruguay voltak, de érkeztek náci bűnösök Bolíviába, Peruba és Ecuadorba is.⁵⁰⁴ Buenos Airesben nemrégiben találtak meg egy olyan korabeli dokumentumot, amely szerint tizenkétezer náci, illetve náci szimpatizáns tevékenykedhetett Argentínában, többségük svájci bankszámlával rendelkezett.⁵⁰⁵ E számadat érzékelteti Argentína szerepét abban, hogy több ezer náci háborús bűnös menedékre találhatott a második világháborút követően Dél-Amerikában. Európából ma már ismert utakon (Dél-Amerika felé vatikáni egyházi személyek és szervezetek segítségével), hamis útlevellel, álnéven érkeztek az argentin bevándorlási hivatal genovai irodájának szervezésében, vagy Spanyolországon keresztül.⁵⁰⁶ Az útleveleket a legtöbb esetben Juan Domingo Perón kormányának konzulátusai és az argentin bevándorlási hivatal állították ki. A legismertebb kimenekült náci bűnösök között említhetjük meg az Argentínában és Paraguayban élt Eduard Roschmant, a Brazíliában letelepedett Franz Stanglt és Gustav Wagnert, a Bolíviába érkező Klaus Barbiet, vagy az Argentínában új életet kezdő Adolf Eichmant, Walter Kutschmant és Josef Schwammbergert. Az auschwitz koncentrációs tábor orvosa, Josef Mengele 1949-ben Helmut Gregor néven érkezett Argentínába, de élt Paraguayban és Brazíliában is.⁵⁰⁷

A fő bűnösök közül néhányat sikerült az elkövetkező évtizedekben kézre keríteni és bíróság elé állítani, a kikerkezett náci menekültek nagy többsége azonban általában álnéven, leleplezés nélkül élt élete végéig, néhányuk visszatért Európába, mások örökre Dél-Amerikában maradtak. Itt érezzük fontosnak megemlíteni azt a mintegy 35 ezer horvát usztasa⁵⁰⁸ és usztasa szimpatizánst, akik a második világháborút követően 1948-ig Argentínába érkeztek. Az usztasa mozgalom vezetője, az Olaszországban bujkáló Ante Pavelić is ekkor érkezett Argentínába, ahol 1957-ben valószínűleg egy merénylet áldozata lett.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Nemrégiben a chilei állam levéltári forrásokat tárt fel és tett elérhetővé a korszak kutatására. Bővebben lásd: Chilei Nemzeti Levéltár, https://www.archivonacional-gob.cl/616/w3-article-83091.html?_noredirect=1.

⁵⁰⁴ A témában lásd Camarassa, Jorge: *Odessa al Sur: La Argentina como refugio de nazis y criminales de guerra*, Aguilar, Madrid, 2012.

⁵⁰⁵ „Wiesenthal Centre Reveals 12,000 Names of Nazis in Argentina, Many of Whom Apparently Had Accounts Transferred to Credit Suisse”, 2020. március 2., Simon Wiesenthal Centre, <http://www.wiesenthal.com/about/news/wiesenthal-center-argentina-nazi.html>.

⁵⁰⁶ Eloy Martínez, Tomás: *Perón and the Nazi war criminals*, Woodrow Wilson Center, Washington, 1984, 11–12.

⁵⁰⁷ Fuster, María Teresa: „Nazis en Argentina”, in: *Legado. La revista del Archivo General de la Nación de la República Argentina*, Edición sobre el nazismo, Publicación digital, no. 7, 23–38, <http://cedinpe.unsam.edu.ar/sites/default/files/pdfs/legado7.pdf>.

⁵⁰⁸ A két világháború között a Horvát Ifjúsági Mozgalomból alakult, nácibarát, szélsőjobboldali függetlenségi mozgalom tagjai.

⁵⁰⁹ A témában lásd bővebben: Soltész, Béla: *id. mű*, 2011.

*Josef Mengele, 1956-ban, Buenos Airesben*⁵¹⁰

Röviden már bemutattuk a 20. század eleji orosz emigrációt, érdemes azonban szót ejteni az 1917-es forradalom utáni időszakról is. A forradalmat követő első években főként katonai, a húszas évek elején értelmiségiek emigrációjáról beszélhetünk. 1924-ben Belgrádban, majd ezt követően Prágában és Berlinben olyan szervezeteket hoztak létre, amelyek orosz kivándorlók Latin-Amerikába utaztatását bonyolították le. A legtöbben Argentínába, Brazíliába, Paraguayba és Uruguayba érkeztek, de Mexikóban is érzékelhető volt a forradalom utáni orosz jelenlét.⁵¹¹ Ez utóbbi országba olyan ismert személyiségek érkeztek, mint Lev Trockij, aki 1937-ben Frida Kahlo és Diego Rivera támogatásával kapott menedékjogot a sztálini rendszer elől menekülve a mexikói kormánytól. A két világháború közötti, Mexikóba érkező politikai menekültek között említhetjük az építész Vladimir Kaspét, vagy a festő, Vladimir Rusakovot is.⁵¹² A forradalom utáni emigrációt követte egy a második világháború utáni kivándorlás is. A két háború után bevándoroltak közül sokan katonák, történelmi orosz családok tagjai (Gorcsakov, Gyenyikin, Puskin, Rimszkij-Korszakov, stb.), mérnökök, szakemberek voltak, maga Juan Domingo Perón is egy orosz tábournok, Alexis von Schwartz

⁵¹⁰ Josef Mengele, 1956, argentin személyi igazolvány, szerző: ismeretlen argentin rendőrségi dolgozó, forrás: Astor, Gerald: *The last Nazi - The Life and Times of Dr. Josef Mengele*, D.I. Fine, 1985, 206, közkinccs, https://en.wikipedia.org/wiki/Josef_Mengele#/media/File:WP_Josef_Mengele_1956.jpg.

⁵¹¹ Pinti, Aliona: „Revolución rusa y primera oleada migratoria (1917–1930)”, in: *STVDIVM. Revista de Humanidades*, 23, 2016, 214.

⁵¹² Mancera Cota, Adrián: „Inmigración rusa en México”, *Cooperación para la Investigación A.C.*, 2017, 1, https://www.researchgate.net/publication/320258512_INMIGRACION_RUSA_EN_MEXICO.

tanítványa volt.⁵¹³ A második világháború utáni orosz emigráció egy részét kozákok alkották, ők Buenos Airestől délre telepedtek le. Ez a hullám már nagyságát tekintve elmaradt a korábbi évtizedek bevándorlásától. Az orosz ortodox egyház igen fontos szerepet vállalt a kolónia életében, a mai napig mintegy húsz ortodox templom működik Argentínában.⁵¹⁴

Habár az orosz kolónia beleolvadt a befogadó latin-amerikai társadalmakba és azok szerves részét alkotja ma, az orosz bevándorlók kulturális kötelékei nem tűntek el teljesen, ennek legfontosabb elemei éppen az ortodox templomok és tevékenységeik. Közép-Kelet-Európa változásai a kilencvenes évektől hatással voltak a latin-amerikai orosz kolóniákra is. Az utóbbi években Oroszország egyre nagyobb érdeklődést mutat a térség iránt, ezt jelzi az a tény is, hogy egyre több helyen lehet orosz nyelvet tanulni, kulturális központok (Buenos Airesben, Santiagóban, Limában, Bogotában, Montevideóban), szervezetek jelentek meg és egyre több fesztivált, ünnepet szerveznek. Az említett városokon / országokon kívül jelentős orosz kulturális jelenlét figyelhető meg Mexikóban, Costa Ricában, Kubában, Brazíliában, Ecuadorban, Nicaraguában is, sőt, az orosz diaszpóra jelen van közösségi oldalakon, online fórumokon és más internetes oldalakon is.⁵¹⁵

A két világháború között lengyel bevándorlók is érkeztek a térségbe, Brazília és Argentína jelentették a két legfontosabb úticélt. A Brazíliába érkezők többsége mezőgazdasági térségekben telepedett le, sokan közülük zsidók voltak, illetve ukrán területekről érkeztek. A harmincas években fejlődő kolóniákat alkottak, megőrizték nyelvüket, számos iskolát, templomot, egyesületet, sőt, folyóiratokat is alapítottak. A Getulio Vargas által bevezetett politika megjelenéséig virágzó telepeket alkottak. Mára a lengyel diaszpóra tagjai elveszítették nyelvüket, bár léteznek olyan iskolák, ahol lengyel nyelvet és kultúrát tanítanak. A gasztronómiai hagyományban, egyes jelképek, szimbolikus elemek használatában (építészetben, cégek neveiben, földrajzi megnevezésekben) a lengyel örökség még máig érzékelhető.⁵¹⁶ Argentínába a két világháború között, illetve a második világháborút követően is jelentős számú lengyel érkezett, főként Misiones, Buenos Aires és Rosario térségébe, ekkor mintegy harminc lengyel szervezet működött az országban. A második világháború után kivándorlók újabb szervezeteket alapítottak, ezek közül több katonák, pilóták egyesülete volt. Ezekben az években azonban nem csak katonák

⁵¹³ Camusso, Marcelo: „Perón: formación militar y acción política”, in: *Revista Argentina Virtual y Actual*, N° 77, 2019, (2006-os doktori disszertáció kiadása), 329–330, <https://www.ucalp.edu.ar/wp-content/uploads/2016/09/Revista-77-del-Instituto-de-la-Realidad-Nacional-convertido.pdf>.

⁵¹⁴ „Compatriotas rusos en Argentina”, az Argentin orosz kolónia hivatalos honlapja, http://www.rusosenargentina.com.ar/esp_rusosenargentina.html.

⁵¹⁵ Haluani Makram: *id. mű*, 2013, 94; Fonseca, Brian – Rouvinski, Vladimir: „Los rusos de América Latina. La iniciativa de Moscú para influir en las comunidades de habla rusa en la región”, in: *Army University Press. Revista Profesional del Ejército de EUA*, 2019/2, <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Edicion-Hispanoamericana/Archivos/-Segundo-Trimestre-2019/Los-rusos-de-America-Latina/>.

⁵¹⁶ Fiutak, Antonina – Hoppe, Martyna – Plawińska, Maja – Turowska, Justina: „Los polacos en Brasil”, in: Orłowska, Nora (szerk.): *id. mű*, 2015, 31–34.

érkeztek, jelentős volt a lengyel művészek, zenészek, színészek, írók jelenléte is. Lengyel bank, iskolák működtek, a húszas évektől számos újságot is alapítottak, még az ötvenes években is született új újság a kolóniában.⁵¹⁷ Az egyik legnagyobb diaszpóra ma Argentínában a lengyel, Misiones tartományban a lakosok negyede lengyel leszármazott, de Buenos Airesben, Avellanédában, Córdobában, Rosarióban, Santa Fében is magas a számuk. 1995-től Argentínában megünneplik a lengyel kultúra napját.⁵¹⁸

Az első világháborút követő időszakban újabb magyar kivándorlási hullám is érkezett Latin-Amerikába. A Tanácsköztársaság bukása volt az egyik push faktor, illetve ugyanebben az időszakban az első világháborút lezáró békeszerződések következtében Magyarországtól elcsatolt területekről is nagyobb számú kivándorló érkezett a térségbe. Ezt követően a többi közép-kelet-európai országhoz hasonlóan a zsidó kivándorlást, illetve a második világháború után politikai menekültek érkezését kell megemlíteni. Magyarország esetében az utolsó nagy hullámot az 1956-os forradalmi események váltották ki. Argentína, Venezuela, Uruguay, Chile, Brazília, Mexikó voltak a legfontosabb célországok a magyarok számára ebben az időszakban, élénk sajtó-, kulturális és egyesületi élet jellemezte a magyar kolóniát. Mára minden országban öregedő kolóniákról beszélhetünk, a magyar nyelvet már csak az idősebbek, főként az első generációs magyarok beszélik. A cserkészmozgalom, a néptánc és hagyományőrző egyesületek, a hétfégi magyar iskolák tevékenysége tartja életben a diaszpórát, a legjelentősebb jelenlét Argentínában van. Ma már nincs rendszerességgel megjelenő, nyomtatott sajtóorgánum egyetlen országban sem.⁵¹⁹

A nagy gazdasági világválságnak komoly következményei voltak Latin-Amerikában, főként azokon a területeken, amelyek nagyban függtek a nemzetközi kereskedelemtől és a külföldi befektetésektől. Bár a legiparosodottabb országok munkanélküliségi rátáitól elmaradtak a latin-amerikai országoké, nyilvánvalóvá vált, hogy nincs szükség további munkáskézre. Számos külföldi bevándorló hazatért, illetve a korábbi befogadó országok sorra adták ki a bevándorlást korlátozó rendeleteket. Argentína lezárta kikötőit a bevándorlók előtt 1931 és 1935 között, a korlátozások és a gazdasági körülmények miatt számos korábbi emigráns Brazíliába vándorolt át. Uruguayba 1919 és 1930 között különböző nemzetiségű csoportok vándoroltak be. Lengyelek, szerbek, románok, a volt Osztrák–Magyar Monarchia állampolgárai (köztük magyarok), németek, szíriaiak, örmények, zsidók érkeztek. 1932-ben azonban Uruguay ugyancsak megtiltotta a külföldiek belépését,

⁵¹⁷ Pawelczak, Magdalena – Żywot, Monika: „Inmigración polaca en Argentina”, in: Orłowska, Nora (szerk.): *id. mű*, 2015, 39–40.

⁵¹⁸ Chirinos, Luis: „Sobrevuelo de ua inmigración europea a América Latina, un caso particular y su efecto filial boomerang”, *Coloquio AEP*, 2016, 74.

⁵¹⁹ Bővebben lásd Anderle, Ádám: „Magyarok Latin-Amerikában”, in: *Külföldi Szemle*, 2008/3, 174–181; Anderle, Ádám: „Agencias de emigración y los gobiernos húngaros”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Ibero-Americana Pragensis, Supplementum*, 2004/13, 17–23; Torbágyi, Péter: *id. mű*, 2004, Szenté-Varga, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*, Benemérita Universidad Autónoma de Puebla – Szegedi Tudományegyetem, 2007; Öry Kovács, Katalin: *id. mű*, 2010; Pongrácz, Attila: *A São Paulo-i magyarság 1945–1990*, Szeged, 2008; Némethy, Judit: *Az argentinai magyar emigráció kulturális tevékenysége 1948–1968 között*, Szeged, 1999.

1937-ben új bevándorlási törvényt fogadtak el az országban, amely kizárólag a Nemzeti Munkaügyi Intézetnek adott engedélyt a bevándorlás felügyeletére. Argentína 1940-ben korlátozó rendeletet adott ki: csak azok kaphattak beutazási engedélyt, akik vidéken kívántak letelepedni. Mexikó 1936-ban tiltotta meg a bevándorlást, kivételt csak azok képeztek, akik megfelelő anyagi háttérrel rendelkeztek a letelepedésre. Panama 1938-ban korlátozta a bevándorlást, a cél a többi országhoz hasonlóan az volt, hogy így akadályozzák meg a munkakörülmények rosszabbodását és a szociális problémák növekedését az országon belül.

Brazíliában az alkotmány is foglalkozott a kérdéssel. A társadalmi heterogenitás problémájának egyik okát a lakosság sokféle eredetében látták. Centralizáció, nacionalista politika és a bevándorlás korlátozása volt a kormányzat válasza a helyzetre.⁵²⁰ Az 1934-ben Getulio Vargas elnöksége alatt született alkotmány bevándorlási kvótákat és korlátokat állított fel. A megelőző ötven évben országba érkezett nemzetiségek 2–2 százalékát fogadta be ekkortól évente az ország, a bevándorlóknak brazil meghívólevéllel kellett rendelkezniük.⁵²¹ További szabályozások is megjelentek: harmadosztályú utasok csak akkor léphettek be az országba, ha mezőgazdasági munkára érkeztek, illetve ha már előre megkötött munkaszerződéssel rendelkeztek. Ráadásul minden vállalkozás (1931-től a mezőgazdaság, állattenyésztés, bányászat kivételt képeztek) alkalmazottjainak kétharmad részben brazilnak kellett lennie. Vargas kormánya a már korábban az országba érkezettekre vonatkozó rendeleteket is kiadott, amelyek egyértelműen egy, a külföldiekkel szemben intoleráns állam képét mutatták.⁵²² 1931-től minden bevándorló, aki családot alapított, vagy legalább 10 éve az országban tartózkodott, brazil állampolgárrá vált, a cél a külföldiek brazillá válása („brazilosítása”), azaz asszimilációja volt.⁵²³

A külföldi kolóniák integrálását szolgálta az oktatáspolitikai is. A külföldi kolóniák iskoláiban például minden második tanárnak brazilnak kellett lennie, az *Estado Novo* új nemzeti tanterve és más megszorító intézkedések pedig szinte ellehetetlenítették az iskolák működését, de korlátozták a korábban megalapított egyesületek tevékenységeit is, 1939-ben pedig betiltották a külföldiek bárminemű politikai szerepvállalását és szervezeteit. Az egyesületek és iskolák a továbbiakban csak már mint brazil egyesületek és iskolák működhetnek tovább.⁵²⁴ Az iskolai tanítás nyelve a portugál volt, minden iskolában kötelezővé tették a brazil történelem és földrajz tanítását.⁵²⁵ Az intézkedések kedvezőtlenül hatottak a már meglévő (olasz, spanyol, német, lengyel, japán, magyar) kolóniákra, megindult

⁵²⁰ Szilágyi, Ágnes Judit: *id. mű*, 2003, 23.

⁵²¹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 235–236; Decreto-Lei n° 406, 1938. május 4., 85–86. cikkely, <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/declei/1930-1939/decreto-lei-406-4-maio-1938-348724-publicacaooriginal-1-pe.html>.

⁵²² Szilágyi, Ágnes Judit: „Imigrantes estrangeiros e o Estado Novo brasileiro”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 96.

⁵²³ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 89–90.

⁵²⁴ Szilágyi, Ágnes Judit: *id. mű*, 2003, 68–69; Szilágyi, Ágnes Judit: *id. mű*, 1993, 98–99.

⁵²⁵ Brazília, Decreto-Lei n° 406, 1938 május 4., 85–86. cikkely, <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/declei/1930-1939/decreto-lei-406-4-maio-1938-348724-publicacaooriginal-1-pe.html>.

például a nyelvvesztés folyamata, illetve ugyancsak az intézkedések hatására erőteljesen csökkent a kiérkezők száma a harmincas és negyvenes években.

A fentiekben felvázolt latin-amerikai helyzet ismeretében szembevetendő Mexikó reakciója a spanyol polgárháború (1936-39) eseményeire és az azt követő menekülthelyzetre, Mexikó ugyanis korábban csak kisebb mértékű emigrációt befogadó ország volt.⁵²⁶ Mexikó 1934-ben megválasztott elnöke, Lázaro Cárdenas⁵²⁷ a társadalmat megosztó, szocialista színezetű reformprogramot (komoly földreformmal) vezetett be elnöki periódusa alatt. Támaszát főként a munkás és paraszti rétegek alkották. Cárdenas kormánya szolidaritását fejezte ki a spanyol köztársaságiakkal, később pedig nem ismerte el Francisco Franco megalakuló kormányát. Az előzmények közé tartozik, hogy 1937-ben a PSOE⁵²⁸ vezetője, Juan Simeón Vidarte azzal a céllal utazott Mexikóba, hogy tárgyalásokat folytasson egy tartozás kiegyenlítéséről: 1933-ban ugyanis egy a két ország közötti kapcsolatok történetének legfontosabb szerződése keretében a mexikói kormány 15 hadihajót vásárolt a spanyol kormánytól, mindezért cserébe fegyverzetet és más árut szállított a köztársaságiaknak.⁵²⁹ Már e mexikói tárgyaláson Vidarte felvázolta Cárdenasnak a köztársaságiak vereségének lehetőségét, és felvetette a spanyol menekültek befogadásának kérdését, amire Cárdenas pozitívan reagált.⁵³⁰

A száműzetésben lévő köztársasági kormány által megalapított SERE (a Köztársasági Spanyolokat Evakuáló Szolgálat) alszervezeteként megalakult a mexikói Spanyol Köztársaságiakat Segítő Bizottság (CTARE), melynek feladata az emigránsok fogadása, ellátása, elhelyezése volt. Párhuzamosan megszületett egy minisztériumok közötti bizottság is, amely a menekültek területi elosztását végezte, előnyben részesítve a még kevésbé lakott Jalisco, Guerrero és Michoacán tartományok partvidékeit. Mexikó franciaországi nagykövete 1939 tavaszán jelentette be, hogy Mexikó korlátlan számban fogad be köztársasági menekülteket, azonban meghatározta bizonyos kritériumokat is a menekültek válogatására, melyet a SERE és

⁵²⁶ A témában lásd Jancsó, Katalin: „Spanyol arcú Latin-Amerika. A spanyolországi kivándorlás történetének kiemelkedő korszakai a XIX-XX. században”, in: Berta – Csikós – Jancsó – Katona – Lénárt – Praefort (szerk.): *25 év – 25 tanulmány. Fejezetek a Hispanisztika Tanszék történetéből 1993–2018*, JATEPress, Szeged, 2018, 43–54; Jancsó, Katalin: „Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció. Új honra talált művészek a mexikói kulturális életben”, in: *Mediterrán Világ*, 39-40, 2017, 121–132.

⁵²⁷ 1934–1940 között volt Mexikó elnöke.

⁵²⁸ Spanyol Szocialista Munkáspárt.

⁵²⁹ Rivera Cabrieles, Leticia (szerk.): *Síntesis de la historia de la Armada Mexicana (1821–1940)*, Secretaría de Marina, Ciudad de México, 2016, 38; Sánchez Andrés, Agustín – Pérez Herrero, Pedro: *Historia de las relaciones entre España y México, 1821–2014*, Universidad de Alcalá – Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, Marcial Pons, Madrid, 2015, 326.

⁵³⁰ Mateas, Abdón: „Los republicanos españoles en el México cardenista”, in: *Ayer*, 47, 2002, 111, https://revistaayer.com/sites/default/files/articulos/47-5-ayer47_Exilios-EspañaContemporanea_Lemus.pdf.

JARE (A Köztársasági Spanyolokat Támogató Bizottság) felügyelt.⁵³¹ A mexikói kormány döntését élénk vita kísérte, főként a konzervatív ellenzék részéről. Emellett az országnak komoly gazdasági problémákkal is szembe kellett néznie, amelynek fő oka az volt, hogy az Egyesült Államokból több ezer mexikói munkást telepítettek vissza ekkor Mexikóba.⁵³²

A száműzetésben élő köztársasági kormány székhelye is Mexikó lett, miután Párizs elismerte Franco kormányát. Az ország 1939 és 1942 között körülbelül húszezer jól képzett munkást és szakembert fogadott be, 40 százalékuk nő volt. Különböző szövetségek és szervezetek is települtek Mexikóba, majd később más latin-amerikai országokba. Korábbi spanyol politikai szerveződések és antifasiszta politikai csoportok is újjáéledtek, amit viszont a mexikói kormány nem üdvözölt, az emigránsok befogadásának ugyanis egyik feltétele az volt, hogy távol maradnak a politikai élettől és a külföldi politikai pártokban való részvételtől. 1943-ban az emigráns Spanyol Tanárok Szövetsége a Havannai Egyetem rektorának védnöksége alatt elkészítette az ún. Havannai Nyilatkozatot, amely egy olyan szervezet felállítását tűzte ki célul, mely a társadalmi igazságosság jegyében a spanyolok szabadságáért harcolna, megőrizve a köztársaság legitimitását. A kezdeményezést további lépések követték: ugyanezen év novemberében a mexikói Spanyol Republikánusok Központjában a köztársaság ideiglenes kormányát alkotó pártok aláírtak egy egyezményt a Spanyol Köztársaság visszaállítására és felállították a Spanyol Felszabadító Bizottságot. E bizottság talán legnagyobb visszhangot keltő tevékenykedése ahhoz a San Franciscóban megrendezett konferenciához köthető, amelyen aláírták az ENSZ alapokmányát. A konferencián a bizottság kérte, hogy az ENSZ ne vegye fel tagjai közé Spanyolországot, illetve tagjai szakítsák meg a kapcsolataikat az országgal. A kérdés tárgyalásában Mexikó járt közben, amit aztán a latin-amerikai országok közül Uruguay, Chile és Guatemala is támogattott. Az akció sikeresnek bizonyult. A történések után új köztársasági kormány alakult, melyet számos latin-amerikai ország elismert, 1946-ban pedig áthelyezte székhelyét Párizsba.⁵³³

Ami a spanyol emigráció összetételét illeti, Cárdenas eredeti elképzelése szerint Mexikó lehetőleg nagy arányban földműveseket és halászokat fogadott volna be, kisebb arányban pedig munkásokat és más szakembereket. A cél a csendes-óceáni partvidék és Alsó-Kalifornia trópusi vidékeinek betelepítése lett volna, de mindez illuzórikusnak tűnt, ismerve a Franciaországba menekült spanyolok összetételét.⁵³⁴ A kikerkezők jelentősen megváltoztatták a korábbi spanyol kolónia

⁵³¹ Ordóñez Alonso, Magdalena: „Españoles en México. El caso de los refugiados en Pachuca, Hgo.”, in: *Proyecto Clío*, <http://clio.rediris.es/exilio/PACHUCA.htm>; Marosi Ágnes: „A második haza. Spanyol köztársasági emigráció Mexikóban, 1939–1950.”, in: Anderle Ádám (szerk.): *Bicentenario, 1810–2010. Latin-Amerika: a függetlenség útjai*, Szeged, 2012, 161.

⁵³² Sánchez Andrés, Agustín – Pérez Herrero, Pedro: *id. mű*, 2015, 168.

⁵³³ Ferrer Benimeli, José A.: „Historia de la República Española en el exilio (1939–1947)”, in: *Tiempo de Historia*, no. 32, 1977. július, <http://www.sbhac.net/Republica/TextosIm/TDH/Exilio/Exilio.htm>.

⁵³⁴ Mateas, Abdón: *id. mű*, 2002, 116–117.

összetételét. A Mexikóba bevándoroltak igen nagy százaléka mérnök, tanár, művész, tudós, építész, ügyvéd, orvos volt, sokkal inkább városi, mintsem vidéki régiókból érkeztek. 1943-ra már a spanyol emigránsok 30 százaléka kérte és megkapta a mexikói állampolgárságot. Mexikó mind kulturális, mind gazdasági fejlődésére nagy hatással volt e spanyol csoport letelepedése.⁵³⁵

Már Juan Negrín kormányának 1937-es megalakulása után felvetődött a Mexikóba történő emigráció kérdése, amit olyan események is alátámasztottak, mint például közel ötszáz kisiskolás kitelepítése a moréliei *Escuela España-México* intézményébe, vagy a *La Casa de España* kulturális központ 1938-as megalapítása. A polgárháború alatt több ezer spanyol gyermeket evakuáltak külföldre, legtöbbjüket Franciaországba, Belgiumba és Angliába. Mexikóba összesen mintegy 20 ezer gyermeket juttattak ki, a mexikói elnök szülőföldjén, Michoacán államban található Moréliába külön csoportként, szüleik nélkül, 463-an érkeztek. Őket hívják a „moréliei gyerekeknek”, akik a mexikói kormánypropaganda szerint spanyol árvák voltak, noha ez sok esetben nem volt igaz. A gyerekeket maga Cárdenas fogadta, Moréliában külön iskolában, elszigetelten nevelték őket. A háborús gyerekek támogatása Cárdenas elnökségének végével megszűnt, az újabb kormányok nem követték további sorsukat.⁵³⁶

A spanyol emigráció tevékenységének köszönhető különböző kutatóintézetek, laboratóriumok megalapítása. Számos spanyol tudós, orvos, kutató kezdett el dolgozni a legjelentősebb mexikói oktatási központokban, kórházakban, nevükhöz fűződik több szervezet és vállalat megalapítása, illetve olyan intézmények felállítása, mint például az *Instituto Hispano-Mexicano* vagy az *Academia Hispano-Mexicana*.⁵³⁷ A korabeli spanyol művészeti elit sok képviselője Mexikóban talált második otthonra. A második világháború alatt további hullámban érkeztek menekültek, szintén számos művész, közöttük Gerardo Lizárraga, Luis Buñuel, Remedios Varo, vagy Francisco Rivero Gil.⁵³⁸ E művészek közül sokan véglegesen Mexikóban telepedtek le, mások az ötvenes években visszatértek Európába, esetleg más amerikai országban próbálták szerencsét. A Mexikóban maradtak kulturális szervezeteket hoztak létre, kávéházakat nyitottak. Gyermekük számára iskolákat alapítottak, hogy megőrizzék számukra a spanyol identitást. A korábbi spanyol – többségükben konzervatív eszméket valló – bevándorlókkal való kapcsolatok felvétele is kihívás volt számukra, hiszen ideológiájukat tekintve két ellentétes táborhoz tartoztak. Azonban a legtöbb esetben a már létező szervezetek (baszk, katalán, galíciai) befogadták az újonnan érkezőket. Galériákat, művészeti műhelyeket, könyvesboltokat nyitottak az emigráció tagjai, pezsgővé téve a kulturális

⁵³⁵ Sánchez Andrés, Agustín – Pérez Herrero, Pedro: *id. mű*, 2015, 170.

⁵³⁶ Zalai Anita: „Háborús gyerekek”, in: *Belvedere Meridionale*, 28. évf. 3. sz., 2016, 21.

⁵³⁷ Romero Samper, Milagrosa: *La oposición durante el franquismo 3. El exilio republicano*, Ediciones Encuentro, Madrid, 2005, 85–86.

⁵³⁸ Ekkor érkezett férjével Mexikóba a magyar származású fotóművész, Kati Horna is. A témában lásd: Jancsó, Katalin: „Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció. Új honra talált művészek a mexikói kulturális életben”, in: *Mediterrán Világ*, 39-40, 2017, 121–132.

életet.⁵³⁹ Ugyan Mexikó volt a legnagyobb befogadó ország, más térségekbe is érkeztek köztársasági menekültek. Néhol, bár kislétszámú volt csak a kiérkezők csoportja, összetételük miatt (művészek, értelmiségiek voltak legtöbb esetben) hatással voltak a befogadó országok kulturális életére. Példaként a Dominikai Köztársaságot vagy Puerto Ricót említhetjük.⁵⁴⁰

A mexikói példához hasonlóan a Dominikai Köztársaságban is vidékre, mezőgazdasági munkákra várták a menekülteket. A több mint háromezer kiérkező többsége értelmiségi volt, következésképpen nehéz volt beilleszkedniük a befogadó környezetbe, ezt a SERE és a JARE igyekezett támogatni anyagiakkal az első években. A menekültek hálások voltak a dominikai diktátor, Rafael Leónidas Trujillo⁵⁴¹ kormányának befogadásukért, azonban mind több elégedetlen hang jelent meg gazdasági helyzetük és nehézségeik miatt. A kormány a menekültek politikai megmozdulásoktól való távolságtartását kérte, azonban a spanyol kivándorlók több olyan eseményben is részt vállaltak, amelyek a polgárháborúra emlékeztek, illetve a köztársasági ügy mellett álltak ki, sőt, növekvő számú szervezeteiken keresztül aktív szolidaritási és politikai tevékenységet is folytattak. Egy 1945-ben szervezett cukoripari sztrájkban történt részvételükre válaszul a dominikai kormány rendeletben utasította ki az országból őket; ekkortól a kommunista veszélytől tartva számos spanyol köztársasági menekültet, kommunistát vagy nem kommunistát, közöttük több egyetemi tanárt bocsátottak el állásukból.⁵⁴² Venezuela, Mexikó és Puerto Rico részéről azonnal megindult az spanyol értelmiségiek befogadásának megszervezése, melyben Puerto Rico járt élen, az ország menekültügyi szervezetei és a Puerto Ricó-i Egyetem reformokat támogató rektora, illetve egyetemi oktatók és korábban érkezett menekültek segítségével. Ez utóbbi csoport 1939-ben kivándorolt orvosokból és kutatókból állt. Az egyetem későbbi reformfolyamataiban komoly szerepe volt a szomszédos szigetről „átköltöző” spanyol értelmiségi rétegnek.⁵⁴³

A köztársasági emigráció mellett a spanyol kivándorlás kapcsán általában elmondható, hogy 1919 után újra erőre kapott, a legnagyobb befogadó ország Argentína volt. Kubát is mindenképpen meg kell említeni, ugyanis 1921-ben ebben az országban történelmi csúcs született a spanyol bevándorlók számát illetően. A század elejének nagy hullámát azonban már nem érte el a világháború utáni periódus, 1925-től kezdődően pedig már egyértelmű hanyatlás látszódott, nagyrészt a világgazdasági válság, illetve Argentína, Kuba, Brazília bevándorlást korlátozó politikái követke-

⁵³⁹ Cabañas Bravo, Miguel: „Los artistas españoles del éxodo y del llanto bajo el techo azteca”, in: *ARBOR Ciencia, pensamiento y cultura*, vol. CLXXXV 735, 2009, 62–64.

⁵⁴⁰ Cabañas Bravo, Miguel: „El exilio en Puerto Rico de los artistas españoles de la diáspora republicana de 1939”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Ibero-Americana Pragensia, Migraciones en el Caribe hispano*, 2012, 110–114.

⁵⁴¹ Rafael Trujillo bevándorlási politikájáról és annak okairól részletesen a zsidó bevándorlásról szóló fejezetben írunk.

⁵⁴² Naranjo Orovio, Consuelo – Puig Samper, Miguel Ángel: „De isla en isla: los españoles exiliados en República Dominicana, Puerto Rico y Cuba”, in: *ARBOR Ciencia, Pensamiento y Cultura*, vol. 185, no. 735, 2009, 88–92.

⁵⁴³ Naranjo Orovio, Consuelo – Puig Samper, Miguel Ángel: *id. mű*, 2009, 95–102.

tében. A spanyol polgárháború és a második világháború alatt teljesen leállt a kivándorlás, kivételt csak a köztársasági emigráció jelentett. Az 1950-es években jelentett újra a spanyolok számára fontos célállomást Latin-Amerika, főként Uruguay, Argentína és Brazília, Kubába 1957 után megszűnt a kivándorlás.⁵⁴⁴ Franco Spanyolországa számára a latin-amerikai kivándorlás enyhülést jelentett a demográfiai nyomás és a munkanélküliség megoldatlan problémájára. 1948-tól elegendő volt egy latin-amerikai meghívólevél vagy egy munkaszerződés bemutatása ahhoz, hogy valaki útlevelet kapjon, mindezek mellett pedig Spanyolország több latin-amerikai országgal bilaterális szerződést is kötött. Ez volt a spanyol kivándorlás utolsó periódusa, az 1960-as évek második felétől lezárult e korszak (később, az 1980–90-es évektől már a visszavándorlás indult meg).⁵⁴⁵ Az említett utolsó időszakban megjelent új befogadó országgént Venezuela.

Venezuela más bevándorlók célállomásává is vált az általános emigrációs csúcspont követően. A század elején jelentkező tömeges kivándorlási hullám alig érintette az országot. Ezt követően azonban megváltozott a kép. A fellendülő olajipar magasabb fizetései vonzóvá váltak az ország mezőgazdaságban dolgozó munkásai számára, ennek viszont komoly negatív következményei lettek a venezuelai mezőgazdaságra nézve. 1938-ban megalakították a Bevándorlási és Betelepítési Intézetet, amelynek feladata külföldiek betelepítése volt az ország belső területeire. Az első években portugálok ezrei érkeztek, de a második világháború leállította a folyamatokat. Ezt követően spanyol bevándorlók alkották a legnépesebb csoportot, őket követték az olaszok. 1961-re az ország külföldi származású népességének több, mint 60 százalékát mediterrán bevándorlók alkották. A vidék benépesítésére irányuló kezdeményezések azonban kudarcba fulladtak, az emigránsok nagy része városokban, főként Caracasban telepedett le, illetve az olajipari fellendülés volt inkább vonzó az újonnan érkezők számára is.

Az emigránsok többsége a gyáriparban, építőiparban, kereskedelemben és pénzügyi területen dolgozott, a mezőgazdaságban munkát vállalók száma mindössze 5 százalékot tett ki. Az ötvenes évek második felére Venezuela vált a legnagyobb befogadó országgá a kontinensen, noha csak igen rövid időszak erejéig (1960-ig, amikortól gazdasági visszaesés jelei kezdtek jelentkezni), ebben az évtizedben az ország lakossága másfélszeresére nőtt.⁵⁴⁶ Pérez Jiménez diktatúrájának vége⁵⁴⁷ gazdasági válságot és az emigráció leállítását eredményezte. Változást csak az 1970-es évek második fele jelentett, amikor az olaj világpiaci árának növekedése és az azzal párhuzamos gazdasági növekedés új bevándorlási politikát és következképpen újabb bevándorlók érkezését hozta magával. Ekkor olaszok, kolumbiaiak, portugálok jelentették a legnépesebb külföldi csoportokat.⁵⁴⁸ Az 1946–57 közötti latin-amerikai bevándorlást a legnagyobb befogadó országokban az alábbi táblázat szemlélteti:

⁵⁴⁴ Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 124–125.

⁵⁴⁵ Sallé Alonso, Mª Ángeles (szerk.): *id. mű*, 2009, 29–33.

⁵⁴⁶ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 236–237; Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 110.

⁵⁴⁷ 1952 és 1958 között volt Venezuela elnöke.

⁵⁴⁸ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 96–97.

	Argentína, ezer fő	Brazília, ezer fő	Venezuela, ezer fő
1946–47	30,7	17	11,9
1948–49	237,4	23,5	58,8
1950–51	190,8	82,5	49,6
1952–53	64,1	153,1	67,4
1954–55	58,1	100,5	97,6
1956–57	27,6	65,6	84,7
Összesen	608,7	442,2	370,0

*Bevándorlás Argentínába, Brazíliába és Venezuelába 1946–1957 között, ezer főben*⁵⁴⁹

Ahogy az adatokból is kitűnik, a második világháborút követően Argentína volt a legnagyobb befogadó ország, vonzereje nagyban volt köszönhető a Domingo Perón elnöksége (1945–1951, majd 1951–1955) alatt elkezdődött erős iparosításnak és a kezdeti kedvező gazdasági helyzetnek. Az ötvenes évekre azonban a peroni gazdaságpolitika hibásnak bizonyult és az ország komoly válságba került. Ez hamar megmutatkozott a bevándorlók számában is, amely radikálisan csökkent, ekkortól Brazília és Venezuela kedvezőbb célpontnak számítottak.⁵⁵⁰

A világháborúkat követően ismét az olasz, spanyol és portugál bevándorlók alkották a legnépesebb emigráns csoportokat, melyeket főként ipari munkások, mezőgazdasági munkások, alkalmazottak, magasan képzett szakemberek, vezetők alkották.⁵⁵¹ Rajtuk kívül érkeztek Közép-Kelet Európából is bevándorlók, közöttük magyarok, horvátok, lengyelek. Az 1956-os magyar forradalom következményeként közel négyezer menekült érkezett Latin-Amerika országaiba.⁵⁵² 1958-ig az olaszok, ekkortól a spanyolok száma volt a legmagasabb. A háborúkat követő periódus a kontinensen erős gazdasági terjeszkedést és fejlődést hozott magával. A városokba nagyszámú mezőgazdasági munkás vándorolt be a vidéki területekről. A fejlődés azonban viszonylag hamar megtorpant, az 1960-as évek a bevándorlás csökkenését hozták magukkal, már 1960 környékén többen hagyták el Latin-Amerikát, mint amennyien érkeztek. Ráadásul a háborúból felépülő Nyugat-Európa (Észak-Olaszország, Franciaország, Németország) ipari központjai tárt karokkal várták a munkáskezeket.⁵⁵³ Becslések szerint az 1945–60 közötti periódusban körülbelül 2 millió európai vándorolt ki Latin-Amerikába, azonban igen magas volt a visszavándorlás aránya. Maga a kontinensre történő európai kivándorlás csak komplementer jellegű volt az Európán belüli migrációhoz képest.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 237.

⁵⁵⁰ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 94.

⁵⁵¹ Yáñez Gallardo, César: *id. mű*, 1994, 136–137.

⁵⁵² Anderle, Ádám: *id. mű*, 2008/3, 178; A témában szervezett konferencia előadásából született kötet: Anderle, Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ*, 1956, SZTE, Szeged, 2007.

⁵⁵³ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 238–239.

⁵⁵⁴ Leander, Birgitta: *id. mű*, 1989, 109–110.

A 20. század második felére a legnagyobb európai eredetű lakossággal rendelkező országok Argentína (magasan a legtöbb bevándorló leszármazottja itt él), Uruguay, Kuba, Brazília (déli része) voltak, de kisebb arányú jelenlét Chilében, Venezuelában, Costa Ricában, és néhány karibi országban is volt. A hatvanas években Latin-Amerikában már egyes területeken a túlnépesedés problémájával kellett szembenézni, mellyel együtt járt a tömeges munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság is. Időközben a különböző latin-amerikai országok arra is ráébredtek, hogy könnyebb saját fiatal nemzedékeiket tanítani és az oktatást fejleszteni, mint bevándorlókat befogadni. Bár a század második felében már tanult rétegek érkeztek, a beilleszkedés és adaptáció minden esetben hosszú folyamatnak bizonyult. E felismerésekkel párhuzamosan az előítéletek sok helyen megmaradtak, az európai felsőbbrendűség gondolata nehezen tűnt, illetve tűnik el. Sőt, a faji előítéletek a bevándorlás szabályozásában is megjelentek: általában nem támogatták az afrikai, illetve ázsiai emigránsok érkezését. Mindemellett az is igaz, hogy Latin-Amerikának az utóbbi évtizedek hatalmas arányú népességnövekedése mellett nincs szüksége bevándorlásra, sőt, sokkal inkább kibocsátó kontinenssé vált, illetve megnövekedett a kontinensen belüli migráció aránya. E témáról röviden az utolsó fejezetben szólunk.⁵⁵⁵

Ma Latin-Amerika legtöbb országában az elmúlt évszázadok európai bevándorlásának köszönhetően erősen érződik az európai hatás, legyen az jelentős indián, mesztic népességgel rendelkező, vagy éppen fehér-európai többségű társadalom. A 19. század második felétől a 20. század hatvanas éveig érkező bevándorló csoportok között találunk olyanokat, amelyek, mindamellett, hogy a latin-amerikai országok fontos integráló elemét képezik és beolvadtak a régió társadalmaiba, megőriztek egy-egy jellegzetességet kultúrájukból, fenntartanak hagyományőrző egyesületeket, szerveznek kulturális programokat, megünneplik régi ünnepeiket, illetve őrzik gasztronómiai szokásaikat, zenei hagyományait. A már e fejezetben korábban említett kisebb bevándorlócsoporthatásán kívül számos baszk és galíciai kulturális központ, illetve szervezet létezik szinte az összes latin-amerikai országban, e csoportok alkotják a legerősebb spanyolországi diaszpórákat a térségben. A kulturális központok természetesen nem feltétlenül csak a kinti diaszpórákat szolgálják: a baszk és galíciai nyelv és kultúra népszerűsítése is a céljaik közé tartozik. Hagyományőrző központjaik és iskoláik vannak a német diaszpóráknak is azokban az országokban, ahol nagyobb arányú német bevándorlás történt korábban. A legnagyobb számú olasz egyesület, szövetség és kulturális központ Argentínában található, de az olasz gasztronómiai, nyelvi, zenei elemek Brazíliában is éreztetik hatásukat. A legtöbb országban az utóbbi években a különböző diaszpórákra és az általuk képviselt kultúrára emlékezve ünnepnapokat, fesztiválokat is szerveznek.

⁵⁵⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 98–99.

KÍNAIAK

*Szegény kuliknak nincs reményük
sem jutalmazásra, sem pihenésre.
Gyötrelmes munkájuk pora
folyamatosan száll a magasba [...]
Az a tény, hogy a kínaiak közül
szinte minden héten követ el valaki
öngyilkosságot, hűen mutatja helyzetüket.⁵⁵⁶*

Ázsia és Közép-Amerika között már a 16. század második felétől léteztek kereskedelmi kapcsolatok (Acapulco és ázsiai kikötők, mint például Manila között), ekkor már csekély számú kínai, indiai, fülöp-szigeteki bevándorló le is telepedett Mexikóban. 1565 és 1571 között a spanyolok elfoglalták a Fülöp-szigeteket. A szigetek Új-Spanyolország fennhatósága alá kerültek, ami megkönnyítette az ázsiai áruk kereskedelmét, azonban nem csak az árukereskedelem volt intenzív, de nagy számú fülöp-szigeteki is érkezett ekkortól Új-Spanyolországba. A selyem, porcelán, egyéb luxuscikkek, illetve az ezüstkereskedelem is vonzotta az Amerikába települőket, az évente Acapulcóba érkező nagy manilai gályák dúsan megrakodva érkeztek a város kikötőjébe, ahol azután a kikötői piac az ázsiai termékek nagy gyarmati ellátóközpontjaként működött. Az ázsiai jelenlét kulturális hatása érzékelhető volt Új-Spanyolországban: a kakasviadalkok, a tűzijátékok, a színes papírdíszek és egyes textilhímzések elterjedésének kezdete ezekre az időkre nyúlik vissza, de a gasztronómiára is hatással voltak e korai kapcsolatok (fokhagyma, fahéj és egyes zöldségek, illetve gyümölcsök, például a kókuszpálma használata).⁵⁵⁷

A folyamatos kivándorlást egyes események intenzívebbé tették, ezek egyike a Manilában történt, 17. századi kínai lázadások leverése és az azt követő mészárlások voltak.⁵⁵⁸ Az életben maradtak közül sokan Amerikába menekültek. Mindezen kívül meg kell említeni, hogy a 17. század során „chinos”-nak nevezett rabszolgákat is behurcoltak Mexikóba. A „chinos” megnevezés ebben az esetben nem kizárólag kínaiakat, hanem általában ázsiaiakat jelölt. A 16. század végén már létezett egy kínai negyed Mexikóvárosban. A spanyol korona a 16. századtól engedélyezte az ázsiai kézművesek, kisiparosok érkezését az amerikai gyarmatokra: ácsok, szabók, borbélyok, kőművesek, ötvösök dolgoztak Mexikóban, de volt közöttük,

⁵⁵⁶ Peck, George: „From the Chinha Islands. Interesting and Important Letter”, in: *The New York Times*, 1854. január 7., a fordítás forrása: Jancsó, Katalin: „Egy magyar katona Peruban”, in: *Világtörténet*, 8 (40), 2018/1, 79–94.

⁵⁵⁷ Soto, Ma. Cristina: „La migración filipina en México”, in: Mishima M. (szerk.): *Destino México: Un estudio de las migraciones asiáticas a México, Siglos XIX y XX*, México, D. F., El Colegio de Mexico, 1997, 368–371.

⁵⁵⁸ A Fülöp-szigeteken igen nagyszámú, mintegy 20–30 ezres kínai kolónia élt a 16–17. században. Több alkalommal (1603-ban, 1639-ben, 1662-ben) felkelést szerveztek a spanyol uralom ellen, melyeket a spanyolok a helyi lakosok segítségével levertek, a megtorlások során pedig rengeteg kínait mészároltak le.

aki ezüstbányákban, textilműhelyekben vállalt munkát vagy tengerészként kereste kenyerét. Többségük azonban szolga vagy rabszolga volt.⁵⁵⁹ Összesen 10 és 20 ezer közöttire tehető a gyarmati korban Új-Spanyolországba⁵⁶⁰ érkezett ázsiaiak száma. Ez azt is jelenti, hogy a gyarmati időszakban érkező nem túl nagy arányú európai lakosság mellett az ázsiaiak – Új-Spanyolországban legalábbis – jelentős csoportját adták a gyarmati társadalomnak.⁵⁶¹ A Manila-Acapulco közötti kereskedelmi útvonalat egészen 1815-ig működtették.⁵⁶²

Islas de los Ladrones Chamorro lakosai fogadják a manilai gályát⁵⁶³

A nagy arányú ázsiai bevándorlás kezdetei a 19. század közepéhez köthetők. A trópusi klímájú ültetvények nem voltak vonzóak az európai munkások számára, illetve drága munkaerőnek számítottak volna. A rabszolgaság eltörlésével, illetve az ültetvényes gazdaság fejlődésével párhuzamosan azonban egyre nagyobb munkaerőigény jelentkezett egyes régiókban. Az 1840-es évek közepén ráadásul a britek embargót vezettek be a rabszolgakereskedelemre és igyekeztek nyomást gyakorolni a még rabszolgatartó országokra, hogy töröljék el e rendszert. A cukor iránti kereslet egyre nőtt, Kuba pedig komoly munkaerőhiánnyal küszködött. Először Yucatán-félszigeti indiánok betelepítésével próbálkozott enyhíteni a hiányt, Peruba polinézeket és hawaiiakat szállítottak. De a legelterjedtebbé a kínai kulik betelepítése vált Kubában, Mexikóban és Peruban egyaránt. A 430 millió lakosú Kína a 19. század közepén számos problémával küszködött. Infláció, az ópiumkereskedelem negatív hatásai, túlnépesedés, természeti csapások, lázadások, vidéki szegénység sújtotta a birodalmat. A vidéki szegények számára menekülést jelentett a

⁵⁵⁹ Chou, Diego L.: „Los chinos en Hispanoamérica”, in: *Cuadernos de Ciencias Sociales* 124, FLACSO, Costa Rica, 2002, 11–12.

⁵⁶⁰ Maga a Fülöp-szigetek is Új-Spanyolország része volt –önálló kapitányságként– 1821-ig, de itt az érthetőség kedvéért külön kezeljük őket.

⁵⁶¹ Carrillo Martín, Rubén: „Los «chinos» de Nueva España: migración asiática en el México colonial”, in: *Millars: Espai i historia*, vol. 39, no. 2, 2015, 21–23.

⁵⁶² Tigner, James L.: „Japanese immigration into Latin America”, in: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, vol. 23, no. 4, 1981, 457.

⁵⁶³ Ismeretlen szerző: *Boxer Codex*, 1590 táján, forrás: Indiana University Digital Library, <https://libraries.indiana.edu/digital-collections>. A kódex egy 97 színes kéziratot tartalmazó spanyol kézirat a Fülöp-szigetek és a térség lakosságáról, növény- és állatvilágáról, világképéről.

partvidéki városokba való vándorlás, amely egyben lehetővé tette a kínai munkások kereskedelmét is, ezt elsőként Anglia indította el. 1840 és 1875 között körülbelül egy millió kínai kilit utaztattak külföldre, sokszor erőszakkal, zsarolással, félrevezetéssel. Spanyol-Amerikában a legtöbben Kubába és Peruba érkeztek.⁵⁶⁴

A kiinduló munkásokkal már az útjuk megkezdése előtt aláírták szerződéseiket, ezek feltételei általában hasonlóak voltak úti céltól függetlenül. A munkások szerződéseiket megkapták ugyan kínai nyelven, a legtöbb esetben azonban nem is tudták, merre tartanak és hol fognak dolgozni. Először angolok, majd később Macaóban élő portugálok tartották kezükben a szállítványok szervezését és lebonyolítását (az embertelen körülmények nemzetközi visszhangja miatt az angol kormány megtiltotta, hogy angolok vegyenek részt a kulik kereskedelmében). A szerződések általában 8 évre szóltak, a kevés fizetés mellett pedig ruhát, élelmet és elszállásolást kellett biztosítani. Újévkor 3 szabadnap, illetve hetente egy vasárnapi szabadnap illette meg a munkásokat, ezt azonban általában nem tartották be. A munkáltatónak kellett biztosítania az orvosi ellátást szükség esetén, azonban a hiányzó napokat a munkásnak a szerződés lejártát követően le kellett dolgoznia. Az elinduláskor némi előleget kaptak, e tartozást havonta a fizetségükből vonták le. Ezen adósjobbjágy-szerű szolgástor Peruban az indián lakosság körében is ismert volt „enganche” néven.⁵⁶⁵ A rendszerből szinte lehetetlen volt kilépni, noha kezdetben a kikerülő kínaiak abban reménykedtek, hogy a nyolc évnyi munka után visszatérhetnek majd szülőhazájukba.⁵⁶⁶ Az alábbi táblázat a Karib-térségbe induló 19. századi kínai bevándorlás adatait mutatja:

Gyarmat	Elindulók száma	Megérkezők száma
Jamaica	1 196	1 152
Guayana	14 127	13 539
Trinidad	2 982	2 837
Suriname		2 640
Guadalupe, Martinique, stb.		1 000 (becsült adat)
Kuba	141 291	124 793

19. századi kínai bevándorlás a Karib-térségbe⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Hincapié, Luz M.: „Rutas del Pacífico: inmigrantes asiáticos a América Latina”, in: *Memorias del XIII Congreso Internacional de la Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África*, Kolumbia, Bogota, 2011. március 23–25., http://ceaa.colmex.mx/aladaa/-memoria_xiii_congreso_internacional/images/hincapie.pdf.

⁵⁶⁵ Hu-DeHart, Evelyn: „Opio y control social: culíes en las haciendas de Perú y Cuba”, in: *ISTOR, Revista de Historia Internacional*, no. 27, año VII, 2006, 30–31.

⁵⁶⁶ A kubai és perui kínai közösség történetéről külön tanulmányban lásd: Jancsó, Katalin: „Nemzeti hősök vagy a haza árulói? Kínaiak Kubában és Peruban”, in: Csikós, Zsuzsanna (szerk.): *A mi Santéránk. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*, Szeged, 2016, 93–106.

⁵⁶⁷ Hu-DeHart, Evelyn: „Inmigrantes a una frontera en desarrollo”, in: Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América*, BID, Washington, 2004, 17.

1847-ben indult útjára az első, háromszáz kínai kulit szállító, Oquendo nevű hajó a Karib-térségbe. 1853 és 1873 között Sánchez Albornoz adatai szerint több, mint 132 ezer kínai hagyta el Shanghai és Kanton kikötőjét, hogy Kubába induljon. Az út során több mint 10 százalékos volt a halálozási arány. Kubában az utolsó rabszolgaszállítmányok beérkezését követően (az 1860-as évek második fele) a kínai kulik importja a magasba szökött. Az utolsó kínai munkásokat szállító hajó 1874-ben érkezett a szigetre, 1877-re a lakosság 3 százalékát kínaiak alkották, azonban főként a munkakörülmények következtében kialakuló magas halálozási ráták miatt ez az arány a század végére jelentősen csökkent. Nők szinte alig érkeztek, Evelyn Hu-DeHart adatai szerint az összes Kubába érkező kínai közül 62 nő volt. A kiutaztatott szegény kínai munkások számára csak Amerikába érkezésük után vált világossá, hogy valójában szolgáskorba kerültek. A legtöbb esetben cukornád-ültetvényekre, kávé betakarításra, vasútépítkezésekre vezényelték őket. A kiérkezők a lehető leghamarabb megpróbálták szabadulni a béklyó alól, sok esetben a szökés mutatkozott az egyetlen lehetőségnek, hogy aztán utcai árusként, vagy kifőzdék alkalmazottjaiként dolgozzanak a nagyobb városokban. A másik lehetőség a szerződéses munkaidő lejártának kivárása volt, ami hosszú éveket jelentett.⁵⁶⁸

Nem szabad elfelejteni, hogy Kubában ekkor még nem törölték el a rabszolgaságot, azaz a kínai munkások a rabszolgákkal együtt dolgoztak, az ültetvényesek és munkafelügyelők pedig nem sok különbséget tettek a munkások között. Máshol is elmondható, hogy a szerződéses munka számos visszaélést szült, leginkább a rabszolgamunkához hasonlított, embertelen körülmények között, elszeparálva kényszerítették a kulikat munkára, akik sok esetben lázadással próbáltak tiltakozni. Szerződésük lejártát követően szabad élet várt rájuk és akár még a társadalmi ranglétrán is feljebb, a városi középrétegek közé kerülhettek. Nem mindenhol volt ez azonban így, Kubában például sokszor a szerződés lejártát követően a munkásokat egy újabb, hasonló szerződés várta.⁵⁶⁹ A 8 éves szerződésüket letöltő kulik számára ugyanis egy, a korábbinál rövidebb idejű, és valamivel több fizetéssel járó szerződést ajánlottak, így biztosítva további munkájukat az ültetvényeken. A szerződések újrakötése idővel Kubában kötelezővé vált. A többszöri szerződés megújításon átesett munkások közül kerültek ki azok, akik elkezdtek maguk is toborzókká válni. Ők lettek a kínai kolónia első vállalkozói, akik a munkaerő toborzásán és elosztásán kívül közvetítő és tolmács feladatokat is elláttak. A szerződésekben nem utaltak semmiféle testi fenytésre vagy más büntetésre, a különböző szabályozások azonban pontosan megszabták, hogy milyen következményei lehettek az engedetlenségnek vagy szökésnek. A szökött kulikat a szökött fekete rabszolgákhoz hasonlóan kínai cimarronoknak hívták. A láncra verés, megbilincselés vagy kaloda nem volt ismeretlen, e szabályozások szinte teljes mértékben átvették a korábbi rabszolgatartási szabályokat. Szerződéseik értelmében a kulik szigorúan helyhez voltak kötve, csak a földesuruk, vagy munkafelügyelőjük írásos enge-

⁵⁶⁸ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 164.

⁵⁶⁹ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 28.

délyével távozhattak el, ha ezt elmulasztották, letartóztathatták és börtönbe csukhatták őket.⁵⁷⁰

A kínaiakkal szembeni visszaélésekről, a napi túlélésért való küzdelemről, büntetésekről, öngyilkosságokról, ellenállási kísérletekről és szabotázsokról számos beszámoló és beadvány maradt fenn, melyeket többkötetes kiadványokban őriznek a pekingi Kínai Nemzeti Könyvtárban. 1874-ben egy kínai bizottság érkezett Kubába a kínai munkások helyzetének kivizsgálására. Két hónap alatt több mint ezer aláírást és hasonló számú beszámolót gyűjtöttek össze.⁵⁷¹ A kínai munkások többsége azt állította, törbe csalták, elrabolták és elhurcolták őket, igen kevés volt azok száma, akik önként jelentkeztek az útra. Az elmondások szerint volt olyan szállítmány, amely tagjainak fele meghalt az út során, mások csoportos öngyilkosságokról beszéltek. A mindennapos megaláztatások és kegyetlenkedések miatt a rabszolgáknál is rosszabb sorsúnak érezték magukat. Általános büntetésnek számított többek között a fülek, vagy ujjak levágása, bőrük megégetése vagy leforrása, kutyatámadások, botütések. Sok esetben valóban csak az öngyilkosság vagy a szökés tűnt egyetlen megoldásnak. Halálukkor, még az átkeresztelkedetteknek sem adták meg azt a lehetőséget, hogy saját sírba temethessék őket, közös gödröket ástak az elhunyt kulik számára, kutyaikként hantolták el őket.⁵⁷²

A kötelező szerződések hivatalosan a nyolcvanas évek végén jártak le Kubában, azonban már rövidebb idővel megindult egy valamivel szerényebb mértékű, immáron önkéntes bevándorlás, amely egészen a nagy gazdasági világválságig tartott. A kiváltó ok az Egyesült Államokban 1882-ben elfogadott, kínaiak kirekesztéséről szóló törvény volt, amelyet csak 1943-ban vontak vissza és amelynek következtében sok kínai az Egyesült Államok felől érkezett Latin-Amerikába. A 19. század végén, illetve a 20. század folyamán azonban már igen kevesen dolgoztak ültetvényeken, a kínaiak többsége kereskedőként, bolttulajdonosként, gyógyszertárak, egészségügyi központok dolgozójaként kereste boldogulását.⁵⁷³ A Kaliforniából érkezett kínaiakhoz fűződik a kínai kifőzdék és más üzletek elterjedése, sokan közülük egyesült államokbeli, vagy hong kongi kínai cégekkel álltak kapcsolatban, melyek egyben tőkével is szolgáltak a vállalkozásokhoz; kínai tőkésék többek között cukorfeldolgozókat is felvásároltak.⁵⁷⁴

A kubai függetlenségi mozgalom érdekes fordulatot hozott a kínaiak társadalomban betöltött igen lebecsült szerepét illetően. A függetlenség oldalára állva katonaként harcoltak a háborúban, többen tiszti rangot is elértek. A tízéves háborúban (1868–78) igen jelentős erőt képviseltek, arányuk akár a 30 százalékot is elérhette a felkelő csapatokban, számuk több ezerre tehető. A függetlenségi

⁵⁷⁰ Hu-DeHart, Evelyn: *id. mű*, 2006, 31–33.

⁵⁷¹ *The Cuba Commission Report: A Hidden History of the Chinese in Cuba, az eredeti angol nyelvű, 1876-os szöveg kiadása*: Baltimore, John Hopkins University Press, 1993.

⁵⁷² *The Cuba Commission Report*, 1876; Yun, Lisa: *The Coolie speaks: Chinese indentured laborers and African slaves in Cuba*, Temple University Press, Philadelphia, 2008, 80–90.

⁵⁷³ Hu-DeHart, Evelyn: *id. mű*, 2004, 17–18.

⁵⁷⁴ García Triana, Mauro – Eng Herrera, Pedro: *The Chinese in Cuba, 1847–Now*, Lexington Books, Lanham, 2009, 56–57.

harcok utolsó éveiben számuk lecsökkent, de ekkorra magában a kínai kolóniában is komoly visszaesés volt tapasztalható a korábbi évtizedek történései miatt. A harcok több főszereplője is elismerően nyilatkozott a kínaiak részvételéről. Ekkor született meg a kínai-kubai hazafi képe és hangzott el a híres szállóige: „Nem volt egyetlen kubai kínai dezertőr, sem kubai kínai áruló”.⁵⁷⁵ Sőt, egy afrokínai szerző 1927-ben a kínai bevándorlást feldolgozó művében a következőképpen fogalmazott: „A demokrácia, az egyenlőség, a kubaiak összefogása a harcmezőn kezdődött, ahol a fekete rabszolga bajtársa lett rabszolgatartójának, a kínai kuli pedig főnökének. [...] Kuba az egyetlen ország, ahol nem létezik gyűlölet, csak testvéri szeretet, melyben a kínaiak is részesülnek”.⁵⁷⁶

Kínai napszámos szerződése Havannában, 1858⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Young, Elliott: *Alien nation: Chinese migration in the Americas from the coolie era through World War II*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2014, 204.

⁵⁷⁶ Young, Elliott: *id. mű*, 2014, 205. Az idézet szerzője Antonio Chuffat.

⁵⁷⁷ Kínai napszámos szerződése, közkinccs, szerző: Ya Mu, Cristiano Remigio, 1858. július 20., forrás: Llibreria Antiquària Delstres, http://www.delstres.es/catalogo/-2010_categ_84.htm.

E kijelentések ellenére a kormányzat eltökélt célja az volt, hogy megakadályozza a további kínai bevándorlást a szigetországba. 1902-ben született meg a bevándorlást tiltó rendelet, majd 1906-ban az új bevándorlási törvény kimondta, hogy Kubába kifejezetten kanári-szigeteki vagy észak-európai, és nem fekete vagy ázsiai bevándorlókat várnak.⁵⁷⁸ 1902-ben, a Kubai Köztársaság megalakulásával diplomáciai kapcsolatokat vett fel a két ország, amelyek a Kínai Köztársaság 1911-es megalakulásával sem bomlottak fel. Latin-Amerika legnagyobb kínai közösségeként, a havannai kínai negyed virágkorát az 1930-as évektől kezdve a kubai forradalomig élte. Zöldséges üzletek, szerencsejáték- és ópiumbarlangok, mozik, színházak, éttermek, üzletközpontok, szórakozóhelyek működtek itt, számos lehetőséget nyújtva Havanna nem kínai lakosai számára is.⁵⁷⁹ Kínai társaságok és újságok, illetve rádió is alakult, a *Barrio Chino* önálló és önellátó városrészévé vált Havannának, melyben mindenféle szolgáltatások elérhetőek voltak. A kínai orvosok, rendelők és gyógyszerészek rendkívül népszerűek voltak. A második világháború alatt, a kínai hagyományos orvoslással foglalkozók elkezdtek a kubai gyógynövények vizsgálatát is, ugyanis nehézkessé vált a kínai alapanyagok behozatala. Egy zárt kolónia esetében ez egyben nyitást jelentett a kubai társadalom és szokások megismerése felé.⁵⁸⁰ A 20. században számos kínai leszármazott festő, költő, regényíró vált ismertté, leghíresebb közülük talán az afrokínai Wifredo Lam, aki nemzetközileg is az egyik legnépszerűbb kubai kortárs festő.⁵⁸¹

A kolónia élete és a két ország közötti kapcsolatok a kubai forradalmat követően a hatvanas évek elején még intenzívek voltak, azonban Kína és a Szovjetunió eltávolodása, illetve a szorossá váló kubai–szovjet kapcsolatok következtében hanyatlásnak indultak.⁵⁸² Az üzletek, éttermek, gyógyszerészek nagy része bezárt, a legtöbb újság és rádió megszűnt. A kubai kínai kolónia számában erőteljes csökkenés kezdődött. A kínai-kubai kapcsolatokban javulás csak az 1980-as évektől indult el. A Szovjetunió felbomlását és a kubai gazdasági reformtörekvések megindulását követően a kubai kínaiak életében is változások kezdődtek meg. 1992-től felélesztették a kínai-kubai baráti társaságot, a két ország közötti diplomáciai és gazdasági kapcsolatokban egyértelmű fejlődést lehetett tapasztalni. Kormányzati politikák részévé vált a kínai negyed újjáélesztése, egyben Konfucius Intézetet adtak át Havannában.⁵⁸³ 1994-ben, több, mint 25 évnyi szünetelés után, újra megkezdte működését a még 1920-ban alapított *Sociedad China Chang Weng Chung Tong*, amely kereskedelmi tevékenységet folytat, éttermet és sportlétesítményt üzemeltet. Az erőfeszítések ellenére ma már alig érzékelhető kínai jelen-

⁵⁷⁸ Young, Elliott: *id. mű*, 2014, 205.

⁵⁷⁹ Drexler, András – Kéri, András: „A havannai Barrio Chino”, in: *Természettudományi Közlöny*, 146. évf., 9. füzet, 2015. szeptember, 411.

⁵⁸⁰ García Triana, Mauro – Eng Herrera, Pedro: *id. mű*, 2009, 70.

⁵⁸¹ Hu-Dehart, Evelyn: *id. mű*, 2004, 23–30. Wilfredo Lam (1902–1982).

⁵⁸² Lehoczki, Bernadett: *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere?*, Szeged-Buda-pest, 2009, 25–29.

⁵⁸³ López, Kathleen: *Chinese Cubans: A transnational history*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2009, 237–240.

lét és hatás. A három faj (fehér, afrikai, ázsiai) keveredése, a történelmi múlt, a kolónia előregedése mind hozzájárult a folyamatokhoz. Az újjáélesztett intézmények, üzletek, éttermek javarészt már nem kínai tulajdonosok kezében vannak, ma a havannai *Barrio Chino*-t kínaiak nélküli kínai negyedként emlegetik. Az 1990-es évektől pozitív változások indultak el diplomáciai, politikai és gazdasági téren is a két ország kapcsolataiban, 1995-ben maga Fidel Castro is Kínába látogatott. Noha az ország kínai kolóniájának hatása már alig érezhető, Kína gazdasági befolyása a térség többi államához hasonlóan Kubában is jelentősen nőtt, azaz a kínai jelenlét, immáron üzleti téren, erőteljesen érezhető, ami az utóbbi években egyre több kulturális és kutatási együttműködést is magával hozott.⁵⁸⁴

Peruban már a gyarmati korban volt kínai jelenlét. Új-Spanyolországból, az Acapulcoba érkező kínaiak Latin-Amerika más térségeibe, így a Perui Alkirályságba is eljutottak, ahol szövessel-varrással foglalkoztak, kitűntek kézműves mesterségekben való ügyességükkel, illetve gyors munkavégzésükkel. Ugyanakkor már ebben a korban alsóbbrendűként kezelték őket. A 18. század végén Peru egyik alkirálya felvetette, hogy a partvidéki völgyeket kínai munkásokkal lehetne benépesíteni, akiknek teljesítménye jobb lenne, mint a rabszolgáké. Indián munkaerőre kevésbé lehetett számítani a partmenti régiókban: a 3–4000 m magas hegyekben élő földművesek szervezete, akik a lakosság több, mint felét tették ki, a magashegyi viszonyokhoz szokott hozzá. A függetlenséget követően az ország csak lassan kezdte meg fejlődését. Perunak szüksége volt bevándorlókra haldokló mezőgazdaságának fellendítéséhez, de úgy tűnt, az európai bevándorlók elkerülik az országot: a földbirtokokon általános igen alacsony bérekkel az ideérkező európai földművesek nem tudtak idővel földbirtokossá válni, másrészt a bevándorló európaiak többsége inkább kereskedő vagy szakember volt.⁵⁸⁵

Az 1840-es évek guanó- és cukorexportjának növekedése jelentette a fejlődés igazi megindulását, ekkor már a szükséges tőke is megjelent az infrastrukturális fejlesztésekhez és a modernizációs lépésekhez. Az utolsó rabszolgaszállítmány 1818-ban érkezett Peruba, a rabszolgaságot 1854-ben törölték el (mintegy 50 ezer rabszolga dolgozott főként a partvidéki ültetvényeken), azonban a felszabadult feketék helyére újabb munkáskezre volt szükség. Szintén a munkaerőhiányt növelte a guanókitermelés és a gyapot- illetve cukornádtermesztés felfutása. A munkások bevándorlásának ösztönzésére 1849-ben elfogadták az úgynevezett kínai törvényt, Peru pedig megnyitotta határait az ázsiai bevándorlás előtt.⁵⁸⁶ A kínai bevándorlást Peruban két szakaszra lehet osztani, az első 1849–1874-ig, a második az 1903–1908 közötti periódusra tehető. 1849 és 1874 között 80–100 ezer kínai érkezett, főként az észak-perui partvidéki gyapot- és cukornádültetvényekre, vasúti építkezésekre és guanókitermelésre. Ezekre a területekre hosszabb volt a tengeri

⁵⁸⁴ Montoro Carmona, Antonio José: „Las relaciones comerciales de China con Cuba”, in: *Observatorio de la Economía de y la Sociedad China*, no. 15, 2011. június, <http://www.eumed.net/rev/china/15/ajmc.html>.

⁵⁸⁵ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2002, 55–57.

⁵⁸⁶ Lausent-Herrera, Isabelle: „Tusans (tusheng) and the Changing Chinese Community in Peru”, in: *Journal of Chinese Overseas* 5, 2009, 115–116.

út, a halálozási ráták 15 százalék körül mozogtak.⁵⁸⁷ A kormánypolitikák és a föld-birtokos érdekek között világos különbséget lehetett látni ebben az időszakban, egészen a 20. század harmadik évtizedéig. A liberálisok, a városi elit és az állam az észak-amerikai és európai bevándorlást sürgette, egyértelmű céljuk ezzel a kor pozitivista szellemének megfelelően a civilizálás, a betelepítés és a belső piac fejlesztése volt. Ezzel ellentétben az ültetvényesek szerint az ázsiaiak olcsó munkájára volt szükség a partvidéki területeken. A különböző bevándorlási törvények ellenére Peru nem lett vonzó az európai bevándorlók számára, Kínából és Japánból azonban valóban jelentős számban érkeztek munkások.⁵⁸⁸

A kubai példához hasonlóan Peruba is embertelen körülmények között utaztatták, illetve megérkezésük után dolgoztatták a kulikat. Callao kikötőjébe történő behajózás után karanténba zárták őket, majd egészségügyi vizsgálat után piacon állították ki szemlére őket, hogy aztán magas haszonnal adásvételt kössenek a kulikereskedőkkel. A kubai és más spanyol-amerikai példákhoz hasonlóan a kulikat ültetvényeken, vasútépítkezéseken dolgoztatták; az amazóniai kaucsuk, illetve a guanókitermelés jelentett különbséget a kínaiak foglalkoztatása kapcsán ebben az országban. A guanót, amely Peruban hatalmas mennyiségben állt rendelkezésre, már a felfedezések előtt is használta az őslakosság a föld tápanyag-utánpótlására. A spanyolok is átvették e szokást és a guanó kereskedelmét is megindították. A 19. század negyvenes éveiben újra megindult a nagyobb arányú kitermelés, aminek az angol mezőgazdaság fejlődése adott lökést. Ekkortól a Csendes-óceáni háborúig (1879–1883) Peru gazdasági és politikai életének meghatározó elemévé vált a guanó, az ország exportjának legnagyobb részét e cikk tette ki. Habár hamar kikötötték a szerződésekből, hogy kínai kulikat nem alkalmazhatnak a guanószigeteken, a kitermelésben dolgozó munkások nagyobb része mégis kínai volt. Egy kínai munkás átlagosan három évet bírt dolgozni a guanószigeteken az 1850–60-as években, a rabszolgasághoz hasonló körülmények között. Az igen magas páratartalom, a tűző napsütés, a csapadék és vegetáció hiánya, a heti hét nap munka embertelen körülményeket jelentett.⁵⁸⁹ A szinte elviselhetetlen klíma mellett napi kitermelési kvótákat szabtak meg a munkafelügyelők. Ha a kvóták nem teljesültek, a büntetés fizikai fenyegetés volt. A kemény bánásmóddal és munkakörülményekkel szembeni tiltakozásnak több formája is volt, elterjedtek voltak a már Kubában említett öngyilkosságok és szökések is, illetve több zendülést és felkelést is szerveztek. 1870-ben mintegy 1500 kínai lázadt fel a partmenti ültetvényeken. A lázadást azonban levertek, több mint 300 kínai halt meg. A kínaiellenes hangulat olyan erőteljes volt, hogy 1870-ben a kongresszusban

⁵⁸⁷ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 28.

⁵⁸⁸ Anderle, Ádám: „Indiánkérdés – nemzetté válás. Peru a Csendes-óceáni háború után”, in: *Tiszatáj*, no. 6, 1974, 53–60; Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, IEP Ediciones, Lima, 2004, 138–140.

⁵⁸⁹ Meagher, Arnold J.: *The Coolie trade: The traffic in Chinese laborers to Latin America*, Xlibris, Philadelphia, 2008, 224–226.

indítványozták a kínai bevándorlás betiltását és az összes kínai száműzését. Az indítványt azonban nem fogadták el.⁵⁹⁰

*Kínai kuli Peruban, 1881*⁵⁹¹

A guanószigeteken dolgozó kínai kulik kiszolgáltatottságának, a velük szemben alkalmazott visszaéléseknek és kegyetlenkedéseknek, illetve a guanókitermelést és kereskedelmét övező korrupciónak nemzetközi visszhangja is volt,⁵⁹² sőt, néhány dokumentumban találkozhatunk egy magyar névvel, Kossuth Károssal is, mint kivételesen kegyetlen kormányzóval. Meagher és Hollett brit diplomaták levelezése⁵⁹³ szerint 1854-ben kilenc angol tengerészkapitány feljegyzést fogalmazott meg a brit Kereskedelmi Államtanács őlordságainak. A dokumentumban azokról a kegyetlen embertelenségekről számoltak be, amelyeknek szemtanúi

⁵⁹⁰ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2002, 59–64.

⁵⁹¹ Rabszolgaként dolgoztatott kínai kuli Peruban, közkinccs, forrás: a chilei hadsereg újságjának képe 1881-ből, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Enslaved_Chinese_coolie_in_Peru_1881.jpg.

⁵⁹² Lásd például „The horrors of the guano trade 1-2”, *New Orleans Picayune*, 1854. április 22-ei és 23-ai számai, George Peck és név nélküli tudósítók további cikkei a *The New York Times*, illetve a *Nautical Magazine*, a *Daily News* vagy a *Morning Chronicle* hasábjain.

⁵⁹³ Hollett, Dave: *More precious than gold. The story of the Peruvian guano trade*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, 2008; Mathew, William M.: „A primitive export sector: guano production of mid-nineteenth century Peru”, in: *Journal of Latin-American studies*, vol. 9, no. 1, 1977. május, 35–57.

voltak. Kérték a brit hatóságok közbenjárását, mivel a kínaiak többségét brit hajókon utaztatták a szigetekre.⁵⁹⁴ Az ügy kivizsgálását követően a Chinchaszigetek egyikének főfelügyelőjét – történetesen Kossuth Károlyt – elbocsátották, és az ügyben eljárást indítottak.⁵⁹⁵

A kínai kulik bevándoroltatása 1874-ig tartott, ekkor a két ország között létrejövő barátsági, kereskedelmi és hajózási egyezmény már a szabad bevándorlást indította el. 1876-ra az ország lakosságának 1,9 százalékát alkották kínaiak. A Csendes-óceáni háború állította le ebben az időszakban a kínai munkások beáramlását.⁵⁹⁶ A chileiek ügyesen használták ki a kínaiak elégedetlenségét. A kulik számára a perui katona volt az egyik legádázabb ellenség, ugyanis legtöbbször katonák voltak azok, akik bármilyen előzetes egyeztetés nélkül a hírt vitték a kulik számára szerződéseik automatikus meghosszabbításáról. A kínaiak ellenségeinek ellenségei pedig szövetségeseiké váltak. A chilei katonai beavatkozás hírére a kulik megpróbálták elszökni a partvidéki ültetvényekről, melyeket előzőleg kifosztottak. 1200–1500 szökött kínai segítette a chilei csapatokat, főként az chileiek északi hadjáratában és Lima elfoglalásában 1880 őszén és 1881 telén. Lima elfoglalását megelőzően a chilei csapatokat vezető Patricio Lynch tábornok, aki korábban a brit gyarmati hadseregben az ópiumháborúban⁵⁹⁷ is részt vett, már ismert taktikát alkalmazott. A kulik elnyomóinak cukornádültetvényei ellen indított támadásokat és a hadsereg költségeihez való hozzájárulásra próbálta őket kényszeríteni. Miután az ültetvényesek ezt megtagadták, felgyújtotta házaikat, a földeken dolgozó kulikat pedig felszabadította. A kulik megmentőik mellé álltak és követték a chilei csapatokat a harcokban.⁵⁹⁸ Szerepük főként logisztikai volt (muníciót, élelmet szállítottak, ellátták a sebesülteket, gerillaakciókat szerveztek), a háborút követően pedig Chilében telepedtek le.⁵⁹⁹

Az 1860–1870-es évektől kezdve a kínaiak megjelentek az andoki és amazóniai térségben is. Amazóniában az első letelepülők szökött cimarronok voltak, akik hamar erős gazdasági befolyásra tettek szert e régióban, főként a hegyvidéki és esőerdei területek közötti kereskedelmi tevékenységüknek köszönhetően. A legjelentősebb kínai kolónia Iquitosban alakult ki, a városba az 1870-es években a fekete aranyak nevezett kaucsuk kitermelése miatt érkeztek. 1899-re már ők alkották a legnépesebb külföldi csoportot nemcsak Iquitosban, de egész Loreto tartományban. A kaucsukláz nemcsak belső, de külső migrációt is elindított. A partvidékről érkező kínaiakat hamarosan az országhatárokon túlról érkezők

⁵⁹⁴ Meagher, Arnold J.: *id. mű*, 2008, 227.

⁵⁹⁵ Sullivan to Clarendon, 1854. szeptember 11., Brit Külügyi Levéltár, 61/147. Kossuth Károly valószínűleg egy szélhámós volt, felvett névvel, aki 1852-ben érkezhetett Peruba. A témában lásd Jancsó, Katalin: *id. mű*, 2018.

⁵⁹⁶ Sánchez Alborno, Nicolás: *id. mű*, 1977, 186.

⁵⁹⁷ 1839–42 és 1856–60 között kereskedelmi érdekek érvényesítéséért folytatott harcok Kína és Anglia, majd a második háborúban Franciaország részvételével.

⁵⁹⁸ Segal Rosenmann, Marcelo: „Esclavitud y tráfico de culies chinos en Chile”, in: *Boletín de la Universidad de Chile*, no. 75, 1967. június, 56–57.

⁵⁹⁹ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2004, 38–40.

is követték, a legtöbben Ecuador, illetve Brazília felől érkeztek. Többségük igyekezett különböző árucikkeket, kakaót, kávé, kukoricát, rizst, cukrot, pálinkát beszerezni, majd az árut csónakokon, folyóról folyóra haladva a kaucsukkitermelőkhöz és aranymosókhoz juttatták el. Cserébe kaucsukot (később gyapotot és dohányt) és aranyat kaptak, melynek újraeladásából komoly hasznot húztak.⁶⁰⁰

A század utolsó harmadában a főként vidéki munkákra történő bevándorlás mellett városi emigrációval is találkozhatunk már: háztartási alkalmazottként, cselédként dolgoztatták a kínaiakat. Kedvezőbb körülmények között éltek: szerződéseik csak öt évig szóltak, illetve helyzetük sem volt annyira kötött, mint a vidéken dolgozó társaiké. Noha kisebb mértékű volt a városokba érkező kínaiak száma, e csoport jelentősége mégis nagy: a szerződések lejártát követően ők alkották a magját a később vidékről (ültetvények, guanókitermelő helyek) is érkező és egyre hangsúlyosabbá váló kínai városi kolóniának. 1884-ben Peru kínai lakosságának már 24 százaléka élt Limában, többségük itt is még a város környéki régiók mezőgazdasági munkásaként. Erre az időszakra tehető az első kínai negyed megszületése. A második bevándorlási szakasz már önkéntes és főként városi volt, ekkor már a kínaiak többsége valamilyen kereskedelemhez kötődő foglalkozást végzett. A körülmények is megváltoztak: ekkorra kínai konzul működött az országban, illetve a korábban kikergetettek szervezeteket alapítottak. Megszületett az első *Barrio Chino* Lima központi piacának területén, ahol a század elején a városrész hét százalékát kínaiak tették ki.⁶⁰¹ A limai városi népesség a kínai negyedet a város legpiszkosabbjának tartotta, a negyedet a nyomorúsággal, rossz életviszonyokkal, járványok forrásával társította. Ebben az időszakban pestis pusztított a városban, a betegség terjedéséért igen hamar a hegyvidékekről érkező indiánokat, legfőképpen pedig a kínaiakat tették felelőssé. A társadalom megbélyegezte a kínai lakosságot.⁶⁰² A 20. század elején jelentős kínai termékeket importáló cégek alvállalatai is megjelentek, illetve ebben az időszakban már elterjedtek voltak a kínaiak által működtetett nyilvánosházak, játékbarlangok és ópiumházak.⁶⁰³ 1909-ben erősen szabályozták a kínaiak bevándorlását, 1930-ban pedig be is tiltották, ennek ellenére a század első évtizedeiben is folyamatos volt a kínaiak érkezése.⁶⁰⁴

Az ópium már elindulásuktól kezdve kísérőtársa volt a kínai bevándorlóknak. A hosszú út során, illetve azt követően a kegyetlen bánásmódot, a betegségeket, az alultápláltságot, a szélsőséges időjárási viszonyokat az ópium mámorában próbálták feledni és elviselni a bevándorlók. Kubában és Peruban a földesurak nemhogy engedték, egyenesen ösztönözték az ópium használatát, sőt, felügyelték az ópi-

⁶⁰⁰ Lausent Herrera, Isabelle: „Los inmigrantes chinos en la Amazonía peruana”, in: *Boletín del Instituto Francés de Estudios Andinos*, XV, no. 3-4, 1986, 53–58.

⁶⁰¹ Pastor, Rodríguez: *Hijos del celeste imperio en el Perú (1850–1900). Migración, agricultura, mentalidad y explotación*, Instituto de Apoyo Agrario, Lima, 2001, 224–225.

⁶⁰² Casalino Sen, Carlota: „De cómo los chinos se transformaron y nos transformaron en peruanos”, in: *Investigaciones Sociales*, UNMSM, Año 9, no. 15, 2005, 123–124.

⁶⁰³ Casalino Sen, Carlota: *id. mű*, 2005, 114–122.

⁶⁰⁴ Lausent-Herrera, Isabelle: „The Chinatown in Peru and the changing Peruvian Chinese community(ies)”, in: *Journal of Chinese Overseas* 7, 2011, 70.

um importját és a kulik ellátását (az haciendák boltjaiban ópiumot árultak). A munkások számára a kimerítő nap végén az ópium jelentette a kikapcsolódást, de sokan más célokra is használták: igen nagyarányú volt az ópium túladagolással bekövetkező öngyilkosságok száma. Sokan még a húsadagjukat is ópiumra cserélték, illetve kevés fizetésük nagy részét erre költötték. A földesurak számára így részben visszatért a kifizetett bér, a fogyasztás és az ebből származó bevételek pedig folyamatosan nőttek. Olyannyira, hogy a perui kormány 1887-ben állami monopóliumot vezetett be az ópium importjára, bár ekkorra már a földbirtokosok a kínai munkaerőt a hegyvidék indián munkaerejére kezdték cserélni, akik kokát fogyasztottak (a kokafogyasztást is az ópiumhoz hasonlóan az hacendadók felügyelték és húztak hasznot belőle). Az ópium eladásában legtöbbször részt vettek a már említett toborzó és közvetítő szerepet vállaló kínaiak, illetve olyan korábbi kulik, akik az ültetvények közelében kisebb boltot, kereskedést nyitottak. A kínaiak városokba telepedésével párhuzamosan pedig megjelentek a városi ópiumházak.⁶⁰⁵

A kínaiak fokozatosan egyre nagyobb hatást gyakoroltak a perui városi kultúrára és sikeres társadalmi csoporttá váltak. Visszatérni hazájukba sokan már nem akartak: kiszakították őket társadalmukból és erőszakkal hurcolták be egy újba, amelynek tagjai bár alsóbbrendűnek tekintették és megvetették őket, mégis megengedték, hogy megőrizték kultúrájuk egyes elemeit, melyek lassan keveredni kezdtek a befogadó országgal. Különösen az 1890–1920 közötti időszakban komoly gazdasági és társadalmi fejlődésen esett át a kínai kolónia, 1924-ben megalapították a *Centro Social Chino* intézményét, amely az 1886-ban alapított első kínai szervezet megerősítéseként a már komolyabb tőkét felhalmozó, középosztályba lépett kínaiak társasága lett. Politikai szerveződések mellett (érdekességként megemlíthetjük, hogy a kor egyik legjelentősebb pártja, az APRA⁶⁰⁶ tagjai között nem egy kínai volt) sajtóorgánummal is rendelkeztek, 1920 táján az országban már több, mint harminc kínai szervezet működött. A perui társadalom részéről a 20. század első évtizedeiben egyre erőteljesebben érzékelhető volt a kínaiakkal szembeni ellenszenv, 1909-ben és 1919-ben komoly kínaiellenes lázongások voltak Limában. Ugyanakkor megjelent egy olyan értelmiségi csoport is, amelynek tagjai igyekeztek védeni és támogatni a perui kínaiakat, komoly ellenkampányt indítottak a kínai- és ázsiaiellenes megnyilvánulásokkal szemben.⁶⁰⁷

Az ázsiai bevándorlásellenes törvények és a társadalom részéről jelentkező ellenszenv ellenére a második világháborúig a kínai kolónia tovább fejlődött, modernizálódott és egységessé vált. Kínai, hong-kongi, kaliforniai befektetők által támogatott kínaiak által felügyelt, főleg mezőgazdasági termékekkel foglalkozó kereskedőcégek virágoztak ezekben az években. E kínai kolóniában egyre nagyobb elismerést érdemeltek ki a kínai meszticek és a tusanok,⁶⁰⁸ sőt, a perui társada-

⁶⁰⁵ Hu-DeHart, Evelyn: *id. mű*, 2004, 33–39.

⁶⁰⁶ Amerikai Népi Forradalmi Szövetség.

⁶⁰⁷ Casalino Sen, Carlota: *id. mű*, 2005, 121; Jancsó, Katalin: „La inmigración china en el Perú y la asianófila Dora Mayer”, in: *Americana*, Volume XI, Number 1, Spring 2015, <http://americanaejournal.hu/vol11no1/jancso>.

⁶⁰⁸ Kínai szülöktől már Peruban születettek megnevezése.

lomban is egyre előkelőbb helyet foglaltak el. A második világháború és a Kínai Népköztársaság megszületésével a kínai kolónia hanyatlani kezdett, kapcsolatai megszakadtak az anyaországgal. A túlélést a tusanok jelentették: e fiatal generáció, felismerve, hogy jövője Peruban van, mind politikailag, mind társadalmilag szerveződni igyekezett. A hagyományos kereskedőtevékenységeket felváltották más szakmák; legtöbbjük mérnök, orvos, jogász lett és az ötvenes évektől iparban, mezőgazdaságban, halászatban próbáltak befektetni. Az 1960-as években Peru és Tajvan politikai közeledésének köszönhetően komoly tajvani-tusán-perui gazdasági és kereskedelmi szálak alakultak ki. Juan Velasco Alvarado kormányra lépése⁶⁰⁹ és intézkedései érzékenyen érintették a mezőgazdaságban érdekelt kínai leszármazottakat, sokan ekkor el is hagyták az országot. Ezt követően azonban, bár kisebb arányban és illegális formában, tovább folytatódott a kínaiak bevándorlása az országba. A nyolcvanas évek új változásokat hoztak: a tusanok megjelentek az ország vezető politikai elitrétegében és a politikai életben. E változásokra komoly árnyékot vetett a Fényes Ösvény és a Túpac Amaru Forradalmi Mozgalom terror-szervezetek akcióinak megjelenése, melyek számtalan esetben kínaiak által ellenőrzött vállalkozások ellen irányultak, következésképpen a kínai és tusan kereskedelmi tevékenység aktivitása erőteljesen csökkent. 1981-ben megnyitotta kapuit a *Centro Cultural Peruano Chino* kulturális központ, amely egyben új korszakot is elindított: ekkortól napjainkig újra számottevő kínai bevándorlás tapasztalható az országban.⁶¹⁰

Talán egész Latin-Amerikában Peruban érezhető ma leginkább a kínai bevándorlók kulturális és gazdasági hatása, köszönhetően annak is, hogy ebben az országban lehetett az utóbbi százötven évben folyamatos kínai bevándorlás regisztrálni. Már az első bevándorlók nagyban hozzájárultak egyes szokások elterjedéséhez. Az ültetvényeken a kínai kuliknak maguknak kellett főzniük, emiatt egyre nagyobb igény mutatkozott a rizs termelésére, amely az 1850-es években el is indult. A rizsfogyasztás a mai napig Peruban a legjelentősebb a térségben, de nem szabad említés nélkül hagyni azt sem, hogy a kínai jelenlét Peru gasztronómiájára akkora hatással volt, hogy a kínai-perui keveredésből új konyha született. A perui otthonok elengedhetetlen kellékei a szójaszósz, a gyömbér, vagy a kínai térszafélések, a chifának nevezett kínai-perui éttermek pedig ma is szerves részei a városi kultúrának.⁶¹¹

Az utóbbi évek statisztikai nehezen tudják kimutatni az országba érkező és a már ott élő kínaiak számát. Sokan illegálisan érkeztek, illetve az utóbbi években jelentős számban perui állampolgárságot igényeltek. Alberto Fujimori, japán származású elnök kormányzása alatt, 1992-ben egy bevándorlást segítő törvényt fogadtak el, amelynek értelmében támogatták az országba befektetést és pénzt hozó bevándorlókat. Az üzleti vízumot igénylők dokumentumaik lejártát követően sokan szintén az országban maradtak. Az illegálisan érkezők többsége először a limai kínai negyed chifáiban vállalt munkát, majd innen vándoroltak tovább. Az utóbbi években egyre több a kínai befektető, illetve mind több vállalkozást indítanak el a

⁶⁰⁹ Juan Velasco Alvarado 1968–75 között volt Peru elnöke.

⁶¹⁰ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 2009, 129–138.

⁶¹¹ Rodríguez Pastor, Humberto: „La pasión por el chifa”, in: *Nueva Sociedad*, no. 203, 82–84.

nemrégiben érkezők, vagy akik az utóbbi években vették fel a perui állampolgárságot. A gazdasági folyamatokat tovább erősíti a 2010-ben Peru és Kína között létrejött Szabad Kereskedelmi Egyezmény.⁶¹²

Capón 774-CHIFAN-Capón 774

Gran Restaurant Kuongton

COMIDA AL ESTILO CHINO

Restaurant Kuongton

Gran Chifan

Antigua Restaurant Chino

SAN JOY LAO

A limai Capón utcán található chifák reklámjai 1935-ben⁶¹³

A perui gazdaságban a kínaiak erős jelenlétére nagyszerű példa a Wong szuper- és hipermarketlánc, melyet 1942-ben, Erasmo Wong, kínai bevándorló alapított. Mára a Wong az ország vezető szupermarketláncává vált. Erasmo Wong a perui kínai gazdasági és értelmiségi elit tagjaival vette körül magát és megalapította az *Asociación Peruano China* nevű társaságot, amely egyfajta identitáskeresést indított el. Több alkalommal tusan-találkozókat szervezett, „Los herederos del dragón”, azaz „A sárkány örökösei” címmel, melyre a fiatalabb nemzedék tagjait is elhívták azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a perui társadalomban sikereket elért tusanok átadhassák tapasztalataikat a fiatalabbaknak. Ma már nem csak a hagyományosan kínai szektorokban (kereskedelem, éttermek) találunk sikeres tusanokat: internetkávézók, szépségszalonok, hotelek tulajdonosai, ipari befektetők (többek között gyárépítkezések befektetői), számítógéppalkatrész-importőrök is találhatóak közöttük. A tusanok és a kínai kolónia összetartásának egyik fontos tá-

⁶¹² Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 2011, 86–92.

⁶¹³ Ismeretlen szerző: Chifa éttermek reklámjai a limai Capón utcában, 1935, forrás: *Cascabel*, no. 39, 17.

mogatója a katolikus egyház, amely nemcsak identitásuk megőrzését, de egy új, kínai–perui elit megszületését is elősegítette.⁶¹⁴

A gyarmati kor folyamatait követően a 19. század második felében és a 20. század elején mintegy 60 ezer kínai vándorolt be Mexikóba, nagy részük az Egyesült Államokban bevezetett, 1882-es kínaiakat kirekesztő törvényt követően. Mexikóban megélhetést kerestek, illetve sokan azért érkeztek, mert abban reménykedtek, az országból illegálisan az északi szomszéd területeire juthatnak. Ez utóbbi jelenség kapcsán szokták megemlíteni, hogy a kínaiak „találták” fel az Egyesült Államokba a mexikói határon át történő illegális kivándorlást. Az Észak-Amerikából Mexikóba érkező kínai bevándorlás párhuzamosan indult a Porfirio Díaz, mexikói elnök kormányzása alatt indított gazdasági modernizációs programmal és az európai bevándorlást segítő kampánnyal. Utóbbi azonban kevésbé volt sikeres, mint a kontinens más országaiban, így a mexikói kormány a nyolcvanas évektől diplomáciai lépéseket tett a kínai bevándorlás támogatására. A kormány pénzügyi és gazdasági szakemberei úgy vélték, nemcsak a munkaerőhiány megoldását jelenthetné a kínai munkások érkezése (főként a trópusi, partvidéki ültetvényeken), hanem az ország számára gazdasági hasznot is hozhatnának az ázsiai térséggel kötendő kereskedelmi kapcsolatok. A kormány diplomáciai kapcsolatokat is megpróbált felvenni a kínaiakkal, ez azonban sikertelennek bizonyult egészen az 1890-es évekig. Végül 1899-ben a két ország kölcsönös barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződést írt alá, ami nagyban hozzájárult, hogy a 20. század elején jelentős kínai kolónia szülessen Mexikóban. A kormány kaliforniai kínai kereskedők együttműködésével nemzetközi munkatoborzási rendszert szervezett meg, melyben több ország, mint például Kína, az Egyesült Államok, Mexikó és Kuba is részt vett.⁶¹⁵

A kínai kolónia a 20. század harmadik évtizedére a második legnagyobb számú bevándorlócsoportot tette ki Mexikóban. Habár először főként mezőgazdasági munkákra szerződötték őket, hamar a kereskedelem lett a legfőbb tevékenységük: egyes régiókban (mindenekelőtt Sonora államban) szinte minden utcán kínai bolt, mosoda, szabóság, cipőüzlet működött. A bánya- és vasúti központokban étkezdéket és kávézókat nyitottak. A kínai kereskedők sikerére válaszul kínai-ellenes tiltakozásokat és kampányokat indítottak, sőt, rasszista megnyilvánulások és rendeletek is születtek. Veszélyes kártevőként, undorító fajként beszélt a kínaiakról egyre több mexikói, látva tehetetlenségét a kínaiak gazdasági sikereivel szemben. A legnagyobb kolóniával rendelkező Sonorában a kínai kereskedő polgárság folyamatos terjeszkedésével szembeni ellenséges hangulat a következő évtizedekben egyre nőtt. Ebbe az államba először észak-amerikai befektetők érkeztek, akik a vasútépítkezésekben, bányászatban, szarvasmarha-tenyésztésben, öntözési projektekben láttak lehetőségeket. Az építkezések és bányászat vonzotta a kínai bevándorlókat, így mind növekvő számban érkeztek, majd elindították vállalkozásaikat. Sonorában már a 19. század közepén a társadalom többségét a fehér kreolok alkották szemben az alsóbbrendűként kezelt indián és mesztic lakossággal.

⁶¹⁴ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 2009, 143–146.

⁶¹⁵ Chao Romero, Robert: *The Chinese in Mexico, 1882–1940*, The University of Arizona Press, 2010, 26–29.

Ezért az átlagos sonorait magas, fehér emberként ábrázolták a különböző korabeli leírásokban. Sonorából sok férfi kelt át az észak-amerikai határon munkát keresve, főként a kaliforniai aranyláz idején. Az ázsiaiakkal és más latin-amerikai munkásokkal együtt negatív megkülönböztetésben volt részük, azonban az ázsiai bevándorlók számának és a velük szembeni elutasító magatartás növekedésével a mexikóiak idővel az ázsiaiak fölé emelkedtek a társadalmi ranglétrán. A sonoriaiak ázsiaiellenes attitűdjének gyökereit ebben a kontextusban kell keresnünk.⁶¹⁶

Az 1910-ben kitört forradalom csak súlyosbította a helyzetet, ugyanis a kínaiak meglepő ügyességgel vészelték át a háborús időket, sőt sokszor virágzott üzletük (a harcoló csapatok ellátását végezték), illetve elősegítették a korábban alacsony szintűnek nevezhető mexikói–észak-amerikai kereskedelmi kapcsolatok fejlődését, ami még inkább felkorbácsolta az indulatokat. Sonorában az 1920-as évekre már majdnem kétszer annyi kínai kézben lévő vállalkozás működött, mint amennyi mexikói tulajdonban volt. A leggyorsabban fejlődő kilenc városban kizárólag kínai kézben lévő vállalkozások működtek.⁶¹⁷ A kínaiakkal szembeni megmozdulások olykor erőszakos eseményekbe torkollottak, a forradalom alatt Sonorában közel ezer kínai vált gyilkosság áldozatává.⁶¹⁸ A legvéresebb esemény 1911-ben, Torreónban következett be. A mexikói forradalom kirobbanásának idején közeposztálybeli és munkáscsoportok szervezkedni kezdtek a mintegy hatszáz fős helyi kínai közösség és a velük üzleti kapcsolatban álló mexikóiak ellen, külön kínaiellenes bizottságot is alapítottak. A forradalmi megmozdulások alatt mintegy kétezer maderista⁶¹⁹ katona tört be a városba 1911. május 15-én. A város üzlethelyiségeinek kifosztása és támadása közben a csoport vezetője a város kínai lakosságának megtámadására buzdította embereit. Az összeütközésekben a város kínai lakosságának mintegy fele, több, mint háromszáz fő halt meg.⁶²⁰ Az elkövetkező évtizedek történetírásában nem jelent meg a vérengzés, csak az elmúlt néhány évtizedben kezdték kutatni a történések körülményeit.

Az 1910-es forradalmat követően egyre több rendelet látott napvilágot, amely a kínai gazdasági befolyást igyekezett csökkenteni. Például egyes városokban megemelték a kínai tulajdonban lévő kereskedelmi egységek után fizetendő helyi adókat, máshol megtiltották a kínaiak földbérlését, illetve nem engedélyezték, hogy mexikóiak helyiségeket adjanak bérbe kínaiaknak. Egyes városokból száműzték a kínai lakosokat. 1931-ben olyan munkatörvényt fogadtak el, ami kötelezett minden külföldi tulajdonban lévő vállalkozást, hogy az alkalmazottak 90 százaléka mexikói

⁶¹⁶ Rénique, Gerard: „Race, region and nation. Sonora’s Anti-Chinese Racism and Mexico’s Postrevolutionary Nationalism, 1920s–1930s”, in: Appelbaum, Nancy – Macpherson, Anne S. – Roseblatt, Karin Alejandra: *Race and Nation in Modern Latin America*, University of North Carolina Press, 2003, 8. fejezet.

⁶¹⁷ Hu-DeHart, Evelyn: „Inmigrantes a una frontera en desarrollo”, in: Morimoto, Amelia: *id. mű*, 2004, 57–71.

⁶¹⁸ Chao Romero, Robert: *id. mű*, 2010, 1–3.

⁶¹⁹ Francisco Madero, mexikói politikus, a mexikói forradalom kirobbantója, 1911 és 1913 között Mexikó elnöke.

⁶²⁰ Lee, Erika: *The Making of Asian America: a History*, Simon&Schuster Paperbacks, New York, 2015, 106–107.

legyen (az öt főnél kisebb vállalkozások esetében ez az arány 80 százalék volt).⁶²¹ Kínaiellenes társaságok sora alakult meg észak-Mexikóban ezekben az években, ezeket követték a mexikóvárosi, majd az ország déli területein megszülető szervezetek. A kínaiak ellen különböző megmozdulásokra is sor került, bár a torreóni eset történéseit nem múlták felül.⁶²²

Torreón, 1911. május 15. Francisco Madero hívei betörnek a Laguna kaszinóba⁶²³

Az 1920-as éveken végighúzódó, főként Sinaloában és Sonorában erőteljes kínaiellenes kampány eredményeként 1931-ben Sonora államból a teljes kínai kolóniát száműzték. A korábban az észak-amerikaiak támogatását élvező kolónia ekkor hiába fordult az Egyesült Államok segítségéért: az északi kolosszusnak ekkor már más érdekei voltak, a „jó-szomszédság” politikájának jegyében nem kívánt beleszólni Mexikó belügyeibe.⁶²⁴ Egyik államból a másikba űzték őket, sehol sem nézték a kínaiakat jó szemmel. A legtöbb kínai kereskedő hatalmas veszteségek árán kénytelen volt bezárni üzletét, számos bank csődöt jelentett, miután a felhalmozott tőkéküket menteni próbáló kínaiak sietve kivették megtakarításaikat, ugyanakkor sokaknak már erre sem volt ideje: 30–90 napon belül el kellett hagyniuk az országot.⁶²⁵

⁶²¹ Ley Federal de Trabajo, 1931, in: *Diario Oficial*, Mexikó, 1931. augusztus 28., 6.

⁶²² Lisbona-Guillén, Miguel: „La Liga Mexicana Anti-China de Tapalucha y la xenofobia posrevolucionaria en Chiapas”, in: *LiminaR*, vol. 11, no. 2, 2013, 185.

⁶²³ Ismeretlen szerző: Avenida Juárez, betörés a Laguna kaszinóba, Torreón, Coahuila, 1911. május 15., forrás: Acervo H. H. Miller, Archivo Municipal e Instituto de Investigación Histórica Eduardo Guerra, Torreón, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maderistas_at_the_entrance_to_the_Casino_de_la_Laguna,_15_May_1911.jpg.

⁶²⁴ Hu-DeHart, Evelyn: *id. mű*, 2004, 72–73.

⁶²⁵ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2002, 21.

Többségük az Egyesült Államokba menekült, ahonnan deportálták őket: az Államok fizette a hazafelé tartó hajóút költségeit. Becslések szerint az 1927-ben mintegy 26 ezer fős kínai kolónia 1940-re ötezer főre zsugorodott (a még nem mexikói állampolgárokról van szó, azaz maga a kínai származású közösség ennél jóval nagyobb lehetett). A kínaiellenes érzelmek a 20. század során lecsillapodtak, az országban maradtak beilleszkedtek a mexikói társadalomba.⁶²⁶ A kínai forradalom utáni években a kolónia hanyatlásnak indult. Mexikó és Kína 1972-ben létesített diplomáciai kapcsolatokat. A kínai kolónia összetételében és méretében a 21. század elejétől érzékelhetők újra erőteljes változások, a 2000-es évek elejétől növekvő kínai bevándorlás tapasztalható újra Mexikóban, míg 2009-ben a hatodik, 2013-ban már a második legnagyobb bevándorlócsoporthoz tartoztak a Kínából érkezők.⁶²⁷ Sokan családjukkal érkeznek; diákokból, kutatókból, kínai cégek alkalmazottjaiból, sajtó- és tévétársaságok munkavállalóiból áll az újonnan beérkezők sokszínű közössége, mely egyben újra elindította a kínai társaságok, egyesületek aktívabb tevékenységét. Az országban működő több Konfuciusz Intézet, illetve a Kínai Nagykövetség számos kulturális programmal igyekszik színesíteni a kolónia életét.⁶²⁸

Panama (a korábbi Nagy-Kolumbia részeként⁶²⁹) területére a 19. század közepén érkeztek az első kínaiak. Egy részük az 1850-ben kezdődő és 1855-ig tartó, észak-amerikai finanszírozású, Panama-vasút megépítésében vállalt munkát, a munkások halálozási rátái azonban rendkívül magasak voltak. Az építkezésen dolgozók körülbelül 10 százaléka volt kínai, az első kulik (közel hétszáz ember) közül ötszáz már az első pár hónapban meghalt különböző betegségek és az embertelen munkakörülmények következtében; sokan öngyilkosok lettek.⁶³⁰ A kínai bevándorlásban érzékelhető változást a század végén a banántermelés felfutása, illetve az 1880-ban kezdődő csatornaépítés hozott. Az építkezés francia és amerikai szakaszában is részt vettek kínai szerződéses munkások. Már 1880-ban ezer kínai érkezett az építkezésre, majd nyolc évvel később a francia építési vállalkozók újabb munkáscsoportokat próbáltak az országba vonzani. Ekkorra azonban már ismertté váltak a rossz munkakörülmények és bánásmód, aminek következtében a kínaiak elutasították a francia kérést. Ennek ellenére a következő években is sikerült több ezer munkást szerződtetni, akiknek egy része később kisebb kereskedéseket nyitott. A 20. század elején az észak-amerikaiak folytatták a csatorna építést, Kubába, Jamaicába, Guayanába, Hong Kongba és a Fülöp-szigetekre küld-

⁶²⁶ Botton Beja, Flora: „La persecución de los chinos en México”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. XVIII, no. 2, 2008, 483–484.

⁶²⁷ *Estadística migratoria. Síntesis 2009*, Centro de Estudios Migratorios – Instituto Nacional de Migración, Mexikó, 2010, 20; *Estadística migratoria. Síntesis 2013*, Unidad de Política Migratoria, Mexikó, 2012, 20.

⁶²⁸ Martínez Rivera, Sergio E. – Dussel Peters, Enrique: „La diáspora china en México. Asociaciones chinas en el Distrito Federal, Mexicali y Tapalucha”, in: *Migración y desarrollo*, vol. 14, no. 26, 2016, 115–117.

⁶²⁹ Panama 1821 és 1903 között tartozott Kolumbiához.

⁶³⁰ Lok Siu: „El ferrocarril, la tienda y el barrio”, in: Morimoto, Amelia: *id. mű*, 2004, 83–86.

ték ügynökeiket, hogy kínai munkaerőt toborozzanak, illetve hivatalosan is megkeresték a kínai kormányt, hogy biztosítson számukra kínai munkásokat. A kérés ekkor is visszautasításra talált, mindazonáltal több ezer kínait utaztattak Panamába még annak ellenére is, hogy ekkorra már érvénybe léptek Panamában a kínai bevándorlást korlátozó törvények.

Már a század végén két kínai társaság is megalakult az országban, melyek a panamai kínaiak érdekeit igyekeztek védeni. Hasonlóan más országokhoz, Panamában is egyre erőteljesebben jelentkezett a kínaiellenes hangulat, olyannyira, hogy 1912-ben a kínaiakat kiutasító törvénytervezet jelent meg, klubjaikat pedig betiltották. 1913-ban olyan törvényt fogadtak el, amelynek számos pontja egyértelműen a kínai kolónia létét veszélyeztette. A kínai kormány az Egyesült Államok segítségét kérte az ügyben. Az észak-amerikaiak közbenjárása sikeresnek bizonyult, a kolónia megmaradt, azonban a kínaiellenes hangulat nem tűnt el, a húszas években újabb intézkedéseket igyekeztek foganatosítani a kínai bevándorlók jelenlétének korlátozására.⁶³¹ A nehéz körülmények miatt jelentős számú kínai Panamából Kolumbiába vándorolt át.⁶³² Panama 1941-es alkotmánya megtiltotta az ázsiai és afrikai bevándorlást az országba, azonban 1946-ban fordulat következett be e politikában: az USA mintájára a panamai kormány kínaibaráttá vált és eltörölte a faji diszkriminációt, ekkortól a panamai kínaiak és leszármazottjaik helyzete érzékelhető javulást kezdett mutatni mind társadalmi, mind gazdasági téren.⁶³³

Brazíliában a rabszolgaság fenntartásának következtében sokáig nem jelentkezett nagy arányú munkaerőigény, a szerződéses munka nem volt jellemző.⁶³⁴ Amikor azonban 1880-ban a brazil kormány hivatalosan megkereste a kínai kormányt, hogy szerződéses munkára bevándorlókat küldjön, az ázsiai kormány egyszerűen elutasította a kérést: ekkorra egyértelmű információk álltak rendelkezésre a Latin-Amerikában dolgozó kínai kulikkal szembeni visszaélésekről és az őket sújtó szolgasorról.⁶³⁵ A 20. század elején már kisebb számú kínai bevándorló érkezett a brazil teaültetvényekre, leszármazottjaik mozgóárusok, cukrászok lettek. Az 1950-es években az ország cukrászainak többsége kantoni eredetű volt. Bár első jelentősebb kínai bevándorlócsoport a 20. század elején érkezett, a legnagyobb arányú emigrációt 1949-ben regisztrálták, amikor a Kínai Népköztársaság megszületésekor Shanghaiból és más városokból teljes gyárat, azok alkalmazottjaival és családjaikkal telepítettek át São Paulóba. Ezt követően az újabb hullám 1989-től indult meg, 2000-ig mintegy százezer kínai érkezett São Paulóba. Ma São Paulóban vannak Latin-Amerika legfontosabb buddhista és taoista templomai, melyeket

⁶³¹ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2002, 27–30.

⁶³² Fleischer, Friederike: „La diáspora china: un acercamiento a la migración china en Colombia”, in: *Revista de Estudios Sociales*, no. 42, 2012, 76, <https://journals.openedition.org/revestudsoc/6944?lang=en>.

⁶³³ Chou, Diego L.: *id. mű*, 2002, 27–36.

⁶³⁴ A 19. századi kis arányú bevándorlásról lásd Conrad, Robert: „The Planter Class and the Debate over Chinese Immigration to Brazil, 1850–1893”, in: *The International Migration Review*, vol. 9, no. 1, 1975, 41–55.

⁶³⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 29.

tajvaniak alapítottak. Egész Latin-Amerika legnagyobb buddhista temploma a São Paulóhoz közeli Cotiában található *Zu Lai*, ahol Thai Chi, Kung Fu, kínai gasztronómiai, illetve meditációs kurzusokon is részt lehet venni. Brazília legfontosabb cégei között több kínai családi vállalkozás található, 1975-ben pedig egy kínai szójatermesztő, Lin Chiun Ming nyerte el a Brazília legfontosabb exportcégének járó kitüntetését.⁶³⁶

*Zu Lai, Cotia, Brazília*⁶³⁷

Ahogy a brazil példa is mutatja, a 19. századi ültetvényes és más munkákra érkező kínai bevándorlókat a 20. század második felében és utolsó évtizedeiben egy teljesen más jellegű emigráció váltotta fel. Az utóbbi években Brazília, Argentína, Venezuela váltak fontos célállomásokká a kínaiak számára. Ezekben az országokban a kínaiak főként kiskereskedelemmel és éttermi szolgáltatásokkal foglalkoznak, más országok, mint például Kolumbia, ugródeszkául szolgálnak az Egyesült Államokba történő illegális bevándorláshoz. A tárgyalt térségeken túl a kínai jelenlét szinte mindenhol kimutatható: vagy a korai időszakokban érkezők vándoroltak tovább más országokba, vagy az utóbbi évtizedekben érkeztek új bevándorlók. A folyamatokat nagyban elősegítik a kontinens és Kína közötti egyre gyorsabb ütemben fejlődő gazdasági kapcsolatok.

⁶³⁶ Benavides, María A.: *Análisis comparativos de estudios de caso: inmigrantes chinos en Sao Paulo, Brasil, y Lima, Peru*, CLACSO, 2002, www.biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/aladaa/benavi.rtf.

⁶³⁷ Boney, Henrique: Zu Lai, Cotia, szerzői jogdíj nélküli kép, 2008, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Templo_Zu_Lai_em_Cotia_S%C3%A3o_Paulo_Templo_Zulai.JPG#metadata.

JAPÁNOK

*„Eljön majd az a pillanat, amikor a „nikkei”
egy külön kategória lesz, egy szorgos emberé [...] és
eljön majd az a pillanat, amikor Peruban,
ahogy azt is mondják,
hogy úgy dolgozik, mint egy rabszolga,
[...] azt is fogják mondani, hogy
„olyan, mint egy nikkei”,
azaz dolgoz, nem zajong
és nem panaszkodik [...]”⁶³⁸*

Valószínűleg az Acapulco-Manila között közlekedő kereskedelmi hajók voltak azok, amelyeken az első japánok Latin-Amerikába érkeztek. 1542 és 1580 között érték el a spanyol és portugál hajók Japán partjait, de az első hivatalos kapcsolat csak 1592-ben jött létre a spanyolok és a japánok között, Manilában. A japán sógun érdeklődést mutatott a nyugati termékek és technológiák iránt, a spanyolokat azonban jobban érdekelte a Manila és Acapulco közötti csendes-óceáni út köztes kikötőjére alkalmas szigetek keresése.⁶³⁹ Manilában több ezer főt számláló japán kolónia élt, közülük kisebb számban eljutottak Új-Spanyolországba, ahol integrálódtak a gyarmati társadalomba.⁶⁴⁰

Japán a 19. század második felében és a 20. század elején Meidzsi császár uralkodása alatt komoly modernizációs folyamatokat élt át, a Meidzsi restauráció (1868–1912) időszaka a nyitás politikáját hozta el (az ezt megelőző kétszáz évben a külvilágtól szinte teljesen elzárt ország csak Kínával, Koreával és Hollandiával tartott fenn kapcsolatokat). Sok földbirtokos nem bírta tovább fizetni a birtoka után megnövekedett adókat, így rövid idő alatt földbirtokosból napszámosává vált. A kisbirtokosok pedig versenyhátrányba kerültek a modernizációval járó technikai újítások bevezetésével szemben, aminek következtében legtöbbször becsődöltek. A japán társadalom komoly változásokon ment keresztül, a lakóhelyükön munkát nem találó napszámosok részéről nagy arányú elvándorlás indult meg a nagyvárosok felé (Tokió és Oszaka volt a két legfontosabb befogadó város), azonban itt hamar a túlnépesedés jelei mutatkoztak, ami arra kényszerítette a japán kormányt, hogy a munkanélküliség és a társadalom más problémáinak megoldására kivándorlási stratégiát dolgozzon ki. A japán kivándorlás egyben az ország gazdasági és politikai terjeszkedését is szolgálta, cél volt továbbá a kereskedelem fejlesztése. Az első kivándorlási hullám a 19. század utolsó harmadára tehető, főbb célpontjai pedig

⁶³⁸ Beszélgetés Doris Moromisatoval, perui költőnővel, in: Descubra a los nikkei, <http://www.discovernikkei.org/es/interviews/clips/1050/>.

⁶³⁹ Tigner, James L.: *id. mű*, 1981, 457.

⁶⁴⁰ Mathes, Michael W.: „A Quarter Century of Trans-Pacific Diplomacy: New Spain and Japan, 1592–1617”, in: Koichiro, Matsuda (szerk.): *Japan and the Pacific, 1540–1920*, Routledge, London, 2017, 4. fejezet.

Hawaii, az Egyesült Államok és Kanada voltak. A japán bevándorlástól való félelem ezekben az országokban az ázsiai bevándorlást korlátozó szabályozások és rendeletek sorát indította el a 20. század elején, ekkortól váltak lehetséges célállomássá Latin-Amerika országai, elsősorban Mexikó, Brazília és Peru.⁶⁴¹

Az Egyesült Államokhoz való közelsége miatt Mexikóba érkeztek a legelső japán bevándorlók. Már 1893-ban a japán külügyminisztérium megfigyelőt küldött Mexikóba, hogy feltérképezze Chiapas, Oaxaca és Guerrero államok viszonyait egy esetleges kivándoroltatási program cél régióiként. Többszöri látogatás és a mexikói kormánnyal történt tárgyalások után a japánok úgy döntöttek, Chiapasban 65 ezer hektárnyi földet vásárolnak a mexikói államtól japán telepesek betelepítése céljából.⁶⁴² 1897-től mintegy tizenegyezer japán munkás kezdett el dolgozni a kávé- és cukorültetvényeken, vasút- és útépitkezéseken, bányákban. A szerződéses munkások mellett szabad munkaerő is megjelent, akik állami felügyelet nélküli, független társaságokon keresztül érkeztek az országba. A telepesek tapasztalatai vegyesek voltak, sokan nem bírták a kemény munkát az ültetvényeken és megpróbálták visszajutni hazájukba, mások más területeken próbáltak szerencsét. A 20. század első éveiben még további telepeket alapítottak, újabb kisebb földek megvásárlásával, azonban 1914-ben a mexikói kormány arra hivatkozva, hogy a japánok nem tartották be a szerződésekben foglalt ígéreteket, felbontotta a Japánnal 1897-ben aláírt szerződést.⁶⁴³ Az Egyesült Államok ekkorra felismerte, hogy Mexikó az országba történő illegális bevándorlás ugródeszkájává válhat, ezért titokban tárgyalásokat folytatott Japánnal, hogy igyekezzen háttérbe szorítani a Mexikóba irányuló kivándorlást. Mindennek következtében a legnagyobb arányú japán bevándorlást Brazíliában, illetve Peruban regisztrálták a 20. század első felében.⁶⁴⁴ 1908-tól Mexikóban a bevándorlási törvény már korlátozta a külföldiek beérkezését, majd az Egyesült Államok politikájának hatására Plutarco Elías Calles kormánya 1924-ben teljes mértékben megtiltotta a japánok bevándorlását az országba. Ekkortól csak meghívólevéllel, vagy család egyesítés kérvényével lehetett érkezni. A második világháború előestéjén Mexikó mindössze 1500 fős japán kolóniának adott otthont.⁶⁴⁵

A világháború alatt tovább romlott a japánok helyzete. 1941. december 7-én Japán hadüzenet nélkül megtámadta az Egyesült Államokat, ekkortól mind az Egyesült Államok, mind Kanada, Peru és a többi latin-amerikai ország komoly intézkedéseket fogantatosítottak az amerikai kontinensen élő japánokkal szemben,

⁶⁴¹ Laborde Carranco, Adolfo A.: „La política migratoria japonesa y su impacto en América Latina”, in: *Migraciones internacionales*, vol. 3, no. 3, 2006. január-június, 155–156.

⁶⁴² Ota Mishima, María Elena: *Siete migraciones japonesas en México, 1890–1978*, El Colegio de México, Mexikóváros, 1982, 38.

⁶⁴³ Ota Mishima, María Elena: *id. mű*, 1982, 46.

⁶⁴⁴ Melgar Tísoc, Dahil M.: „Los japoneses en México y sus descendientes: Las contiendas por la identidad.”, in: *Pacarina del Sur*, año 3, no. 10, 2012 január-március, www.pacarinadelsur.com/home/mascaras-e-identidades/384-los-japoneses-en-mexico-y-sus-descendientes-las-contiendas-por-la-identidad.

⁶⁴⁵ Ota Mishima, María Elena: *id. mű*, 1982, 20; 31.

az FBI ügynökei megkezdték a japán bevándorlók megfigyelését a latin-amerikai országokban. Mexikó a Pearl Harbor megtámadását követő napon megszüntette kapcsolatait Japánnal. 1942 első napjaiban a mexikói kormány felszólította a tengelyhatalmak országaiból származó, Alsó-Kaliforniában élő telepeseket, hogy nyolc napon belül hagyják el otthonaikat. A későbbiekben az Egyesült Államokkal határos és a partvidéki térségekből is átköltöztették a japánokat belső területekre, felszólították őket, hogy a fővárosba és egyes kijelölt városokba utazzanak, ahol táborokba zárták őket.⁶⁴⁶ Az észak-amerikai politikával együttműködve Mexikó a gyanús vagy veszélyesnek tartott külföldiek számára táborokat állított fel (ezek az Államokban működő hasonló táborokhoz képest valamivel jobb körülmények között működtek). A táborokba sokszor több ezer kilométeres távolságból saját költségükön kellett eljutniuk a japán lakosoknak. Habár néhány túlkapástól eltekintve fizikai bántalmazásban nem részesültek, a foglyok javait elkobozták, aminek hatására a japán kisvállalkozások többsége tönkrement. Sokan mindenüket elveszítették, újból kellett kezdeniük a gazdasági felemelkedést. Szerencséje azoknak volt, akik találtak vidéken vagy a városokban munkát. A történések erős hatással voltak a kolónia összetételére is, a városokba költöztetett japánok nagy része a háború lezárultával nem tért vissza vidékre, felhagyott korábbi mezőgazdasági és halászati tevékenységével és saját vállalkozást próbált indítani a városokban.⁶⁴⁷

A háború szomorú történéseit követően viszonylag gyorsan rendeződni látszódtak a két ország közötti kapcsolatok, 1954-ben kulturális megállapodást írtak alá, 1959-ben az első hivatalos japán látogatásra is sor került Mexikóban. Az 1960-as évekre már jelentős japán befektetések is megindultak, a folyamatokban a cuernavacai Nissan gyár megnyitása jelentette a kezdő lépést. A japán befektetők és cégek jelenléte a nikkeiek⁶⁴⁸ identitásának megőrzéséhez is hozzájárul; legtöbbször ők a finanszírozói a japán kulturális eseményeknek.⁶⁴⁹ Mexikóvárosban 1977 óta mexikói–japán intézet, az ország több városában pedig japán iskola működik.

Brazíliába érkezett a legnagyobb számú japán bevándorló a 20. század folyamán, napjainkban is Japánon kívül itt él a világon a legnagyobb számú japán közösség (hozzávetőlegesen 250 ezer japán érkezett az országba).⁶⁵⁰ A legfőbb okok között São Paulo és Paraná állam nagy kiterjedésű területeit, a munkaerőszükségleteket, illetve a két állam közötti együttműködést és finanszírozást lehet megemlíteni. Az 1800-as évek végén, mivel a rossz munkakörülmények miatt az olasz kormány elégedetlenségének adott hangot és az olasz kivándorlás megtorpant, a brazil kormány kénytelen volt máshonnan fedezni az ország munkaerőszükségleteit. 1892-ben bejelentette szándékát ázsiai bevándorlók fogadására, illetve egy

⁶⁴⁶ Peddie, Francis: „Una presencia incómoda: la colonia japonesa de México durante la Segunda Guerra Mundial”, in: *Estudios de historia moderna y contemporánea de México*, no. 32, 2006, 83–84.

⁶⁴⁷ Peddie, Francis: *id. mű*, 2006, 91–92.

⁶⁴⁸ A japán leszármazottak megnevezése.

⁶⁴⁹ Melgar Tísoc, Dahil M.: *id. mű*, 2012.

⁶⁵⁰ A The Association of Nikkei and Japanese Abroad szervezet adatai szerint Brazíliában mintegy 1,9 millió japán leszármazott él.

törvény elfogadásával lehetővé vált a bevándorlás. 1895-ben kereskedelmi szerződést írt alá a két ország és diplomáciai kapcsolatokat létesítettek. A század utolsó éveiben azonban São Paulo átmeneti gazdasági visszaesése miatt megghiúsult az első japánok kiutaztatása.⁶⁵¹ Japán és Brazília 1908-ban kötöttek hivatalos együttműködést, amelynek értelmében először 165 család (közel 800 japán) érkezett São Paulo kávéültvényeire. Őket mintegy tizenötezer kivándorló követte még ugyanabban az évben. Legtöbben kávéültvények munkásai lettek, ahol korábban rabszolgák, majd spanyolok és olaszok dolgoztak. Szerződéseik két évre szóltak, melyek lejártát követően szabadon dönthették el, hogy folytatják-e a munkát.⁶⁵²

A kiérkező japánok legtöbbje nem volt felkészülve a kemény mezőgazdasági munkára és a földbirtokosok visszaéléseire. Nem terveztek tartós letelepedést, eleinte a mihamarabbi hazatérésben reménykedtek.⁶⁵³ Az első kolóniákat bevándorlási társaságok alapították meg 1913-tól, e társaságok segítettek a kiérkező családok boldogulását, közösségi életét, iskolákat, egyesületeket alapítottak, illetve különböző sport- és kulturális eseményeket szerveztek. A japán közösség első újságját 1914-ben alapították meg, az 1930-as évekre már 187 japán iskolát, mintegy húsz újságot és számos időszakos kiadványt működtettek japán nyelven.⁶⁵⁴ Parana és São Paulo állam területén a megállapodások értelmében a japánok országutak, a brazil kormány pedig iskolák építését fedezte. 1922-ben a japán belügyminisztérium elindított egy São Paulóba történő kivándorlást segítő programot, amelynek keretében támogatást nyújtottak a telepesek oktatási, egészségügyi intézményeinek felszereléséhez, lakóházak építéséhez. Egy Tokió közelében történt 1923-as földrengés miatt bekövetkező gazdasági válság tovább erősítette a kormány kivándorlást támogató politikáját, ekkortól az utazási költségeket is a japán állam fedezte.⁶⁵⁵

1927-ben a japán kormány az amazóniai régióban 6 millió hektáros területen támogatta gyapot, dohány, kaucsuk és rizs termelését, ahová 50 ezer telepest utaztatott ki. 1930-ban a jelzethnél még nagyobb területeket próbált Japán a brazil kormánytól igényelni, aminek háttérében megnövekedett mezőgazdasági és ásványkincs szükségletei álltak. Szakembereket küldtek a régióba, akik kisebb területeken egy évig piacutatást és kísérleteket végeztek, megvizsgálva többek között a föld termékenységét és a csapadékeloszlást. Ha kifizetődőnek tűnt a termelés, telepeseket küldtek a területekre.⁶⁵⁶

Getulio Vargas 1930-as hatalomra jutásával megváltoztak a bevándorlási lehetőségek Brazíliába. A japánok azonban földművesként léptek az országba és vidéki területeken telepedtek le, így rájuk nem vonatkoztak a korlátozó intéz-

⁶⁵¹ Inoue, Saori: *Los inmigrantes japoneses en Brasil durante la segunda guerra mundial y la posguerra*, MA szakdolgozat, Salamanca, 2013, 14–15.

⁶⁵² Sakurai, Célia: „Brasil. De los primeros inmigrantes a los dekasegui?” in: Morimoto, Amelia (szerk.): *id. mű*, 2004, 138.

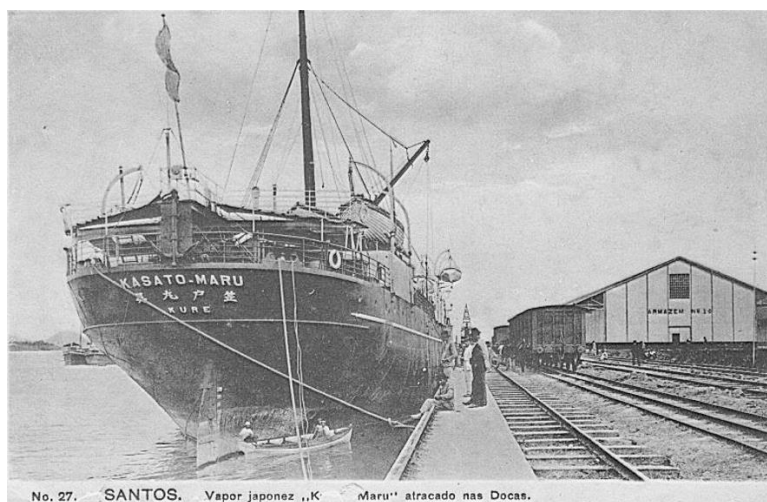
⁶⁵³ Hincapié, Luz M.: *id. mű*, 2011.

⁶⁵⁴ Sakurai, Célia: *id. mű*, 2004, 139.

⁶⁵⁵ Saori, Inoue: *id. mű*, 2013, 22.

⁶⁵⁶ Lausent-Herrera, Isabelle: *Pasado y presente de la comunidad japonesa en el Peru*, IEP ediciones, Lima, 1991, 22.

kedések. 10 év alatt, 1935-ig 140 ezer japán érkezett.⁶⁵⁷ Az 1930-as évek kávéválsága megváltoztatta a termelési és földbirtokviszonyokat is. A földbirtokosok eladták, vagy bérbe adták birtokaik részeit, illetve gyapotot kezdtek termeszteni. A gyapottermesztés a japán bevándorlók számára is vonzó volt, és elkezdtek kisebb földbirtokokat felvásárolni. 1939-re már a japán mezőgazdasági munkások több, mint 50 százaléka földtulajdonos is volt. Földjeik nagy részét épülő vasútvonalak mentén vásárolták, ami később megkönnyítette a termelt gyapot szállítását. A bevándorlók telepei 1931–32-ben São Paulo állam teljes gyapottermelésének 46,5 százalékát, teatermelésének 75 százalékát, hernyóselyemgubó termelésének pedig 57 százalékát biztosították, de jelentős mennyiségű rizst, kukoricát, banánt és hüvelyeseket is termeltek.⁶⁵⁸ São Paulo város egyre növekvő élelmiszerigényeinek kielégítésében is üzletet láttak a helyi japán bevándorlók, sorra nyitották meg a város környéki zöldség-gyümölcs kereskedéseiket. A 20. század második felében a brazil mezőgazdaságban más szempontból is jelentős volt a japán hatás: technológiai újítások és különböző növényfajok nemesítései fűződnek a nipo-brazilokhoz. A második világháború előtti években már nagy arányú volt a városi jelenlétük is.⁶⁵⁹

A Kasato Maru megérkezése Santos kikötőjébe az első japán bevándorlókkal, 1908⁶⁶⁰

Az 1930-as évek második felében erős csökkenést kezdett mutatni a kiérkezettek száma. Egyrészt 1937-ben háború robbant ki Japán és Kína között, aminek következtében a fiatal japán férfiak Kínában teljesítettek katonai szolgálá-

⁶⁵⁷ Saori, Inoue: *id. mű*, 2013, 22.

⁶⁵⁸ Sakurai, Célia: *id. mű*, 2004, 139.

⁶⁵⁹ Sakurai, Célia: *id. mű*, 2004, 138–139.

⁶⁶⁰ Kasato Maru érkezése Santos kikötőjének 14-es dokkjába, 1908, képeslap, forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kasato_Maru_Postal_Card.jpg

latot. Másrészt 1934-ben érvénybe léptek a brazil bevándorlási kvóták, amelyek már a japán kolóniát is érzékenyen érintették. 1938-tól bezárták a japán iskolákat, 1941-től már japán újságok sem jelenhettek meg.⁶⁶¹ A második világháború a mexikói eseményekhez hasonló következményekkel járt Brazíliában is. Számos japánellenes intézkedést fogantatosítottak, lefoglalták a bevándorlók tulajdonait, bezárták iskoláikat, megtiltották nyelvhasználatukat és betiltották újságjaikat. Brazília a szövetségesek oldalán amerikai koncentrációs táborokba küldött japánokat, illetve a mexikói példához hasonlóan erőszakos áttelepítéseket végzett a partmenti területekről az ország belső vidékeire.⁶⁶² A világháború kimenetelét és Japán vereségét a kolónia tagjainak többsége nem fogadta el, sőt, a vereségről szóló híreket hamisnak titulálták. A kolónia két részre szakadt, a győzelempártiakra és a kisebbségben lévő, vereséget elfogadó, értelmiségi csoportra. A közösségen belüli vita és ellentétek véres eseményekbe torkollottak, 1946 tavaszától egy év alatt több mint húsz halálos merénylet történt, amelyek célpontjai a vereséget elfogadó csoport tagjai voltak.⁶⁶³ Az események felerősítették a brazil lakosság japánellenes érzelmeit, azonban ezek 1947-től csillapodni kezdtek, ebben az évben történt az utolsó merénylet. A japán közösségen belül még éven át fennmaradtak az ellentétek. A közösség tagjainak egy része fenntartotta kulturális szokásait és nyelvét (sok esetben éppen a vereséget elfogadó értelmiség). Egyes családokban a már Brazíliában született nikkiek még beszélték a nyelvet, de a következő generáció, azaz a nisseiek⁶⁶⁴ már nem, a kultúrávesztés a viszonylag zárt kolónia ellenére is megindult, a nissei fiatalok ugyanis szívesen tanultak meg portugálul és integrálódtak a brazil társadalomba.⁶⁶⁵ A második világháborút követő, 1951-es San Franciscó-i békeszerződés után Japán újra felvette kapcsolatait a térséggel, amiben Brazília kiemelt szerepet kapott.

A brazil bevándorlás elősegítésére a japán kormány ügynökséget állított fel, ennek alszervezetei Japán szinte minden régiójában jelen voltak. 1945-ben Japán megalakította a Külföldi Szervezetek Szövetségét, majd egy évvel később a Külföldi Bevándorlást Ösztönző Szervezetet, amely a japán bevándorlók letelepülését, földvásárlását, a telepek infrastruktúrájának kialakítását segítette és anyagiilag is támogatta a sikeres kolóniákat. A két szervezet latin-amerikai alszervezetei is sikeresen működtek, mígnem 1963-ban egyesültek, 1974-től pedig *Japanese International Cooperation Agency* néven ma is működik. Az 1945–60 közötti periódus japán bevándorlása a következő országokra koncentrálódott: Argentína, Brazília, Bolívia, Ecuador, Paraguy és Peru. Az 1960-at követő időszak még szorosabb kapcsolato-

⁶⁶¹ Inoue, Saori: „Los inmigrantes japoneses en Brasil durante la segunda guerra mundial”, in: 異文化. 論文編, 2015/4, 18–20, <https://core.ac.uk/download/pdf/223197804.pdf>.

⁶⁶² „Fenómenos migratorios entre Brasil y Japón”, in: *Diasporas de Asia Oriental*, 2010. december 20., <http://diasporaasiaoriental.wordpress.com/2010/12/20/fenomenos-migratorios-entre-brasil-y-japon/>.

⁶⁶³ Inoue, Saori: *id. mű*, 2013, 45–53.

⁶⁶⁴ 2. generációs japán leszármazottak.

⁶⁶⁵ Inoue, Saori: *id. mű*, 2013, 62.

kat hozott, ennek okai főként gazdaságiak voltak. Japán érdeke az exporttevékenység növelése, energetikai és befektetési téren új lehetőségek keresése volt, a hatvanas évektől kezdve pedig e céljai elérésében Latin-Amerika egyre fontosabb szerepet játszott. Japán latin-amerikai politikájában a migráció a hetvenes évek közepéig kulcsfontosságú volt, ezt követően azonban a gazdasági érdekek már nagyobb szerepet kezdtek játszani. Az ötvenes és hatvanas években Japán az ázsiai térségben és az Egyesült Államokkal is erősítette kapcsolatait, de párhuzamosan a latin-amerikai térségre is koncentrált: számos országban (Peru, Venezuela, Chile, Kolumbia, Dominikai Köztársaság, Kuba) éppen ezekben az években nyitotta meg diplomáciai képviseleteit. A második világháborút követően Japán komoly népességnövekedési problémákkal küzdött, ami a munkanélküliségi és szegénységi ráták növekedését okozta. Mindezek következményeként 5 millió japán vándorolt ki az országból. Az Egyesült Államok bevándorlást korlátozó intézkedései latin-amerikai célállomások választását segítették elő. A japánok lakta régiókban jelentős japán befektetések jelentek meg oktatási és infrastrukturális, illetve műszaki együttműködés terén.⁶⁶⁶

Főleg a városokba irányuló bevándorlás új erőre kapott ezekben az évtizedekben. A városokban sorra nyíltak a japán szabóságok és fodrászatok, gyógyszertárak, illetve masszázsszalonok. A nipo-brazil kereskedők voltak a legfőbb beszállítói a japán elektronikai cikkeknek.⁶⁶⁷ Az 1980-as évektől viszont a braziliai japán leszármazottak (3. generáció) visszavándorlása indult meg az anyaországba. Őket nevezi a szakirodalom „dekassegui”-nek. A több, mint 300 ezer brazil-japán az ázsiai ország harmadik legjelentősebb külföldi csoportját alkotja, akik becslések szerint évi 2 milliárd dollárt küldenek vissza dél-amerikai hazájukba. Napjainkban São Paulóban él a legnagyobb japán kolónia; érzékelhető a politikai és kulturális jelenlétük, több újságot is működtetnek. Az 1930-as évekre mintegy húsz újságja és folyóirata volt a japán közösségnek, ekkortól a kiadványok száma tovább nőtt, 1938-tól rádióadást is működtetett a kolónia.⁶⁶⁸

Az országban ma 1600-nál is több japán szervezet létezik, nyelviskolák, művészeti és főzőiskolák, vallási csoportok próbálják életben tartani a kultúrát. A *Centro Brasileiro de Língua Japonesa* az országban működő legfontosabb nyelvi és kulturális intézet, melyet 1985-ben alapítottak. Több szervezetet a *Federação das Associações de Províncias do Japão no Brasil* (KENREN) fog össze, melyet az 1965-ben São Paulóban megrendezésre került I. Dél-Amerikai Nikkei Kongresszust követően alapítottak 1966-ban. A szervezet 1998 óta évente megrendezi a *Festival do Japão* nevű kulturális fesztivált, amely mára a nipo-brazil közösség legnagyobb eseményévé vált.⁶⁶⁹ Számos buddhista templom működik ma is Brazíliában, illetve kedveltek a távol-keleti harcművészeteket és különböző táncokat tanító iskolák. Több intézmény és múzeum őrzi a japán bevándorlás emlékét, ezek legjelentősebbje a São Paulóban található *Museu Histórico da Imigração Japonesa do Brasil*. A kul-

⁶⁶⁶ Laborde Carranco, Adolfo A.: *id. mű*, 2006, 157–160.

⁶⁶⁷ Sakurai, Célia: *id. mű*, 2004, 144–145.

⁶⁶⁸ Inoue, Saori: *id. mű*, 2013, 31–32.

⁶⁶⁹ A föderáció honlapja: <https://www.kenren.org.br/federacao/sobre-kenren/>.

túra megőrzését a két ország közötti egyre inkább növekvő gazdasági kapcsolatok és együttműködés is segítik.⁶⁷⁰

Japánban használt plakát a Brazíliába történő kivándorlás ösztönzésére⁶⁷¹

Peruba az első japán munkások 1899-ben érkeztek, a két ország közötti kapcsolatok azonban már korábban megindultak egy incidens nyomán. 1872-ben a *María Luz* nevű, Macaóból Peruba tartó, kínai kulikat szállító hajón történt zendülés miatt a perui hajónak Yokohama kikötőjében kényszermegállást kellett végrehajtania, ahol pedig a kikötőben tartózkodó angol hivatalnokok és japán hatóságok a kínaiakkal szembeni kegyetlen bánásmódról és visszaélésekről számoltak be. Az incidens hatására a perui kormány küldöttjei a két ország közötti békés kapcsolatok felállításának szándékával tárgyalásokat kezdtek meg a japán kormánnyal, aminek eredményeképpen 1873-ban aláírtak egy béke, barátsági, kereskedelmi és hajózási egyezményt. 1889-ig újabb lépések nem történtek, ekkor azonban Korekiyo Takahashi politikus és befektető megalapította a *Japan Mining Company* és nagyszabású tervvel 1890-ben Peruba érkezett. Vállalkozása azonban kudarcba fulladt, a tervében szereplő bányák ugyanis kimerültek. A kilencvenes évek elején japán bevándorlási ügynökségek képviselői érkeztek Peruba vizsgálódás céljából. Dilemmáik főként a perui kínai kulik munkakörülményeit tekintve voltak, végül

⁶⁷⁰ „Brasil celebra los 100 años de su masiva inmigración japonesa”, *Agência Brasileira de Inteligência*, 2008.01.11., <http://www.abin.gov.br/modules/articles/article.php?id=1795>.

⁶⁷¹ Ismeretlen szerző, közkinccs, forrás: Museu Histórico da Imigração Japonesa no Brasil. A plakát szövege a következő: Gyűjtsd össze családot minden tagját, irány Dél-Amerika!, <http://www.museubunkyo.org.br/fotos/index.html>.

azonban egyezményeket kötöttek a perui kormánnyal japán munkások beutaztatásáról. Az első 787 munkás 1899-ben érkezett, a partvidéki cukor- és gyapotültetvényekre szóló, négyéves szerződésekkel a birtokukban.⁶⁷² Kisebb számban az amazóniai régióba is érkeztek munkások kaucsukkitermelésre, azonban a rossz munkakörülmények, betegségek és fizikai bántalmazások miatt legtöbbjük meghalt, mielőtt a szerződésük lejárt volna.⁶⁷³ Az ültetvényeken dolgozók számára a szerződések lejártát követően lehetőség volt azok kettő évvel, illetve hat hónappal történő meghosszabbítására vagy az ültetvények elhagyására.⁶⁷⁴

1923-ig négyéves szerződésekkel több mint száz japán bevándorló szállítmány érkezett Callao kikötőjébe, ezt követően indult meg a szabad bevándorlás. 1917-ben már megalakították a *Sociedad Central Japonesa* (ma *Asociación Peruano Japonesa*) társaságot. Az 1923-ig tartó első időszakban japán források szerint több mint 18 ezren érkeztek főként mezőgazdasági ültetvényekre.⁶⁷⁵ A munkások szállítását négy japán társaság végezte, az első nők és családok 1903-tól jelentek meg. Habár a kínai kulik helyzeténél jobb körülmények között dolgoztatták a japán bevándorlókat, az ő esetükben is előfordultak visszaélések, bántalmazások, megszégyenítések. A kezdeti viszonylag magas fizetéseket rövid időn belül lecsökkenték, beváltható utalványokat kaptak fizetés helyett, nagyobb óraszámban dolgoztatták őket, mint ami a szerződésekben szerepelt. Megelégedve a helyzetet, többen Limába és Callaóba utaztak, remélve, hogy a kereskedő és szolgáltató szektorokban munkát találnak. Még ebben az időszakban a négy bevándorlási társaság fuzionált, és végül megalakult egy részben magán, részben állami tőkével finanszírozott cég, az *Overseas Development Company*, amelynek komoly ipari és gazdasági célkitűzései voltak. A társaság például nagy arányú kölcsönt nyújtott Hajime Hoshi gyógyszeripari befektetőnek, aki a perui Amazonia területén 3000 km²-es régiót szerzett meg, amelyen 1937-ig különböző gyógynövényeket, kinint, kokát és fákat termelt ki. Nagy japán kereskedő cégek is megjelentek befektetési, illetve kereskedelmi kapcsolatok felvételének szándékával.⁶⁷⁶

Noha a kivándorlók többsége a mezőgazdaságban kezdte meg munkáját, a városokba költözőknek volt lehetőségük inkább kisebb tőke felhalmozására, ami lehetőséget nyújthatott a Japánba történő visszautazásra. Ez volt legalábbis a kiérkezők célja a második világháborút megelőző években. Sokan végül mégis maradtak. Az 1924–1936 közötti időszakban újabb japán bevándorlási hullámot lehetett regisztrálni, az ő helyzetük azonban már kedvezőbb volt: rokonok, barátok, ismerősök kapcsolatait és a már kint élők ismereteit is fel tudták használni, köny-

⁶⁷² Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 1991, 11–15.

⁶⁷³ Moore, Stephanie Carol: *The Japanese in Multiracial Peru, 1899–1942*, Doktori disszertáció, University of California, San Diego, 2009, 82.

⁶⁷⁴ Morimoto, Amelia – Araki, Raúl: „Perú. Empresarios nikkei”, in: Morimoto, Amelia (szerk.): *id. mű*, 2004, 253.

⁶⁷⁵ Morimoto, Amelia: „Los nikkei en el Perú I: la migración en cifras”, in: *Proyecto Discover Nikkei*, 2009. szeptember 15., <http://www.discovernikkei.org/en/journal/2009/09/15/copani-2009/>.

⁶⁷⁶ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 1991, 16–20.

nyebben alkalmazkodva így az új környezethez.⁶⁷⁷ A korábban kiérkezők, akik közben vidékről a városokba vándoroltak, ugyanis sokszor meghívták rokonaikat vagy barátait, hogy vállalkozásukban dolgozzanak, kiutazásukat a hajójegyük megvásárlásával támogatták. Az első időkben nem mindenki családosan érkezett, így azok a férfiak, akiknek nem volt Peruban feleségük, fényképet küldtek haza saját magukról Japánba és a fényképeik segítségével a távolból próbáltak feleséget keresni maguknak, amiben Japánban élő rokonaik, barátaik vagy az erre szakosodott társaságok segítettek. 1930-ra a japán közösség Lima legnagyobb külföldi kolóniájává vált, a fővárosban élő külföldiek mintegy 30 százalékát alkotva.⁶⁷⁸

Japán rendkívüli követét és meghatalmazott miniszterét fogadja Augusto B. Leguía, Peru elnöke 1924-ben⁶⁷⁹

A 20. század első három évtizedében a japán kolónia virágzott. Ekkorra kezdtek érezni a befektetett munka gyümölcsét, a közösségen belül erős szolidaritás, szervezethez és együttműködés volt jellemző. Vállalkozásaikból megtakarított csekély tőkésükből megalapították első újságjaikat és szervezeteiket, ezek közül a legelső, borbélyokat tömörítő szervezet 1907-ben jelent meg, majd ezt számos további követte, melyek tevékenységi köre kiterjedt a japán kereskedők és étteremtulajdonosok képviselőire is. Az első japán újságot 1909-ben indították el. Iskolákat is alapítottak, a két világháború között mintegy 50 japán iskola működött az

⁶⁷⁷ Morimoto, Amelia – Araki, Raúl: *id. mű*, 2004, 253–254.

⁶⁷⁸ Shintani, Roxana: „The Nikkei Community of Peru: settlement and development”, in: *Ritsumeikan Studies in Language and Culture*, 18/3, 81–82.

⁶⁷⁹ Seizaburo Shimizu, Japán rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere, 1924, Archivo Histórico Riva-Agüero. Instituto Riva-Agüero. Pontificia Universidad Católica del Perú, közkinccs, <http://repositorio.pucp.edu.pe/index/handle/123456789/36834>.

országban.⁶⁸⁰ Három buddhista szerzetes is érkezett ezekben az években (az első 1903-ban), hogy az ültetvényeken dolgozó japánok között dolgozzanak, ők voltak az első buddhista szerzetesek, akik megkezdték tevékenységüket Latin-Amerikában. Egyikük (Taian Ueno) tizennégy évet töltött el a dél-amerikai országban, az ő munkásságának köszönhetően épült fel az első latin-amerikai buddhista templom a Limától délre található, partvidéki Cañete városában. A templom közelében ugyancsak a szerzetes alapította meg Latin-Amerika első japán iskoláját is, ahol tanárként dolgozott.⁶⁸¹

Brazíliához hasonlóan Japán Peruban is igyekezett mezőgazdasági és egyéb termékek iránti igényét kielégíteni, noha itt nem tűnt olyan egyszerűnek a helyzet, mint Brazíliában. A perui földbirtokosok nem nézték volna jó szemmel nagy kiterjedésű területek japán megművelését, sőt, egy a kínaihoz hasonló japánellenes kampány is megindult az országban (főként mert a japán napszámosok és kereskedők komoly konkurenciának számítottak a peruiak számára). A legnagyobb japánellenes tüntetések 1930–31 között zajlottak, illetve a második világháború előtti évek japán imperialista politikájának hatására a japánellenes érzelmek tovább fokozódtak.⁶⁸² Az 1920-as évektől kezdve japán szakértők, tudósok, kereskedők érkeztek a szükséges termények, illetve új piacok felkutatására. A legfontosabb áruk között a gyapot, a szója, a cukor, a kávé és különböző ásványkincsek szerepeltek. A húszas évektől a második világháború végéig a perui partvidéki mezőgazdaság legfőbb terménye a gyapot volt. 1916 és 1938 között megháromszorozódott a termesztési terület nagysága, 1934 és 1938 között a megtermelt gyapot 91 százalékat külföldi piacokra szánták. A termelés növekedéséből a japán bevándorlóknak sikerült figyelemre méltó hasznot húzniuk. Először ugyan napszámosként kezdték, de az összegyűjtött tőkéjükből később bérlőkké, sőt, földbirtokosokká váltak (volt olyan régió, ahol a gyapottermelés 55 százaléka japán kézben összpontosult).⁶⁸³ Japán gyapot iránti nagyfokú érdeklődésének a háttérében fejlődő textilipara és növekvő gyapjú, illetve gyapotigényei, és az angolokkal való kapcsolatok megromlása (a kereskedelmi szerződések felmondása) állt. Számos perui törvény próbálta megvédeni a nemzeti textilipart és csökkenteni a japán gyapot-exportőrök tevékenységét, a japánellenesség újra és újra felerősödött az országban. Egy 1937-es rendelet értelmében az 1936 után született nisseiek nem kaphattak perui állampolgárságot. 1940-ben újabb japánellenes zavargások törtek ki (kifosztottak több limai japán érdekeltségű üzletet), a megtámadt bevándorlók között

⁶⁸⁰ Baily, Samuel L. – Míguez, Eduardo José: *Mass migration to Modern America*, Rowman & Littlefield, Wilmington, 2003, 118–119; Haney, Cheyenne N.: *Dreams of a far away land: Japanese immigration to Peru, 1899–1950*, University of Alabama, Birmingham, 2011, 17–18.

⁶⁸¹ Ota, Hirohito: „The first Buddhist missionaries in Peru”, in: *Soto Zen Journal*, no. 12, 2003, https://global.sotozen-net.or.jp/pdf/dharma-eye/de12/de12_08.htm.

⁶⁸² Miyake, Lika C.: „Forsaken and Forgotten: The US. internment of Japanese Peruvians during World War II”, in: *Asian American Law Journal*, vol. 9, 2002, 166–167.

⁶⁸³ Lobo Collantes, Francisco: „En defensa del mercado interno. Importación japonesa y empresarios textiles en el Perú, 1929–1939”, in: *Apuntes*, vol. 47, no. 86, 2020, 100–101, http://www.scielo.org.pe/scielo.php?pid=S0252-18652020000100091&script=sci_arttext.

akadt olyan, aki visszaköltözött Japánba.⁶⁸⁴ A történések miatt a japánok kártérítést követeltek gyapotban, gyapjúban és más termékekben. Ezekben az években több alkalommal a perui termékek cserekereskedelmi fizetőeszközként szolgáltak. Peru fegyvereket vásárolt Japántól, cserében a japánokat a gyapot és gyapjú mellett a perui cukor, kávé és különböző ásványkincsek is érdekelték. A negyvenes évek elejére az ásványkincsek váltak a legfőbb kereskedelmi cikké, e folyamatnak egy 1941-es rendelet vetett véget, mely megtiltotta az ásványkincsek exportját a tengelyhatalmak országai számára.⁶⁸⁵

1936-ban a perui kormány rendeletben szabályozta az országba történő bevándorlást, a maximális kvótát 16 ezer főben állapította meg nemzetiségenként, amit Japán nyilvánvalóan már meghaladott ekkorra. A japán külügyminisztérium 1941-ig 33 ezer kivándorlót regisztrált az andoki országban.⁶⁸⁶ 1941 decemberében Pearl Harbor japán megtámadását követően Peru számos intézkedést hozott az országban élő japán, német és olasz származású lakosok ellen. Az ásványkincsek és gyapot exportjának leállításán, bankszámlák befagyasztásán és különböző tulajdonok elkobzásán kívül 1800 japán származású peruit amerikai táborokba küldtek (a Latin-Amerikából az Egyesült Államokba deportáltak 80 százalékát jelentette ez a szám, többségük Texasba érkezett), közülük csak százan térhettek vissza Peruba a háborút követően. Az Egyesült Államok a koncentrációs táborokba érkező japánokat a háborúban cserefogolyként használta fel, a háborút követően deportálták, illetve repatriálták őket.⁶⁸⁷

A kormányok közötti ellentétek ellenére a japán kolónia élénk kulturális és gazdasági életet folytatott.⁶⁸⁸ A világháború előtt 27 japán iskola működött az országban. Már a tízes években megjelentek az első sajtótermékek, 1934-ben pedig elindították a *Lima Nippo* folyóiratot, amely a japánellenes sajtó támadásaira igyekezett válaszolni.⁶⁸⁹ 1945-ben Peru hivatalosan háborút üzent Japánnak, a háborút követően azonban már 1947-ben feloldották a különböző korlátozásokat, a japán bevándorlók pedig újraindíthatták tevékenységeiket. A két ország 1953-ban vette fel újra a hivatalos kapcsolatokat, az országok közötti kereskedelem is új lendületet kapott.⁶⁹⁰ A perui kormány 1955-ben visszaadta a háború alatt kisajátított ingatlanokat perui japán tulajdonosaiknak, 1961-ben pedig kereskedelmi megállapodást írt alá a két ország. 1970-re Japán már Peru második legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált.⁶⁹¹ Az 1950–70 közötti időszakban számos új import-export cég született, a helyi japán vállalkozások fejlődésére nézve pedig 1968–1975 között

⁶⁸⁴ Haney, Cheyenne N.: *id. mű*, 2011, 37–38.

⁶⁸⁵ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 1991, 26–34.

⁶⁸⁶ Morimoto, Amelia: *id. mű*, 2009.

⁶⁸⁷ Jancsó, Katalin: „The Japanese Discover Peru: Nikkei in the Peruvian Society”, in: *Confluences: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*, JATEPress, Szeged, 2017, 89–90.

⁶⁸⁸ Morimoto, Amelia – Araki, Raúl: *id. mű*, 2004, 254–255.

⁶⁸⁹ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 1991, 45–46.

⁶⁹⁰ *Cronología en la historia de la inmigración japonesa al Perú*, Asociación Peruano Japonesa honlapja, <http://www.apj.org.pe/inmigracion-japonesa/historia/cronologia-inmigracion>.

⁶⁹¹ Riger Tsurumi, Rebeca: *The Closed Hand: Images of the Japanese in Modern Peruvian Literature*, Purdue University Press, West Lafayette, 2012, 24–25.

Juan Velazco Alvarado katonai kormányának importkorlátozó intézkedései voltak kedvezőek. Az import helyettesítésére és a belső piac szükségleteinek kielégítésére mikro-, kis- és középvállalkozások születtek, amelyekben a japán leszármazottak is nagy szerepet vállaltak. 1989-ben több mint 4800 perui-japán tulajdonú cég létezett. Habár a kilencvenes években ezek közül sok megszűnt a nagy multi, illetve külföldi érdekeltségű cégek megjelenésével, ma is számos jelentős nikkei vállalkozás működik, némelyiket még a 20. század elején bevándorolt japánok alapították és közel egy évszázados múltat tekint vissza.

A második világháború előtt a japánokról alkotott kép nem mindig volt pozitív (hasonlóan a kínaiakhoz). A túl ügyesnek bizonyuló kereskedők veszélyforrásnak számítottak a helyiek számára. Ez a kép a világháború után jelentős változásokon esett át. Japán gazdasági fejlődésével és világpolitikai szerepének változásával párhuzamosan a bevándoroltak és leszármazottjaik képe felértékelődött. A fegyelem, a becsületesség, a munkaszellem, a pontosság, szorgalom és hatékonyság fogalmai kapcsolódnak hozzájuk, nem felejtkezve el arról sem, hogy mára a társadalmi ranglétrán is magasabb helyet foglalnak el, általában tehető családkról van szó. A japán cégek a modernizációról és kiváló működőképességükről híresek, a japán iskolákról pedig azt tartják, magasabb szintű oktatást biztosítanak, mint az államiak, következésképpen a kolóniához nem tartozók részéről is érdeklődés mutatkozik az intézmények iránt. Ezekben az iskolákban nagy szerepe van a sportnak, illetve a japán kolónia általában is ösztönzést ad a perui nemzeti sportoknak.⁶⁹² 1967-ben japán kulturális központ nyílt, illetve 10 év szünet után, 1950-től újra megjelenhetett a *Peru Shimpó* kétnyelvű újság, amely a mai napig fennálló sajtóorgánuma a japán kolóniának.⁶⁹³ 1985-ben új magazint is alapítottak *Prensa Nikkei* néven, illetve negyedévente megjelenő folyóirata van a kulturális központnak is (*Kaikán*). Számos japán származású művész, költő ismert alakja a perui kulturális életnek, közöttük talán a legismertebb a költő, José Watanabe Varas⁶⁹⁴. A japán, illetve andoki-kínai származású Tilsa Tsuchiya⁶⁹⁵ Peru legismertebb modern festője.

A nyolcvanas évek több szempontból hoztak változást a kolónia életébe. Ekkortól egyre jelentősebb a nikkeiek szerepe a perui közéletben és politikában. 1980-ban vettek részt japánok először önkormányzati választásokon, illetve megjelentek kormányokban is (először Belaúnde Terry kormányában 1984-ben). A japán politikai részvétel leghíresebb példája az 1990-es választásokon győztes mérnök, az „el chino”-ként ismert, Alberto Fujimori, akinek szülei 1934-ben vándoroltak Peruba. 2000-ben harmadjára is újraválasztották ugyan, de korrupciós botrányai miatt lemondásra kényszerült, és elmenekült az országból, jelenleg Peruban tölti börtönbüntetését.⁶⁹⁶ Fujimori lánya is komoly politikai résztvevő, több alkalommal indult elnökválasztáson, vele szemben szintén korrupciós eljárás

⁶⁹² Morimoto, Amelia – Araki, Raúl: *id. mű*, 2004, 261–265.

⁶⁹³ Honlapjuk: <https://www.perushimpo.com/>.

⁶⁹⁴ 1945–2007.

⁶⁹⁵ 1928–1984.

⁶⁹⁶ Lausent-Herrera, Isabelle: *id. mű*, 1991, 73–75.

folyt. A nyolcvanas évek második felének másik fontos változása a migrációs folyamatokban jelentkezett. A brazil példához hasonlóan, a dekaszeui jelenség itt is megfigyelhető. Azaz ekkortól a perui japán leszármazottak Japánban kezdtek munkát keresni, az ázsiai országban jelentkező munkaszükségletek kielégítésére. Több tízezer nikkei vándorolt vissza Japánba, ahol perui mintára és a peruival azonos néven megalakították saját kulturális szervezeteiket.⁶⁹⁷

Ma Limában található az ország legnagyobb japán közössége, többségük már katolikus vallású és a mindennapokban a spanyol nyelvet használja, azonban az otthonokban még nem tűnt el teljesen a japán nyelv és legfőképpen a japán gasztronómia. Sőt, a nikkei – perui–japán fúziós – konyha a kínai chifákkal egyetemben ma virágkorát éli, az 1980-as évektől a világ számos országában ismertté vált. Lima az utóbbi években a két említett ázsiai, illetve a perui gasztronómiai hagyományból ötvözőtt ételeket kínáló éttermeinek köszönhetően komoly gasztró-turisztikai célállomássá vált.⁶⁹⁸

Argentína a negyedik ország, amelyben még viszonylag jelentős számú japán leszármazott él napjainkban. A 20. század elejéig szinte nem lehet japán jelenlétről beszélni, noha az 1870-es években már érkeztek az országba fiatal japán szakemberek, hogy felmérjék a kivándorlás lehetőségeit. A két ország 1898-ban írt alá kereskedelmi és hajózási egyezményt. A kor értelmiségi csoportjai számára nem volt teljesen ismeretlen a japán kultúra, ugyanis európai utazásaik során megismerkedtek az akkor divatosnak számító japán művészeti irányzatokkal és kézműves termékekkel. Mindemellett Argentínában megjelentek japán kereskedők is a század végétől. Az első bevándorlók Brazília és Peru felől érkeztek, többségük városi zónákban telepedett le.⁶⁹⁹ Már ekkor megjelentek japánellenes hangok az argentin társadalom részéről, egyrészt észak-amerikai hatásra, másrészt maga az argentin bevándorlási politika sem támogatta a színes bőrrű fajok letelepedését az országban. Kisebb csoportokban, fokozatosan érkeztek és üzleteket nyitva építették szinte észrevétlenül közösségüket a japán kolónia tagjai. A húszas években már kulturális és sportlétesítményeket, illetve társaságokat alapítottak. Ugyanekkor Japán nagykövetséget is nyitott Buenos Airesben. A többi, Argentínában megszülető külföldi közösséghez képest kis számú kolónia – ellentétben a többi latin-amerikai japán csoportokkal – nagyobb veszteségek nélkül átvészelte a második világháború éveit is, a világháború alatt bevezetett intézkedéseket (kisajátítások, japán nyelvű kiadványok megjelenteté-

⁶⁹⁷ Morimoto, Amelia: *id. mű*, 2009.

⁶⁹⁸ Takenaka, Ayumi: „Nikkei cuisine: understanding immigration through food”, *The COMPAS* (Centre on Migration Policy & Society), 2014, április 3., <http://compasoxfordblog.co.uk/2014/04/nikkei-cuisine-understanding-immigration-through-food/>.

⁶⁹⁹ Onaha, Cecilia: „Los japoneses en la sociedad argentina. Transformación de su imagen a lo largo del siglo XX”, in: *Memoria del XIII Congreso Internacional de ALADAA* (Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África, 2011, https://ceaa.colmex.mx/aladaa/memoria_xiii_congreso_internacional/images/onaha_losjaponeses.pdf).

sének beszüntetése) a háború lezárultával visszavonták.⁷⁰⁰ Nagyobb arányú, államilag támogatott, a két ország közötti egyezményekkel segített japán bevándorlást lehetett még regisztrálni az 1950-es és 1960-as években, ami a mai argentin–japán közösség fontos alapját képezi. A közösség életét számos kulturális központ és egyesület támogatja.

⁷⁰⁰ Gómez, Silvina: „La colectividad japonesa en Argentina: entre la invisibilidad y el Obelisco”, konferenciaelőadás: X Congreso Argentino de Antropología Social, 2011, UBA, Buenos Aires, https://www.academia.edu/1416365/La_colectividad_japonesa_en_Argentina_entre_la_invisibilidad_y_el_Obelisc.

KOREAIAK ÉS INDIAIAK

*A közösségen kívüli személlyel kötött házasság
olyan, mintha valaki elárulná saját családját,
elutasítaná saját közösségét.⁷⁰¹*

A kínai és japán bevándorláshoz viszonyítva a koreai jóval kisebb volumenű, illetve később indult el, azaz sokkal inkább aktuális jelenség Latin-Amerikában. E munka céljai között az szerepelt, hogy a Latin-Amerikába irányuló kivándorlások történetét részletesebben a második világháborúig, illetve az 1950-es évekig tekintse át, röviden azonban szólunk Ázsia e térségéből érkezettek jellemzőiről is. A kivándorlás okai között az 1910-et megelőző éhínségeket, Korea 1910–1945 közötti japán megszállását, a két Korea közötti háborút (1950–53), illetve a gyors ipari fejlődést és városiasodást szokták megemlíteni. Elsőként az Egyesült Államok és Kína volt a legfontosabb úti cél a koreaiak számára, Latin-Amerika országai csak a 20. század hatvanas-hetvenes éveitől váltak igazán vonzóvá. Ma több mint százezer koreai le származott él a térségben. Brazíliában található a legnagyobb kolónia (mintegy ötvenezer), melyet Argentína, Guatemala és Mexikó követ. A 19. században és a 20. század elején csak szórványos migráció létezett, az egyetlen kivételt talán Mexikó jelentette, ahová 1905-ben valamivel több, mint ezer koreai érkezett. Az eredetileg az Egyesült Államokba tartó koreaiak végállomása végül a Yucatán-félsziget lett, ahol Mérida gyapot- és henekénültetvényein⁷⁰² a kínai kulikhoz hasonlóan dolgoztak. Négyéves szerződésük lejártát követően pedig megtakarítások szűkében vagy a Yucatán-félszigeten maradtak, vagy Hawaiira, illetve az Egyesült Államokba vándoroltak tovább. Koreába nem tudtak már visszatérni, ugyanis 1905-től Korea Japán protektorátus alá került, majd 1910-től Japán annektálta Koreát. Akik a Yucatán-félszigeten maradtak, azok közül sokan maja nővel házasodtak össze és beleolvadtak a mexikói társadalomba.⁷⁰³

Dél-Korea és Mexikó 1962-ben létesített diplomáciai kapcsolatokat, ezt követően 1980-ig, majd 2006-ig, illetve ekkortól napjainkig kisebb hullámokban történt bevándorlás Mexikóba. A nyolcvanas évekre jellemző volt a gyorsan fejlődő koreai cégek megjelenése külföldön, ami magával hozta a cég koreai dolgozóinak kivándorlását az adott országba. A nagyvállalatok közül a Samsung és a Daewoo, illetve a Hyundai is gyáregységet telepített Mexikóba. Mexikó és több latin-amerikai ország ezekben az években fontos kereskedelemi partnereivé váltak Dél-Koreának. Az 1997-től jelentkező koreai pénzügyi válság újabb kivándorlási hullámot indított el, Mexikó mellett Argentína és Brazília voltak a főbb célállomások. A közösségek

⁷⁰¹ Mera, Carolina: *Globalización e identidades migrantes. Corea y su diáspora en la Argentina*, Doktori értekezés, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, 2007, 224.

⁷⁰² Henekén: yucatáni szizál, egy agavéféle.

⁷⁰³ Gallardo García, Sergio: „Los coreanos que llegaron a México dejaron huella”, in: *Diario de Yucatán*, 2020.02.18., <https://www.yucatan.com.mx/imagen/los-coreanos-que-llegaron-a-mexico-dejaron-huella>.

összetartó erejét a szervezettség, a családi kötelek, a gasztronómiai hagyományok és a templomok segítik.⁷⁰⁴

Az 1960-as évektől kezdve a koreai kormány emigrációs politikája a korábbi japán példát követte, kivándoroltatással igyekezett enyhíteni a belső migrációkból és népességnövekedésből származó feszültséget. Korea történetében először folyamodott kivándoroltatási politikához, mintegy százezer koreai kivándoroltatását célozta meg öt év alatt, azonban kevés ország mutatott hajlandóságot koreaiak befogadására.⁷⁰⁵ Latin-Amerikában Brazíliába, Argentínába, Paraguayba, Bolíviába érkeztek az első bevándorlók, a cél mezőgazdasági telepek létrehozása volt, családos bevándorlással. Problémát okozott viszont az a tény, hogy a kivándorló koreaiak többsége sosem dolgozott a mezőgazdaságban. Következésképpen rövid időn belül elindult a városokba való áramlás, a fő állomások São Paulo, Asunción és Buenos Aires voltak.⁷⁰⁶

Az Argentínába és Brazíliába vándorlók közül az 1970-es évek második felében és nyolcvanas évek elején sokan tovább vándoroltak, főként az Egyesült Államokba. A továbbvándorlás legfőbb okai Argentínában Rafael Videla diktatúrája, illetve Brazília 1980-as gazdasági visszaesése voltak. Az 1980-as évek közepén jelentős számú dél-koreai bevándorlás volt tapasztalható Argentínában, azonban a 2001-es gazdasági válságot követően az argentin koreaiak mintegy fele Mexikóba, vagy az Egyesült Államokba távozott. Ugyanakkor 2004-től kisebb arányú visszavándorlás is megfigyelhető volt. Az 1990-es évek végétől Brazíliában is számottevő dél-koreai bevándorlás volt tapasztalható, az Észak-Amerikába történő továbbvándorlás pedig egyre kevésbé volt jellemző. Jelentős volt a nem közvetlenül Dél-Koreából, hanem a Paraguayon, esetleg Chilén keresztül történő migráció is.⁷⁰⁷

Brazíliában az 1960-as években érkező koreaiak anyagi hozzájárulást is kaptak, és mezőgazdasági zónákban telepedtek le. Pár év után a vidékre érkezők közel 90 százaléka átvándorolt városokba, főként São Paulóba, a legtöbben az időközben megszülető *Vila Coreana* negyedbe, melyre bár szegénység, rossz higiénés körülmények és gyenge közbiztonság voltak jellemzőek, a korábban itt letelepedett japánok és koreaiak segítségével viszonylag könnyebb volt a beilleszkedés. A legtöbb munkalehetőség a textiliparban volt, így bár a bevándorlók többségének nem volt varrónői és egyéb textilipari munkatapasztalata, sokan ebben a szektorban helyezkedtek el. A családok célja az volt, hogy hosszabb távon saját, főként női

⁷⁰⁴ Gallardo García, Sergio: „La inmigración coreana en México (1960–2015)”, in: Barceló Quintal, Raquel Ofelia (szerk.): *Cruzando océanos y fronteras. Migración interna e internacional*, Universidad Autónoma del Estado de Hidalgo, Pachuca, 2017, 182–194.

⁷⁰⁵ Bruna Mineo, Antonio – Campos Araújo, José Renato de: „A diáspora coreana: o caso brasileiro”, in: *Dossiê Dinâmicas Territoriais e Gestão de Políticas Públicas*, no. 39, 2019, <https://journals.openedition.org/confins/18851>.

⁷⁰⁶ Mera, Carolina: „Diáspora coreana en América Latina”, in: *II Encuentro Latinoamericano de Estudio Coreanos*, El Colegio de México - Korea Foundation, México, 2005, <http://ceaa.colmex.mx/estudioscoreanos/images/mera.pdf>.

⁷⁰⁷ Park, Kyeyoung: „A Rhizomatic Diaspora: Transnational Passage and the Sense of Place among Koreans in Latin America”, *UCLA*, Center for Korean Studies, <http://www.international.ucla.edu/media/files/JRP-2008-2009-Park-Rhizomatic-Diaspora.pdf>.

divatárura szakosodott, kisebb üzletet, vállalkozást indíthassanak. Az 1970-es évektől már csak munkaszerződéssel, illetve egyetemi diplomával rendelkezők érkezhettek az országba. A brazil koreaiak nagy többsége ma is textilipari érdekelt-ségű: nagykereskedő, kiskereskedő, üzemtulajdonos vagy eladó.⁷⁰⁸ A viszonylag fiatal koreai diaszpóra életét két koreai kulturális központ és négy Sejong Intézet segíti az országban.

Argentínába 1965-ben érkezett az első jelentős bevándorlócsoporthoz mező-gazdasági munkákra, ugyanakkor viszonylag hamar itt is megindult a városokba áramlás. Ekkor már kisebb számú koreai diaszpóra élt az országban, korábban ugyanis Bolívia és Paraguay felől érkeztek koreaiak Argentínába. 1984-ben egy megállapodás értelmében 11 ezer koreai család letelepedésére adtak ki engedélyt. Ez a csoport már befektethető tőkével érkezett az országba, egy modern és ipa-rosodott Dél-Koreából. Az argentin-koreai diaszpóra konszolidációja ekkortól kezdődött meg. A koreai lakosság száma 1990-ben érte el csúcspontját, ekkor több, mint 40 ezer koreai argentinról számoltak be a statisztikák.⁷⁰⁹ Az 1990-es évek közepén kínai-koreaiak is érkeztek, e csoport érdekessége az, hogy noha kínai állampolgárok, valamilyen formában kötődnek Koreához, és így a Buenos Aires-i koreai közösséghez csatlakoztak, megtartva a koreai nyelvet és szokásokat. Argentinában a koreai hagyományok megőrzését kétnyelvű általános és középiskola megléte, illetve a 2006-ban megnyílt kulturális intézet is segíti nyelvi és szabad-idős programjaival.⁷¹⁰ A kétezres évek elejének argentin gazdasági válsága vissza-vetette a kolónia fejlődését, számában is erős csökkenés következett be, jelenleg mintegy 23 ezer koreai alkotja az argentin közösséget, 80 százalékuk ma is a ruhaiparhoz kapcsolódik. Brazíliához hasonlóan a textilipar egyfajta etnikumhoz kapcsolódó iparággá vált, ennek háttérében az első bevándorlók által kialakított családi szálak, kereskedelmi kapcsolatok álltak, melyek a közös nyelv segítségével vonzóvá tették a későbbiekben érkezők számára is ugyanabban az iparágban való elhelyezkedést és megkönnyítették a társadalomba való integrálódást.⁷¹¹

Paraguay esete hasonló Brazíliáéhoz vagy Argentínáéhoz, azonban annyiban különbözik, hogy sokan nem tartós letelepedés céljával érkeztek. 1964-től jelentek meg az első bevándorlók, főként a városokban, ahol textilipari vállalkozásokat indítottak, illetve kis méretű szupermarketeket nyitottak. Később műszaki termé-kek forgalmazásával és méhészettel folytatták tevékenységeik sorát. A tehető koreaiak saját tőkéből iskolákat, oktatási centrumokat alapítottak.⁷¹² Kis közösséget alkotnak mégis az országban, többségük ugyanis Argentínába, Brazíliába, vagy az

⁷⁰⁸ Bruna Mineo, Antonio – Campos Araújo, José Renato de: *id. mű*, 2019.

⁷⁰⁹ Mera, Carolina: „Los migrantes coreanos en la industria textil de la Ciudad de Buenos Aires. Inserción económica e identidades urbanas”, in: *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 28 (4), 2012, 69.

⁷¹⁰ Mera, Carolina: *id. mű*, 2005.

⁷¹¹ Kim, Jihye: „¿Qué hace que los inmigrantes coreanos de Argentina se concentren en la industria de la indumentaria?”, in: *MIRLADA*, 8. évf. no. 12, 2016, 80–81.

⁷¹² Espínola González, Zulma: „Paraguay y Corea del Sur, más allá de una relación comercial”, in: *Población y desarrollo*, vol. 14, no. 25, 2003, 90–91.

Egyesült Államokba vándorolt tovább. Az 1980-as évektől kezdve, majd az 1990-es és 2000-es években további latin-amerikai országok váltak a koreaiak bevándorlási célországáivá, kisebb létszámú közösségek jelentek meg Guatemalában, Chilében, illetve Peruban is.

Bár a világon az egyik legnépesebb az indiai diaszpóra, jelenléte Latin-Amerikában jelentéktelen. Viszonylag csekély számú indiai él a térségben, számuk azonban az utóbbi időben enyhe növekedésnek indult, főként a gazdasági kapcsolatok élénkülésének köszönhetően. Az indiai bevándorlást a volt brit, francia és holland gyarmatok esetében fontos megemlíteni, ahol az 1834-es, 1948-as illetve 1863-as rabszolgaságot eltörlő rendeleteket követően Indiából igen nagy számú munkás érkezett a különböző ültetvényekre a kínai kulik kiutaztatásához hasonló körülmények között. A toborzós munkát hivatalos formájában csak 1917-ben szűnt meg, ezt követően, főként India függetlensége után,⁷¹³ képzett szakemberek kivándorlása indult meg a jelzett térségekbe. Trinidad, Tobago, Suriname és Guayana esetében ma is igen nagy az indiai származású népesség, ők hazájuk különböző nyelvű térségeiből vándoroltak ki Amerikába.⁷¹⁴

Indiai bevándorlók Spanyol-Amerikában elsőként Panamába érkeztek, ma is ez az ország az, amelyben a legnagyobb indiai diaszpóra él. A kínai bevándorláshoz hasonlóan az első indiaiak is az 1840-es években a panamai vasútépítkezésekre, majd később a Panama-csatorna építési munkáira érkeztek. Ma mintegy nyolcezer indiai leszármazott él az országban és két hindu templomot működtetnek.⁷¹⁵ Panamán kívül Brazíliában él ezres nagyságrendű indiai leszármazott. Először az 1960-as években Suriname és Közép-Amerika felől érkeztek kisebb számban kereskedők, őket pár évvel később egyetemi tanárok követték. Jelentősebb növekedés a diaszpórában az utóbbi évtizedekben történt, főként szakemberek és üzletemberek telepedtek le, illetve az utóbbi években számos jógaoktató érkezett az országba és kezdte meg a jóga népszerűsítését. Azonban Brazília más külföldi leszármazottjaihoz képest az indiaiak még mindig egy igen kis közösséget alkotnak.⁷¹⁶ A többi országban még ennél is kisebb volumenű a bevándoroltak száma. Mexikót és Chilét említhetjük még meg. Az utóbbi években, kicsit megkésve bár, de India kezdi követni Kína, Dél-Korea és Japán példáját és nyitott Latin-Amerika gazdaságai felé: Brazília, Chile, Kolumbia és Venezuela tűnik ez idáig a legfontosabb partnereknek. E kétoldalú kapcsolatok pozitív hatással bírnak az indiai szakemberek megjelenésére és az indiai kultúrát népszerűsítő központok megalakulására is.⁷¹⁷

⁷¹³ 1947-ben vált végleg függetlenné India.

⁷¹⁴ Szalai, Éva: „A diaszpórák szerepe az új világrendben”, in: *Külföldi Szemle*, 2012/2, 154–155.

⁷¹⁵ *Report of the High Level Committee on Indian Diaspora*, Ministry of Foreign Affairs, 2016, 19. fejezet, 239–240, <http://indiandiaspora.nic.in/diasporapdf/chapter19.pdf>.

⁷¹⁶ *Report...* 2016, 232–233.

⁷¹⁷ Germán Muñoz, Mauricio: „Las relaciones entre India y América Latina”, in: *Consejo Argentino para las Relaciones Internacionales*, 28/05/2013, http://www.cari.org.ar/recursos/cronicas/india_americalatina28-05-13.html.

*Komor falak és sötét kapuk mögött
a kertekben andalúz mulatságok bíjtak meg,
mint abogy a limai nő huncut mosolya
rejtőzött kendője alatt.⁷¹⁸*

Számítások szerint mintegy 17 millió arab leszármazott él a térségben, a vallásgyakorlatot figyelembe véve 6 millió muszlimmal számolnak Latin-Amerikában. A Latin-Amerikai Iszlám Szervezet adatai szerint a legtöbben, körülbelül 1,5 millióan Brazíliában élnek, Argentínában 700 ezerre becsülik a kolónia létszámát.⁷¹⁹ Argentínába főként szíriaiak és libanoniak érkeztek, hasonlóan Brazíliához, Venezuelához, Kolumbiához és Paraguayhoz. Ez utóbbi országban palesztinok, bangladesiek, pakisztániak is letelepedtek. Ma a világ legnagyobb, közel félmillió főt számláló palesztin kolóniája Chilében található, a chilei palesztinok 95 százaléka keresztény.⁷²⁰ A 19–20. század során a Közel-Keletről, illetve a volt Oszmán Birodalomból három bevándorlási hullámban érkeztek a térségbe: az első időszak az 1870–1900 közötti periódus, a második az 1900–1914 közötti évekre tehető, míg a harmadik Izrael Állam 1948-as kikiáltásához, illetve az 1975-ben kezdődő libanoni polgárháborúhoz köthető.

Az első arabok a spanyol gyarmati korban érkeztek, amikor a hódítók észak- és nyugat-afrikai rabszolgákat is behurcoltak magukkal az Újvilágba, főként a mai Brazília, Kolumbia, Venezuela és a Karib-szigetek térségébe. A portugálok a 15. század közepétől már szállítottak rabszolgákat Afrikából az Ibériai-félszigetre; számos spanyol városba érkeztek közülük, egyes régiókban egészen nagy arányát alkotva a lakosságnak. Voltak közülük sokan, akik már a hódításokban is részt vettek, háborúkhöz voltak edződve, jó harcosok hírében álltak. Számukra a motivációt a szabadság jelentette, hiszen a hódításokban való részvételükkel megválthatták azt.⁷²¹ Az afrikai arab rabszolgák nem őrizték meg hagyományaikat és szinte teljes mértékben beolvadtak az új gyarmati társadalomba. A brazil területekre érkezett afrikai muszlim rabszolgákhoz a spanyol területekkel ellentétben számos rabszolgafelkelés kapcsolódik. Már 1522-ben, a mai Szenegál területéről származó, Brazíliába hurcolt volof népcsoporthoz tartozó rabszolgák felkelést robbantottak ki, de a brazil rabszolgaság történetének legnagyobb felkelése is

⁷¹⁸ Porras Barrenechea, Raúl: *Perspectiva y panorama de Lima* en *La Marca del Escritor*, Fondo de Cultura Económica, México, 1994, 98–99.

⁷¹⁹ Organización Islámica para América Latina y el Caribe: http://www.islamamerica.org.ar/organizacion/musulmanes_latinoamerica.html.

⁷²⁰ Espín Ocampo, Julieta: „Origen y evolución de la comunidad palestina en Chile”, in: *Revista Relaciones Internacionales*, Costa Rica, no. 93.1, 2020, <https://www.revistas-una.ac.cr/index.php/ri/article/view/13945/19447>.

⁷²¹ Martínez, Álvaro: „Los conquistadores negros. El papel africano en la conquista de América”, in: *Desperta Ferro*, 2019.05.22., <https://www.despertaferro-ediciones.com/2019/conquistadores-negros-africanos-conquista-america/>.

muszlimokhoz köthető. 1835-ben muszlim jorubák robbantottak ki felkelést Salvador da Bahia városában, amelynek célja a rabszolgaság eltörlésén túl az iszlám tanítások és szellemiség megerősítése is volt. A felkelést leverték, szervezőire komoly megtorlások vártak.⁷²²

Moriszkók, azaz az átkeresztelkedett mórok 1578-ig külön engedéllyel érkezhettek az Indiákra. 1609-ben III. Fülöp kiűzte őket Spanyolországból, ekkortól tömegesen vándoroltak át főként Észak-Afrikába, így a gyarmati kor további periódusaiban hivatalosan már nem juthattak el Amerikába.⁷²³ Azonban illegálisan is érkezhettek a gyarmatokra akár moriszkók, akár át nem keresztelkedett mórok, ami a spanyolok szemében veszélyforrásnak számított, hiszen akadályozhatta a kereszténység terjesztését.⁷²⁴ Kutatások egy jelentősebb kivándorlási hullámot valószínűsítnek 1560 és 1640 között, amire bizonyítékkal szolgál a mudéjar stílus⁷²⁵ jelenléte a gyarmati kori építészetben.⁷²⁶ Természetesen a spanyol konkvisztádorok is magukkal vittek az Újvilágba számos olyan hagyományt, amelyek a mór hódítások alatt terjedtek el a félszigeten, sőt, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a hódítók többsége éppen a félsziget déli területeiről származott, azaz a legtöbb ideig éltek mór hódítás alatt, érthetővé válik a jelenség.

A legerősebb hatás ugyan az építészetben érződött, de a gasztronómiai hagyományban is megjelent. A mudéjar stílus legszebb gyarmati korból származó épületeit a mai Mexikóban, Guatemalában, Panamában, Venezuelában és főként a Perui Alkírályság területéhez tartozó régiókban – a mai Ecuadorban és Peruban – találhatjuk. Példaként a quitói San Francisco templom mennyezetét, a cuzcói Checacupe templom belsejét, illetve Lima számos palotáját és azok csipkézett faerkélyeit említhetjük. Lima faerkélyei a város építészetének meghatározó elemei voltak még a 19. században is.⁷²⁷ Mind a Perui Alkírályság, mind Új-Spanyolország területén ismert és kedvelt volt a csempeművészet is, használatának elterjedésében a ferences szerzetesrendnek volt meghatározó szerepe. Az andoki régióban a csempahasználat legszebb példái a quitói San Francisco templom és Lima San Francisco, illetve Santo Domingo kolostorai. Mexikóban Querétaro San Agustín kolostora, a mexikóvárosi *Casa de los Azulejos*, illetve a mai Puebla⁷²⁸ számos épülete és a spa-

⁷²² Rosa, Margarita: „Du’as of the Enslaved: The Malê Slave Rebellion in Bahía, Brazil”, Yaqeen Institute for Islamic Research, 2018, <https://yaqeeninstitute.org/margarita-rosa/duas-of-the-enslaved-the-male-slave-rebellion-in-bahia-brazil>.

⁷²³ A témában lásd Kéri, Katalin: „Vallások együttélése a középkori Spanyolországban”, in: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában. – Tanulmányok*, B&D Stúdió, Pécs, 2008, 13–24.

⁷²⁴ Vinson III, Ben: „Moriscos y lobos en la Nueva España”, in: Velásquez, María Elisa: *Debates históricos contemporáneos: africanos y afrodescendientes en México y Centroamérica*, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, 2011, <http://books.openedition.org/cemca/203>.

⁷²⁵ Az Ibériai-félsziget keresztény királyságaiban a 12–16. században kialakult művészeti irányzat, amelyben keveredtek a keresztény és mór jegyek.

⁷²⁶ Cosme Mellarez, Carlos: „La influencia hispano árabe en la arquitectura peruana”, in: *Revista de Arquitectura*, vol. 3, no. 1, 2016, 105.

⁷²⁷ Cosme Mellarez, Carlos: *id. mű*, 2016, 110–112.

⁷²⁸ A gyarmati korban Puebla de los Ángeles.

nyolországi Talavera de la Reinából érkező fazekasok által megteremtett pueblai Talavera kerámia és csempék említhetők. E jellegzetes stílus muszlim, indián, kínai és olasz jegyeket ötvözött.⁷²⁹

*Palacio Torre Tagle, Lima*⁷³⁰

Érdekességként két szokást érdemes még megemlíteni, amelyeknek valószínűleg már eredete van és elterjedtek a gyarmatokon. Az egyik a Perui Alkirálysághoz kapcsolódik és a 16–17. századi Limában jelent meg. A város szimbolikus elemévé váltak az évszázadok során a titokzatos limai nők, akik elkísérték férjeiket a tengeren túlra, és muszlim módra fejkendőket viseltek. A szokás annyira elterjedt, hogy számos korabeli forrás, útleírás szerzője is beszámolt a kendőt viselő limai nőkről, majd a 19. századi kosztumbrista irodalom és művészetek kedvelt témája

⁷²⁹ Martínez Nespral, Fernando Luis: „Migraciones, interculturalidad, exilio y arquitectura. Cerámica española del siglo XVII en Túnez y América, un encuentro transatlántico”, in: *AREA*, 25/2, 2019, 1–14, https://www.area.fadu.uba.ar/wp-content/uploads/AREA2502/2502_martinez-nespral.pdf; García Escudero, María del Carmen: „El azulejo y su relación con el México colonial, en Puebla de los Ángeles”, in: *Gazeta de Antropología*, 27/2, 2011, http://www.gazeta-antropologia.es/wp-content/uploads/G27_22Carmen_Garcia_Escudero.pdf.

⁷³⁰ 1735 körül, sevillai barokk stílusban épült palota mudéjar, andalúz, kreol elemekkel. Szerző: Reidlinger, Herwig: Torre Tagle Lima, 2004, Creative Commons 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torre_Tagle_Lima.jpg#file.

lett, bár a viselet éppen ekkorra tűnt el a limai női társadalomból.⁷³¹ A mórok elleni harcok emléke is megjelent a gyarmatokon. Európában a rekonkvizta idején terjedtek el azok a népi játékok, előadások, táncok, amelyek a keresztény-mór harcokat mutatták be és melyek általában a mórok átkeresztelkedésével zárultak. Hasonló előadásokat a spanyolok is szerveztek Mexikóban a gyarmati lakosság szórakoztatására. Az előadások az indián népességre is hatással voltak, a kiérkezett szerzetesek segítségével pedig megtanulták elemeiket, melyeket a későbbiekben saját településeiken adtak elő helyi ünnepeken. Idővel feledésbe merültek, de a mai napig vannak olyan táncok, melyek eredete e régi időkbe nyúlik vissza. Ezek legismertebb példája a mórok és keresztények tánca.⁷³²

*Limai tapada, 1864*⁷³³

⁷³¹ Valero Juan, Eva M^a: „Otra perspectiva urbana para la historia literaria del Perú: la tapada como símbolo de la Lima colonial”, in: *América Sin Nombre*, 15/15, 2010, 69–78.

⁷³² Hasonló néven Kubában és a Karib-térségben egy étel is létezik, amelynek két összetevője (bab és rizs) szintén a mórok és keresztények közötti harcokat szimbolizálja. Stresser-Péan, Guy (szerk.): *El sol-dios y Cristo: La cristianización de los indios en México vista desde la Sierra de Puebla*, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, Mexikóváros, 2011, <http://books.openedition.org/cemca/2264>, 307–335.

⁷³³ Tapada limeña, Archivo Histórico Riva-Agüero. Instituto Riva-Agüero, Pontificia Universidad Católica del Perú, Elejalde gyűjtemény, 1864, Creative Commons, <http://repositorio.pucp.edu.pe/index/handle/123456789/9569>.

Ahogy a fentiekben felvázoltuk, az arab világ és kultúra nem volt teljesen ismeretlen Latin-Amerikában a függetlenségi korszak előtt, amikor az első, jelentősebb arab közösségek megjelentek a térségben. Kisebb mértékű libanoni és szíriai bevándorlás a 19. század utolsó harmadában kezdődött (a század korábbi évtizedeiben Észak-Amerika volt csak célállomás⁷³⁴), párhuzamosan az európai bevándorlás csúcsával. A keresztények és muszlimok közötti vallási háborúk, a törzsek közötti konfliktusok és a földért való harc, illetve gazdasági tényezők is közrejátszottak a kivándorlást kiváltó okokban. Sokan az Oszmán Birodalom uralma alól menekültek, Amerikában pedig az ígéret földjét látták. A 19. század végén a mai Szíria, Libanon, Jordánia, Izrael és a palesztinok területén szinte tarthatatlan volt a gazdasági helyzet. Az elnyomás, a diszkrimináció, a politikai és gazdasági bizonytalanság, a szegénység és nyomor mellett 1908-tól kötelező katonai szolgálat is sújtotta a birodalom területén élőket. Ez szintén a kivándorlásra ösztökélt sokakat, az 1908-ban kezdődő ifjútörök forradalom pedig eltörölte a kivándorlás korábbi korlátozásait.⁷³⁵ Bejrút, Konstantinápoly, Szmirna (Izmir), Tripoli kikötőjéből először Alexandriába, majd onnan Marseille-be, Le Havre-ba, Genovába vagy Nápolyba hajóztak a hazájukat elhagyók, hogy onnan indulhassanak el Amerika felé.⁷³⁶

E jelenség oka abban is keresendő, hogy a libanoni területekről könnyebb volt külföldre utazni, nehézségek nélkül lehetett az utazáshoz szükséges okmányokat beszerezni. A birodalom más területén élők (örmények, kis-ázsiaiak) is ezért először e térségbe utaztak, majd okmányaikkal kisebb, aztán egy átszállást követően nagyobb gyűjtőhajókon utaztak azokba a kikötőkbe, ahol az Amerikába induló hajók horgonyoztak, dokumentumaikat pedig itt oszmán útlevélre cserélték.⁷³⁷

⁷³⁴ Az Egyesült Államokba nagyobb hullámban Libanonból már az 1860-as évektől érkeztek főként maroniták. Okairól lásd: Ferwagner, Ákos: *A libanoni kérdés és a nagybatalmak (1840–1861)*, JATEPress, Szeged, 2013, 410–411.

⁷³⁵ Fontos kiváltó ok volt például Libanon gazdasági válsága. A 19. században a selyemyártás és selyemkereskedelem kiemelkedő központjává váló térség lakossága rendkívül nagy arányban növekedett gazdasági fejlődésével párhuzamosan, azonban az 1860-as évek selyemárcsökkenése rövid idő alatt romba döntötte a gazdaságot. A pénzügyi válság, a földek elértéktelenedése, a munkanélküliség és mindezzel párhuzamosan a birodalom elnyomó intézkedései következtében fiatal férfiak ezrei döntöttek a kivándorlás mellett, főleg a vidéki zónákból. Az első világháború teljesen tönkretette a selyemipart, amely a világválság alatt el is tűnt Libanonban. A libanoni kivándorlás csak az első világháború után, a francia irányítás alatt kezdett alábbhagyni, ezt kivándorlást korlátozó és visszavándorlást ösztönző rendeletekkel igyekeztek elérni. A témában lásd: Marín Guzmán, Roberto: „Las causas de la emigración libanesa durante el siglo XIX y principios del siglo XX. Un estudio de historia económica y social”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. 31, no. 3, 1996, 557–606.

⁷³⁶ Missaoui, Fatima Zohra, „La presencia árabe en América Latina y su aportación literaria en Brasil, Cuba y Colombia”, *Actas del V Taller de Didáctica del Español como Lengua Extranjera del Instituto Cervantes de Orán*, Argelia, 2015, https://cvc.cervantes.es/Ensenanza/biblioteca_ele/publicaciones_centros/PDF/oran_2015/08_zohra.pdf, 47–48.

⁷³⁷ Kukovecz, György: *id. mű*, 1995, 60.

Latin-Amerikába érve – útlevelük alapján – „turco”-nak, azaz törököknek nevezték őket, de ez valójában legtöbbször az említettek miatt nem török etnikumot jelentett. Kuba kedvelt célállomásnak számított az első időkben, azonban 1891-ben a spanyolok megtiltották a bevándorlást az Oszmán Birodalomból mind Kubába, mind a Fülöp-szigetekre, így ekkortól megnövekedett az Egyesült Államokba vándorlók száma. A 19. század végén már olyan nagy volt az Oszmán Birodalomból kivándoroltak száma, hogy oszmán konzulátusokat nyitottak Spanyolországban, Franciaországban, Kubában és Argentínában is. A legkedveltebb célországok Franciaország, az Egyesült Államok, Egyiptom, Brazília, Chile, Mexikó és Argentína voltak. Nem minden esetben telepedtek le azokban az országokban, ahová érkeztek, sokszor tovább vándoroltak szomszédos államokba.⁷³⁸

A folyamat a csúcst a 20. század első évtizedeiben érte el, azonban a fogadó országokban a többi nem európai bevándorlókhoz hasonlóan az arabokat sem fogadták jó szívvel. Az első világháborút közvetlenül megelőző években több mint 200 ezer ember hagyta el a szíriai térséget, Libanonból évente 15–20 ezer kivándorló távozott.⁷³⁹ A világháborút megelőző mintegy ötven évben a libanoni lakosság harmada hagyta el hazáját.⁷⁴⁰ Ahogy már korábban jeleztük, a különböző országok próbálták megakadályozni az alsóbbrendűnek tartott fajok (arabok, ázsiaiak) érkezését, illetve keveredésüket a népességgel. Így a legtöbb helyen – az európai kivándorlókkal ellentétben – a letelepedésüket segítő támogatásban sem részesültek. A korai kivándorlás szinte kizárólag férfiakból állt, csak ritkán utazhatott az egész család, főként a drága hajójegyek miatt. Nők önállóan nem hozhattak döntést kivándorlásról, az arab társadalomban elfoglalt helyük és szerepük ezt nem engedte meg. Később, a századfordulótól és a 20. század első éveitől kezdve feleségeként már kisebb számban nők is megjelentek a kivándorló csoportokban (főként a palesztinokra volt jellemző a családios kivándorlás). Sokszor az apa a legidősebb fiúval indult útnak, míg a család többi tagja arra várt, hogy a már kint lévők pénzt küldjenek a további utak finanszírozására. A hazaküldött pénzek nemcsak a családtagok további útjainak fedezésére szolgáltak, az otthon maradt családtagok megélhetését is segítették, illetve támogatták belőle a helyi iskolát és vallási intézményeket is. Noha az Amerikába érkezők nem beszélték a befogadó országok nyelvét, a legtöbbször – az örményeket leszámítva⁷⁴¹ – abban a reményben érkeztek, hogy munkát találnak, letelepedésük átmeneti lesz, idővel pedig hazatérhetnek majd. Akiknek sikerült ehhez elég tőkét összegyűjteni, otthon földet, házat vásároltak, ami vonzó példa volt azok számára, akik a kivándorlásra gondolkodtak.⁷⁴² A hazatérők befogadó országaik hagyományait olykor magukkal vitték hazájukba,

⁷³⁸ Karpat, Kemal H.: „The Ottoman Emigration to America, 1860–1914”, in *International Journal of Middle East Studies*, vol. 17, no. 2, 1985, 180–184.

⁷³⁹ Marín Guzmán, Robert: *id. mű*, 1996, 594.

⁷⁴⁰ Ferwagner, Ákos: *id. mű*, 2013, 412.

⁷⁴¹ A török politika az örményekkel szemben a 19. század végén az erőszak volt, száz-ezrek haltak meg, illetve vándoroltak ki a birodalom területéről. Az 1910-es években deportálták őket, és megindult az örmény népiirtás.

⁷⁴² Karpat, Kemal H.: *id. mű*, 1985, 179; Ferwagner, Ákos: *id. mű*, 2013, 412.

ennek példájaként a mate tea fogyasztását említhetjük, Szíria napjainkban is Argentína legfontosabb mateimportőr partnere.⁷⁴³

Az első világháború megállította rövid időre a migrációs folyamatokat, de a háború utáni időszakban tovább folytatódott a kivándorlás és kiegyensúlyozott maradt az 1930-as évekig. 1920-tól Szíria és a belőle leválasztott Libanon francia népszövetségi mandátumterületté vált,⁷⁴⁴ ekkortól a kivándorlást a francia adminisztráció felügyelte ezekről a területekről. A kivándorlók legtöbbször kiskereskedővé, utcai (mozgó)árussá vált, esetleg kisvállalkozó, éttermet üzemeltető lett.⁷⁴⁵

A latin-amerikai társadalomba történő beilleszkedésük jóval több nehézséggel járt, mint az Európából – főként a mediterrán országokból – érkező társaiknak. A nyelvi, kulturális, vallási különbözőségek, iskolázatlanságuk és vidéki származásuk mind hátráltató tényező volt, amihez hozzájárult az a tény, hogy semmiféle előzetes ismeretük nem volt a befogadó országokról.⁷⁴⁶ Segítette azonban őket az, hogy egy-egy régióba, városba, vagy városrészbe sokszor egy térségből érkezők telepedtek le. A kivándorlók többsége keresztény volt, kisebb számban érkeztek muszlimok és drúzok.⁷⁴⁷ A keresztények (maroniták,⁷⁴⁸ ortodoxok) megtartották vallásukat, a muszlimok közül azonban sokan felvették a kereszténységet. Érdekes tény, hogy bár igen sokféle arab csoport érkezett Latin-Amerikába, a különböző csoportok közötti ellentétek a befogadó országokban sokkal kevésbé voltak érzékelhetők, mint hazájukban. Sőt, a békés együttélés jellemezte és jellemzi a kolóniákat a legtöbb régióban a mai napig. A közösségek tagjai kevés kivételtől eltekintve közösségükön belül házasodnak, megtartva zárt kolóniáikat. E jellemző a muszlimokra igaz a legkevésbé, az ő esetükben volt a legtöbb az egyedülálló férfi kivándorló.⁷⁴⁹ Fontos megemlíteni, hogy a befogadó országokban az arab (legyen az szíriai, libanoni vagy palesztin) közösségeket összetartó legfőbb elem nem a vallás volt, sokkal inkább a közös nyelv és a kulturális hagyományok. Előbbi azonban idővel kikopott a nyelv fenntartását célzó törekvések és arab iskolák alapí-

⁷⁴³ Kleidermacher, Gisele: *Perfil sociocultural de la población siria en origen*, ONU-OIM, Buenos Aires, 2019, 33.

⁷⁴⁴ Az első világháborút követően a volt német gyarmatok és az Oszmán Birodalom arabok lakta területei népszövetségi mandátumterületekké váltak, a Népszövetség államainak felügyelete alá kerültek. Palesztina brit, Szíria és Libanon francia irányítás alá került. Szíria példájáról lásd Ferwagner, Ákos: „A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten”, in: *Világtörténet*, 2017/4, 545–573.

⁷⁴⁵ Nasser, Ghinwa: *Inmigración, identidad y estrategias de adaptación a la sociedad receptora. El caso de las mujeres sirias y libanesas en Argentina (primera mitad del siglo XX)*, Doktori értekezés, Universidad de Sevilla, 2015, 132–150.

⁷⁴⁶ Missaoui, Fatima Zohra: *id. mű*, 2015, 48–49.

⁷⁴⁷ Főként Szíriában és Libanonban élő muszlim szekta.

⁷⁴⁸ Keleti szertartású, ősi keresztény (katolikus) egyház, Libanon lakosainak jelentős, Szíria lakosainak kisebb része maronita.

⁷⁴⁹ Moore, Aaron – Mathewson, Kent: „Latin America’s Los Turcos: Geographic Aspects of Levantine and Maghreb Diasporas”, in: *Nóesis. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, 22, 2013, 292–300.

tása ellenére.⁷⁵⁰ Az alábbi táblázat foglalja össze az arab származású bevándorlók eloszlását Latin-Amerikában 20. század első harmadában:

ország	év	bevándorlók száma
Mexikó	1930	15 000
Brazília	1926	162 000
Venezuela	1926	3 282
Kolumbia	1926	3 767
Ecuador	1926	1 060
Chile	1930	6 703
Argentína	1914	64 369
Kuba	1930	9 000

*Az arabok száma Latin-Amerikában a 20. század első harmadában*⁷⁵¹

Brazíliaba az 1880-as években érkeztek nagyobb számban arabok. 1877-ben, II. Péter brazil császár látogatást tett az Oszmán Birodalomban a célból, hogy ösztönözze a bevándorlást országába. Útjának eredményeként főként szíriai és libanoni fiatalok – többségében egyedülálló és keresztény férfiak – indultak el Latin-Amerika felé új lehetőségeket keresve. A kikerkezők száma az első világháborúig növekedést mutatott, majd egy kis visszaesést követően a világháború lezárultával újra emelkedésnek indult.⁷⁵² Kapcsolataikat megtartották az otthon maradottakkal, így az információs hálónak köszönhetően szomszédok, rokonok folyamatosan érkeztek utánpótlásként.⁷⁵³ Kereskedelmi tevékenységük mind a vidéki, mind a városi zónákban érződött, sőt, nagyban hozzájárultak távoli térségek, mint például néhány amazóniai régió bekapcsolódásához a nemzetgazdaságba. Vidéken a fontos útvonalak kereszteződéseiben, a városokban vasútállomások, központi parkok közelében kezdtek meg tartós cikkeket árusítani mozgóárusként, majd pár év után, ahogy egy kis tőkét fel tudtak halmozni, állandó üzleteket nyitottak. A későbbi években mintegy közvetítőként működtek közre a vidék és a nagyvárosok kereskedelmi összekapcsolásában, illetve nagykereskedőkké váltak. Később a kereskedelemből az ipari szférába léptek, többségüket a textilipar vonzotta. Sokak terve az volt, hogy idővel visszatérnek majd hazájukba, de nagyobb részük végérvényesen Brazíliában maradt. Néhányuknak sikerült a hazatérés, sok esetben azért, hogy

⁷⁵⁰ Espín Ocampo, Julieta: *id. mű*, 2020.

⁷⁵¹ Akmir, Abdeluahed (szerk.): *Los árabes en América Latina: Historia de una emigración*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 2009, 20.

⁷⁵² Moore, Aaron – Mathewson, Kent: *id. mű*, 2013, 293.

⁷⁵³ Bittencourt Francisco, Julio: „Bye Bye Brazil! Syrian and Lebanese immigrants and the expulsion of foreigners in the beginning of 20th century”, in: *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, vol. 1, issue 4, 2015, 208, <http://www.ijhcs.com/-index.php/ijhcs/article/view/263>.

feleséget találjanak maguknak. A beilleszkedés az új brazil környezetbe nehéznek tűnt: új nyelv, új szokások, eltérő gasztronómia várt rájuk.⁷⁵⁴

1903-ig a hivatalos adatok szerint szíriaiak és törökök, 1908-tól marokkóiak, örmények, irakiak, palesztinok, perzsák, majd libanoniak is érkeztek. A legnagyobb kolóniát a libanoniak és szíriaiak alkották, a legtöbben São Paulóban telepedtek le, de érezhető közel-keleti jelenlét volt az ország északkeleti és központi vidékein is, illetve Rió Grande do Sul és Pará térségében. São Paulóban külön arab negyedek is megjelentek.⁷⁵⁵ A 20. század harmincas-negyvenes éveire sikerült legyőzniük a brazil társadalmi elit ellenszenvét és előítéleteit, amin a névváltoztatások is segítettek, ugyanis a brazilok kiejthetetlennek tartották az arab neveket és sokan így próbálták megfelelni a többségi társadalom elvárásainak. Fontos mérföldkőnek számított e folyamatokban a független brazil császárság centenáriumi ünnepségei során a szíriai-libanoni közösség fellépése. A kolónia elsődleges szándéka az volt, hogy illeszkedni tudjon a brazil nemzeti identitáshoz, aminek érdekében az arab-brazil identitás elfogadtatására próbáltak törekedni. A centenárium előtt tisztelgő szíriai-libanoni bizottságot hoztak létre és terveik szerint egy a szíriai-libanoni és a brazil nép barátságát szimbolizáló szobrot szerettek volna felavatni. Végül egy olasz szobrászművész alkotta meg a tervekkel ellentétben monumentálisra sikerült emlékművet, melynek átadása nagy ünnepség keretében történt meg a II. Péter császárról elnevezett parkban, 1928-ban. Az eseményen a dolgos szíriai közösséget és a brazil népet összekötő barátságot ünnepelték meg és felhangzott a brazil, a libanoni és a szíriai himnusz is.⁷⁵⁶

A kolónia elfogadását jelzi, hogy fiatal tagjai egyre nagyobb számban jutottak be a felsőoktatásba, ami a társadalmi felemelkedést is segítette. Olyannyira, hogy a korábbi „turco”-k fehérként asszimilálódtak a brazil társadalomba.⁷⁵⁷ A bevándorlók első szervezetei és sajtóorgánumai a század első évtizedeiben jelentek meg, már a tízes évek végén közel tizenöt arab nyelvű újságot működtettek. 1929-ben felépült az ország első mecsetje, 1934-ben pedig átadták az első ortodox templomot. Valódi aktivitás és számos intézmény megalapítása azonban csak az 1970-es, 1980-as években indult meg.⁷⁵⁸ São Paulóban maronita katedrális, illetve 1971 óta maronita egyházmegye működik, amely a maronita vallást gyakorló országokon kívül a világ második legtöbb hívővel rendelkező egyházmegyéje (a legnagyobb Buenos Airesben van). A második világháború előtti nagyarányú kivándorlás az 1930-as években kezdett hanyatlani a gazdasági világválság és a már korábban tárgyalt

⁷⁵⁴ Truzzi, Oswaldo: „Sírios e libaneses no oeste paulista – décadas de 1880 a 1950”, in: *Revista Brasileira de Estudos de População*, vol. 36, 2019, <http://www.scielo.br/pdf/rbepop/v36/0102-3098-rbepop-36-e0086.pdf>.

⁷⁵⁵ Montenegro, Silvia: „Comunidades árabes en Brasil”, in: Akmir, Abdeluahed: *id. mű*, 2009, 241–244.

⁷⁵⁶ Lesser, Jeffrey: „Middle East migration to Brazil: constructing latin levant ethnicity”, in: *Travessia*, no. 39, 1999, 65–69.

⁷⁵⁷ Hilu da Rocha Pinto, Paulo Gabriel: „De la inmigración a la diáspora: los árabes en Brasil”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades ibero-americanas*, Casa Árabe-IEAM, Madrid, 2009, 191–192.

⁷⁵⁸ Hilu da Rocha Pinto, Paulo Gabriel: *id. mű*, 2009, 195.

vargasi politika miatt, azonban az 1956-ban kitört szuezi válság újabb kivándorlási hullámot indított el (egyiptomiak, törökök, szíriaiak, libanoniak, szefárd zsidók érkeztek ekkortól).⁷⁵⁹

*Szíriai-Libanoni Barátság Emlékmű*⁷⁶⁰

Az 1960–1995 közötti periódusban Brazíliába új bevándorlók, főként libanoniak, palesztinok és jordániaiak érkeztek menekülteként,⁷⁶¹ vagy jobb munkalehetőségek után kutatva. Ma számos szervezetük működik, melyek az 1980-as és 1990-es évektől kezdődően főként kulturális szervezetekként alakultak meg.⁷⁶² Az arab bevándorlók hatása az oktatásban is érződik, 1948-ben a São Pauló-i Egyetemen alapították meg a *Centro Brasileiro de Estudos Arabes* intézményt, illetve több nyelvi központ is létezik. Az arab közösségnek – noha nyelvüket már csak kevesen beszélik és a többség már a portugált használja – ma is érzékelhető jelenléte van Brazíliában, minden nagyobb városban arab éttermek működnek, az arabok kereskedelemre gyakorolt hatása pedig továbbra is erős. São Paulóban Arab Brazil Ke-

⁷⁵⁹ Lesser, Jeffrey: *id. mű*, 1999, 71.

⁷⁶⁰ Monumento à Amizade Sírio-Libanesa. Kép: közkinccs, 2009, forrás: Dornicke, Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monumento_%C3%A0_Amizade_S%C3%ADrio_Libanesa_1.JPG.

⁷⁶¹ A 2010-es években a szíriai polgárháború elől menekülőket is meg kell jegyeznünk. Latin-Amerika számos országa (Chile, Argentína, Uruguay, Kolumbia) tett felajánlást menekültek befogadására, Kolumbiát megelőzve Brazíliába érkezett a legtöbb szíriai a polgárháború kirobbanása óta.

⁷⁶² Montenegro, Silvia: *id. mű*, 2009, 251–262.

reskedelmi Kamara működik, mely fontos szerepet tölt be az arab világba irányuló növekvő brazil exportban. A politikában, a művészetekben, a sportban és az üzleti életben számos, sikeres arab leszármazottat lehet találni, példaként megemlíthetjük a Dilma Rousseffet követően, 2016 és 2018 között az ország elnöki tisztét betöltő Michel Temer Luliát. Több alkalommal volt arab származású kormányzója São Paulo államnak, illetve főpolgármestere São Paulo városának.

Argentínába a 19. század nyolcvanas éveitől kezdve megnövekedett a „turco”-k érkezése, 1895 és 1914 között mintegy 65 ezren vándoroltak be az országba, többségük szíriai és libanoni volt, 70 százalékuk keresztény (főként maronita, kisebb részben görög ortodox és melkita katolikus⁷⁶³), de érkeztek örmények, törökök, palesztinok is. 1880-ban már „barrio turco” néven külön városrészben tömörültek Buenos Airesben. Egy olasz bevándorló által üzemeltetett, olcsó szálláshely volt a központjuk, ennek környékén kezdtek mind nagyobb számban letelepedni a kiérkezők. Ebben, majd később a környékbeli utcákban állították fel első kereskedéseiket, később kávézóikat, éttermeiket, iskoláikat.⁷⁶⁴ A kolónia érdemi növekedése 1908-tól indult meg, a Buenos Aires-i oszmán konzulátus adatai szerint csak 1911 és 1913 között mintegy 46 ezer oszmán állampolgár érkezett Argentínába, ekkortól a kiérkezők száma kezdte meghaladni számos európai (német, francia, lengyel, orosz) bevándorlócsoportét. Az Oszmán Birodalom 1918-as felbomlása után is „turco”-ként tartották nyilván a térségből érkezőket, szíriaiak és libanoniak – saját nevükön – csak Argentína 1947-es népszámlálásában szerepeltek először. A többi országhoz hasonlóan a vidéki mezőgazdasági munkák helyett mozgóárusokként kezdtek dolgozni a nagyvárosokban, fokozatosan elveszítve nyelvüket és beolvadva a társadalomba.⁷⁶⁵ Buenos Airesben az Aleppó térségből érkezők két városrészben, míg a Damaszkuszról érkezők másik három városrészben telepedtek le (köztük volt az olaszok által lakott La Boca negyed). Buenos Airesen kívül is sokan letek otthonra, többségében La Rioja, Córdoba, Tucumán, Salta, Mendoza, San Luis tartományokban. Mivel más származású bevándorlók (főként olaszok, spanyolok) inkább a part menti települések, kikötővárosok közelében maradtak, egyes északi, belső régiók városaiban a szíriaiak és libanoniak megközelítették az európai bevándorlók számát.⁷⁶⁶

A 20. század elején egyre nagyobb számban érkező „turco”-król kialakult kép nem volt igazán pozitív az argentin társadalomban. Veszélyesnek tartották őket a faji keveredés miatt, ráadásul a szemükben e képzetlen, kereskedelemmel foglalkozó népek mozgóárusokként semmivel sem járultak hozzá az ország gazdasági fejlődéséhez, hiszen Argentínának mezőgazdasági munkáskezekre volt szüksége. Sőt, a fejlődés gátját látták bennük, ami megnehezítette a társadalomba történő integrálódásukat. Az 1900-as évek elején egyes társadalmi körökben megfogalma-

⁷⁶³ Bizánci szertartású katolikusok.

⁷⁶⁴ Akmir, Abdelwahed: „La inserción de los inmigrantes árabes en Argentina (1880–1980): implicaciones sociales”, in: *Anaquel de Estudios Árabes*, vol. 2, 1991, 242–243.

⁷⁶⁵ Montenegro, Silvia: „Panorama sobre la inmigración árabe en Argentina”, in: Akmir, Abdeluahed (szerk.): *id. mű*, 2009, 61–98.

⁷⁶⁶ Kleidermacher, Gisele: *id. mű*, 2019, 60.

zódott az a gondolat, miszerint ki kellene őket úzni az országból, vagy legalább korlátozni kellene bevándorlásukat. Véleményüknek újságcikkekben adtak hangot. Az argentin társadalom számára szokatlan poligámia, az, hogy sokszor üzleteikben aludtak, vagy szinte minimálisra szorították fogyasztásaikat annak érdekében, hogy minél több pénzt tudjanak megtakarítani és haza tudjanak térni, szintén kritika tárgyát képezte. E marginalizált helyzet az első világháborúig maradt fenn.⁷⁶⁷

1920-tól érzékelhetően megemelkedett a kivándorló drúzok és muszlimok, illetve zsidók száma, aminek hátterében az állt, hogy ekkortól Szíria és Libanon francia irányítás alatt állt (e helyzet pedig a keresztény maronitáknak kedvezett és így az ő kivándorlási kedvük csökkent). 1930-at követően Argentína vonzereje alábbhagyott, a szíriaiak és libanoniak más úti célokat kerestek. Az 1958-ban kezdődő libanoni belpolitikai válság újabb kivándorlási hullámot indított el, azonban a Juan Domingo Perón második elnökségét követő instabil gazdasági helyzet nem kedvezett az Argentínába történő bevándorlásnak. Ha arányukat nézzük, míg Brazíliába több libanoni, addig Argentínába több szíriai érkezett a kivándorlás évtizedeiben (bár a kivándorlók aránya Argentínában megfordult a második világháború után).⁷⁶⁸

Az első világháború utáni időktől kezdve valamelyest változott a „turco”-król általánossá vált kép is. Egyrészt tanultabb kivándorlók érkeztek, másrészt rendelkeztek valamennyi tőkével, melyből saját, a helyieket kiszolgáló vállalkozásokat, kávézókat, éttermeket indítottak, illetve a mozgóárusok a brazil példához hasonlóan kis-, majd nagykereskedőkké váltak, és megjelentek ipari szektorokban is. Tevékenységeiket arab tőkés bankok és kereskedelmi kamara segítette. Megindult az argentin társadalomba történő integrálódásuk és asszimilációjuk, ami magával hozta a nyelv és egyes kulturális elemek elvesztését. Ezek a csoportok gazdagabb városrészekbe költöztek, míg az arab negyedekben maradtak többsége a spanyolt nem beszélő, tanulatlanabb társadalmi rétegekhez tartozott és sokkal inkább megtartották arab szokásaikat. Idővel vegyes házasságok is születtek, a maroniták között volt ennek a legmagasabb az aránya, őket az ortodoxok követték.⁷⁶⁹

A 20. század első évtizedeitől megjelentek a kolónia első szervezetei, ortodox templomokat építettek, 1902-ben megalapították az első arab nyelvű újságot, majd a század közepétől arab iskolák nyíltak, kulturális társaságokat alapítottak.⁷⁷⁰ A legnagyobb számban a húszas és harmincas években születtek meg e különböző intézmények, melyek fontos funkciót láttak el; a francia népszövetségi mandátum és az argentin kormány közötti közvetítőként segítették a bevándorlási folyamatokat és a kiérkezőket, a későbbiekben munkaközvetítő szolgáltatásokat, illetve kulturális programokat is nyújtottak a megszülető közösségek számára. A második világháború után diplomáciai kapcsolatokat létesített Argentína Szíriával és Libanonnal is, ekkortól csökkent a szerepe a kolónia szervezeteinek, sokkal inkább kul-

⁷⁶⁷ Nasser, Ghinwa: *id. mű*, 2015, 140–142.

⁷⁶⁸ Bérodot, Solène – Pozzo, María Isabel: „La inmigración sirio-libanesa en la ciudad de Rosario, Argentina: continuidades, desvanecencias e intercambios socioculturales”, in: *Amerika*, 5/2011, 2011. december 20., <http://amerika.revues.org/2746>.

⁷⁶⁹ Nasser, Ghinwa: *id. mű*, 2015, 142–145.

⁷⁷⁰ Bérodot, Solène – Pozzo, María Isabel: *id. mű*, 2011.

turális funkciójuk maradt meg. Ezekben az években mintegy 160 arab (főként szíriai és libanoni) szervezet működött Argentínában, de 2003-ban is közel 120 szervezetet tartottak nyilván.⁷⁷¹

Napjainkban is a szíriaiak alkotják a legnépesebb arab kolóniát Argentínában, őket követik a libanoniak, egyiptomiak, marokkóiak és palesztinok, összességében az argentin-arabok az ország ötödik legnagyobb bevándorló közössége. Abban minden szakértő egyetért, hogy az argentin arab kolónia igen gyorsan asszimilálódott, és muszlim tagjai azok, akik talán a leginkább megőrizték hagyományait (és vallásukat). A harmadik-negyedik generációs bevándorlók már szinte alig beszélik eredeti nyelvüket, arab nyelvű újságok tulajdonképpen már nem is léteznek az országban.⁷⁷² Számos szervezetük működik napjainkban, ezek egyik legfontosabbja az 1931-ben, muszlim bevándorlók által alapított CIRA (*Centro Islámico de la República Argentina*)⁷⁷³, mely társadalmi és kulturális tevékenységéről ismert: arab nyelvi, iszlám vallási, illetve arab gasztronómiai kurzusokat szervez, arab nyelvű iskolákat tart fenn, arab televíziós programot készít. A központ kezdeményezésére indult meg 1981-ben az ország első, iszlám építészeti stílust követő mecsetének építése. Szintén e központ fogadja a nemrégiben az országba érkező, főleg szenegáli és ghánai bevándorlókat is. A hetvenes évektől kezdve egyre inkább igény mutatkozott az arab közösségek és szervezetek koordinálására. 1971-ben megrendezték az első arab-argentin kongresszust, melyen egy argentin-arab közös szövetség megalakításában állapodtak meg. A szövetség 1972 óta létezik FEARAB Argentina néven.⁷⁷⁴

A bevándorlók leszármazottjai a második generációtól kezdve már a politikai életben is szerephez jutottak. Korábban a közösség az európaiak által alkotott kolóniákkal ellentétben semmilyen részt nem vállalt a politikában. Ennek egyik oka az volt, hogy az 1930-as évekig rendkívül kis százalékban szereztek állampolgárságot, 1930 előtt a Buenos Airesben élő arabok mindössze 4 százalékának volt argentin állampolgársága.⁷⁷⁵ A későbbiekben azonban a politikában is megjelentek, az arab származású argentin politikusok egyik legismertebb példájaként a „turco” becenevet viselő, Carlos Saúl Menemet említhetjük, aki 1989–1999 között az ország elnöke volt. Szülei az Oszmán Birodalomból bevándorolt szíriaiak voltak, ő maga is muszlim nevelést kapott. A katolikus hitre csak elnökké választásakor tért át. Az arab származású politikusok mellett nagy számban találhatunk művészeket, zenészeket, újságírókat, írókat, üzletembereket, sportolókat a második, illetve harmadik generáció tagjai között.

Chilébe először a 19–20. század fordulóján érkeztek kivándorlók a Közel-Keletről. Becslések szerint 1885 és 1940 között nyolc-tízezer, főként palesztinai,

⁷⁷¹ Boos, Tobias: „Intimità nella situazione post-migratoria. Le associazioni siriano-libanesi in Argentina”, in: *Confluenze. Rivista di Studi Iberoamericani*, vol. 10, no. 1, 2018, 31–40.

⁷⁷² Brieger, Pedro – Herszkowich, Enrique: „La comunidad musulmana en la Argentina”, in: *Todo es Historia*, 2003. május, <http://www.pedrobrieger.com.ar/publicac/p06.htm>.

⁷⁷³ A központ weboldala: <http://islam.com.ar/>.

⁷⁷⁴ A szervezet weboldala: <https://www.fearabarg.org/>. Megalakítása utáni évben megszűnt az egész kontinens arab szervezeteit összefogó szervezet is (FEARAB América).

⁷⁷⁵ Akmir, Abdelwahed: *id. mű*, 1991, 244.

kisebbszben szíriai, libanoni és jordániai bevándorló telepedett le az országban, nagy többségük ortodox vagy római katolikus vallású volt. A Betlehemből, Ramallahból, Jeruzsálemből, és a szent város térségében található településekről érkező palesztinok számára kevésbé voltak vonzóak azok az országok, ahol már jelentősebb libanoni és szíriai közösségek éltek, így nagyobb számban a csendes-óceáni országokba (Ecuadorba, Peruba, Bolíviába és főként Chilébe) érkeztek. Az Oszmán Birodalom elnyomása, a kötelező katonai szolgálat, majd a brit mandátum és a Palesztinába bevándorló zsidók és az arabok közötti feszültségek voltak a kivándorlást kiváltó legfontosabb tényezők.⁷⁷⁶ Kezdetben kulturális, gazdasági és etnikai előítéleteken alapuló elutasítás és diszkrimináció jellemezte a társadalom arabokkal szembeni magatartását. A chilei sajtóban főként az arab higiénéről jelentek meg megvető cikkek, de az elutasítást jelezte az is, hogy a Chile százéves függetlenségének megünneplésére a palesztin közösség által készített emlékművet rövid időn belül az építészeti hatóság elmozdította helyéről arra hivatkozással, hogy az emlékmű nem elég ízléses.⁷⁷⁷ A kolónia következő generációi esetében a chilei társadalom elutasító magatartása egyre inkább halványulni látszott. Az ortodox keresztények közül sokan áttértek a katolikus kereszténységre, ami megkönnyítette a chileiekkel történő házasságkötést és a chilei társadalomba történő integrálódást.⁷⁷⁸

A bevándorlás első hullámának tagjai a halászatban, rézbányászatban, állattenyésztésben és legfőképpen a kereskedelemben helyezkedtek el. Vallási tárgyakat, ruházati cikkeket, tisztálkodási szereket és különböző apró háztartási cikkeket kezdtek árulni mozgóárusként, vagy kis üzletekben. Akiknek sikerült önálló üzletet vagy textilműhelyt nyitniuk, saját szállásukként is ezeket az épületeket használták, aminek köszönhetően sikerült növelni megtakarításaikat. Ebből haza tudtak küldeni családtagjaiknak, akik később követni tudták az első kivándorlókat: egyfajta láncmigráció jött létre hasonlóan a már korábban említett országok példájához.⁷⁷⁹ 1907-től a hivatalos chilei politika számára kevésbé volt már fontos a bevándorlás támogatása, a 19. századi intézkedésekkel ellentétben anyagi hozzájárulást és egyéb fizikai segítséget már nem biztosítottak a kikerkezőknek, ugyanakkor az arab országokból történő bevándorlás éppen ekkor érte el csúcspontját. Következésképpen e bevándorlók nem élvezhettek semmilyen állami támogatást. A teljes arab népesség mintegy fele az 1900–1914 közötti években érkezett, ami egybeesik

⁷⁷⁶ Espín Ocampo, Julieta: *id. mű*, 2020.

⁷⁷⁷ Palma Troncoso, Jorge: *Programa „Soy palestino”: resistencia y resignificación cultural de la comunidad palestina en Chile*, Szakdolgozati beszámoló, Universidad de Chile, Santiago de Chile, 2017, 17–18.

⁷⁷⁸ Agar Corbinos, Lorenzo: „El aporte de los árabes al desarrollo y a la cultura en Chile”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *id. mű*, 2009, 49; Agar Corbinos, Lorenzo: „Árabes y judíos en Chile: apuntes sobre la inmigración y la integración social”, in: Klich, Ignacio (szerk.): *Árabes y judíos en América Latina. Historia, representaciones y desafíos*, Siglo XXI Editora Iberoamericana, Buenos Aires, 2006, <http://www.iea.usp.br/publicacoes/textos/arabesyjudiosenchile.pdf>.

⁷⁷⁹ Espín Ocampo, Julieta: *id. mű*, 2020.

a chilei salétromkitermelés csúcsával. Chile gazdasága kifejezetten kedvező helyzetben volt ekkor.⁷⁸⁰

1910-ben Szíriából ortodox pap érkezett, majd 1917-ben a közösség felépítette első ortodox templomát az arab kolónia által lakott santiagói Patronato negyedben. A negyedben ma is érződik az arab hatás az itt található üzleteknek és arab éttermeknek köszönhetően. 1904-ben már oszmán, az 1910-es években a szíriai bevándorlók által megalakított társaság működött, sorra alakultak a különböző intézmények. A század elején jellemző, már említett társadalmi elutasításra és az arab közösséget negatív színben feltüntető újságcikkekre válaszul az arab kolónia saját újságokat is elindított. Ezek kezdetben arab nyelvű, később, az 1920-as évektől kétnyelvű kiadványok voltak, amit egyrészt indokolt a nyelvvesztés folyamatának megindulása, másrészt így könnyebben tudott dialógust és kapcsolatot teremteni a közösség az őt befogadó, chilei társadalommal. A négy legnagyobb arab közösséggel rendelkező városban (köztük Santiago de Chilében) 1912 és 1948 között közel harminc újságot adtak ki, többségük a palesztin kolóniához kapcsolódott.⁷⁸¹ Az 1920-as és 1930-as évek kulturális és sportklubok létesítését is magukkal hozták, megalakult a *Club Sirio*, a *Centro Libanés* és a palesztin kolónia kulturális, társadalmi és sportéletét szervező *Club Palestino*, illetve a palesztin futballklub, amelynek csapata ma is a chilei labdarúgó bajnokság első osztályában szerepel.⁷⁸² Chilében az első futballcsapatokat angol bevándorlók alapították, a *Club Deportivo Palestino* története azonban azért egyedülálló, mert ez az egyetlen olyan csapat, amelynek nevében és címerében is megjelenik a bevándorlók identitása, illetve származása. A csapat mezén a palesztin zászló színei, illetve Palesztina térképes ábrázolása látható.⁷⁸³

Az 1920–1940 közötti periódus gazdasági és társadalmi változásai az arab kolóniára is hatással voltak, az eredetileg szegény, kirekesztett rétegek mind gazdaságilag, mind társadalmilag egyre feljebb jutottak. 1941-ben a Club Palestino felmérése szerint több mint 1200 palesztin család élt az országban.⁷⁸⁴ 1926-tól már muszlim egyesület, majd 1927-től segélyező egyesület is működött, azaz bár a keresztény közösség nagyobb létszámú volt, a muszlim kolónia is aktívabbá vált ezekben az években. Az első arab – spanyol–arab, kétnyelvű – iskolát 1933-ban nyitották meg, amit a hetvenes és nyolcvanas években további oktatási intézmények megalapítása követett. A világháború utáni időszak az arab bevándorlás csökkenését hozta. Az arab kolónia 40 százaléka Santiago de Chilében találta meg boldogulását, tagjai többségében kereskedelemmel foglalkoztak, a 20. század nyolcvanas éveitől azonban egyre inkább a textiliparban, konfekciógyártásban váltak érdekeltté.⁷⁸⁵

⁷⁸⁰ Agar Corbinos, Lorenzo: „Inmigrantes y descendientes de árabes en Chile: adaptación social”, in: Abdeluahed Akmir: *id. mű*, 2009, 106–109.

⁷⁸¹ Palma Toroncoso, Jorge: *id. mű*, 2017, 19.

⁷⁸² Espín Ocampo, Julieta: *id. mű*, 2020.

⁷⁸³ Clubes de fútbol e hinchas, in: *Memoriachilena*, Biblioteca Nacional de Chile, Biblioteca Nacional Digital, <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-132065.html>.

⁷⁸⁴ Agar Corbinos, Lorenzo: *id. mű*, in: Abdeluahed Akmir: *id. mű*, 2009, 106–109.

⁷⁸⁵ Agar Corbinos, Lorenzo: *id. mű*, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *id. mű*, 2009, 52.

A Club Deportivo Palestino címere és Palesztina térképe a klub stadionjának falán⁷⁸⁶

Ma 60–75 ezer közöttire teszik az arab származású chileiek számát, az arab nyelv használata már teljesen eltűnt, ugyanakkor a közösség egy része igyekszik visszatérni a gyökereihez. A fiatalok között nő az ortodox keresztények száma és egyre nagyobb az érdeklődés az arab kultúra, gasztronómiai hagyomány, zene iránt. A Palesztin Klub kapcsolatokat létesített a Palesztin Nemzeti Hatósággal, melynek elnöke 2018-ban a chilei palesztin közösséget is meglátogatta.⁷⁸⁷ A közösség múltjával való kapcsolatát erősíti a művészeti világ egy-egy képviselőjének tevékenysége is, példaként említhetjük Miguel Littín chilei-palesztin filmrendező munkásságát, aki a 2000-es években dokumentumfilmben és mozifilmben mutatta be a palesztin bevándorlók történetét a chilei közönség számára.⁷⁸⁸

Bár az előbbieken tárgyalt három ország fogadta be a legtöbb arab bevándorlót, más országokban is érzékelhető hatása volt az arab kolóniáknak. Ilyen Honduras példája, ahol 1876-ban kezdtek el bevezetni bevándorlást ösztönző intézkedéseket. Az első arab – főként palesztinai – bevándorlók a 20. század elején érkeztek a chilei példához hasonlóan. Többségük kereskedelemben jártas volt, a palesztin társadalom tanult, keresztény rétegeiből származott. Kedvező lehetőség volt számukra az ország északi partvidékén történő letelepedés, ahol részt vehettek az ekkor – az Egyesült Államok befolyásával – felfutó banánexport lebonyolítá-

⁷⁸⁶ Palestino – Iquique, Estadio Municipal de La Cisterna, Santiago, Chile, 2016, szerző: Carlos y yo, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palestino_-_Iquique,_26-02-2016_-_Estadio_Municipal_de_La_Cisterna_13.JPG

⁷⁸⁷ Ma az ország palesztin szervezeteit a *Federación Palestina de Chile* tömöríti, weblapjuk: <https://www.federacionpalestina.cl/>.

⁷⁸⁸ Espín Ocampo, Julieta: *id. mű*, 2020.

sában.⁷⁸⁹ Honduras ekkor vált Latin-Amerika fő banánexportőrévé, a palesztin kereskedők közreműködése pedig jelentős volt a fejlődésben, az északi partvidék gazdaságának fontos szereplőivé váltak. Az 1920-as évekre már ők irányították az északi partvidék városi kereskedelmét és noha az első időkben Hondurasra lehet, hogy csak átmeneti állomásnak tekintették, az arab bevándorlók többsége végleg itt telepedett le, családi vállalkozásaik sikeresnek bizonyultak. Közösségükön belül házasodtak, az 1920-as és 1930-as években alapított kulturális és sportszervezeteik, illetve az ortodox keresztény közösségek nagyban hozzájárultak az arab identitás fenntartásához.⁷⁹⁰

Az országban viszonylag későn születtek meg bevándorlást korlátozó rendeletek, 1929-től arabok, kínaiak, afrikaiak csak 2 500 dollár megfizetésével léphettek be az országba. Hasonlóan több más latin-amerikai ország politikájához, 1934-től megtiltották bizonyos csoportok bevándorlását, de e kirekesztő rendeletben az arabok nem szerepeltek, noha a hondurasi társadalom (főként a fehér elit) a többi latin-amerikai országhoz hasonlóan elutasító magatartást mutatott az arabok irányában. Az ellenséges érzelmeket tovább erősítették az arab kolónia tagjainak egyre növekvő gazdasági sikerei, akik az 1930-as években az angolok, illetve az észak-amerikaiak mögött már a harmadik legnagyobb bevándorlócsoporthoz tartoztak.⁷⁹¹ Az 1930-as évek közepén nagyarányú zsidó bevándorlás történt. Ezekben az években az arab bevándorlók aránya csökkenést mutatott, gazdasági szerepük azonban megmaradt. Az észak-amerikai cégek által uralt exportpiacon jelen lévő nagyvállalatokban az 1950-es évektől kezdve megjelentek palesztin származású üzletemberek is részvénytulajdonosként, az ország 1958-tól kezdődő iparosítási politikájának köszönhető üzleti környezet pedig tovább kedvezett a gazdagodó palesztin vállalkozóknak, akik a komoly tőkével rendelkező, befolyásos rétegek tagjaivá váltak. Az 1980-tól induló demokratizálódás, majd az 1990-es évek liberális politikája tovább stabilizálta helyzetüket, sőt, idővel a politikában is megjelentek, politikai pártok és elnöki kampányok támogatóiként. Tehetős palesztin családok ma is a hondurasi társadalom elitjébe tartoznak. Az arab nyelv és identitás a mintegy százéves kolóniában nem tűnt el teljesen. A keresztény ortodox egyház szerepe ebben jelentős, az 1990-es években egy ortodox pap irányításával iskolát is alapítottak főként palesztin származású gyerekek számára, akik arab, spanyol, angol nyelveken az arab kulturális örökségről, táncokról, történelemeről is tanulhatnak. Honduras északi

⁷⁸⁹ Auraque, Darío A.: „Los árabes de Honduras: entre la migración, la acumulación y la política”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades latinoamericanas*, Casa Árabe – IEAM, Madrid, 2009, 241–244.

⁷⁹⁰ Gutiérrez Rivera, Lirio: „Assimilation or Cultural Difference? Palestinian Immigrants in Honduras”, in: *Revista de Estudios Sociales*, Dossier 48, Movilizando fronteras, dinamizando diferencias, produciendo nuevos espacios: América Latina y las migraciones internacionales actuales, 2014, 58–61.

⁷⁹¹ Amaya Banegas, Jorge Alberto: *Los árabes y palestinos en Honduras, 1900–1950*, Editorial Guaymuras, Tegucigalpa, 1997, 88–90.

partvidékén, San Pedro Sulában található ma a legnagyobb közösség, ahol egy arab-hondurasi klub szervezi a kolónia kulturális életét.⁷⁹²

Bár nem nagy számú, de gazdaságilag szintén jelentősnek mondható az arab – javarészt libanoni – bevándorlás Mexikóba. Mexikó 19. század végi bevándorlást ösztönző politikája nem bizonyult sikeresnek, a korábbi fejezetekben tárgyaltuk már az inkább egy-egy térségre koncentrálódó bevándorlási hullámokat és csoportokat. Kisebb növekedést csak a 20. század második és harmadik évtizedében lehetett tapasztalni, az ország olajipari fellendülésének köszönhetően. Az arabok jelenléte is egy-egy régióhoz köthető, libanoniak kezdetekben a Mexikói-öböl, illetve az olajipari fejlődés miatt a Yucatán-félsziget térségében, szíriaiak és palesztinok az ország északi városaiban telepedtek le. A gazdasági világválság első éveiben még jelentősebb, az évtized közepén azonban már csekély volt a bevándorlás mértéke. Az 1950-es évek nagyvárosi gazdasági fejlődésének következtében Mexikóvárosba és Pueblába maronita libanoniak, a Yucatán-félszigetre pedig kisebb számban irakiak és egyiptomiak vándoroltak.⁷⁹³ A bevándorlás első időszakában az arabokat itt is „turco” vagy oszmán megnevezéssel illették. A kiérkezők számáról kevés adat áll rendelkezésre, a becsléseket pedig tovább nehezíti az, hogy sokan megérkezésüket követően azonnal nevet változtattak és spanyol vezetéknevet vettek fel. Láncmigrációról beszélhetünk Mexikó esetében is, először általában fiatal férfiak érkeztek, majd őket követték a későbbiekben rokonok, családtagok, illetve nők, akikkel házasságra léphettek megtartva a közösség zárt jellegét.⁷⁹⁴ Az arab közösség kis mérete ellenére komoly befolyásra tett szert a kereskedelmi életben. Noha a bevándorlóknak alig több, mint 4 százalékát alkották, 1933-ban a külföldi kézen lévő vállalkozások mintegy 55 százaléka volt arab kézen.⁷⁹⁵ Háztartási cikkeket kínáló kiskereskedéseket, vidéki üzleteket ellátó nagykereskedéseket és éttermeket üzemeltettek. Nem nagy haszonnal dolgoztak, céljuk az elégedett vevőkör megteremtése, innovatív szolgáltatások bevezetése és a lassú felemelkedés és tőkefelhalmozás volt, a vállalkozások, éttermek generációkon keresztül öröklődtek. A libanoni ételek és elkészítési módjaik keveredtek a hagyományos mexikói gasztronómiával. Egyes ételek, desszertek, a török kávé és a kenyér elterjedése a libanoni bevándorlóknak köszönhető. A gasztronómiai keveredés egyik legismertebb példája a „tacos al pastor”, amely a mexikói tacos és a libanoni bárányból készült shawarma (gyros) fúziójából alakult ki. Az arab közösségek kulturális élete is aktív

⁷⁹² Gutiérrez Rivera, Lirio: *id. mű*, 2014, 60–64.

⁷⁹³ García Ita, Rosa E.: „Los árabes de México. Asimilación y herencia cultural”, in: *CONfinés*, 1/2 2005 augusztus-december, 107, <http://www.scielo.org.mx/pdf/confinés/v1n2/v1n2a10.pdf>.

⁷⁹⁴ Zeraoui, Zidane: „Los árabes en México. El perfil de la migración”, in: Ota Mishima, María Elena (szerk.): *Destino México: un estudio de las migraciones asiáticas a México, siglo XIX y XX*, Colegio de México, Mexikóváros, 1997, 268–272.

⁷⁹⁵ Zeraoui, Zidane: *id. mű*, 1997, 275–280.

volt, a század első éveiben már újságokat és egyesületeket alapítottak, az 1920-as évek elején pedig megalakították a Mexikói-Libanoni Kereskedelmi Kamarát.⁷⁹⁶

*Tacos al pastor*⁷⁹⁷

A második világháborút követően az arab bevándorlás drasztikusan csökkent mind az arab térségben zajló folyamatok, mind Mexikó korlátozó bevándorlási politikájának következtében. Ennek ellenére a közösség zártságának és természetes növekedésének köszönhetően a kolónia nem tűnt el, sőt, erősödött az elkövetkező évtizedekben. A libanoni leszármazottaknak komoly gazdasági jelenléte van ma is, közösségükön belül a mai napig kölcsönösen támogatják egymást. Mexikóban számos ismert libanoni származású politikus, művész, vállalkozó él, közülük talán a legismertebb a maronita libanoni szülőktől Mexikóvárosban született Carlos Slim, akit 2010 és 2013 között a világ leggazdagabb embereként tartottak számon.

Az arab bevándorlás kapcsán érdemes még megemlíteni Haitit, ahol a 19. század végén libanoniak és szíriaiak telepedtek le, egyes szerzők szerint egészen magas arányát alkották az országban élő külföldieknek.⁷⁹⁸ A 19. század végére a

⁷⁹⁶ Jacobs Barquet, Patricia: „Los inmigrantes libaneses y su innovadora aportación al comercio en México”, in: *Historias* (México), no. 95, 2016, 49–53.

⁷⁹⁷ Tacos al pastor, forrás: Meza, Sally: Pixabay, <https://pixabay.com/photos/tacos-al-pastor-taco-carne-4351813/>.

⁷⁹⁸ Gayle Plummer szerint 1903-ban hatezer libanoni és szíriai bevándorló Haiti legnépesebb külföldi csoportját alkották. Lásd: Gayle Plummer, Brenda: „The Metropolitan Connection: Foreign and Semiforeign Elites in Haiti, 1900–1915”, in: *Latin American Research Review*, vol. 19, no. 2, 1984, 125.

kiskereskedői réteg vezető szereplőivé váltak, míg a 20. század elejére már a nagykereskedelmi exportban is fontos érdekeltségeik voltak, sőt, befolyásra tettek szert Haiti politikai életében is. Az ország 1915-ben kezdődő amerikai megszállása alatt az arab kolónia az észak-amerikaiakat támogatta, ami a haiti társadalom részéről erős elutasítást váltott ki.⁷⁹⁹

További felvevő térsége volt az arab világból érkezőknek még az argentin, paraguayi, brazil hármastár régiója a 20. század második felében. A kiváltó ok az 1970-es években épült Itaipú-gát, amely az utóbbi évekig a világ legnagyobb elektromos energiát szolgáltató vízerőműje volt,⁸⁰⁰ környezetében pedig az erőmű kiszolgálására számos települést alapítottak. A határokat átszelő – sok esetben illegális csempészettről van szó – kereskedelemben muszlim arabok és nem arabok is részt vesznek. A legnagyobb muszlim közösség Paraguay területén, Ciudad del Este városában él.⁸⁰¹

Mint láthattuk, az arab kolóniának Latin-Amerika egyes régióiban a mai napig erős a jelenléte, a közösség méretéhez képest arányaiban nagyobb befolyása és szerepe van az egyes országok gazdaságában, főként a kereskedelemben, ami nagyban összefügg összetartó közösségi fejlődésükkel.

⁷⁹⁹ Kukovecz, György: *id. mű*, 1995, 65.

⁸⁰⁰ 2020-ban energiatermelésben csak a kínai Three Gorges Dam erőmű előzte meg.

⁸⁰¹ A témában lásd Fogel, Ramón: „La región de la triple frontera: territorios de integración y desintegración”, in: *Sociologías, Paraguay*, no. 20, 2008, 270–290, <http://www.scie-lo.br/pdf/soc/n20/a12n20.pdf>.

„A zsidó, áttetsző finom kezével
 csiszolgatja a homályban a lencsét,
 hideg az este, tele rettegéssel.
 (Az esték mind olyanok, mint az esték.)
 De mintha nem is törődne a kézzel,
 sem a jácintokkal a gettószerű
 sápatag kertben ez a méla férfi,
 aki világos útvesszőbe kémlel.
 Hírnév nem zaklatja: álomban látott
 tükrökép, mely tükröz egy másik álmot,
 s a leányzóké riadt szerelme sem.
 Mítosztól, hasonlattól végre ment lett,
 egy nehez lencsét csiszol: végtelen
 térképét a Minden Csillaggal Egynek.”⁸⁰²

Latin-Amerikában főként Kelet- és Közép-Európából érkező askenázi, illetve szefárd⁸⁰³ zsidó jelenlétről beszélhetünk. Becslések szerint mintegy 450–500 ezer zsidó származású él a szubkontinensen, többségük Argentínában és Brazíliában, de e két ország zsidó kolóniájánál kisebbek léteznek Mexikóban, Venezuelában, Uruguayban és Chilében is, illetve szinte minden országban.⁸⁰⁴

A szefárdok jelenléte a 16. századra nyúlik vissza, amikor is az 1492-es spanyolországi, majd 1497-es portugáliai kiűzésüket követően különböző területekre menekültek, többek között Észak-Afrikába (főként a mai Marokkó területére), Angliába, Franciaországba, Olaszországba, az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó és holland területekre. Voltak, akik a spanyolországi kiűzést követően először Portugáliába érkeztek, majd onnan utaztak Brazíliába, illetve holland gyarmatokra. Latin-Amerika szefárd közösségei földrajzi eredetük szerint (azaz a szerint, hogy pontosan honnan érkeztek a szubkontinensre) négy csoportba sorolhatóak:

- az Ibériai-félszigetről származók, akik közvetlenül Portugáliából érkeztek a Karib-térség protestáns gyarmataira, majd a függetlenséget követően szétszóródtak a független köztársaságokban;
- Észak-Afrika, főként Marokkó, illetve az 1950-es évektől Egyiptom felől érkezők;

⁸⁰² Borges, Jorge Luis: Spinoza, in: *A homály dicsérete*, Európa, Budapest, 2000, fordította: Somlyó György.

⁸⁰³ A középkorban nevezték így az Ibériai-félszigeten élő zsidókat. A szefárd szó héber jelentése ibériai, spanyol.

⁸⁰⁴ A Congreso Judío Latinoamericano (a szubkontinens zsidó szervezeteit összefogó fő szervezet) adatai, <http://congresojudio.org/comunidades.php>.

- Törökországból, Görögországból, Rodoszról, Bulgáriából, Olaszországból, a volt Jugoszláviából érkezők, akik ladino nyelven⁸⁰⁵ beszéltek és megőrizték a szefárd identitást, és
- az Oszmán Birodalom keleti részéről, Palesztinából, Szíriából, Libanonból érkezők.⁸⁰⁶

Spanyol területeken a vallási egységesítés céljából, a zsidók kiűzéséről szóló rendeletet Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd 1492. március 31-én adta ki Granadában, azonban a zsidóüldözések már száz évvel korábban elkezdődtek.⁸⁰⁷ Az 1391-ben bekövetkező, legnagyobb zsidók elleni pogromokat követően mintegy százezer zsidó keresztelkedett át, ennél valamivel kevesebben tartották meg saját hitüket. Conversóként⁸⁰⁸ továbbra is a gazdaság jelentős szereplői maradtak, a kereskedelemben kiterjedt kapcsolatrendszerre tettek szert, ami a spanyol társadalom ellenszenvét váltotta ki. Az ellenséges légkör miatt sokan már az 1492-es hivatalos kiűzést megelőzően elvándoroltak.⁸⁰⁹ Az 1492-ben kiadott rendeletben négyhónapos határidőt szabtak meg arra, hogy a spanyolországi zsidók átkeresztelkedjenek, vagy ellenkező esetben elhagyják az országot. A rendelet megfogalmazásáért Tomás de Torquemada inkvizítor volt a felelős. Noha a kiutazóknak bizonyítaniuk kellett vértisztaságukat, illetve a Katolikus Királyok megtiltották a mörök, zsidók, vagy más, az inkvizíció által üldözöttek számára, hogy az Újvilágba utazzanak, mégis úgy tűnik, nem volt elhanyagolható azok száma, akiknek sikerült kijutniuk a gyarmatokra; közöttük számos kereskedő, tudós, művész és kézműves volt. Már 1508-ban a hispaniolai zsidók kiűzését rendelték el. Maguknak a Katolikus Királyoknak a magatartása is ambivalens volt, a gyarmatokra való kivándorlást ugyanis Izabella tiltotta meg, miközben Ferdinánd pénzügyi és kereskedelmi szerződéseket kötött conversókkal, sőt, engedélyeket is kiadott újvilági letelepedésre.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ A régi spanyolból kialakult zsidóspanyol nyelv, amely a zsidók elvándorlása után elterjedt az Oszmán Birodalomban – a Balkánon, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában –, Olaszországban, Franciaországban, Angliában.

⁸⁰⁶ Caro, Isaac: „Identidades judías contemporáneas en América Latina”, in: *Atenea*, 497, I. Sem. 2008, 83–84.

⁸⁰⁷ A zsidóüldözések egy igen komoly gazdasági, társadalmi és politikai válságban indultak el, de az üldözések háttere még korábbra tehető. A 13. században keresztények és zsidók együttélését láthatjuk Kasztíliaiban, a zsidók egyfajta mikroközösséget alkottak a többségi társadalomban (sokan közülük uzsorások és adóbehajtók voltak). A velük szemben megerősödő antiszemita érzelmek mögött főként társadalmi-gazdasági érdeksérelmek húzódtak, aminek a vallás adott legitimitációt. Az antiszemitizmus erőszakos megnyilvánulásához egy erős gazdasági és társadalmi válságra volt szükség, amely az 1300-as évek második felében következett be. Ekkortól pogromok robbantak ki a félsziget több részén, a legvéresebb események 1391-ben, Sevilleben következtek be. Bővebben lásd: Corral Sánchez, Nuria: „El pogromo de 1391 en las crónicas de Pedro López de Ayala”, in: *Ab Initio*, no. 10, 2014, 65–68.

⁸⁰⁸ Az átkeresztelkedett zsidók megnevezése.

⁸⁰⁹ Szászdi Nagy, Ádám: „Kolumbusz Kristóf származásáról. Új adatok”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, Szeged, SZTE ÁOK Nyomda, 2004, 22–24.

⁸¹⁰ Pedrique, Luisa de: „La diáspora sefardí en el Nuevo Mundo”, in: *Presente y pasado. Revista de historia*, Año 8, vol. 8, no. 15, 2003. január–június, 27–29.

Portugáliában a zsidók elleni üldözésekre nem volt példa egészen 1497-ig. A spanyol eseményekre reagálva nagy számban érkeztek spanyol zsidók a királyság területére. 1490-ben a Katolikus Királyok legidősebb lányát, Aragóniai Izabellát hozzáadták a portugál trón örököséhez, aki azonban rövidesen elhunyt. Az elvonultan élő Izabellát újabb házasságra kényszerítették az 1495-ben megkoronázott portugál királlyal, I. Manuellel. A frigyre 1497-ben került sor, Izabella viszont azt a feltételt szabta, hogy akkor lesz portugál királyné, ha férje kiúzi a zsidókat Portugáliából. A fiatal portugál király kényszerhelyzetben volt, a zsidók hasznos tagjai voltak a portugál társadalomnak. A helyzetre megoldásként a zsidók kötelező átkezesztelkedését írta elő, húsz éves türelmi idővel. Az inkvizíció végleges bevezetésére 1536-ban került csak sor. Voltak, akik Portugáliában maradtak, mások igyekeztek elvándorolni, Anglia, Amszterdam, Oroszország, vagy az Oszmán Birodalom volt az úti cél. Amszterdamban született meg a legjelentősebb portugál-zsidó kolónia. Angliából 1609-ben kiűzték az átkezesztelkedett zsidókat, ezután tovább vándoroltak, főként Amerikába.⁸¹¹

Az első jelentősebb szefárd kolónia Brazíliában született meg: az új keresztények, akik közül itt is titokban sokan folytatták vallásukat, cukornádültetvényeket és bányákat alapítottak, majd üzletemberek, kereskedők, illetve rabszolgakereskedők lettek. Az 1600-as években, a spanyol–portugál perszónálunió idején⁸¹² a kevésé ellenőrzött brazil területeken a Spanyolországtól függetlenedő Hollandia (1581-től Holland Köztársaság) próbált telepeket alapítani. A hollandok toleránsabbaknak bizonyultak a portugál és spanyol hatóságoknál, 1579-ben szabad vallásgyakorlást hirdettek, aminek következtében ebben az időszakban megerősödött a zsidó bevándorlás a térségbe, illetve Hollandiába is. A hollandok által ellenőrzött területek fővárosában, Recifében 1636-ban épült fel első zsinagógájuk, miközben virágzott vallási életük, 1645-re pedig már az itt élő európaiak 50 százalékát alkották.⁸¹³

A Brazíliába települt szefárdokhoz és conversókhöz köthető a cukornád betelepítése a térségbe, ezen kívül manióka-, gyapot-, dohány- és rizstermesztéssel is foglalkoztak, mindemellett pedig uralták a pénzügyi és kereskedelmi világot. A század második felére a portugáloknak sikerült kiszorítaniuk a hollandokat, ezzel párhuzamosan azonban felerősödött az inkvizíció.⁸¹⁴ 1654-ben a portugál csapatok bevonultak Recifébe, a holland területekről érkezőket ekkortól külföldiként tartották számon. Az inkvizíció három hónap türelmi időt hagyott az eretnekek számára, hogy elhagyják otthonaikat. Csak azok a conversók számíthattak üldözésre, akik titokban újra követték a zsidó hagyományokat,⁸¹⁵ a korábban nem megkezesztelkedettek nem fenyegette ez a veszély. A holland–brazil területeken élők nagy több-

⁸¹¹ Ladányi-Túróczy, Csilla: „Túlélési stratégiák – a portugál conversók”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 55–57.

⁸¹² 1580 és 1640 között.

⁸¹³ A Jewish Virtual Library adatai, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/-vfw/Brazil.html>; Vainfas, Ronaldo: „La diáspora judía entre Amsterdam y el Brasil holandés”, in: *Revista Historia y Sociedad*, no. 12, 2006, 15–17.

⁸¹⁴ Pedrique, Luisa de: *id. mű*, 2003, 29.

⁸¹⁵ Őket marranóknak is hívjuk.

sége azonban converso volt. Sokan visszatértek Hollandiába, mások a Karib-térség felé vették az irányt. A főbb célállomások Curaçao, a mai New York (ekkor még New Amsterdam) és más, amerikai holland gyarmatok voltak.⁸¹⁶

Kahal Zur Israel Zsinagóga, Recife⁸¹⁷

A Portugáliából érkező conversók nemcsak Braziliában, hanem Mexikóban, Peruban, illetve a Río de la Plata térségében is megpróbálták menedéket találni. Egy 1522-es uralkodói rendelet szerint sem zsidók, sem conversók, sem azok leszármazottjai nem léphettek be a gyarmatokra, azonban a rendeletet nem sikerült betartatni. Mivel feltűnően sok converso érkezett az Újvilágba, 1543-ban kvótákat vezettek be a gyarmatokra utazó conversók számát tekintve. A kikerkezők egy részének családja 4–5 generáció után visszaköltözött Spanyolországba, másik részük kint maradt a gyarmatokon. A kikötőkben és más gyarmati gazdasági központokban szefárd kolóniák jöttek létre. A spanyol inkvizíció 1571-től hivatalokat állított fel a gyarmatokon és megpróbált szigorú ellenőrzést fenntartani, vértisztasági eljárásokat indítottak, melyek száma csak növekedett a spanyol–portugál perszónálunió idején. Minden téren erősen érződött a zsidókkal szembeni diszkrimináció: egyetemek, irodalmi és gazdasági társaságok, városvezetések zárták ki tagjaik közül azokat, akiknek zsidó felmenői voltak. Ennek ellenére sokan voltak,

⁸¹⁶ Wiznitzer, Arnold: „The exodus from Brazil and arrival in New Amsterdam of the Jewish Pilgrim Fathers, 1654”, in: *Publications of the American Jewish Historical Society*, vol. 44, no. 2, 1954, 83–86.

⁸¹⁷ Sinagoga Kahal Zur Israel, Recife, forrás: Franz, Ricardo André, 2006, Creative Commons, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sinagoga-kahal-zur-israel-recife.jpg>.

akiknek sikerült titokban tartani származásukat, illetve folytatni vallásgyakorlatukat. Az inkvizíció viszont igyekezett őket is megfigyelni. A Portugália felől érkezők nagy számára válaszként 1614-ben III. Fülöp rendeletben külföldinek deklarálta a portugál területekről érkezőket, így azok csak engedéllyel léphettek be ekkortól a spanyol gyarmati területekre.⁸¹⁸ A gyarmatokon élő kolóniák idővel asszimilálódtak a keresztény kultúrához és elvegyültek az új kontinens más etnikai és kulturális csoportjaival. A zsidóüldözések a 18. század végéig tartottak, ezt követően a még kultúrájukat és vallásukat megőrző szefárdok újra szabadon gyakorolhatták vallásukat, megalapítva a mai latin-amerikai zsidó kolóniák alapjait, melyek vezetését a 19. század utolsó harmadától egyre nagyobb számban érkező askenázi zsidók vették át.

A 19. században az Oszmán Birodalomból érkező szefárdok, illetve kicsivel korábban a Marokkóból a brazil Amazónia térségébe érkező zsidók mellett Európa nyugati országaiból is megindult a bevándorlás. Brazília, Argentína, később Venezuela, kisebb mértékben Mexikó voltak e bevándorlás célországai. A zsidó kultúra megőrzését nagyban befolyásolta a kolónia mérete. Különbséget kell tenni továbbá az arab, illetve a ladino nyelvet beszélő zsidó bevándorlók között. Utóbbiakat tekintették a szefárd kulturális hagyományok valódi örökösének, ugyanakkor közösségeik nyitottabbak voltak, sokan közülük idővel eltávolodtak vallási intézményeiktől, ami azonban nem jelentette feltétlenül szefárd identitásuk elvesztését.⁸¹⁹ A Marokkóból Amazóniába érkező zsidók esete egyedülálló volt és megelőzte a 19. századi bevándorlást. A 18. század utolsó évtizedeiben, a felvilágosult portugál királyi főminiszter, Pombal márki irányításával a spanyolok elleni támadások védelmében, illetve egyes régiók civilizálásának szándékával célzott betelepítéseket végeztek Dél-Braziliában és más régiókban. Az Amazonas medencéjében található Para vidékének benépesítését egy marokkói város, Mazagán teljes áttelepítésével végezték el, több száz zsidó család talált így új otthonra az esőerdei környezetben.⁸²⁰

Argentínába 1860 és 1885 között egyéni, illetve családos kivándorlással érkeztek zsidók, főként Franciaországból és más nyugat-európai területekről. Többségük szefárd volt és városokban telepedtek le. A század közepén már németországi zsidók is érkeztek. Az ötvenes években született meg a modern argentin zsidó kolónia, amelyhez rövidesen orosz zsidók is csatlakoztak III. Sándor orosz cár⁸²¹ oroszosítási politikája, illetve antiszemita nézetei következtében.⁸²² Az első időkben a

⁸¹⁸ Böttcher, Nicolaus: „Inquisición y limpieza de sangre en Nueva España”, in: Böttcher, Nicolaus – Hausberger, Bernd – Hering Torres, Max. S. (szerk.): *El peso de la sangre*, El Colegio de México, 2011, 191–193.

⁸¹⁹ Bejarano, Margalit: „Un mosaico de identidades fragmentadas: los sefardíes en América Latina”, Klal Israel konferencia előadása, Mexikó, 2005, 5–6, <https://www.ort.edu.uy/sobreort/pdf/bejarano2.pdf>

⁸²⁰ Rodríguez Pardo, José Manuel: *El alma de los brutos en el entorno del padre Feijoo*, Fundación Gustavo Bueno, Oviedo, 2009, 208.

⁸²¹ 1881 és 1894 között orosz cár.

⁸²² A cár apjának meggyilkolásában valószínűleg zsidó származású összeesküvők is részt vettek. Bővebben lásd: Ehrenhaus, Sofía – Garrido, Marcela: *La inmigración rusa en la Argentina*, Historia Visual, Museo Roca, Buenos Aires, 2012, 17–23.

legfontosabb célország az Egyesült Államok volt, Dél-Amerika a század utolsó éveiben vált fontosabb befogadó országgá számukra. Az orosz cár rendeleteinek megfelelően az 1880-as években kijelölték azokat a településeket, ahol zsidók élhettek, vidékről a városokba telepítették őket, ahol tovább korlátozták lakhatási lehetőségeiket. 1887-től a lakhatásra kijelölt zónákban is csak 10 százalékát alkothatták zsidó származásúak az iskolába járó gyerekeknek. 1891-ben a Moszkvában és Szentpéterváron élő zsidókat ingatlanuk eladására és elhagyására kötelezték, csak Moszkvából mintegy húszezer zsidó költözött át a kijelölt zónákba.⁸²³ Az oroszországi zsidók elleni pogromok felgyorsították a kivándorlás ütemét, Argentína pedig szabad földekkel, ugyanakkor igen rossz körülmények között várta a kikerkezőket. A helyzet csak Guillermo Loewenthal orvos megérkezését követően kezdett javulni, ő kezdett el a kitelepült zsidók érdekében eljárni.

A század utolsó éveiben Argentínába és Brazíliába érkező, főként orosz zsidók betelepítésében nagy szerepe volt a német zsidó származású Maurice de Hirsch bárónak, akivel Loewenthal vette fel a kapcsolatot. Hirsch báró az Osztrák–Magyar Monarchia területén is tevékenykedett, célja mindenekelőtt az volt, hogy segítsen az itt élő zsidó lakosság helyzetén és életkörülményein. 1891-ben megalapította a Zsidó Kolonizációs Társaságot, azzal a céllal, hogy az általa Argentínában és Brazíliában megszerzett hatalmas, mezőgazdasági művelésre alkalmas területekre az orosz kormány együttműködésével orosz zsidókat telepítsen be. A társaság szentpétervári központtal irányította a betelepítést, ami sikeresnek bizonyult, ugyanakkor a kikerkezők nagy része idővel a városokba vándorolt. A földterületek megvásárlásával Loewenthal bízta meg a báró.⁸²⁴ A betelepítés sikerét az 1890-es argentin gazdasági válság is segítette, mely a földterületek árának csökkenését és külföldi tőke igényét hozta magával. A korábban említett argentin Sivatagi hadjárat során az állam felügyelete alá került nagy kiterjedésű földekre is várták a bevándorlókat. A báró tervei szerint csak 1892-ben 25 ezer zsidót telepítettek volna ki, az ezt követő huszonöt év alatt még több mint 3 millió kivándorlóval számoltak. E tervek azonban nem teljesültek, összességében mintegy 27 ezer orosz zsidó érkezett főként Argentínába, őket a pampák zsidó gauchóinak⁸²⁵ is hívták.⁸²⁶

Az Oroszországból érkező zsidók egy másik, jelentős része Buenos Aires-i gyárnegyedekben dolgozott munkásként, többségük radikális (anarchista, szocialista) politikai nézeteket vallott és a munkások körülményeinek javításáért és jogaik elismeréséért küzdő szervezetekhez kötődött. Részt vettek a századelő munkás-

⁸²³ Zablotsky, Edgardo: „El proyecto del Barón de Hirsch. Éxito o fracaso?“, Universidad del CEMA, 2005, 4–6, <https://ucema.edu.ar/publicaciones/download/documentos/289a.pdf>.

⁸²⁴ Jewish Virtual Library, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Baronhirsch.html>; Zablotsky: *id. mű*, 2005.

⁸²⁵ A zsidó gauchókról regény és a műből film is született. A regény a következő: Alberto Gerchunoff: *Los gauchos judíos*, La Plata, 1910. A regényből 1975-ben készült azonos címmel film Juan José Jusid rendezésében. Gerchunoffról lásd: Kocsis, Judit: „Hagyományörzés és asszimiláció az argentin irodalomban: Alberto Gerchunoff”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 129–149.

⁸²⁶ Magnus Mörner: *id. mű*, 1985, 44; Zablotsky: *id. mű*, 2005.

sztrájkjaiban is, melyekre az argentin kormány részéről minden esetben elnyomás volt a válasz. 1909-ben egy nagyobb sztrájkhullám indult el, amelynek több halálos áldozata volt, a Buenos Aires-i rendőri túlkapások pedig általános sztrájkot szültek. Az erőszakos események kereshetőségében sok esetben bevándorolt munkások álltak, ezeknek többsége zsidó származású volt. Civil csoportok is alakultak középosztálybeli argentin fiatalokból, akik támadásokat intéztek a bevándorlók ellen, akcióikat pedig támogatta a rendőrség és a katonaság is. 1910-ben folytatódott az erőszak, a nacionalista csoportok katalán, zsidó és általában maximalistáknak⁸²⁷ hívott munkások ellen folytattak akciókat, anarchista és szocialista lapkiadókat, zsidó könyvesboltokat, könyvtárakat és otthonokat támadtak meg.⁸²⁸ Pár év szünet után az 1918-as és 1919-es év hozott újabb eseményeket, ami Latin-Amerika első zsidóellenes pogromját szülte, ugyanakkor az argentin történetírás sok évtizedes homályába merült. Az 1919-ben bekövetkezett *Trágikus hét* (*Semana trágica*) eredménye több száz halott és több ezer sebesült volt. Újabb munkásmegmozdulásként indultak az események, miközben különböző civil szervezetek „El innen a külföldiekkel!”, „Halál az anarchistákra!”, illetve „Halál a zsidókra!” jelszavakkal vonultak az utcákra a nemzeti himnusz énekelve. 1919 januárjában számos támadást intéztek a Buenos Aires-i zsidó kolónia épületei, lapkiadói ellen, zsidó üzleteket, magánlakásokat forgattak fel, idős zsidó bevándorlókat arra kényszerítettek, hogy meztelenül járják végig az utcákat, de megtámadtak gyerekeket és anyákat is.⁸²⁹ Az események áldozatairól nincsenek pontos adatok, ezernél is több lehetett a halottak száma, a sebesülteket ötszáz és ötezer fő közöttire becsülik a kutatók.⁸³⁰

Mexikóba 1825 és 1860 között csekély számú német és más nyugat-európai zsidó érkezett, főként kereskedők, befektetők és értelmiségi szakemberek. 1860-ban Benito Juárez szabad vallásgyakorlatot hirdetett meg, ami megkönnyítette a folyamatokat. Habsburg Miksa császársága alatt (1864–67) kisebb számban francia, belga és osztrák–magyar zsidó családok érkeztek az országba. A kolónia azonban a merev, konzervatív mexikói katolikus papság miatt nem tudott megerősödni. Porfirio Díaz⁸³¹ elnöksége alatt nagy részük elvándorolt a fővárosból és nem szerveződött valódi közösséggé. Ugyanakkor ebben az időszakban a kormány meghívására kisebb számban érkeztek német, osztrák és francia területekről tőkével rendelkező, zsidó befektetők az országba. Nagyobb arányú bevándorlásról nem lehetett beszélni, a katolikus egyház ellenállása, a kevesebb földterület, az infrastruktúra hiánya nem tette olyan vonzóvá az országot, mint ahogy azt Argentína

⁸²⁷ Orosz bolsevikok.

⁸²⁸ Izaguirre, Inés: *Lucha de clases, guerra civil y genocidio en la Argentina, 1973–1983: Antecedentes, desarrollo, complicidades*, Eudeba, Buenos Aires, 2009, 55–56.

⁸²⁹ Dizgun, John: *Immigrants of a different religion: Jewish Argentines and the boundaries of Argentinidad, 1919–2009*, Doktori Disszertáció, State University of New Jersey, New Brunswick, 2010, 29–30.

⁸³⁰ Dimentstein, Marcelo: „En busca de un pogrom perdido: diáspora judía, política y políticas de la memoria en torno a la Semana Trágica de 1919 (1919–1999)”, *Sociobistórica*, online verzió, no. 25, 2009, http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1852-16062009000100004.

⁸³¹ Mexikó elnöke 1877–1880 és 1884–1911 között.

esetében lehetett látni. Oroszországi zsidók általában az Egyesült Államok felől érkeztek, azaz első célállomásuk az északi szomszéd volt, és azok vándoroltak tovább Mexikóba, akik valamilyen oknál fogva nem tudtak letelepedni az észak-amerikai országban. Az Egyesült Államok zsidó közössége erős kapcsolatokat ápolt a mexikói közösséggel, anyagilag és politikailag is támogatva ez utóbbit.⁸³² A század utolsó éveitől és jellemzően a 20. század elején a Közel-Keletről indult meg zsidó bevándorlás, bár ezt az 1910-ben kirobbant mexikói forradalom megtorpantotta. Az 1905-ben, Svájcban megrendezésre került 7. Cionista Kongresszuson Mexikót, mint ideális országot ajánlották zsidó betelepüléshez. Ekkortól többségében 17–26 év közötti fiatal zsidó bevándorlók érkeztek mind Európa országaiból, mind a Közel-Kelet térségéből, az eltérő földrajzi eredet mellett eltérő kulturális szokásokkal, nyelvvél, hagyományokkal. Ez azt is jelentette, hogy nem tudtak homogén közösséget alkotni, a közösségen belül több, kisebb csoportra különültek el. A Közel-Keletről főként Aleppóból és Damaszkuszából érkeztek, 1912-ben önálló szervezetet alapítottak. A közösségben erős családi kapcsolati háló, közös gazdasági tevékenységek segítették a kohéziót. 1923-ban a damaszkuszi zsidó közösség megépítette Mexikó első zsinagógáját a mexikóvárosi Loreto téren. Az aleppóiak első zsinagógájukat 1931-ben emelték. A mexikói zsidóság az Oszmán Birodalom területéről érkező szefárd tagjai 1941-től *Comunidad Sefaradí* néven külön közösségként definiálták magukat, 1944-ben pedig iskolát is alapítottak. Integrálódásukat a mexikói társadalomba segítette a megőrzött középkori szefárd nyelv. Az askenázi zsidók 1922-től *Kehilá Nidjei-Israel* néven alakítottak külön közösséget, az 1920-as évektől több iskolát alapítottak. 2008-ban összesen húsz zsidó iskola működött Mexikóban.⁸³³

A századforduló különböző irányból érkező és egyre növekvő zsidó bevándorlást hozott magával. Argentínába például 1906 és 1912 között évi 13 ezer zsidó érkezett. Legtöbbjük európai askenázi volt, de érkeztek szefárdok Marokkóból és az Oszmán Birodalomból is. Brazíliában az orosz és nyugat-európai zsidók alkották a legnagyobb csoportot, Mexikóban a legtöbb bevándorló lengyel, orosz, német, olasz, cseh, szlovák és török volt. A század első három évtizedében már komoly szerveződés folyt, zsinagógákat építettek, sajtóorgánumokat alapítottak, a különböző társaságok és intézmények ekkor már a 19. századra jellemző vallási jelleg helyett sokkal inkább kulturális, oktatási céllal szerveződtek.⁸³⁴ A két legrégebbi szefárd szervezet 1840-ben és 1895-ben alakult Rio de Janeiróban és

⁸³² Gleizer, Daniela: „De la apertura al cierre de puertas: la inmigración judía en México durante las primeras décadas del siglo XX”, in: *Historia mexicana*, vol. LX, no. 2, 2010, 1178–1185.

⁸³³ Goldsmid Brindis, Shulamit: „Judeo-mexicanos: gestación de una identidad”, in: *Historia y gráfica*, no. 35, 2010, 104–115.

⁸³⁴ Kaminer Tauber, José: „La diáspora judía en México y en Argentina”, in: Centro Comunitario Ramat Shalom honlapja, http://ramatmexico.org/interior.php?id=-3&id_interior=513&template=1&abierto=1&sub=11393. A mexikói zsidóság történetéről hétkötetes műben olvashatunk: Backal, Alicia G. de: *Generaciones judías en México: la Kehilá Ashkenazí, 1922–1992*, Comunidad Ashkenazi de México, Mexikóváros, 1993.

Santa Fében, ezt követően az 1910 és 1933 közötti periódus jelentette a csúcspontot a zsidó és egyéb bevándorlás előtt. Magyar zsidók is érkeztek Mexikóba,⁸³⁶ Argentínába, Uruguayba, Brazíliába és kisebb számban más, latin-amerikai országokba. Buenos Airesben az első világháború alatt Osztrák–Magyar Zsidó Segélyegyesületet is alapítottak, melyet a harmincas években több segélyegyesület és hitközség alakítása követett Uruguayban, Argentínában és Brazíliában.⁸³⁷ Azonban egyrészt a világgazdasági válság, másrészt a növekvő antiszemitizmus, illetve a zsidó gazdasági konkurencia negatívan befolyásolták a folyamatokat. A zsidók növekvő gazdasági befolyása mellett az is ellenszenvet váltott ki, hogy sokan annak ellenére a városokba vándoroltak, hogy eredetileg vidéki, mezőgazdasági munkákra engedélyezték bevándorlásukat. Később a korábbi német bevándorlók a náci Németországhoz fűződő szimpátiájára is az antiszemitizmus növekedését segítette elő. A világválság alatt és után megszülető kormányok komoly bevándorlásellenes kampányra és a kiadott bevándorlást korlátozó rendeletek cseppet sem segítették az európai zsidók Latin-Amerikába történő menekülését, 1933 és 1945 között egész Latin-Amerika országai hivatalosan mindössze 84 ezer zsidó menekültet fogadtak be, majdnem ugyanannyit, mint magában Argentína az ezt megelőző 1918–1933 közötti időszakban.⁸³⁸ Ennek ellenére Argentína még így is a különböző országok között a legtöbb zsidó menekültet fogadta be a világháború éve alatt (mintegy 15 ezer főt). Paraguay is befogadó országgá vált ezekben az években, ugyanakkor erőteljes antiszemita hangulat fogadta a bevándorlókat a helyi német náci szimpatizánsok miatt.⁸³⁹ Brazíliában 1937-ben megtiltották vízumok kiállítását szemita eredetűek számára; a rendelet következtében 75 százalékkal esett vissza a zsidó kivándorlás az országba (a szemita szó használatával az arabok bevándorlását is korlátozni tudták). Egy évvel később a szemita megnevezést izraelitára változtatták, és a rendeletet módosították: azok az izraelita művészek, tudósok, értelmiségiek vagy szakemberek, akik 500 ezer milreist fel tudtak mutatni, engedélyt kaptak az országba lépéshez.⁸⁴⁰ A zsidó bevándorlással kapcsolatos politikák általános tendenciája alól csak egy-egy kivételt lehet megemlíteni, a továbbiakban három ország, Kuba, a Dominikai Köztársaság és Bolívia példáját vázoljuk fel röviden, az első két ország esetében magyar kutatók munkáira támaszkodva.

⁸³⁵ Bejarano, Margalit: „Sephardic communities in Latin-America – Past and present”, in: *Judaica Latinoamericana V*, Jeruzsálem, 2005, 19.

⁸³⁶ Szente-Varga, Mónika: „Magyar zsidók Mexikóban (1920–1950)”, in: Anderle Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 199–214.

⁸³⁷ Bővebben: Torbágyi, Péter: „Adatok a latin-amerikai magyar zsidóság történetéhez”, in: Anderle Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 187–197.

⁸³⁸ „El refugio en Latinoamérica”, in: *Enciclopedia del Holocausto*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/refuge-in-latin-america>.

⁸³⁹ Magnus Mörner: *id. mű*, 1985, 92.

⁸⁴⁰ Lesser, Jeffrey: *Welcoming the Undesirables. Brazil and the Jewish Question*, University of California Press, Berkeley, 1995, 92.

Kubába az első világháborúig főként szefárd zsidók érkeztek, nem túl nagy számban. A világháború után felgyorsult a kivándorlás, ami nagyban összefüggött a cukortermelés felfutásával. Az európai folyamatoknak köszönhetően a világháború után askenázi zsidók alkották a bevándorlók népelesebb csoportját, sokan Kubát használva tranzitorszázként az Egyesült Államok felé történő kivándorlás során. Mint ismert, az Egyesült Államok az 1920-as években bevándorlásokat korlátozó törvényeket fogadott el, kvótarendszert vezetve be. 1924-ben már 20 ezer, főként kelet-európai askenázi érkezett a szigetországba, remélve, hogy valamikor át tud települni Észak-Amerikába. A harmincas évekig növekvő zsidó kolónia új problémával nézett szembe azonban Kubában is: itt is megjelent az antiszemitizmus. Zsidóellenes társaságot alapítottak, antiszemita újságcikkek megjelenése, és más politikai fellépések jellemezték az időszakot. A többi országhoz képest Kuba még ekkor is viszonylag liberálisnak mutatkozott bevándorlási politikájában, egyre többen érkeztek az országba, észak-amerikai bevándorlási vízumot kérvényezve. A Bevándorlási Hivatal vezetője komoly összegeket keresett az illegálisan kiadott vízumokon, melyekből további hasznot húztak az utazási ügynökök. 1939 első felében már havonta ötszáz menekült érkezett a szigetországba. Időközben a németek igyekeztek minden országban a zsidóellenes propagandát támogatni, így Kubában is. A kubai német követség mindent megtett az antiszemita érzelmek felerősítéséért.⁸⁴¹

E körülmények között és annak tudatában, hogy új, szigorú bevándorlási törvényt fogadtak el Kubában az országba lépéshez, amelynek értelmében vízummal kellett rendelkezni és 500 dollár letétet kellett megfizetni a partraszállást követően, a náci Németországban három hajó indítását engedélyezték Havannába 1939 májusában, mintegy 1100 zsidóval. Havannából az Egyesült Államokba igyekeztek volna eljutni a menekültek. Néhányuknak már volt amerikai vízumuk, mások Kubában szerették volna ezt megszerezni. Az egyik hajó visszatért Franciaországba, a másik Panamában ért partot. A St. Louis hajó 937 utasát nem engedték partra szállni Havannában, ahol negyvenezres Franco-párti⁸⁴² tömeg tüntetett a hajón utazók befogadása ellen. Amikor a hajó utasai megtudták, hogy milyen feltételekkel szállhatnának csak partra és esetleg vissza kell, hogy forduljanak Hamburgba, többen öngyilkossági kísérletet követtek el.⁸⁴³ Végül mindössze 28 kubai és spanyol állampolgárnak engedélyezték a partraszállást, a hajó pedig kénytelen volt visszafordulni. Nem állhattak meg Miami partjainál sem, az érvényben levő törvények értelmében nem fogadhatták be az Egyesült Államokba az utasokat. Európába visszatérve a Nagy-Britanniában menedéket kapó 287 ember túlélte a világháborút. A kontinensen partraszállók egy része még a német megszállás előtt

⁸⁴¹ Kukovecz, György: „Tranzitdiaszpóra (Vázlatok a kubai zsidóságról)”, in: Anderle Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 151–167.

⁸⁴² A németbarát Francisco Franco, az 1936–39 közötti spanyol polgárháborút követően lett Spanyolország vezetője.

⁸⁴³ „The Voyage of the St. Louis”, JDC Report (valószínűleg Joseph C. Hyman), 1939. június 15., *JDC (American Jewish Joint Distribution Committee) Archives*, <https://archives-jdc.org/wp-content/uploads/2018/06/thevoyageofthest-louis.pdf>.

amerikai vízumot szerzett és újra elhagyta Európát, másik része azonban nem élt túl a holokausztot.⁸⁴⁴ E sötét folt ellenére Kuba egyike volt azon országoknak, akik a legtöbb menekültet fogadták be. 1942-ben zárta csak le határait a bevándorlás előtt, addig azonban több ezer zsidó érkezett a szigetre. Sokuk Kuba gyémántciszoló iparát erősítette, illetve kereskedelemmel foglalkozott. A háborút követően virágzott a kolónia, egészen a kubai forradalomig zsidó vallási és kulturális központok, magániskolák működtek az országban. A forradalom és az azt követő államosítások hátrányosan érintették a magánvállalkozó zsidókat, az 1960-as években már tömegesen hagyták el az országot, főként az Egyesült Államokban telepedve le.⁸⁴⁵

A St. Louis útja, 1939. május 13 – június 17.⁸⁴⁶

A Dominikai Köztársaság esete szoros összefüggésben állt Rafael Leónidas Trujillo⁸⁴⁷ 1930-tól kezdődő diktatúrájával, az ország Haitivel fennálló határkonfliktusával és Haiti-ellenességével,⁸⁴⁸ mely a diktatúra alatt tovább erősödött. Trujillo hispanizmusával szemben Haiti afrikai múltja állt; a dominikaiak alsóbbrendűként kezelték Haiti lakosait. A két ország között szinte folyamatos volt az átjárás, a szegényebb és elmaradottabb Haitiből nagyszámú mezőgazdasági mun-

⁸⁴⁴ A témában lásd Buff, Rachel Ida: *A is for Asylum Seeker: Words for People on the Move / A de asilo: palabras para personas en movimiento*, Fordham University Press, New York, 2020.

⁸⁴⁵ Kukovecz György: *id. mű*, 2004, 151–172.

⁸⁴⁶ A St. Louis útját ábrázoló térkép, 1939. május 13 – június 17., forrás: *JDC (American Jewish Joint Distribution Committee) Archives*, <https://archives.jdc.org/topic-guides/the-story-of-the-s-s-st-louis/>.

⁸⁴⁷ A Dominikai Köztársaság elnöke 1930–1961 között.

⁸⁴⁸ A Dominikai Köztársaság 1844-ben vált független állammá, függetlenségét Haitivel szemben vívta ki.

kás érkezett a dominikai ültevényekre.⁸⁴⁹ 1937-ben a Dominikai Köztársaság északi határvidékén a dominikai hadsereg katonái tömegesen mészároltak le haitiakat, amiből nemzetközi konfliktus robbant ki. A mészárlás áldozatainak számát a mai napig nem lehet tudni, 3 és 35 ezer körül mozog a különböző becslések szerint.⁸⁵⁰ A mészárlás következménye Trujillo személyének negatív megítélése lett nemzetközi szintereken, ennek javítását célozta 1938-ban meghirdetett bevándorlási politikája, amelynek célja egyben az ország kifejlesztése és a gazdaság fellendítése is lett volna.⁸⁵¹ 1937 szeptemberében egy, a dominikai külügyminisztérium által a Pánamerikai Uniónak küldött beszámolóban az ország bevándorlási politikájának kidolgozása kapcsán azt írták, az elkövetkező húsz évben évi 25 ezer bevándorlót tudna befogadni az ország, a bevándorlócsoporthoz tagjainak összetételüket tekintve – lehetőleg a mediterrán térségből származó – fehérnek és fiatalnak kellett lenniük. A pár héttel később bekövetkező mészárlás és ennek hatásaként Trujillo és Franklin D. Roosevelttel viszonyának megromlása Trujillo bevándorlási elképzeléseinek megvalósítását felgyorsította.⁸⁵² A politika ambivalens jellegét mutatja, hogy bár Trujillo valóban ösztönözni igyekezett a bevándorlást, egyben próbálta azt késleltetni is, megválogatva a kivándorlókat anyagi helyzetük és politikai hovatartozásuk szerint, példaként a már tárgyalt spanyol köztársasági emigráció tagjainak befogadását említhetjük. Bár Trujillo 1938. júliusában az eviáni konferencián mintegy 100 ezer közép-európai zsidó befogadására tett javaslatot, végül csak körülbelül kétezer zsidó érkezett az országba; Sosúában épült kolóniájuk. A kis számú menekült befogadása is megtette a hatását: Trujillónak nagyban sikerült javítania a róla kialakult képet mind az Egyesült Államokban, mind más országokban.⁸⁵³

Bolíviába 1938 és 1941 között mintegy 15 ezer zsidó menekült érkezett, nagyrészt Mauricio (Moritz) Hochschild német-zsidó bányatulajdonos erőfeszítéseinek köszönhetően. E három évben az ország lakosságához viszonyítva az egyik legnagyobb arányú zsidó bevándorlás ebbe a latin-amerikai országba érkezett.⁸⁵⁴ Hochschild a bolíviai ásványkincs kitermelés harmadát ellenőrizte, miközben politikai kapcsolatai voltak a német származású bolíviai elnökkel, Germán Buschsal.⁸⁵⁵ A Paraguay és Bolívia között kitört Chaco-háborút követően (1932–35) Busch a bolíviai gazdasági fejlődés kulcsát az európai bevándorlás ösztönzésében látta. Hochschild ezt a politikát használta ki, német és osztrák zsidók beutazását segítve elő, akik a chilei Arica kikötőjébe való érkezésüket követően a „zsidó expressz”-nek hívták

⁸⁴⁹ Lilón, Domingo: „Propaganda y política migratoria dominicana durante la era de Trujillo”, in: *Historia y comunicación social*, no. 4, 1999, 49.

⁸⁵⁰ Lilón, Domingo: *id. mű*, 1999, 51.

⁸⁵¹ Lilón, Domingo: „A zsidóság a Dominikai Köztársaságban Trujillo idején”, in: Anderle Ádám (szerk.): *id. mű*, 2004, 175–179; Lilón, Domingo: *id. mű*, 1999, 53.

⁸⁵² Wells, Allen: *Un sion tropical: el general Trujillo, Franklin Roosevelt y los judíos de Sosúa*, Editorial Búho, Santo Domingo, 2014, 12–13.

⁸⁵³ Lilón, Domingo: *id. mű*, 2004, 175–185.

⁸⁵⁴ Bieber, León E.: „Colonización agrícola judía en Bolivia”, in: *Ibero-amerikanisches Archiv*, Neue Folge, vol. 25, no. 3/4, 1999, 270–271.

⁸⁵⁵ Germán Busch (1904–1939), Bolívia elnöke 1937 és 1939 között. Reformista katonai elnöksége alatt jogi, gazdasági és szociális reformokat vezetett be.

vonaton utaztak La Pazig. Hochschild a beérkező zsidók támogatására szervezetet is alapított, ennek ellenére Bolívia klimatikus, gazdasági és földtulajdoni viszonyai, illetve nehéz megközelíthetősége miatt nem volt vonzó a bevándorlók számára. Sokan végül tovább vándoroltak főként Argentínába, Brazíliába, az Egyesült Államokba, Kanadába, illetve később Izraelbe.

Chile szerepét fontos még kiemelni a zsidók befogadásában, az ország egyfajta közvetítő-átutató szerepet játszott a folyamatokban. 1939-ben 95 zsidó menekült próbált hamis turista útlevelemmel Montevideóban partra szállni, azonban ezt megtagadták az uruguayi hatóságok. A HICEM zsidó bevándorlókat segélyező társaság közbenjárására azzal a feltétellel engedték végül kikötni az őket szállító hajót, hogy tovább folytatják útjukat Chile felé, ahol átutazóvízumot kaptak. A chilei hatóságok ügyesen használták ki a helyzetet és a kiérkezők között megpróbálták kiszűrni azokat a szakembereket – különös tekintettel az orvosokra és orvoskutatókra –, akik az ország javát szolgálhatták, így azoknak letelepedési engedélyt adtak, míg a többiek folytathatták útjukat Bolívia felé.⁸⁵⁶

1941-től néhány latin-amerikai ország diplomatája az európai képviselőkön keresztül útlevelek, vízumok, vagy menlevelek, honossági bizonyítványok kiállításával igyekezett segíteni a menekülteken. E diplomaták sokszor kormányaik tudomása nélkül, esetleg éppen országaik politikájával szemben fejtették ki tevékenységüket. A latin-amerikai országok többségéből ugyanis, bár hivatalos törvényt vagy rendeletet nem adtak ki, az európai képviselőkre olyan utasítások érkeztek, miszerint a bevándorlást igénylők származását vizsgálják meg és zsidók esetében utasítsák el a kérvényeket. Többek között Ecuador, Salvador, Peru, Paraguay, Haiti, Brazília, Honduras konzuljairól ismert, hogy részt vettek zsidómentő akciókban, veszélyeztetve ezzel saját pozíciójukat. 1943-tól több országban ellenőrizni kezdték a dokumentumok hitelességét az SS tisztek, és azokban az esetekben, ahol kiderült, hogy hamisak a dokumentumok, főként Auschwitzba küldték a védlevelek tulajdonosait.⁸⁵⁷ Salvador genfi konzulja, Arturo Castellanos 1942-ben 20 ezer védlevelet bocsátott ki Európában élő zsidók számára. Georges Mantello (Mandel vagy Mandl György) közbenjárásával több száz honossági bizonyítványt küldtek Magyarországra, amivel a magyar zsidók kimenekítéséhez járult hozzá anélkül, hogy erről országának kormánya tudott volna.⁸⁵⁸ Mantello, az erdélyi zsidó kereskedő, Castellanos az 1930-as években ismerte meg. Svájcba költözött, ahol Salvador főkonzulátusán kezdett dolgozni és innen irányította a zsidómentő akció-

⁸⁵⁶ Lazo de la Vega, Francisco Durán de: „Efectos de la migración judía en Bolivia 1936–1955”, in: Cajías, Dora – Cajías, Magdalena – Johnson, Carmen (szerk.): *Visiones del fin del siglo. Bolivia y América Latina en el siglo XX*, Institut français d'études andines, Plural editores, Lima, 2001, Open Edition Books 2016, 563–582, <https://books.open-edition.org/ifea/7221>.

⁸⁵⁷ Zadoff, Efraim: „La actuación de diplomáticos latinoamericanos en el salvamento de judíos en la Segunda Guerra Mundial”, in: *Cuadernos Judaicos*, no. 32, 2015, 322–326.

⁸⁵⁸ Burns, Margie: *El Salvador*, The International Wallenberg Foundation, <https://www.raoulwallenberg.net/es/salvadores/otros/salvador/>.

kat.⁸⁵⁹ További példaként Samuel del Campo (Chilei Nagykövetség kereskedelmi ügyvivője Romániában), Luis Martins de Souza Dantas (1922–1943 között párizsi brazil nagykövet), José Gambetta (perui kereskedelmi ügyvivő Lengyelországban), Gilberto Bosques (mexikói konzul Marseillesben), Manuel Antonio Muñoz Borrero (ecuadori konzul Svédországban 1931-től) mentőakcióit említhetjük. Borrerót 1942-ben elmozdították állásából több száz lengyel és nem lengyel zsidónak eljuttatott ecuadori útlevél kiállításáért.⁸⁶⁰

A második világháborút követően kelet-európai menekültek százezrei döntöttek úgy, hogy nem kívánnak hazatérni. 1947 és 1950 között 724 ezer főt utaztattak át az óceánon, 12 százalékukat fogadták be Latin-Amerikában, közülük mintegy 37 ezer fő volt zsidó származású. Körülbelül egyharmaduk Argentínában, kisebb részük Brazíliában, illetve Venezuelában telepedett le. 1952 és 1965 között további 640 ezer menekült keresett új hazát, alig több, mint 4 százalékuk vándorolt Latin-Amerikába.⁸⁶¹

időszak	befogadó ország	kiérkező menekültek száma	
1920–1947	Argentína	109 449	több mint 10 000 illegális
1936–1947	Bolívia	8 000	5000 menekült elhagyta az országot ugyanebben az időszakban
1924–1947	Brazília	56 204	
1934–1947	Chile	15 000	
1937–1947	Kolumbia	5000	
1918–1947	Kuba	25 000	a menekültek fele elhagyta az országot ugyanebben az időszakban
1924–1947	Ecuador	3 500	
1918–1947	Mexikó	15 000	
1933–1947	Paraguay	10 000	szinte mindannyian továbbutaztak Argentínába
1927–1947	Uruguay	21 500	
1933–1947	Venezuela	7 500	nem meghatározott számú marrano ⁸⁶² is érkezett

A két világháború közötti zsidó bevándorlás Latin-Amerika egyes országaiba⁸⁶³

Az 1972-ben alapított Latin-Amerikai Szeárd Szövetség adatai szerint Latin-Amerikában manapság mintegy 450 ezer zsidó származású él, közülük körülbelül

⁸⁵⁹ Mantellórol tovább adatokat a Magyar Zsidó Múzeumban és Levéltárban lehet találni.

⁸⁶⁰ Zadoff, Efraim: *id. mű*, 2015, 319–321.

⁸⁶¹ Magnus Mörner: *id. mű*, 1985, 93. A kutatók és különböző szervezetek adataiban eltérés mutatkozik.

⁸⁶² Átkeresztelkedett szeárdok, akik titokban régi vallásukat gyakorolták.

⁸⁶³ Elin, Judith: *Jews of the Latin American Republics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980, 79.

180 ezren szefárdok.⁸⁶⁴ Margalit Bejarano, a latin-amerikai szefárd közösségek jeruzsálemi kutatójának számításai szerint ennél kisebb számokkal érdemes kalkulálnunk. Becslései szerint a 2000-es évek elején a latin-amerikai zsidók és szefárdok száma az alábbiak szerint alakult a térség országaiban:

ország	zsidók	szefárd zsidók
Argentína	187 000	37 400
Brazília	97 000	19 400
Mexikó	40 000	22 000
Chile	20 900	5 000
Uruguay	20 000	4 500
Venezuela	15 700	7 000
Panama	5 000	4 000
Kolumbia	3 400	1 000
Peru	2 500	800
Costa Rica	2 500	750
Összesen	401 100	104 150

*Zsidók és szefárdok becsült lélekszáma Latin-Amerikában*⁸⁶⁵

A legnagyobb kolóniával rendelkező Argentínában a világháború után a kimekült zsidókban félelmet keltett a közismerten náci szimpatizáns Juan Domingo Perón 1946-os hatalomra jutása. Perón leállította a zsidók bevándorlását az országba, mely közben a náci menekültek búvóhelyévé vált. Ennek ellenére Perón diplomáciai kapcsolatokat vett fel Izraellel 1949-ben, ahová Argentínából ezt követően mintegy 45 ezer zsidó vándorolt ki. Rafael Videla 1976-tól kezdődő sötét, diktatórikus kormányzása az antiszemitizmus erősödését és a zsidók elleni erőszak, illetve visszaélések növekedését hozta. A zsidók elleni támadások és terrorista cselekmények a kilencvenes években is fellángoltak Carlos Menem elnöksége alatt, aki antiszemitizmus és rasszizmusellenes törvényt fogadtatott el, illetve igyekezett jó kapcsolatokat ápolni Izraellel. Az ország zsidó kolóniájának tagjai komoly erőt képviseltek hagyományosan a textil, vegyi, elektronikai és autópári szektorokban, ugyanakkor az utóbbi évek gazdasági válságai érzékenyen érintették a középosztály rétegeit, a kis- és középvállalkozókat, akik közül sokan éppen zsidó származásúak. E kedvezőtlen helyzet az utóbbi években tízezres kivándorlást okozott, nagyrészt Izraelbe. Ma Argentína, közel háromszáz ezres zsidó közösségével (nagy része Buenos Airesben él), a világ hetedik, egyben Latin-Amerika legnagyobb zsidó kolóniá-

⁸⁶⁴ MacLaggan, Corrie: „Around the Jewish World Sephardi Jews in Latin America plot to keep their traditions alive”, in: *Jewish News Archive*, 2004. február 10., <http://archive-jta.org/article/2004/02/10/2919499/around-the-jewish-world-sephardi-jews-in-latin-america-plot-to-keep-their-traditions-alive>.

⁸⁶⁵ Bejarano, Margalit: *id. mű*, 2005, 11.

jával rendelkezik.⁸⁶⁶ Legtöbbjük askenázi zsidó, és csak kevesen beszélnek ladino, vagy jiddis nyelvet. Az országban nagyszámú zsidó szervezet működik, csak Buenos Airesben 50 ortodox, 21 konzervatív és néhány reform zsinagóga található.⁸⁶⁷ Sőt, Argentínában található Izraelen kívül a világon az egyetlen kóser McDonald's, mely 1997-ben nyílt meg Buenos Airesben.

A zsidó hagyomány az irodalomban, művészetekben, filozófiában is jelen van egész Latin-Amerikában, számos zsidó származású történész, művész, író ismert, közülük kiemelkedő az ukrán-zsidó származású Alberto Gerchunoff,⁸⁶⁸ aki hétévesen érkezett családjával a már említett Hirsch báró által létesített argentin mezőgazdasági telepre, és akit a latin-amerikai zsidó irodalom megalkotójaként tartanak számon. Létezik néhány olyan szerző is, aki ladino nyelven ír napjainkban.⁸⁶⁹ A több országban ma is aktív zsidó közösség egy része őrzi vallási hagyományát, vannak közöttük szefárdok, ortodoxok, konzervatívok, reformisták és olyanok is, akik nem folytatnak vallásgyakorlatot. Többségük városokban él, a közösséget kulturális sokszínűség jellemzi. A spanyol nyelvet használják a mindennapokban, azonban a vallásgyakorlatban megmaradt a héber.⁸⁷⁰ Nem csak askenázi, de szefárd szervezetek is működnek a mai napig, a két legnagyobb Argentínában, de léteznek szervezetek Mexikóban, Uruguayban, Peruban, Kolumbiában is. Zsinagóákat és temetőket tartanak fenn, vallási és kulturális életet szerveznek. Az arab nyelvű csoportok erősebben tartják vallási hagyományukat és maradnak zárt közösségekben, míg a ladino nyelvű közösségek hagyományosan nyitottabbak voltak és jobban keveredtek askenázi zsidókkal. A kontinens zsidó szervezeteinek, a sportkluboknak, iskoláknak közösségformáló ereje van. Általánosságban elmondható, hogy a közösségek fontos jellemzője az összefogás, egymás megsegítése a gazdasági válságok időszakában is. A vallási hagyomány megőrzését segíti nemcsak az, hogy újabb zsinagógák építése indult el az utóbbi évtizedekben több országban, hanem a *Seminario Rabínico Latinoamericano* rabbiképző szeminárium megalakítása is Buenos Airesben (1962), mely az egész szubkontinens rabbiképzését látja el, jelenleg kihelyezett képzőhelyei működnek Brazíliában, Chilében és Mexikóban.⁸⁷¹

⁸⁶⁶ „Son 244.000 los judíos que viven en la ciudad, según un censo poblacional”, in: *La Nación*, 2005. június 6., <https://www.lanacion.com.ar/710563-son-244000-los-judios-que-viven-en-la-ciudad-segun-un-censo-poblacional>.

⁸⁶⁷ Jewish Virtual Library, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/Argentina.html>.

⁸⁶⁸ 1883–1950.

⁸⁶⁹ Sefami, Jacobo: „Memory and identity in the Sephardic and Mizrahi literature of Latin America”, in: *Sefarad* 62(1), 2002, 151, <https://escholarship.org/content/qt1c54x4f5/qt1c54x4f5.pdf>.

⁸⁷⁰ Caro, Isaac: *id. mű*, 2008.

⁸⁷¹ Bokser Liwerant, Judit: „Los judíos en América Latina. Los signos de las tendencias. Juegos y contrajuegos”, in Bokser Liwerant, Judit (et al.): *Pertenencia y alteridad. Judíos en/ de América Latina. Cuarenta años de cambios*, Tiempo emulado. Historia de América y España, 13, Vervuert Verlagsgesellschaft, Frankfurt, 2011, 130–143.

A LÁTHATATLAN NÉP

*Létezhetnek olyan népek,
melyek nem rendelkeznek földterületekkel,
sőt, nem is akarnak földet birtokolni.
Ha őrzik viszont kultúrájukat,
az „egy népbe tartozás” érzése
évszázadokon át megmaradhat. [...]
Mi, cigányok egyike vagyunk ezeknek a népeknek,
sem többek, sem kevesebbek.⁸⁷²*

Egy a kétezres években a szegedi Hispanisztika Tanszék rendezésében megtartott konferencia címét kölcsönöztük e rövid fejezetnek. *A láthatatlan nép: cigányok az ibériai félszigeten és Latin-Amerikában* című konferencia előadásai során és az abból készült kötetben több alkalommal említésre került a romákkal kapcsolatos források és latin-amerikai jelenlétüket vizsgáló kutatások, illetve szakirodalom hiánya. Latin-amerikai jelenlétüknek szinte nincs írott története, a roma közösségek idősebb tagjai azok, akik múltjuk szóbeli forrásai. Megbízható adatok alig állnak rendelkezésre a latin-amerikai romák számát illetően, leginkább becsléseket lehet találni, a romákkal kapcsolatos információk és ismeretek hiányosak. Láthatóságuk csak az utóbbi években javult valamelyest roma szervezetek megjelenésének köszönhetően, a legtöbb információ a témában e szervezetek kiadványaiból érhető el.

Európába az első romák a 11–14. században érkeztek, ami az Oszmán Birodalom terjeszkedésének kezdetéhez köthető, a legfrissebb kutatások szerint Észak-Nyugat India és Pakisztán területéről vándoroltak Európa felé.⁸⁷³ Az első történeti források, melyek a romák jelenlétét említik Európában, a 14–15. századból származnak.⁸⁷⁴ A középkor végére a romaüldözések állandósulni látszódtak, majd a 15–18. század között számos európai országban tovább folytatódtak a romaellenes politikák. 1499-ben a Katolikus Királyok hatvan napot adtak a romáknak arra, hogy felhagyjanak nomád életmódjukkal és letelepedjenek. Akik ezt nem tették meg, azoknak újabb hatvan napjuk volt arra, hogy elhagyják az országot. Ellenkező esetben száz korbácsütés és az országból történő kiűzésük volt a büntetés, ha ezek után sem engedelmessé váltak, a fülüket vágták le és újra kiűzték őket.⁸⁷⁵ 1539-ben V. Károly spanyol király és német-római császár módosította az „egiptomiak”⁸⁷⁶

⁸⁷² Vega Cortés, Agustín: „Los gitanos en España”, in: Unión Romani, 1997, <https://unionromani.org/los-gitanos-en-espana/>.

⁸⁷³ Melegh, Béla I. – Bánfai, Zsolt – Hadzsiev, Kinga (et al.): „Refining the South Asian Origin of the Romani people”, in *BMC Genet* 18, 82, 2017, <https://bmcbgenomdata.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12863-017-0547-x>.

⁸⁷⁴ Hughes, Joshua (et al.): *The Roma people in Europe*, Richardson Institute, Lancaster, 2014, 3–4.

⁸⁷⁵ Real Pragmática de 1499, Medina del Campo, *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, Libro XII, título XVI, Madrid, 1805, http://cdigital.dgb.uanl.mx/la/10800-44758_C/1080044758_T1/1080044758_MA.PDF.

⁸⁷⁶ Az „egiptano” szóból születik később a rövidített „gitano” (cigány) megnevezés.

büntetését, amennyiben nem engedelmeskedtek az érvényben lévő rendeleteknek. Ennek értelmében a továbbra is nomád életmódot folytatókat hat évi gályarabságra ítélték, a Mediterráneumban közlekedő spanyol hajókon. E büntetési mód egészen 1748-ig fennmaradt.⁸⁷⁷ A moriszkók kiűzését követő demográfiai csökkenés következményeként a 17. századtól már inkább a romák asszimilálása, a spanyol társadalomba történő beolvasztása volt a cél. 1633-ban IV. Fülöp spanyol király megtiltotta, hogy a romák közösségekben éljenek, használják nyelvüket, hagyományos öltözeteket viseljenek, vagy gyakorolják szokásaikat, sőt, még magát a megnevezést, azaz a „gitano” szót is tilos volt használni. V. Fülöp uralkodása alatt a romák letelepedésére számos települést jelöltek ki és a még mindig vándorló életmódot folytatókat kötelezték, hogy ezekre a helyekre költözzenek.⁸⁷⁸

A romák Amerikába vándorlása hasonló volt Európába érkezésükhöz, illetve a kontinensen belüli vándorlásukhoz: az üldöztetések elől menekülve vándoroltak új, még ismeretlen területekre. Portugália és Spanyolország igyekezett minél egyszerűbben megszabadulni roma népességétől: akik nem voltak hajlandóak beolvadni a társadalomba, azokat először Európán kívüli gyarmatokra, Afrikába és Amerikába küldték. Az Újvilág első romái talán Kolumbusz harmadik útján érkeztek a kontinensre, 1498-ban. A hajójegyzékben legalábbis szerepel négy név: „egyiptomi” Antón, Catalina, Macías és María, akik minden valószínűség szerint spanyol kálók⁸⁷⁹ voltak. Ekkortól folyamatos a romák kitelepítése, mind spanyol részről, mind a 17. századtól Brazíliába portugál részről (1686-ban II. Péter, portugál király száműzte cigányokat a portugál gyarmatokra) a meghódított területekre. Később az európai üldöztetések következtében sok család önként döntött a kivándorlás mellett, még akkor is, ha tudták, a gyarmatokon is hasonló sors várhat rájuk. A hódítások befejeztével ugyanis a gyarmati közigazgatás is elrendelte a vándorló népek deportálását. II. Fülöp 1570-ben megtiltotta a romák Indiákra való belépését, 11 évvel később pedig ki is tiltotta őket a gyarmatokról.⁸⁸⁰ Az 1581 februárjában kiadott törvény káros elemként említette a romákat, akik Amerikában könnyebben tudták eltitkolni olyan tevékenységeiket, mint például a lopás. Következésképpen a törvény felszólította a gyarmati adminisztráció minden vezetőjét és a lakosokat, hogy amennyiben vándorló életmódot folytató, roma nyelven beszélő, roma hagyományokat követő, illetve bűncselekményeket, lopást elkövetőkre lelnek, azokat asszonyaikkal, gyerekeikkel szállítsák hajókra és ne engedjék, hogy az Indiákon vagy a hozzájuk tartozó szigeteken tovább tartózkodjanak.⁸⁸¹ A tiltások

⁸⁷⁷ Gómez Alfaro, Antonio: „La presencia histórica de los gitanos en España”, in: Oleaque, Joan M. – López Bustamante, Joaquín (szerk.): *Vidas gitanas*, Fundación Instituto de Cultura Gitana, Granada, 2012, https://www.gitanos.org/upload/-68/41/catalogo_vidas_gitanas.pdf, 21–22.

⁸⁷⁸ Gómez Alfaro, Antonio: *id. mű*, 2012, 22–23.

⁸⁷⁹ Spanyolországi romák.

⁸⁸⁰ Torbágyi, Péter: „Magyar-cigány kivándorlás Latin-Amerikába”, in: Anderle Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 43.

⁸⁸¹ Ley V, Título IV, Libro VII, tomo II, Recopilación de Leyes de los Reinos de las Indias, Madrid, 1791, idézi: Moreno Casado, José: „Los gitanos de España bajo Carlos I”, in: *Chronica Nova*, 4–5, 1969, 196.

ellenére érkeztek továbbra is romák a kontinensre, a 18. században Chilében, Peruban, Brazíliában, majd Puerto Ricóban bizonyosan léteztek roma kolóniák. A 19. századra a cigány kivándorlás újra erőre kapott brazil területeken.⁸⁸² Romák más régiókba is érkeztek Európából, a franciák az Antillákra, az angolok és hollandok a 17–18. században a Nyugat-Indiák rabszolgapiacaira szállítottak cigányokat, a karibi szigetvilágban pedig szétszóródtak. Egyes déli ültetvényeken (Louisianában, Jamaicán, Kubában) előfordult, hogy már szabad fekete rabszolgák tulajdonába kerültek romák. E területeken afrikai és roma közös házasságokból afroromák születtek.⁸⁸³

A függetlenedő köztársaságok önkéntes roma bevándorlást regisztrálhattak: orosz, francia, szerb, moldáviai, romániai, német, lovári magyar, spanyol és portugál káló cigányok érkeztek a század folyamán.⁸⁸⁴ E hullám összefüggésben állt a 19. században induló tömeges európai kivándorlással, a Habsburgoknak a romák asszimilációjára tett kísérleteivel, a balkáni nemzetállamok kialakulását és a világháborút követő népmozgásokkal, illetve az 1918–22 közötti orosz polgárháborúval is. Minas Gerais államban már 1860-ban megtiltották, hogy cigányok rabszolgákkal, illetve állatokkal kereskedjenek, ami jelentősebb cigány csoport meglétére utal. A Habsburg Birodalom területéről ide érkezett a század harmincas éveiben a cseh-cigány Jan Nepomuscky Kubitschek is, akinek unokája az 1950-es években Brazília elnöke lett.⁸⁸⁵

Nem spanyol és portugál területekről a nagyobb arányú kivándorlás a 19. század utolsó évtizedeire, majd a 20. század első felére tehető. Az európaiak által kedvelt atlanti partvidék mellett a kivándorló cigányok olyan elzárta területekre is érkeztek, amelyek nem voltak vonzóak a többi európai számára. Rézművesek, üstfoltozók, lókupecsek, vásárosok, cirkuszi mutatványosok, vándormozisok voltak ők, akik a világtól elzárt kis falukba elvitték a modern világ újításait is (erről hű képet ad Gabriel García Márquez *Száz év magány* című művében Melchíades alakja). A Latin-Amerikába érkező cigányokat sok helyen a magyarokkal azonosították, ráadásul a szóhasználat összekapcsolódott a cigányokról kialakult negatív sztereotípiákkal is, ez alól talán csak Brazília és Uruguay jelent kivételt, ahol a „turco” és „bohemio”, azaz török és cseh megnevezések voltak elterjedtebbek. Torbágyi Péter megállapításai szerint kivándorlási adatok nem állnak rendelkezésre ahhoz, hogy meg lehessen állapítani, hogy valóban nagyszámú magyar roma vándorolt-e ki a térségbe, a kivándoroltak közül sokan nem is beszéltek magyarul, hanem

⁸⁸² Pardo-Figuera Thays, Carlos: „Los gitanos en el Perú y el proyecto de control migratorio de 1952”, in *BIRA*, 27, 2000, 311–312.

⁸⁸³ A témában bővebben lásd Dawson, Robert: *British Gypsy Salavery: The Caribbean and the Americas*, Blackwell, Derbyshire, 2001; Sutherland, Anne: *Gypsies: The Hidden Americans*, Free Press, New York, 1975.

⁸⁸⁴ Fernández Bernal, Jorge M.: „Los Rom en las Américas”, 2009, in: *Mundo Gitano*, <http://www.mundogitano.net/index.php/es/multimedia/documentos/116-los-rom-en-las-americas-fernandez-bernal>.

⁸⁸⁵ Juscelino Kubitschek, Brazília elnöke 1956–1961 között.

inkább oláhul, szerbül, vagy görögül.⁸⁸⁶ A romák származási országát azért is nehéz beazonosítani, mert kivándorlásukat megelőzően már Európában elvándoroltak eredeti lakóhelyükről, a legmegfelelőbb országot keresve kiutazásukhoz. Közép-Kelet Európából például sokan Olaszországba vándoroltak először, ahol olasz vezetéknevet vettek fel, majd ezt követően indultak útjukra Latin-Amerika felé.⁸⁸⁷

Illegálisan érkező romák Buenos Aires kikötőjében, 1919⁸⁸⁸

A kikerkező romák általában szekereken keltek útra a kontinens belső területei felé, amelyek elejében egy ládában tárolták élelmiszereiket. A szekér sokszor ponyvával takart hátsó felében tartották a kovácsmesterség szerszámaikat, de vittek magukkal malmok, malomlapátok, vagy víztartályok készítéséhez és javításához, illetve üstfoltozáshoz szükséges eszközöket is. Munkájukat olcsón kínálták és elvállaltak olyan javítási feladatokat is, amelyekre mások nemigen vállalkoztak. Egy-egy településre érkezve, ha megegyeztek munkájuk árában, a családfő kijelölte sátraik helyét, ahol aztán a munkájuk végeztéig töltötte napjait az egész család. Szekereik lakószekérré váltak idővel, ahol akár állatok, szárnyasok tartására is akadt hely. A szekerek helyét az 1930-as évektől kezdve a modernebb kamionok váltot-

⁸⁸⁶ Torbágyi, Péter: *id. mű*, 2008, 45–49.

⁸⁸⁷ Grossmann Cairus, Brigitte: „Ser gitano y brasileño: migración, interculturalidad y ciudadanía en el sureste de Brasil, 1936–2007”, in: *Textos & Contextos* (Porto Alegre), vol. 9, no. 1, 2010, 167–168.

⁸⁸⁸ Romák a Re Umberto fedélzetén, Buenos Aires, 1919, forrás: ismeretlen szerző, Archivo General de la Nación, Argentína, 16674 leltári szám, közkinccs, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gitanos_en_Buenos_Aires,_1919.jpg.

ták fel.⁸⁸⁹ A 20. század első két évtizedében Argentínába, Brazíliába, Peruba, Kolumbiába, Ecuadorba, Kubába érkeztek cigányok, ezekben az országokban rendelkeztek a vándorló életmódot.⁸⁹⁰ Argentínát választották a legnagyobb számban, ide görög, moldáv, orosz, román, szerb cigányok, illetve spanyol kálók érkeztek.⁸⁹¹

A második világháborúban a náci koncentrációs táborok elől menekülve vándoroltak romák a kontinensre, de a hidegháború évei sem javítottak sokat a helyzeten: a nagyszámú roma népeiséggel rendelkező országok erőteljes romaellenes politikáinak következtében újabb roma csoportok indultak el Amerika felé.⁸⁹² Brazíliában Getulio Vargas kormányzása alatt a zsidóellenes politika elemeihez hasonló intézkedéseket foganasítottak. Vargas brazilosítási kampányában a zsidók, ázsiaiak, afrikaiak, romák olyan népként jelentek meg, melyek a kormányzati ideológia szerint képtelenek voltak adaptálódni a befogadó kultúrához, ezért Brazília nem kívánt fogadni ilyen eredetű bevándorlókat. Ugyanakkor a zsidókkal ellentétben, akiknél a vezetőknév árulkodó lehetett származásukat tekintve, a romák esetében könnyebben előfordulhatott, hogy identitásukat eltítolva sikerült bejutniuk az országba. Ellenkező esetben akár vissza is fordíthatták hajóikat, mint ahogy ez történt példaként egy 1936-ban São Paulóba érkező hajó esetében is, mely görög és lengyel romákat utaztatott a brazil partok felé. A második világháború alatt Brazília mellett az Egyesült Államok, Kanada, Mexikó és Argentína voltak a fő amerikai célországok, 1939 és 1942 között mintegy 18 ezer roma érkezett Latin-Amerikába.⁸⁹³ Argentínában sem nézték jó szemmel a romákat, illetve vándorló életmódjukat, Juan Domingo Perón első elnöksége⁸⁹⁴ alatt megtiltották sátraik felállítását, számos esetben felgyújtották táboraikát. Az áldozatok személyes dokumentumainak hiányából fakadóan bizonytalanok a számadatok a sérültek és halottak számát tekintve. Később, az 1960-as évek katonai diktatúrája alatt a roma nőknek megtiltották népviseletük használatát is.⁸⁹⁵

Az 1960-as évektől, majd az 1990-es években újabb roma csoportok érkeztek Amerikába, illetve a különböző országok közötti migráció is jellemző volt, Argentínába például kolumbiai és brazil romák vándoroltak. A század utolsó éveiben

⁸⁸⁹ Nedich, Jorge: *id. mű*, 2010.

⁸⁹⁰ Ruiz, Laura: „Bronce y sueños, los gitanos. Nomadismo, identidades por exclusión y otredad negativa en Jorge Nedich y Josef Koudelka”, in: *Cuadernos del Centro de Estudios en Diseño y Comunicación*, no. 61, 2017, 130, https://fido.palermo.edu/servicios_dyc/-publicacionesdc/archivos/596_libro.pdf.

⁸⁹¹ Fernández Bernal, Jorge M.: *id. mű*, 2009.

⁸⁹² Armendáriz García, Lorenzo: „El proceso organizativo del pueblo rom en América: un camino para ser visible”, in: Oswald, Úrsula (szerk.): *Resolución no violenta de conflictos en sociedades indígenas y minorías*, Böll, Mexikóváros, 2004, <https://www.monografias.com/trabajos40/proceso-organizativo-rom/proceso-organizativo-rom.shtml>.

⁸⁹³ Grossmann Cairus, Brigitte: *id. mű*, 2010, 167–168.

⁸⁹⁴ 1946–1952 között.

⁸⁹⁵ Nedich, Jorge: *El pueblo rebelde: crónica de la historia gitana*, Editorial Vergara, Barcelona, 2010, a könyv részlete: https://www.academia.edu/38134938/EL_PUEBLO_REBELDE_cr%C3%B3nica_de_la_historia_gitana_cap_I_docx.

Európa felé történő (Franciaországba, Spanyolországba) visszavándorlást is lehetett érzékelni, de ellentétes irányú mozgások is megfigyelhetők voltak.⁸⁹⁶

A fent említett folyamatok eredményeképpen mára a cigányság szétszóródva él a különböző kontinenseken. A legtöbb becslés 3 millióra teszi számukat Latin-Amerikában, közülük elhanyagolható azoknak a száma, akik beleolvadtak a modern világba, azaz nagyvárosokban élő, szakképesítéssel, illetve diplomával és állandó foglalkozással rendelkező emberek. Azokra, akik a közösségeken kívül élnek, úgy tekintenek, mint idegenekre: ők az új cigányok.⁸⁹⁷ A különböző szervezetek becslései szerint 800 ezer – 1 millió roma él Braziliában, 300 ezer Argentínában, 15-20 ezer Chilében, 8 ezer Kolumbiában, 5-5 ezer Uruguayban és Ecuadorban⁸⁹⁸, Mexikóról pedig teljesen különböző adatok láttak napvilágot: van, aki 15 ezerre, mások 100 ezerre teszik a romák számát, ide a legnagyobb számban magyar és lengyel területekről érkeztek.⁸⁹⁹

Az 1960-as évekig a roma közösségek szinte teljesen elszigetelten éltek. A modernizálódó fogyasztói társadalom azonban magával hozott olyan újdonságokat, amelyek egy része megjelent a roma társadalomban is. A két társadalom közötti kölcsönhatás érdekes jelenségeket hozott felszínre. A többségi társadalomban (amely részéről korábban teljes ellenszenv és diszkrimináció mutatkozott) divattá kezdett válni a cigány kultúra egyes elemeinek használata (például a cigányzene), ugyanakkor a cigány emberekkel kapcsolatos másság érzése megmaradt. Sokszor maguk a romák zárják ki magukat a társadalomból: nem hajlandók elfogadni a többségi társadalom normáit.⁹⁰⁰ A gyermekek általában kamaszkorukig a családban maradnak, azaz nem engedik őket iskolába, vagy csak a 4–5. elemi osztályig jutnak el. A fiúkkal ellentétben a lányokra még szigorúbb szabályok érvényesek: nem választhatnak nem roma férjet maguknak, sőt, korábbi hagyományos tevékenységeiket sem folytathatják (jövedémondás, piacolás), mert a közösségek bölcsői attól tartanak, hogy el fogják veszíteni kultúrájukat a társadalom többi tagjával történő kapcsolattartás következtében.⁹⁰¹ A legtöbb latin-amerikai roma nem valódi állampolgár, mert nincsenek hivatalos papírjai, illetve analfabéták. Rengetegen élnek extrém szegénységben, továbbra is nomád vagy félnomád életet folytatnak, a gyerekek sokszor szülői nyomásra koldulnak, vagy prostitúciót gyakorolnak. Sokan közülük drogfogyasztókká válnak, a hivatalos szervek részéről pedig nem jellemző, hogy eljárjanak ezekben az ügyekben.⁹⁰²

⁸⁹⁶ Fernández Bernal, Jorge M.: „Development of Roma Civil Rights Movements in Argentina and in Latin America”, in: RomArchive, <https://www.romarchive.eu/en/-roma-civil-rights-movement/development-roma-civil-rights-movements-argentina/>.

⁸⁹⁷ Nedich, Jorge Emilio: „Gondolatok a latin-amerikai cigány valóságáról”, in: Anderle Ádám (szerk.): *id. mű*, 2008, 33–34.

⁸⁹⁸ Fernández Bernal, Jorge M.: *id. mű*, 2009.

⁸⁹⁹ Szente-Varga, Mónika: „Roma közösségek Mexikóban”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *id. mű*, 2008, 77.

⁹⁰⁰ Nedich, Jorge Emilio: *id. mű*, 2008, 38.

⁹⁰¹ Jancsó, Katalin: „Roma szervezetek Ecuadorban és Kolumbiában”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *id. mű*, 2008, 84–85.

⁹⁰² Nedich, Jorge Emilio: *id. mű*, 2008, 35.

Az utóbbi időben megszületett csekély számú érdekképviseleti szervezet igyekszik a roma közösségeket támogatni, egyben láthatóságukat elősegíteni. Ezek közül a leghatékonyabban a kolumbiai alapítású PROROM szervezet működik. Az első latin-amerikai roma érdekképviseleti szervezet, a *Centro de Estudios Ciganos*⁹⁰³ csak 1987-ben, Brazíliában született meg, egy szerb származású roma hegedűművész kezdeményezésére, amit néhány további szervezet megalakítása követett Brazíliában és Argentínában.⁹⁰⁴ 2000-ben alapították meg az argentin AICRA szervezetet, amely kezdeményezte a kontinens első roma rádió programjának elindítását *Amaro Glaso* (A mi hangunk) címmel.⁹⁰⁵ 2000-ben a spanyolországi *Unión Romani de España* mintájára alapították meg a PROROM, majd később az ecuadori ASOROM szervezeteket. E szervezetek létrejötte hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai roma közösségek részt vehessenek a 2000-ben szervezett Quitó-i Xenofóbia és Rasszizmus elleni Konferencián.⁹⁰⁶

A PROROM nemzetközi szintéren való megjelenése elősegítette egy a kontinens roma szervezeteiből álló hálózat létrejöttét és megalakult az Amerikai Roma Szervezetek és Kumpániák Tanácsa, a SKOKRA. 2001-ben rendezték meg az Andoki Fórum a Pluralitásért és Sokszínűségért című rendezvényt, amelyen már megjelentek a romák követelései is. Ezen események hatására a SKOKRA tagjai pedig megszerkesztették „Amerika Roma Népeinek Nyilatkozatát”, melyben többek között olyan követelések jelennek meg, mint például az önrendelkezéshez való jog, a kollektív jogok elismerése, a romák történelmének és hagyományainak védelme, az interkulturális nevelés, a nomád életvitel folytatásának lehetővé tétele, a diszkrimináció és rasszizmus elleni küzdelem.⁹⁰⁷ A PROROM a kezdetektől fogva megpróbált kapcsolatokat ápolni más kisebbségekkel, főként indián csoportokkal és szervezetekkel, az együttműködés pedig a politika színterén is megjelent, választásokon való közös jelöltek támogatásával.⁹⁰⁸ A SKOKRA igyekszik támogatni további országos és kontinentális roma érdekképviseleti szervezetek megalakulását, jelenleg Argentínában, Chilében, Kolumbiában, Ecuadorban léteznek jelentősebb szervezetek.⁹⁰⁹ A roma közösségek és szervezetek aktivitását jelzi, hogy 2005-ben megrendezték Mexikóban az első Amerikai Roma Kongresszust, melyet további kisebb programok, szemináriumok követtek, Chilében pedig *Romané* címmel egy teleregényt indítottak, amely az egész kontinensen nagy sikert

⁹⁰³ Ma a szervezet neve *Uniao Cigana do Brasil*.

⁹⁰⁴ Fernández Bernal, Jorge M.: *id. mű*, évszám nélkül.

⁹⁰⁵ Tchileva, Druzhemira: „Emerging romani voices from Latin America”, in: European Roma Rights Centre, <http://www.errc.org/article/emerging-romani-voices-from-latin-america/1847>.

⁹⁰⁶ Armendáriz García, Lorenzo: *id. mű*, 2004.

⁹⁰⁷ El otro hijo de la Pachamama: Declaración del Pueblo Rrom de las Américas, in: Gómez Baos, Ana Dalila: *Pueblo Rrom –gitano– de Colombia*, DNP, Bogota, 2010, 115–119, <https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Desarrollo%20Territorial/Pueblo%20Rrom%20Gitano.pdf>.

⁹⁰⁸ Jancsó, Katalin: *id. mű*, 2008, 85–87.

⁹⁰⁹ Armendáriz García, Lorenzo: *id. mű*, 2004.

aratott.⁹¹⁰ Hasonló sorozatot indítottak Argentínában is 2003-ban, melynek nem titkolt célja, hogy a romákkal szembeni előítéletek csökkenjenek.⁹¹¹

A roma társadalmi szerveződések közös roma etnikai és kulturális identitás meglétéről beszélnek, melynek alapját a közös múlt és közös eredet adja, illetve az a kollektív identitástudat, nyelvhasználat, szokások, amelyek megkülönböztetik őket más népektől, és elutasítják azokat a sztereotípiákat és előítéleteket, amelyek az idők folyamán a romákkal szembeni diszkriminációt és a társadalomból történő kirekesztésüket előidéztek.⁹¹² Mind a kollektív identitás, a hagyománykövetés, mind a romák jogainak védelme és szervezettsége terén a viszonylag kis roma közösséggel rendelkező Kolumbia érte el a legtöbb eredményt az utóbbi években, az állam elsőként ebben az országban ismerte el a roma közösséget etnikai kisebbségként.

⁹¹⁰ Fernández Bernal, Jorge M.: *id. mű*, évszám nélkül.

⁹¹¹ Radovich, Juan Carlos: „Zurciendo prejuicios?: Discursos discriminatorios hacia el pueblo Roma („gitano”) en los medios de comunicación en Argentina”, in: *Papeles de Trabajo Centro de Estudios Interdisciplinarios en Etnolingüística y Antropología Socio-Cultural*, no. 22, 2011, <https://papelesdetrabajo.unr.edu.ar/index.php/revista/article/view/106>.

⁹¹² Bustamante Cardona, Juan Camilo: *El pueblo Rrom (gitano) y la Kris Rromaní en el ordenamiento jurídico colombiano*, 1998–2010, Universidad de Antioquia, Medellín, 2012, 43–44.

VÁZLATOK A KONTINENSEN BELÜLI VÁNDORLÁSRÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG

E könyv legfőbb célja az volt, hogy bemutassa és elemezze az 1492 utáni, Latin-Amerikában bekövetkező bevándorlási folyamatokat, azok intenzív szakaszának lezárultáig. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az 1950-es éveket követően nem történt volna – kisebb mértékű – bevándorlás a latin-amerikai térségbe, azonban a migrációs folyamatok fő jellemzői irányukat és céljaikat tekintve már erősen különböztek a korábbi időszakokétól. A nemzetközi népmozgásokat Latin-Amerikában négy szakaszba lehet sorolni. Az első szakasz a hódításoktól a függetlenségig tartott, a gyarmatosítók és rabszolgák megérkezésével. A második szakasz a klasszikus tömeges bevándorlás szakasza, mely főként a szubkontinens déli területein volt nagy hatású, e könyv legterjedelmesebb részét ennek az időszaknak a bemutatása adta. A harmadik szakasz az 1930-as évektől indult és a hatvanas évek közepéig tartott, melynek ekkor már fő jellemzője a belső migráció, a vidéki lakosság nagyvárosokba vándorlása. E folyamatokat kiegészítette a nemzetközi migráció, amely elsősorban a határok mentén őket érintette. A 20. század utolsó évtizedeitől induló utolsó szakasz nagyarányú kivándorlást hozott a fejlett országok felé. A második világháborútól jelentkező tengerentúli bevándorlás csökkenése egyben az Európából bevándorolt kolóniák elöregedésének kezdetét is jelentette. Míg 1970-ben a népszámlálási adatok szerint a tengerentúlról érkezettek száma a régióban 4 millió fő körül mozgott, 1990-re már 2,5 millióra, majd a 2000-es évekre tovább csökkent, következésképpen a különböző országok bevándorolt lakosságában a tengerentúliak aránya is csökkenő tendenciát mutatott. 1970-ben még az összes bevándorolt háromnegyedét, 1990-ben már csak felét alkották.⁹¹³ Az 1960–70-es évektől kezdődően napjainkig tartó időszakban az amerikai kontinensen csak az Egyesült Államok és Kanada maradt nettó befogadó ország.⁹¹⁴

A nagy gazdasági világválságot követően, legfőképpen az 1940-es évektől, valódi népességrobbanás indult el Latin-Amerikában. A legintenzívebb növekedést mutató 1960–70-es években évi átlag 6,7 millió fővel növekedett a térség lakossága, ami 2,8 százalékos növekedési rátának felelt meg, a térségben azonban természetesen voltak eltérések. Általánosságban elmondható, hogy a legnagyobb növekedést Közép-Amerika szárazföldi területei mutatták, melyet a trópusi Dél-Amerika országai követtek. A kiváltó okok közé a korábbi bevándorlást (bár bizonyos országokban ez nem járult hozzá a folyamatokhoz, lásd például a térségben talán legnagyobb növekedési rátákat felmutató Costa Ricát), a nagyobb várható élettartamot és magasabb születési rátákat, kisebb halálzási rátákat, a gyermek-

⁹¹³ Martínez Pizarro, Jorge: *El mapa migratorio de América Latina y el Caribe, las mujeres y el género*, Series de la Cepal, ENSZ-CEPAL, Santiago de Chile, 2003, 22, <https://www.cepal.org/-es/publicaciones/7182-mapa-migratorio-america-latina-caribe-mujeres-genero>.

⁹¹⁴ Pólyi, Csaba: „A nemzetközi migráció változásai a latin-amerikai régióban az új évszázad elején”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 2015/45, 164.

halandóság csökkenését, általában véve a fiatal lakosság növekedését lehet megemlíteni.⁹¹⁵ Abszolút értékeket tekintve Latin-Amerika lakossága az 1950-es 165 millió főről 1990-re 441 millióra növekedett,⁹¹⁶ 2019-ben Latin-Amerika és a Karib-térség lakossága együttesen 629 millió fő volt.⁹¹⁷

A népességnövekedés, a nagyvárosok erőteljes fejlődése, ezzel ellentétben pedig a vidék és a mezőgazdaság lassú fejlődése (a mezőgazdasági reformok kudarca) és elmaradottsága, illetve a vidéki lakosság rossz életkörülményei hozzájárultak a vidéki népesség városokba vándorlásához, azaz erőteljessé vált az országokon belüli migráció.⁹¹⁸ A városokba vándorlás oly mértékű volt, hogy Latin-Amerika és a Karib-térség a világ második legurbanizáltabb régiójává vált (2005-ben 77,4 százalékos volt a városi lakosság aránya) Észak-Amerika mögött, megelőzve Európát (itt 2005-ben 72,2 százalékos volt az arány).⁹¹⁹ 2018-ban már fej-fej mellett haladva, Észak-Amerikában 82, míg Latin-Amerikában 81 százalékot tett ki a városi lakosság, szemben Európa 74 százalékos adatával.⁹²⁰ Az országokon belüli migráció csökkenését lehetett tapasztalni a 21. század fordulóján, e jelenség okai között megemlíthetjük a fejlődéssel együtt járó változásokat: egyrészt egyes régiókban a térségek közötti fejlettségbeli különbség csökkenni kezdett, másrészt a lakosság növekvő bevételeinek köszönhetően elterjedtebbé vált a magántulajdon, azaz saját ház, lakás vásárlása, ami gátolja az országon belüli vándorlást. Az internet és a virtuális világ fejlődése lehetővé teszi az otthonról távoli munkavállalást anélkül, hogy költöznie kellene a munkavállalónak. Ugyanakkor a fejlődés a mobilitási költségek csökkenését is hozza, ami mára az országon belüli vándorlás helyett inkább a nemzetközi migrációs folyamatokat erősíti.⁹²¹

A latin-amerikai országok közötti migrációra korábban is találunk példát, arányukat tekintve azonban ezek kisebb mértékűek voltak, mint a 20. század második felében jelentkező vándorlások. Peruba az 1860-as és 1870-es években 25 ezer chilei munkást szerződtetett Henry Meiggs, az általa felügyelt vasútépítkezésekre. Jamaicai vendégmunkások ezrei dolgoztak a panamai csatornaépítkezéseken, Costa Ricában, illetve a kubai cukornádültetvényeken. A kubai cukornádipar felfutása máshonnan is vonzotta a bevándorlókat. A Haitiről érkező hivatalos bevándorlók száma 1913–1931 között elérte a 150 ezret, de ugyanebben a periódusban mintegy

⁹¹⁵ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 199–221.

⁹¹⁶ Pellegrino, Adela: *La migración internacional en América Latina y el Caribe: tendencias y perfiles de los inmigrantes*, ENSZ, Santiago de Chile, 2003, 13.

⁹¹⁷ Pasquali, Marina: „Población total de América Latina y el Caribe por subregión 2010–2024”, *Statista*, 2020, <https://es.statista.com/estadisticas/1067800/poblacion-total-de-america-latina-y-el-caribe-por-subregion/>.

⁹¹⁸ Pellegrino, Adela: *id. mű*, 2003, 242–243.

⁹¹⁹ Rodríguez, Jorge: „The spatial distribution of the population, internal migration and development in Latin America and the Caribbean”, in: *Population, Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development: An international perspective*, ENSZ, 2011, 55.

⁹²⁰ „Las ciudades seguirán creciendo, sobre todo en los países en desarrollo”, 2018. május 16., ENSZ, <https://www.un.org/development/desa/es/news/population/-2018-world-urbanization-prospects.html>.

⁹²¹ Rodríguez, Jorge: *id. mű*, 2011, 60.

450 ezer illegális bevándorló jelenlétét becsülik. Haiti szegény parasztjai a szomszédos Dominikai Köztársaságba is vándoroltak, az illegális bevándorlást a dominikai Rafael Trujillo diktátor igyekezett erőszakos módszerekkel megállítani, ahogy azt a korábbi fejezetekben tárgyaltuk.⁹²²

	1960	1970	1980	1990
Latin-Amerika és a Karib-térség kivándorlói, összesen	1 468 472	3 091 632	6 538 914	11 030 846
USA-ba vándorlók	820 423	1 725 408	4 231 919	8 220 223
USA-ba vándorló mexikóiak	575 902	759 711	2 199 221	4 298 014
Kanadába vándorlók		82 685	323 415	523 880
Latin-Amerikába és a Karib-térségbe vándorlók	648 049	1 283 539	1 983 580	2 286 743
USA-ba vándorlók %-os aránya	55,9	55,8	64,7	74,5
USA-ba vándorlók %-os aránya (mexikóiak nélkül)	27,4	41,4	46,8	58,3
Kanadába vándorlók %-os aránya		2,7	4,9	4,7
Latin-Amerikába és a Karib-térségbe vándorlók %-os aránya	44,1	41,5	30,3	20,7
Latin-Amerikába és a Karib-térségbe vándorlók %-os aránya (mexikóiak nélkül)	72,6	55,0	45,7	34,0

*Migráció Latin-Amerikán belül, illetve Latin-Amerika és Észak-Amerika között*⁹²³

Az 1960-as évekig a kontinensről induló nagyobb volumenű (50 ezer főt meghaladó) nemzetközi migrációs hullámok közvetlen szomszédos országokat érintettek. Az 1970–1980-as évektől egyre nagyobb méretű kivándorlás indult meg a szubkontinensről nem határos országokba is, a célrégiók főként az Egyesült Államok, Kanada, Európa, Ausztrália és Japán voltak. Az ebben a periódusban a több országban jelentkező politikai elnyomás és válság által előidézett kivándorlás miatt számos európai ország befogadónak mutatkozott a politikai menekültek előtt, illetve, ezzel párhuzamosan megindult a visszavándorlás is az anyaországokba, melyek többsége biztosította az állampolgárság újrafelvételének lehetőségét azok számára, akik bizonyítani tudták származásukat.⁹²⁴ Hasonló folyamatok jelentkeztek Peruban és Brazíliában is, ahonnan az 1980-as évektől erőteljes visszavándorlás indult meg Japánba. Kanada észak-amerikai szomszédjához képest jóval kisebb mértékű bevándorlót fogadott be, mindazonáltal egyre jelentősebbnek mondható az angol-

⁹²² Morner, Magnus: *id. mű*, 109–110.

⁹²³ Pellegrino, Adela: *id. mű*, 2003, 14.

⁹²⁴ Fontos megemlíteni azt a Spanyolországban 2008-ban elfogadott történelmi emlékezet törvényt, amelynek értelmében az 1936 és 1955 között, főként a polgárháború miatt disszidáló spanyolok leszármazottjai számára lehetővé vált a spanyol állampolgárság igénylése (abban az esetben, ha legalább az egyik szülő spanyol állampolgár volt). A spanyol útlevelel segítségével szabadon vándorolhattak vissza Latin-Amerikából az anyaországba. A törvény több százezres latin-amerikai közösséget érintett többek között Argentínában, Kubában, Mexikóban, Uruguayban, Chilében, Venezuelában.

szász karibi térségből érkezők száma, illetve a Haitiből Kanada francia nyelvű területeire érkező bevándorlóké.⁹²⁵

Salvadori bevándorlásellenes plakát Hondurasban, 1969⁹²⁶

Az egyes térségekben jelentkező, országok közötti migrációnak különböző okai voltak a 20. század második felében: a politikai, gazdasági, környezeti okok mellett háborús válságok is a tényezők között említhetők. Közép-Amerika az utóbbi évtizedek egyik legérzékenyebb régiója, intenzív migrációs folyamatok zajlottak és zajlanak a mai napig. Az egyik ismert eset a Salvador és Honduras közötti migráció. A túlnépesedés, munkanélküliség és földhiány problémájától szenvedő Salvadorból a 20. század folyamán munkához és földhöz jutás reményében parasztok ezrei vándoroltak át a szomszédos, sokkal nagyobb területű és kisebb népsűrűségű, a túlnépesedéstől nem szenvedő Hondurasba. Hondurasban azonban a hatvanas években olyan földreformot vezettek be, amely a hondurasiak földhöz jutását támogatta, illetve kisajátították a korábban bevándoroltak földjeit, melyeket hondurasiak között osztottak szét. Ekkorra már háromszázezres salvadori kolónia élt az országban, akiket egyben megpróbálták kiutasítani is. Az ügy fegyveres konfliktushoz vezetett a két ország között, melyet a szakirodalom százórás, vagy futballháborúként ismer.⁹²⁷

⁹²⁵ Pellegrino, Adela: *id. mű*, 2003, 13.

⁹²⁶ Salvadoriak ellen készült hondurasi plakát, 1969, Creative Commons, forrás: Cantinflash, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Campa%C3%B1a_de_Honduras_contra_los_Salvadore%C3%B1os_circa_1969.jpg.

⁹²⁷ A futballháború megnevezés az 1969-es Salvador-Honduras közötti mexikói világbajnokság mérkőzése utáni konfliktusokra utal, melyeket követően Salvador megszakította kapcsolatait Hondurassal és támadást indított a szomszédos ország ellen. A háború mindössze öt napig tartott, azonban a két ország közötti békeszerződést csak

Hondurasba Nicaraguából is érkeztek menekültek, a két ország határvidékén élő miszkító indiánok, akik a sandinista front 1979-es győzelmét követően, földjeiket féltve, gerillacsoportokban Hondurasból támadták a kormányerőket. A kormány a miszkítók erőszakos át- és kitelepítése mellett döntött, akiket végül 1985-ben amnesztiában részesítettek.⁹²⁸ Politikai okok vezettek guatemaliaiak Mexikóba történő migrációjához is: az ország az 1960-as évektől kezdődően fegyveres konfliktust élt meg, a legkegyetlenebb időszak az 1970-es évek második felére és az 1980-as évek első felére tehető. A katonaság célpontjai közé tartoztak az ország indián közösségei, ahol mészárlások, erőszakos kitelepítések is folytak. A polgárháború eredményeképpen a lakosság jelentős hányada Mexikóba, az Egyesült Államokba, illetve kisebb arányban Belicébe és Hondurasba vándorolt. Mexikó leginkább érintett térsége a Guatemalával határos Chiapas állam volt, ahol táborokban szálltak meg a menekültek, illetve kisebb településeket alapítottak. A menekültek egy része később az Egyesült Államokból Mexikóba vándorolt vissza, sokan megtagadták a saját országukba történő hazatérést. Az 1996-os béke aláírását követően nagyobb arányban tértek haza a guatemaliaiak, de voltak, akik végleg Mexikóban telepedtek le.⁹²⁹ Az 1970-es és 1980-as évek politikai menekültjei közül sokak számára Costa Rica vált menedékké, bevándorlók ezrei érkeztek az országba.

Dél-Amerikában is számos példát említhetünk az országok közötti vándorlásra. Bolíviából a Chaco-háborút⁹³⁰ követően a bolíviai Altiplano (Bolíviai-magasföld) területéről földműves bevándorlás indult el Argentína határos tartományaiba. Időszakos bevándorlókról beszélünk, azaz kifejezetten betakarítási munkákra érkeztek. A bolíviai forradalmat követően megtorpantak a folyamatok, azonban a demográfiai növekedés újraindította azokat az ötvenes évek végétől, ekkor viszont már nem időszakos munkákra indultak útnak, hanem a végleges letelepedés reményében. A beérkező bolíviai munkások idővel az iparosodottabb területekre, majd Buenos Aires szegénynegyedeibe vándoroltak tovább. Paraguayt is érzékenyen érintette a Chaco-háború, de ezt az országot a külső háború és a népességnövekedés problémáján kívül egy 1947-ben kezdődő polgárháború is sújtotta. A polgárháború a Colorado Párt győzelmét hozta, a győztes csapatokban résztvevő Alfredo Stroessner pedig hét év múlva hatalomra jutott, ami egy 35 évig tartó, sötét diktatórikus korszak kezdetét jelentette. A Colorado Párt győzelmét követő üldözések, majd a demográfiai növekedés és a gazdasági helyzet romlása komoly emigrációs

1980-ban írták alá. A témában lásd: García, Oscar: „La memoria de la mal llamada ‘Guerra del Fútbol’”, in: *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48(1), 2019, 67–76; Szabó, Éva Eszter: „Gólok és golyók: a salvadori-hondurasi futballháború, 1969”, in: *Rubikon*, 17. évf., 2-3. szám, 2006, 43.

⁹²⁸ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 111; A témában lásd: Anderle, Ádám: „Forradalom és ideológia Nicaraguában”, in: *Társadalmi Szemle*, 40. évf., 12. szám, 1985, 72–82.

⁹²⁹ Lerma Rodríguez, Enriqueta: „‘Guatemalteco-mexicano-estadounidenses’ en Chiapas: familias con estatus ciudadano diferenciado y su multiterritorialidad”, in: *Migraciones internacionales*, vol. 8, no. 3, 2016, 104–106.

⁹³⁰ 1932–1935 között Paraguay és Bolívia határkonfliktusa.

hullámot indított el, főként a határterületekre, melyek közül Argentína számított legfontosabb célállomásnak.⁹³¹

A Venezuela és Kolumbia közötti migrációról is érdemes röviden szót ejtenünk. Venezuela az 1960-as évektől vált igazán vonzóvá a kolumbiaiak számára, főként az olajkitermelés és annak világpiacon árának növekedése miatt. E kolumbiai gazdasági bevándorlást az 1970-es évektől más országok is követték, sőt, a térség országaiban megjelenő diktatórikus rendszerek már nem csak gazdasági, de politikai migrációt is kiváltottak: Argentínából, Chiléből, Bolíviából, Uruguayból érkeztek bevándorlók a kolumbiaiak mellett. 1977-re már a 13 milliós lakosságú Venezuelában mintegy 1,2 millió külföldi munkavállaló dolgozott. Az 1980-as évek azonban változást hoztak: az olaj világpiacon árának csökkenése miatt a válság jelei mutatkoztak a venezuelai gazdaságban, amely komoly külső adóssággal is küzdött. Megindult a visszavándorlás egyes térségekbe, illetve csökkent a bevándorlás intenzitása, azonban a kolumbiai bevándorlók száma nem lett kevesebb.⁹³² Kolumbia esetében ugyanis egy újabb bevándorlást kiváltó ok is megjelent: az országban zajló háborús konfliktus, a terrorizmus, az elhatalmasodó erőszak és szegénység kényszermigrációt eredményezett: évente kolumbiaiak ezrei lépték át a venezuelai határt jobb lehetőségekben és életkörülményekben reménykedve. A háborús konfliktust súlyosbította a kábítószerkereskedelemben érdekelt bűnözői csoportok és drokartellek aktivitása. 2012-ig, a békefolyamat kezdetéig, közel 5,7 millió kolumbiai hagyta el otthonát, többségük Venezuelába, Ecuadorba és az Egyesült Államokba vándorolt.⁹³³

Szintén az olaj volt a legfőbb elindítója a chilei bevándorlók érkezésének Argentína patagóniai területeire. A 20. század első felében csekély számban meginduló bevándorlás az 1950-es évekre, az olajipari robbanásra érte el csúcspontját, az 1950-es és 1960-as években, illetve a Pinochet diktatúra idején letelepedők többsége olajipari cégek munkásaiként kereste megélhetését.⁹³⁴ Argentína a 20. század folyamán nem csak chileiek, de paraguayiak, bolíviaiak, brazilok, peruiak, illetve uruguayiak számára is vonzóan tűnt. A bevándorlásnak a legtöbb esetben gazdasági okai voltak, a korábbi folyamatokhoz hasonlóan Buenos Aires vált a legnagyobb felvevő térséggé. Argentína az ezredforduló előtt és után is az egyik legnépzsűrűbb célország a környező államok és Peru kivándorlói számára, a kivándorlás csökkenését az argentin gazdasági válságok idején lehetett / lehet csak érzékelni.⁹³⁵ A 2001-es argentin gazdasági válság 2004-ig megtorpantotta a bevándorlási folya-

⁹³¹ Sánchez Albornoz, Nicolás: *id. mű*, 1977, 254–256.

⁹³² Álvarez de Flores, Raquel: „Evolución histórica de las migraciones en Venezuela. Breve recuento.”, in: *Aldea Mundo*, vol. 11, no. 22, Venezuela, 89–93.

⁹³³ Hegedűs, Barbara: „Történelmi lépés Kolumbiában – a békefolyamat eredményei a FARC gerillaszervezettel”, in: *Nemzet és Biztonság*, 2017/5, 45–60.

⁹³⁴ Jensen, Florencia – Perret, Gimena: „Migración chilena a la Argentina: entre el exilio político y la migración económica-cultural”, in: *Sociedad & Equidad*, no. 2, 2011, 146–147.

⁹³⁵ 2010-ben Argentína külföldi lakosságának 70 százaléka a környező országokból származott.

matokat, ekkortól ezzel párhuzamosan kivándorlásról is beszélhetünk, amelynek fő célországa Spanyolország volt a 2008-as gazdasági világválságig.⁹³⁶

Kibocsátó ország	2001	2010
Bolívia	233 464 (15,2%)	345 272 (19,1%)
Brazília	34 712 (2,3%)	41 330 (2,3%)
Chile	212 429 (13,9%)	191 147 (10,6%)
Paraguay	325 046 (21,2%)	550 713 (30,5%)
Uruguay	117 564 (7,7%)	116 592 (6,5%)
Peru	88 260 (5,8%)	157 514 (8,7%)

*Szomszédos országokban és Peruban született argentin lakosok, 2001–2010, a külföldi lakosságra vetített százalékos adatokkal*⁹³⁷

A 20. század utolsó két évtizedére és a századfordulóra Latin-Amerika egyértelműen kibocsátó térséggé vált, aminek gazdasági és társadalmi következményei is vannak. A migrációs folyamatok megváltozása és a növekvő kivándorlás kiváltó okai között az 1960-as és 1970-es években megjelenő jobboldali diktatúrákat és az olajipari válságot tekinthetjük a legfontosabbaknak, melyek politikai és gazdasági instabilitást hoztak. A térség országainak igyekezete a világgazdaságba való aktív bekapcsolódásra az országokon belül komoly problémákat okozott: megnövekedett a munkanélküliség és a szegénység, csökkentek a reálkeresetek, a gazdagok és szegények közötti szakadék pedig egyre nőtt. A javak egyenlőtlen elosztása és a növekvő társadalmi feszültségek elől a kiutat sok esetben már nem az országon belüli migráció, hanem az országhatárokon túli elvándorlás jelentette.⁹³⁸

A kivándoroltak fizetésük egy részét általában hazaküldik az otthon maradtaknak, egyes szakértők szerint a kivándorlók részéről érkező hazautalások⁹³⁹ a térségbe meghaladhatják azt a segítséget, melyet a fejlődő országok hivatalosan nyújtanak a régióknak (a térségben éves szinten mintegy 25 milliárd dollár visszaáramlásáról van szó). A hazaküldött támogatásoknak komoly makroökonómiai hatása van. Mexikó példáját említjük, mely a hazaküldött megtakarítások szempontjából a világon az egyik legérintettebb ország. A 2000-es évek elején az éves hazaküldött összeg négyeszeresét tette ki az ország mezőgazdasági exportjának, kéthar-

⁹³⁶ Calvelo, Laura: „La migración internacional en Argentina hacia 2010”, in: *REMHU: Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*, vol. 20, no. 39, 2012, <https://www.scielo.br/pdf/remhu/v20n39/v20n39a08.pdf>.

⁹³⁷ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 112.

⁹³⁸ Cruz Sánchez-Toledo, Anabel: „Migración y desarrollo. El caso de América Latina”, in: *Contribuciones a las Ciencias Sociales*, 2009. november, www.eumed.net/rev/cccss/06/acst.htm.

⁹³⁹ Illegális kivándorlók esetében nem hazautalásokról beszélhetünk, hiszen ahhoz, hogy bankszámlatulajdonosok legyenek hivatalos dokumentumokkal, bejelentett lakcímmel kellene rendelkezniük a befogadó országban. Ezekben az esetekben készpénzforgalom van, azaz „hazautaztatják” megtakarításaikat.

madát az ország olajexportjának és meghaladta a turisztikai bevételeket.⁹⁴⁰ 2020-ra a hazautalások a korábbi évekhez hasonlóan (a pandémia ellenére is) tovább nőttek, már Mexikó második legnagyobb devizabevételi forrását adták az autóiipari bevételek mögött és az ország GDP-jének 3,8 százalékát teszik ki.⁹⁴¹ A népmozgásokat számos, az utóbbi évtizedekben jelentkező jelenség elősegíti, ezek között a globalizációt, a növekvő kereskedelmi és gazdasági kölcsönös függőséget szokták legtöbbször megemlíteni. A visszaáramló tőke pedig elősegíti a helyi fogyasztás és gazdaság növekedését, illetve fejlődését.⁹⁴² A kivándorlás a demográfiai és társadalmi nyomás szelepének szerepét is jelenti, illetve lehetőséget nyújt arra, hogy a kibocsátó országokból érkezők külföldön magasabb végzettséget, szakképzettséget szerezzenek. E pozitív hatások mellett negatívok is jelentkeznek. A magasan kvalifikált népesség kiáramlása „agyelszívást”⁹⁴³ eredményez, illetve a pozitívumként említett hazaküldött megtakarítások egyben gazdasági függést generálhatnak.⁹⁴⁴

Mind a latin-amerikai országok közötti, mind a térségből Észak-Amerikába irányuló vándorlás esetében az illegális kivándorlás igen tipikus forma. Venezuelába és Argentínába jelentős illegális bevándorló érkezett a 20. század utolsó évtizedeiben, de nem jelentenek egyedüli példát a térségben, Közép-Amerikában is jellemző a vándorlás illegális formája.⁹⁴⁵ Az utóbbi évtizedekben Chile is fontos befogadó országgá vált, a térség országaihoz képest kiemelkedő gazdasági fejlődése és munkalehetőségei vonzzák a szomszédos, illetve más, dél-amerikai országokból érkező munkavállalókat.⁹⁴⁶

A 2000-es években világosan érzékelhetővé vált, hogy a Dél-Észak irányú vándorlások mellett, kisebb arányban, de jelen van az Észak-Dél, illetve az Észak-Észak irányú migráció is, továbbá egészen magas arányt mutatnak és a Dél-Észak irányú mozgások mögött a második helyet foglalják el a Dél-Dél irányú vándor-

⁹⁴⁰ Martínez Pizarro, Jorge: *id. mű*, 2003, 17.

⁹⁴¹ Morales, Yolanda: „México recibió 40,606 millones de dólares en remesas en el año de la pandemia”, in: *El Economista*, 2021. február 2., <https://www.economista.com.mx/economia/Mexico-recibio-40606-millones-de-dolares-en-remesas-en-el-ano-de-la-pandemia-20210202-0052.html>.

⁹⁴² Martínez Pizarro, Jorge: *id. mű*, 2003, 7–17.

⁹⁴³ Az agyelszívást a mai szakirodalom nem feltétlenül negatívumként tartja számon, agyelszívás helyett inkább az agycsere, illetve agycirkuláció fogalmakat kezdik használni, lényege pedig az, hogy a kivándorló szakemberek helyett más országokból mások érkezzenek, azaz szakemberek forgalma jöjjön létre.

⁹⁴⁴ Cruz Sánchez-Toledo, Anabel: *id. mű*, 2009.

⁹⁴⁵ Mörner, Magnus: *id. mű*, 1985, 109.

⁹⁴⁶ Soltész, Béla: „Chile”, in: Szente-Varga Mónika – Bács, Zoltán György: *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Dialóg Campus, Budapest, 2019, 64. A Chilébe történő bevándorlásról lásd még: Bata-Balog, Amadea – Thomázy, Gabriella: „Trends and Determinants of Colombian Migration to Chile”, in: *Education and Social Sciences Conference Business and Economics Conference*, International Academic Institute, Barcelona, 2020, 67–81; Thomázy, Gabriella: „Latin-amerikai migráció Chilében”, in: *KÖZELÍTÉSEK*, 2020 (1-2), 167–186.

lások.⁹⁴⁷ Latin-Amerikával kapcsolatban kiemelendő a folyamatos kínai bevándorlás, de Ázsia más országaiból is (Japán, Dél-Korea) érkeznek a térségbe az utóbbi években.

A 2000-es évek elejére a világon élő mintegy 150 millió ki/bevándorolt közül minden tizedik valamely latin-amerikai vagy karibi országból származott, nem számítva az illegális bevándorlókat, illetve azokat, akik csak ideiglenes munkára érkeztek más országokba. 2000-ben 21 millió latin-amerikai és karibi élt külföldi országokban, ez a szám pedig tovább emelkedett, 2005-ben már 25 millió volt. Közülük körülbelül 22 millióan fejelett országokban, Észak-Amerikában, Japánban és Európában telepedtek le (a fejelett országok közül az Egyesült Államok és Kanada a legvonzóbb), míg 3–5 millió azoknak a száma, akik a térségen belül vándoroltak más országba. A térségen belüli vándorlás csökkenését az is okozta, hogy a korábban nagyszámú latin-amerikai befogadó országok (Venezuela, Argentína) vesztettek népszerűségükből.⁹⁴⁸ Ennek ellenére a térségen belüli vándorlás kapcsán Argentína, Costa Rica, Chile továbbra is befogadó országok maradtak, de megjelentek más, fejlődő országok is mint célállomás (Mexikó, egyes közép-amerikai és dél-amerikai országok, mint Ecuador, Kolumbia és Peru), ezek szinte mindegyike egyben kibocsátó ország is. A térség legfőbb kibocsátó országaivá a 2000-es évekre Mexikó, a Karib-tengeri Közösség országai és Kolumbia váltak, de Kubából, Haitiről, a Dominikai Köztársaságból, Argentínából, Brazíliából, Ecuadorból, Guatemalából, és Peruból is nagyarányú elvándorlás volt tapasztalható.⁹⁴⁹ Az elvándorlásra válaszként több latin-amerikai kibocsátó országban a diaszpóra érdekvédelmére és koordinálására, vagy éppen a hazatérés elősegítésére a külügyminisztériumokon belül önálló osztályokat, vagy különálló intézményeket állítottak fel.⁹⁵⁰

A 2008-as gazdasági válság több érdekes jelenséget vont maga után. A latin-amerikai térség országaira nem gyakorolt olyan hosszú távú hatást a válság, mint például Portugáliára vagy Spanyolországra. Az országok többsége, főként Dél-Amerikában, viszonylag gyorsan a gazdasági növekedés útjára állt fiskális és monetáris politikáiknak köszönhetően, javultak szegénységi mutatóik, illetve egyre inkább diverzifikálták külkereskedelmüket.⁹⁵¹ Az Euro-zóna válsága és főként Portugália és Spanyolország gazdasági visszaesése ugyanakkor igen jelentős volt, nagy számban, főként fiatalok hagyták el a válság által leginkább sújtott országokat, míg a válságot megelőző évtizedben éppen Spanyolország volt az az ország, amely jelentős számú latin-amerikai bevándorlatot fogadott be. A Nemzetközi Migrációs Szervezet információi szerint 2010 után egyértelműen megfordult a két kontinens közötti vándorlás iránya, csökkent a latin-amerikai térségből Európába érkezők aránya szemben a növekvő európai bevándorlókéval. Spanyolország, Olaszország, Portugália, Franciaország és Németország lettek a legfontosabb kibocsátók, míg a

⁹⁴⁷ Pólyi, Csaba: *id. mű*, 2015, 163.

⁹⁴⁸ Cruz Sánchez-Toledo, Anabel: *id. mű*, 2009.

⁹⁴⁹ „Migración en América Latina y el Caribe”, documento CEPAL, 2006.03.21., http://archivo.presidencia.gub.uy/_Web/noticias/2006/03/2006032107.htm.

⁹⁵⁰ Soltész, Béla: *id. mű*, 2015, 49–50.

⁹⁵¹ Pólyi, Csaba: *id. mű*, 2015, 165–166.

jellegzetes befogadó országok a korábbiakkal ellentétben Chile, Peru, Bolívia és Ecuador. 2000 és 2013 között 2,5 millióval nőtt a szubkontinensen élő külföldi bevándorlók száma. A folyamatok nem álltak le teljes mértékben, de erőteljesen lelassultak a 2010-es évek közepére.⁹⁵²

Az utóbbi évekből néhány kiemelkedő, a latin-amerikai migrációval kapcsolatos esetet mindenképpen meg kell még említeni. A 2010-es években nagy számú kubai migráns érkezett Közép- és Dél-Amerikába, céljuk az volt, hogy szárazföldi úton jussanak el az Egyesült Államokba. 2015–2016-ra vált súlyossá a helyzet, Nicaragua, majd Costa Rica le is zárta a határait a bevándorlók előtt, aminek következtében nagy számban rekedtek a panamai határon és nem tudtak tovább jutni Guatemala, Mexikó, majd az Egyesült Államok felé. Az ügy kezelésében nemzetközi szervezetek is közreműködtek, a régióban a mai napig nagy számban vannak kubai kivándorlók.⁹⁵³ A Dominikai Köztársaságban is feszültségek tapasztalhatók a migráció miatt (ezzel párhuzamosan jelentős dominikai kivándorló érkezett az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államokba)⁹⁵⁴, a karibi országba továbbra is érkeznek a szomszédos Haitiből bevándorlók, akik általában alulfizetett mezőgazdasági munkákban, a turizmusban vagy az építkezéseken helyezkednek el, ugyanakkor a dominikai társadalom nem befogadó, a bevándorlókban munkahelyeik elvesztésének veszélyét látják, továbbá attól tartanak, hogy a fizetések növekedési üteme a migráció miatt lefékeződik.⁹⁵⁵

Az utóbbi évek legnagyobb volumenű elvándorlását Venezuelában regisztrálták. A 2010-es években kezdődő súlyos politikai, gazdasági és társadalmi válság következtében nagy arányú kivándorlás indult meg az országból főként Kolumbia, az Egyesült Államok, illetve más dél-amerikai országok (Ecuador, Peru, Chile) felé. A kivándorlás mértéke 2015 után hatalmas méreteket öltött. Kolumbiába egyetlen év alatt, csak 2018-ban, közel 1 millió venezuelai érkezett⁹⁵⁶, de ugyanebben az évben Peru is több, mint 400 ezer menekültet fogadott be.⁹⁵⁷ Ez az

⁹⁵² „España encabeza la lista de países con mayor migración hacia América Latina”, in: *Centro de Noticias ONU*, 2015.06.05., <http://www.un.org/spanish/News/story.-asp?NewsID=32529#.VZfWlRvtmkp>.

⁹⁵³ Panama és Costa Rica együttműködéséről lásd: *Plan estratégico binacional. Marco Operacional en Situaciones de Crisis Migratoria Costa Rica 2017 Panama 2019*, OIM, 2017.

⁹⁵⁴ A témában lásd Szabó, Éva Eszter: „A migráció külpolitikai érdekek szolgálatában: Az Egyesült Államok és a Dominikai Köztársaság kapcsolatainak migrációs vonatkozásai”, in: Deák, Nóra – Kenyeres, János – Lojkó, Miklós – Magyarics, Tamás – Szabó, Éva Eszter (szerk.): *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében: Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára*, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Budapest, 2019, 525–548.

⁹⁵⁵ *Interacciones entre Políticas Públicas, Migración y Desarrollo en República Dominicana, Serie Caminos de Desarrollo*, OECD/CIES-UNIBE 2017, 41.

⁹⁵⁶ Kolumbiába a válság kirobbanása után sok olyan kolumbiai tért vissza, akik a válság előtt vándoroltak Venezuelába.

⁹⁵⁷ *Migration trends in the Americas. Bolivarian Republic of Venezuela*, IOM Regional Office for South America, 2018. szeptember, https://robuenosaires.iom.int/sites/default/files/Informes/-Tendencias_Migratorias_Nacionales_en_Americas__Venezuela-EN_Septiembre_2018.pdf.

év jelentette a kivándorlás eddigi csúcsát, ekkorra már 3,4 millióan hagyták el az országot.⁹⁵⁸

Mind az Egyesült Államokba, mind a Spanyolországba történő latin-amerikai kivándorlásról számos könyv és cikk született az utóbbi évtizedekben és években. Mint a kontinensen belüli vándorlás kiemelkedő példáját, igen vázlatosan, csak körvonalakban írjuk le itt az Egyesült Államok felé irányuló migráció általános jellemzőit.⁹⁵⁹ Az Egyesült Államokba történő kivándorlás kiugró növekedése az 1980-as évektől indult meg. Az 1960-as években a nettó bevándorlás 800 ezer fő volt, az 1970-es években 2,2 millió, míg az 1980-as években már 3,6 millió. A csúcsot az 1990-es évek jelentették, ekkor több, mint 8 millió latin-amerikai érkezett az országba. Míg 1960-ban a latin-amerikaiak még csak az Egyesült Államokban élő külföldiek 20 százalékát alkották, addig 2002-ben arányuk már 50 százalék volt.⁹⁶⁰ A kivándorlás megindulását segítette elő először az 1942–1964 között létrejövő úgynevezett bracero-program, amelynek keretében az Egyesült Államok több millió mexikói munkást fogadott be mezőgazdasági régióiba. A programot követően 1965-ben megszületett egy bevándorlási törvény, amely kifejezetten a nem Európából érkező bevándorlás akadályait szüntette meg. Az amerikai kormány eredeti elképzelése a dél- és közép-kelet-európai bevándorlás ösztönzése lett volna, azonban ezzel ellentétben az ázsiai és latin-amerikai bevándorlás indult meg nagy arányban. A Mexikóból érkező bevándorlás volumene a legnagyobb a mai napig, ezt követi arányait tekintve a Kubából érkező migráció. A latin-amerikai bevándorlás komoly hatása az Egyesült Államokra nézve, mind politikai, mind kulturális, mind gazdasági és társadalmi szempontból. E hatások egyik jeleként a spanyol nyelv használatát említhetjük meg, melyet számos déli államban már hivatalos állami és szövetségi ügyekben is használnak.⁹⁶¹ A legnagyobb spanyolajkú népességgel rendelkező államok Texas, Kalifornia, Florida, New York és Nevada. Texasban a latinok 12 százalékát teszik ki a lakosságnak.⁹⁶² Mexikón és Kubán kívül további kibocsátó országok még Haiti, Salvador, a Dominikai Köztársaság, Guatemala, Ecuador, Kolumbia, Uruguay, Peru és Bolívia. A latin-amerikai bevándorlók többsége négy államban, Kaliforniában, Floridában, Texasban és New Yorkban telepszik le, a legfőbb befogadó állam Kalifornia.⁹⁶³

⁹⁵⁸ *Informe preliminar sobre la crisis de migrantes y refugiados venezolanos en la región*, OEA, Washington, 2019, 3, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/-Informe-preliminar-2019-Grupo-Trabajo_Venezuela.pdf.

⁹⁵⁹ E könyv befejező fejezete nem ad alkalmat arra, hogy bővebb kifejtésre kerüljön e téma és nem is célja ennek elemzése.

⁹⁶⁰ Canales, Alejandro I.: „Los inmigrantes latinoamericanos en Estados Unidos: inserción laboral con exclusión social”, in: Alejandro I. Canales (szerk.): *Panorama actual de las migraciones en América Latina*, México, 2006, 89.

⁹⁶¹ Pellegrino, Adela: *id. mű*, 2003, 19.

⁹⁶² Pasquali, Marina: „¿Dónde viven los hispanohablantes en Estados Unidos?”, in: *Satista*, 2019. június 3., <https://es.statista.com/grafico/17571/porcentaje-de-hispanohablantes-en-estados-unidos/>.

⁹⁶³ Canales, Alejandro I.: *id. mű*, 2006, 91–92.

Mexikónak tranzit- és egyben kibocsátó szerepénél fogva egészen speciális a helyzete a térségben. A 2008-as gazdasági válságot követően sokan visszatértek Mexikóba, illetve az utóbbi években a kivándorlás mellett jelentős a visszavándorlás és az észak-amerikai bevándorlás is.⁹⁶⁴ Mindezek mellett Mexikóba nagy számú közép-amerikai bevándorló is érkezik, akiknek a legtöbb esetben a végső célja az, hogy a szegénység és erőszak elől menekülve, minden megtakarításukat az utazásba fektetve, az Egyesült Államokba jusson. Mexikóban a tehervonat-hálózatot használják főként a migránsok: az ország déli határától indulva különböző útvonalakon, vonatokat váltva, néhol bizonyos szakaszokat gyalog megtéve utaznak a vagonok tetején, ami rendkívül veszélyes. Az úgynevezett *La Bestián* vagy *Halálvonaton* megtett út során nem szokatlan a nők megerőszakolása, illetve a vagonról lezuhanók komoly sérüléseket szenvedhetnek. Bűnözőbandák támadásaitól is tartaniuk kell az utasoknak, akik kirabolják vagy meggyilkolják a menekülteket. Sokan nem élik túl az utazást, ugyanakkor vannak olyanok, akik a sikertelen próbálkozások után sem akarnak visszatérni hazájukba és újra próbálkoznak az út megtételével.⁹⁶⁵

2018-ban indult meg az első nagyobb migránskaraván Hondurasból, mintegy ezer fővel, remélve, hogy Mexikóban vagy az Egyesült Államokban menekültstátuszt kaphatnak. A csoportos vándorlással könnyebbé vált az utazás, a karavánok tagjai pedig – akik között sok, család nélkül élő gyerek is van – egymást segítik. További karavánok indultak Hondurasból, Salvadorból, Kubából, Guatemalából és Nicaraguából az ezt követő hónapokban, aminek következtében több ezer menekült került Mexikóba. Az Egyesült Államokba sokan meg sem érkeznek, a kikerkezők többségét pedig a Trump adminisztráció alatt deportálták. Mexikó több intézkedéssel és cselekvési programmal reagált az utóbbi évek növekvő közép-amerikai bevándorlási folyamataira, egyben az ENSZ segítségét kérte a menekültprobléma kezelésében. A menekültek hazájukba történő visszatérését segítő kezdeményezések egyelőre sikertelennek bizonyulnak.⁹⁶⁶

A 2021 januárjában beiktatott új amerikai elnök migrációs politikája változást hozhat a korábbi évek történéseihez képest. Joe Biden első intézkedései között szerepelt a korábbi elnök, Donald Trump által elindított, Mexikó és az Egyesült Államok közötti fal építésének leállítását. Az elnök új migrációs politikát hirdetett meg, amelynek keretein belül az Egyesült Államok egyrészt gazdasági és szociális segítséget próbál nyújtani a kibocsátó térségeknek, támogatja a családegyesítést és a legális bevándorlást, megemelte a menekültek befogadására vonatkozó éves felső határt, illetve az elkövetkező 8 évben több lépcsőben akár 11 millió, hivatalos okmányok nélkül az Egyesült Államokban tartó-

⁹⁶⁴ Pólyi, Csaba: *id. mű*, 2015, 168.

⁹⁶⁵ A témában lásd Márquez Covarrubias, Humberto: „No vale nada la vida: éxodo y criminalización de migrantes centroamericanos en México”, in: *Migración y desarrollo*, no. 25, 2015, 151–173.

⁹⁶⁶ Islas Colín, Alfredo: „Caravanas de migrantes y refugiados en México”, in: *BARATARIA. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, Número especial, 25, 2019, <https://www.redalyc.org/jatsRepo/3221/322161623010/html/index.html>.

ködő bevándorló kaphat majd állampolgárságot.⁹⁶⁷ A *US Citizenship Act of 2021* nevet viselő törvénytervezet 2021. február 18-án jelent meg, amennyiben elfogadásra kerül, úgy az utóbbi évtizedek legátfogóbb bevándorlási reformját és minden idők legnagyobb legalizációs programját hajthatja végre az ország.⁹⁶⁸

⁹⁶⁷ Santacecilia, María: „El ambicioso programa migratorio de Biden despierta esperanzas”, in: *DW.com*, 2021. január 21., <https://www.dw.com/es/el-ambicioso-programa-migratorio-de-biden-despierta-esperanzas/a-56306937>.

⁹⁶⁸ The US Citizenship Act of 2021: What’s Inside and Who Could be Eligible for Immigration Relief, Center for Immigration Studies, <https://cmsny.org/citizenship-act-2021-explainer/>.

UTÓSZÓ

Amerika az európai népek érkezésének idején egy rendkívül sokszínű kontinens volt, a 15. század végén több, mint ezer nyelvet beszéltek Közép- és Dél-Amerikában. Az elmúlt öt évszázadban több száz nyelv és nép halt ki, ma az őslakos népcsoportok száma Patagóniától Mexikóig alig haladja meg az ötszázat (ezek több, mint fele kis lélekszámú, amazóniai indián közösség). Az őslakosok számának csökkenésével párhuzamosan új népek érkeztek a kontinensre, elsőként európaiak, majd afrikaiak és kisebb számban ázsiaiak. A gyarmati kor alatt megjelenő fehér felsőbbrendűség-tudat, a faji és etnikai alapú diszkrimináció a mai napig jelen van a térségben, a történelem során pedig nem csak az őslakosokkal, de más, színes bőrű népekkel szemben is érzékelhető volt. Egyes időszakokban a felsőbbrendűség-tudat, illetve a latin-amerikai társadalmakban kialakult rasszizmus erőszakos eseményeket is kiváltott, melyeknek célpontjai főként afrikai, ázsiai, zsidó közösségek voltak, bár ellenséges magatartás más bevándorló csoportokkal szemben is megjelent, egyes esetekben az állami politika részeként, főként bevándorlást korlátozó rendeletek formájában.

Mindez egy olyan szubkontinensen történt, illetve történik, ahol több száz éve a bevándorlás és a faji keveredés a társadalmak és nemzetek formálódásának egyik legfőbb tényezője. A legerősebb előítéletek azokkal szemben érzékelhetők, akik olyan elmaradott térségekből érkeznek, ahol nagy az indián vagy afrikai eredetű lakosság aránya. Következésképpen, az olyan országokban, mint például Chile vagy Argentína, ahol az utóbbi évtizedekben jelentős bevándorlás volt tapasztalható szomszédos, nagyobb indián, vagy szegény népességgel rendelkező országokból, az idegengyűlölet és a faji diszkrimináció erősödő tendenciát mutatnak. A befogadó országokban kialakuló gazdasági válságok még jobban felerősítik a szunynyadó negatív érzelmeket, a szegényebb országokból érkező olcsó munkaerőt kínáló bevándorlókat azzal vádolják, hogy elveszik a munkát a helyi lakosoktól. Mindeközben Latin-Amerika országai egyöntetűen tiltakoznak az Egyesült Államok bevándorlást korlátozó politikája és hispanofóbiája ellen.

A latin-amerikai országok többségében a 19–20. század során hatalmas méreteket öltött a bevándorlás, melyet a 19. század közepétől megjelenő állami bevándorlási politikák támogattak, a nagy kiterjedésű, lakatlan területek benépesítését mezőgazdasági munkásokkal és a lakosság összetételének „javítását” fogalmazva meg legfőbb céljaik között. Ez utóbbit főként nyugat-európai bevándorlók érkezésével képzelték el és azt remélték, az európai munkáskezeknek köszönhetően az elmaradt térségekben a gazdasági fejlődés is megindulhat. A végeredmény azonban nem minden téren, illetve nem mindenhol felelt meg a várakozásoknak. Néhány ország későn indította el bevándorlást ösztönző intézkedéseit és alig fogadott bevándorlókat, máshová a bevándorlás csúcsán (1880–1920 között) többségében elszegényedett dél- és közép-kelet-európai parasztok vagy ázsiaiak érkeztek, számukra a legfontosabb pull faktor gazdasági jellegű volt. A push faktorok között politikai, gazdasági, vallási, társadalmi okokat egyaránt említhetünk. A 20. század

első harmadára a szubkontinens több régiója, mindenekelőtt Argentína és Brazília, sokkultúrájú országokká váltak, számos vallás, különböző hagyományok és ünnepek, sokszínű gasztronómia és zenei hatások jellemzik a mai napig e térségeket. Az első világháborút követően bár kisebb mértékben még, de folytatódott a kivándorlás, azonban e folyamatok idővel megfordultak, mára egyértelműen nettó kibocsátó térséggé vált a szubkontinens.

A sok évszázadon át tartó bevándorlásnak köszönhetően a térség a világ egyik legnagyobb etnikai diverzitású régiója, a legtöbb ország többségi társadalma ma mesztic, illetve néhány országban (főként Argentínában és Uruguayban) európai leszármazottak alkotják a társadalom nagyobb hányadát. A gyarmati korban megjelenő vallási szinkretizmus napjainkban is jelen van, a különböző népek hagyományainak keveredése erőteljes. Európai, indián, afrikai ritmusok hatottak egymásra, új zenei műfajok, táncok születtek meg e keveredésből. Afrikai, karibi, ázsiai, közel-keleti, európai alapanyagok és ételkészítési módok jelentek meg a gasztronómiában, ma sok helyütt a fúziós konyha divatját éli, sőt, világhírűvé vált. A nagy bevándorlási időszakban érkezett közösségek mára előregedtek, azonban vannak fiatalabb kolóniák, mint például a koreai vagy az indiai, illetve vannak olyan országok is, ahonnan ma is folyamatosan vándorolnak be a térségbe (Kínából, illetve a háborús konfliktusok miatt például Szíriából).

Az elmúlt évtizedekre Latin-Amerikában kétségtelenül a régió belüli, országhatárok közötti migráció, illetve a szubkontinensről történő kivándorlás volt jellemző. Sok szempontból turbulens időszak volt ez, melyet sötét diktatúrák, gerillamozgalmak, polgárháborúk, mély gazdasági válságok, erőszak, korrupció, extrém szegénység és a társadalmi osztályok közötti egyre mélyülő szakadék jellemezett. Néhány ország a demokrácia és fejlődés útjára lépett, mások a mai napig megoldhatatlannak tűnő gondokkal és gazdasági, politikai, alkotmányos válsággal küzdenek, melyet a világválságok és a jelenlegi pandémia tovább mélyít. Mit hozhat a jövő? Nagy kérdés, hogyan alakul a térség kapcsolata az Egyesült Államokkal, ahová a legnagyobb számú bevándorló érkezett az utóbbi évtizedekben, illetve, hogy az északi szomszéd megpróbál-e célzott programokkal segíteni a közép-amerikai országokon, hogy fékezze a kivándorlási folyamatokat. Kérdés az is, hogy az utóbbi években egyre nagyobb számú, komoly problémákkal szembenéző országok (a közép-amerikai Hondurason, Salvadoron kívül többek között Venezuela, Ecuador, Bolívia) túljutnak-e a válságokon, tudnak-e új, demokratikus fejlődési utakat találni és vonzóak lenni a külföldi befektetések számára. Ha ez nem sikerül, ezek az országok továbbra is kibocsátó régiók maradnak. Vannak ugyanakkor olyan országok, amelyekben van fejlődési potenciál (mind az ipar, mind a szolgáltatások, kutatás-oktatás terén), és ennek köszönhetően akár külföldi, fiatal diplomás munkavállalók számára is opciók lehetnek, mint befogadó országok. Azonban amíg a latin-amerikai országok nem tudnak hosszú távon növekedést, stabilitást, működőképes demokráciát elérni és erőteljesen csökkenteni a területükön jelentkező erőszakot, társadalmi egyenlőtlenséget, szegénységet és korrupciót, a tendenciák nagymértékű változására nem lehet számítani.

INTÉZMÉNYEK, KÖZPONTOK, SZERVEZETEK

Az alábbiakban a bevándorolt népek legjelentősebb kulturális intézményeinek, szervezeteinek válogatott listája található országok szerinti csoportosításban. Sok esetben az egyes országok nagykövetségeinek alintézményeként működnek különböző központok, máshol teljesen önálló szervezetekről van szó. A lista messze nem teljes, példaként Argentínát említhetjük, ahol csak spanyol szervezetből több száz létezik, külön központjai vannak a mai napig a különböző kiérkezett népcsoportoknak.⁹⁶⁹

Argentína

Asociación Argentino Austríaca de Bariloche
Asociación Argentina de Cultura Inglesa
Asociación Coreana en la Argentina
Asociación Italiana de Socorros Mutuos de Belgrano
Asociación Mutual Israelita Argentina
Asociación Polaca de Córdoba
Asociación Vasca Urrundik
Centro Cultural Coreano
Centro Islámico de la República Argentina
Círculo Cultural Argentino Alemán Rosario
Círculo Italiano Argentina
Club Sirio Libanés de Buenos Aires
Consejo Coordinador de Organizaciones de Compatriotas de Rusia en Argentina
Federación de Asociaciones Argentino-Germanas
Federación de Asociaciones Gallegas
Federación de Asociaciones Italianas de la Circunscripción Consular de La Plata
Federación de Asociaciones Nikkei en la Argentina
Federación de Entidades Argentino Árabes
Federación Regional de Sociedades Españolas de la República Argentina
Fundación Vasco Argentina Juan de Garay
Instituto Cultural Argentino Germano
Instituto Argentino de Cultura Inglesa
Observatorio Gitano
Patronato ITAL UIL (Istituto di Tutela ed Assistenza Lavoratori)

⁹⁶⁹ A magyar szervezetek nem szerepelnek e gyűjteményes listában, összeírásukra Torbágyi Péter vállalkozott, lásd Torbágyi, Péter: *id. mű*, 2004.

Seminario Rabínico Latinoamericano
Unión de los Polacos en la República Argentina

Bolivia

Círculo Israelita de Bolivia

Braçília

Associação Beneficente Síria
Associação Brasileira dos Descendentes de Judeus da Inquisição
Associação dos Clubes de Caça e Tiro de Blumenau
Associação Educacional Luterana BOM JESUS IELUSC
Casa da Cultura Polônia Brasil
Casa de Espanha
Centro Brasileiro de Estudos Africanos
Centro Brasileiro de Língua Japonesa
Centro Cultural Afrobrasileiro
Centro Cultural Brasil Alemanha
Centro Cultural Brasil-Líbano
Centro Cultural Coreano no Brasil
Circolo Italiano San Paolo
Clube Português de São Paulo
Confederazione Circolo Italiano Brazil
Confederação Israelita do Brasil
Embaixada Cigana Do Brasil - Phralipen Romane
Federação das Associações de Províncias do Japão no Brasil (KENREN)
Istituto Italiano di Cultura San Paolo
Polonia Sociedade Beneficente do Rio de Janeiro
Sociedade Árabe de Beneficência (SABEN)
Sociedade Beneficente Alemã
Sociedade Brasileira de Cultura Japonesa e de Assistência Social
Sociedade Espanhola de Bagé
Sociedade Hispano Brasileiro
Sociedade Portuguesa Beneficente Vasco da Gama

Chile

Asociación Cultural Islámica de Chile
Asociación de Colegios Alemanes en Chile

Centro Islámico Chile
Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata
Club Croata de Punta Arenas
Comunidad Judía en Chile
Corporación Chileno Alemana de Beneficiencia
Federación de Entidades Chileno-Árabes
Federación Palestina de Chile
Instituto Chileno Británico de Cultura
Sociedad Española de Socorros Mutuos y Beneficiencia

Costa Rica

Centro de Mujeres Afrocostarricenses
Red Nacional de Juventud Afrocostarricense

Dominikai Köztársaság

Comunidad Israelita República Dominicana

Ecuador

Asociación Nacional del Pueblo Rom del Ecuador (ASOROM)
Centro Cultural Afroecuatoriano

Guatemala

Asociación Alemana de Beneficiencia Guatemala

Honduras

Club Hondureño Árabe

Kolumbia

Associazione Italiani in Colombia
Fundación Cultural Colombia Negra
Movimiento Nacional Cimarrón
Proceso Organizativo del Pueblo Rom (Gitano) de Colombia (PROROM)
Red Nacional de Jóvenes Afrocolombianos

Kuba

Asociación Canaria de Cuba
Barrio Chino Cuba

Casa de las Artes y Tradiciones Chinas de La Habana
Centro Andaluz de la Habana
Comunidad Hebrea de Cuba
Federación de Sociedades Españolas de Cuba
Federación de Sociedades Gallegas de Cuba
Fundación Fernando Ortiz
La Cofradía de la Negritud
Patronato de la Casa de la Comunidad Hebrea de Cuba

Latin-Amerika és a Karib-térség

Canarias en América
Centros Vascos
Congreso Judío Latinoamericano
Consejo de Organizaciones y Kumpeniyi Rom de las Américas (SKOKRA)
Federación Sefaradí Latinoamericana
Organización Islámica para América Latina y el Caribe
Tusanaje, portal de descendientes chinos

Mexikó

Asociación China de Mexicali
Asociación de Ayuda Social de la Comunidad Alemana
Asociación de Descendientes Coreanos en México
Asociación Internacional de Sirios en México
Asociación Italiana de Asistencia
Asociación México Japonesa
Asociación Moralse Árabe Libanesa (AMAL)
Ateneo Español de México
Casa de Andalucía en México
Centro Cultural Islámico de México
Comunidad Rusa
Comunidad Sefaradí
Sociedad de Beneficiencia Española

Panama

Asociación de Profesionales Chino-Panameña
Centro de Estudios Afropanameños

Paraguay

Asociación de rusos y sus descendientes en el Paraguay
Asociación Paraguayo-Alemana
Centro Árabe Islámico Paraguayo
Comunidad Musulmana Ahmadía del Paraguay

Peru

Asociación Peruano China
Asociación Peruano Japonesa
Centro Cultural Peruano Británico
Centro Cultural Peruano Japonés
Red Peruana de Jóvenes Afrodescendientes
Sociedad Central de Beneficiencia China
Unión Israelita del Perú

Uruguay

Asociación Española
Casa de la Cultura Afrouruguaya
Centro Vascongado
Circolo Lucano del Uruguay
Federación Uruguaya de Pelota
Mundo Afro
Sociedad Alemana-Uruguaya

Venezuela

Centro Portugués
Fundación Afroamérica
Unión Canario Venezolano
Unión de Mujeres Negras

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM, FORRÁSOK

KÖNYVEK, MONOGRÁFIÁK

- A kivándorló zsebkönyve*, Budapest, Légrády Testvérek, 1905.
- Akmir, Abdeluahed (szerk.): *Los árabes en América Latina: Historia de una emigración*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 2009.
- Allende, Isabel: *Mi país inventado*, Penguin Random House, Santiago de Chile, 2003.
- Amaya Banegas, Jorge Alberto: *Los árabes y palestinos en Honduras, 1900–1950*, Editorial Guaymuras, Tegucigalpa, 1997.
- Anderle, Ádám: *Kuba története*, Akkord, Budapest, 2014.
- Anderle, Ádám: *Latin-Amerika története*, 2. kiad., JATEPress, Szeged, 2010.
- Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008.
- Anderle, Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ*, 1956, SZTE, Szeged, 2007.
- Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004.
- Ayala Mora, Enrique: *Historia general de América Latina: los proyectos nacionales latinoamericanos: sus instrumentos y articulación. 1870–1930*, Unesco, 2008.
- Backal, Alicia G. de: *Generaciones judías en México: la Kabilá Ashkenazí, 1922–1992*, Comunidad Ashkenazi de México, Mexikóváros, 1993.
- Baily, Samuel L. – Míguez, Eduardo José: *Mass migration to Modern America*, Rowman & Littlefield, Wilmington, 2003.
- Berend T., Iván: *An economic history of nineteenth-century Europe: diversity and industrialization*, Cambridge University Press, 2013.
- Beretta Curi, Alcides: *Inmigración europea e industria: Uruguay en la región (1870–1915)*, Universidad de la República, Montevideo, 2014.
- Bethell, Leslie (szerk.): *Historia de América Latina*, 1. kötet, Editorial Crítica, Barcelona, 1990.
- Bethell, Leslie (szerk.): *Historia de América Latina*, 4. kötet, Editorial Crítica, Barcelona, 1990.
- Blanco Rodríguez, Juan Andrés: *El asociacionismo en la emigración española a América*, UNED, Salamanca, 2008.
- Borges, Jorge Luis: Spinoza, in: *A homály discsérete*, Európa, Budapest, 2000.
- Böttcher, Nicolaus – Hausberger, Bernd – Hering Torres, Max. S. (szerk.): *El peso de la sangre*, El Colegio de México, Mexikóváros, 2011.
- Buff, Rachel Ida: *A is for Asylum Seeker: Words for People on the Move / A de asilo: palabras para personas en movimiento*, Fordham University Press, New York, 2020.
- Bustamante Cardona, Juan Camilo: *El pueblo Rrom (gitano) y la Kriss Rromaní en el ordenamiento jurídico colombiano, 1998–2010*, Universidad de Antioquia, Medellín, 2012.

- Camarassa, Jorge: *Odessa al Sur: La Argentina como refugio de nazis y criminales de guerra*, Aguilar, Madrid, 2012.
- Carmagnani, Marcelo: *Emigración mediterránea y América*, Fundación Archivo de Indianos, Gijón, 1994.
- Castro Fernández, Silvio: *Herencia africana en América*, Nuevo Milenio, Havana, 2016.
- Chao Romero, Robert: *The Chinese in Mexico, 1882–1940*, The University of Arizona Press, Tucson, 2010.
- Coe, Michael – Snow, Dean – Benson, Elizabeth: *Az ősi Amerika atlasza*, Helikon, Budapest, 1997.
- Cohen, Robin: *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, 1995.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, IEP Ediciones, Lima, 2004.
- Cortés Conde, Florencia: *Los angloargentinos en Buenos Aires: lengua, identidad y nación antes y después de Malvinas*, Editorial Biblos, Buenos Aires, 2007.
- Dawson, Robert: *British Gypsy Slavery: The Caribbean and the Americas*, Blackwell, Derbyshire, 2001.
- Denevan, William M.: *The Native Population of the Americas in 1492*, University of Wisconsin Press, 1992.
- Devoto, Fernando: *Historia de los italianos en Argentina*, Editorial Biblos, Buenos Aires, 2006.
- Díaz Salazar, Diego: *Vocabulario Argentino, Neologismos: refranes. Frases familiares & usados en la Argentina*, Buenos Aires – Barcelona, 1911.
- Dornbach, Mária: *Isteneke levestálban. Az afrokubai santería*, Eötvös, Budapest, 2009.
- Ehrenhaus, Sofía – Garrido, Marcela: *La inmigración rusa en la Argentina*, Historia Visual, Museo Roca, Buenos Aires, 2012.
- Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991.
- Elin, Judith: *Jews of the Latin American Republics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980.
- Eloy Martínez, Tomás: *Perón and the Nazi war criminals*, Woodrow Wilson Center, Washington, 1984.
- Ferwagner, Ákos: *A libanoni kérdés és a nagybatalmak (1840–1861)*, JATEPress, Szeged, 2013.
- Fischer, Ferenc: *„Dél-Amerika poroszai”. Németország és Chile katonai-tengerészeti kapcsolatai (1885–1931)*, Hispánia, Szeged, 1999.
- Fisher, J. Robert: *El comercio entre España e Hispanoamérica (1797–1820)*, Banco de España, Madrid, 1993.
- Foerster, Robert Franz: *The Italian emigration of our times*, Harvard University Press, Cambridge, 1919.
- Foote, Nicola – Goebel, Michael (szerk.): *Immigration and national identities in Latin America*, University Press of Florida, Gainesville, 2014.

- Franzina, Emilio: *Storia dell'emigrazione italiana: Arrivi*, Donzelli Editore, Roma, 2001.
- García Triana, Mauro – Eng Herrera, Pedro: *The Chinese in Cuba, 1847–Now*, Lexington Books, Lanham, 2009.
- Glant, Tibor: *Amerika, a csodák és családások földje*, Dupress, Debrecen, 2013.
- Gleich, Albert von: *Germany and Latin-America*, The Rand Corporation, Santa Monica, 1968.
- González Martínez, Elda Evangelina: *La inmigración esperada: la política migratoria brasileña desde João VI hasta Getulio Vargas*, CSIC Press, Madrid, 2003.
- Gualberto Gómez, Juan: *Por Cuba libre*, Editorial de Ciencias Sociales, Havana, 1974.
- Guerra Vilaboy, Sergio – Prieto Rozos, Alberto: *Breve historia del Brasil*, Universidad de La Habana, 1987.
- Handelsman, Michael H.: *Lo afro y la plurinacionalidad: el caso ecuatoriano visto desde su literatura*, Editorial Abya Yala, Quito, 2001.
- Haney, Cheyenne N.: *Dreams of a far away land: Japanese immigration to Peru, 1899–1950*, University of Alabama, Birmingham, 2011.
- Hatton, Tim – Williamson, Jeffrey: *Migration and the International Labor Market 1850–1939*, Routledge, London, 2005.
- Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades iberoamericanas*, Casa Árabe-IEAM, Madrid, 2009.
- Hautzinger, Zoltán – Hegedűs, Judit – Klenner, Zoltán: *A migráció elmélete*, NKE, Budapest, 2014.
- Helg, Aline: *Our Rightful Share: The Afro-Cuban Struggle for Equality, 1886–1912*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995.
- Hermano Saraiva, José: *Portugália rövid története*, Atelier Könyvtár, Budapest, 2011.
- Hevia Lanier, Oilda: *El directorio central de las sociedades negras de Cuba (1886–1894)*, Editorial de Ciencias Sociales, Michigan, 1996.
- Hollett, Dave: *More precious than gold. The story of the Peruvian guano trade*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, 2008.
- Horváth, Gy. – Szabó, S., H.: *La Historia y las ideas: El liberalismo, positivismo y populismo en Brasil y México*, Dávid Oktatói és Kiadói Bt, Kaposvár, 2004.
- Horváth, Gyula: *Ültetvény és politika. Tanulmányok Brazília történetéből*, Szeged, 1996.
- Hughes, Joshua – Wein, Julia – Lisma, Aino – Harris, Sophie – Mohammed, Farheen – Galli, Aasta: *The Roma people in Europe*, Richardson Institute, Lancaster, 2014.
- Izaguirre, Inés: *Lucha de clases, guerra civil y genocidio en la Argentina, 1973–1983: Antecedentes, desarrollo, complicidades*, Eudeba, Buenos Aires, 2009.
- J. Nagy, László: *Forradalom az Antillákon. Haiti 1789–1804*, Universitas Szeged Kiadó, 2012.
- Keen, Benjamin – Haynes, Keith A.: *A history of Latin America*, Cengage Learning, Boston, 2009.
- Kleidermacher, Gisele: *Perfil sociocultural de la población siria en origen*, OIM-UNCHR-ACNUR, Buenos Aires, 2019.

- Klein, Herbert S.: *The Atlantic slave trade*, Cambridge University Press, 2010.
- Lang, James: *Portuguese Brazil. The King's plantation*, Academic Press, New York, 1979.
- Lausent-Herrera, Isabelle: *Pasado y presente de la comunidad japonesa en el Perú*, IEP Ediciones, Lima, 1991.
- Lavina, Javier – Zeuske, Michael: *The second slavery: mass slaveries and modernity in the Americas and in the Atlantic Basin*, LIT Verlag, Münster, 2014.
- Leander, Birgitta: *Europa, Asia y África en América Latina y el Caribe*, Siglo Veintiuno Editores – UNESCO, México, 1989.
- Lee, Erika: *The Making of Asian America: a History*, Simon&Schuster Paperbacks, New York, 2015.
- Lehoczki, Bernadett: *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere?*, Szeged–Budapest, 2009.
- Lesser, Jeffrey: *Welcoming the Undesirables. Brazil and the Jewish Question*, University of California Press, Berkeley, 1995.
- Leymarie, Isabelle: *Del tango al reggae. Músicas negras de América Latina y del Caribe*, Pressas de la Universidad de Zaragoza, 2015.
- Lévai, Csaba: *Förtelmes kereskedelem: A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában*, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.
- Livi Bacci, Massimo: *A concise history of world population*, John Wiley&Sons, Chichester, 2017.
- Llordén Miñambres, Moisés: *Arte, cultura y sociedad en la emigración española a América*, Universidad de Oviedo, 1992.
- López, Kathleen: *Chinese Cubans: A transnational history*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2009.
- Manual de los Afrodescendientes de las Américas y el Caribe*, UNICEF – Mundo Afro, Panamá, 2006.
- Lucena Salmoral, Manuel: *Leyes para esclavos. El ordenamiento jurídico sobre la condición, tratamiento, defensa y represión de los esclavos en las colonias de la América española*, 2000, <http://www.larramendi.es/es/consulta/registro.do?id=1151>.
- Martínez de León, Hugo: *El superclásico: Boca-River: historia y secretos de una pasión*, LibrosenRed, 2005.
- Martínez Montiel, Luz María: *Inmigración y diversidad cultural en México*, UNAM, Mexikóváros, 2004.
- Meagher, Arnold J.: *The Coolie trade: The traffic in Chinese laborers to Latin America*, Xlibris, Philadelphia, 2008.
- Mesnard, Éric – Coquery-Vidrovits, Catherine: *Ser esclavo en África y América en los siglos XV al XIX*, Los libros de la Catarata, Madrid, 2015.
- Mitchell, Brian R.: *International historical statistics: the Americas, 1750–2005*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Mitchell, Brian R.: *European Historical Statistics, 1750–1970*, New York, 1975.

- Moreno Friginals, Manuel: *África en América Latina*, Siglo Veintiuno Editores – Unesco, México, 1996 (3. kiadás).
- Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América. Contribuciones de inmigrantes chinos, japoneses y coreanos*, BID, Washington, 2004.
- Mowry, David P.: *German Clandestine Activities in South America in World War II*, Series IV, World War II, volume 3, Office of Archives and History, National Security Agency, 1989, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/-declassified-documents/cryptologic-histories/german_clandestine_activities.pdf.
- Moya, José C.: *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850–1930*, University of California Press, Berkeley, 1998.
- Mörner, Magnus: *Adventurers and proletarians. The story of migrants in Latin-America*, University of Pittsburgh Press, London, 1985.
- Mörner, Magnus: *La corona española y los foraneos en los pueblos de indios de América*, Instituto de Estudios Ibero-Americanos, Stokholm, 1970.
- Némethy, Judith: *Az argentinai magyar emigráció kulturális tevékenysége 1948–1968 között*, Szeged, 1999.
- Olmsted, Victor H. – Gannett, Henry – Monteagudo, José de J.: *Censo de la República de Cuba bajo la administración provisional de los Estados Unidos*, Washington, 1908.
- Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones entre Europa Central y América Latina. Contextos históricos*, Editorial Karolinum, Prága, 2017.
- Orłowska, Nora: *Polacos en América Latina*, Gdańsk, 2015.
- O'Rourke, Kevin H. – Williamson, Jeffrey G.: *Globalization and history: the evolution of a nineteenth-century Atlantic economy*, MIT Press, Massachusetts, 1999.
- Ota Mishima, María Elena: *Siete migraciones japonesas en México, 1890–1978*, El Colegio de México, Mexikóváros, 1982.
- Óry Kovács, Katalin: *A Jaraguá do Sul-i magyar kolónia: identitás és történelem*, Szeged, 2010.
- Pellegrino, Adela: *Migration from Latin America to Europe: Trends and Policy Challenges*, Universidad de la República de Uruguay, Montevideo, 2004.
- Pellegrino, Adela: *La migración internacional en América Latina y el Caribe: tendencias y perfiles de los inmigrantes*, ENSZ, Santiago de Chile, 2003.
- Pereda, Setembrino Ezequiel: *Garibaldi en Uruguay*, El Siglo Ilustrado, Montevideo, 1913.
- Pongrácz, Attila: *A São Pauló-i magyarság 1945–1990*, Szeged, 2008.
- Porras Barrenechea, Raúl: 'Perspectiva y panorama de Lima' en *La Marca del Escritor*, Fondo de Cultura Económica, México, 1994.
- Prutsch, Ursula – Bertonha, João Bertonha – Szenté-Varga, Mónika: *Aventureros, utopistas, emigrantes del Imperio Habsburgo a las Américas*, Iberoamericana Vervuert, AHILA, Madrid, 2017.
- Puskás, Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

- Reid Andrews, Georg: *Afro-Latinoamérica 1800–2000*, Iberoamericana Vervuert, Madrid, 2007.
- Riger Tsurumi, Rebeca: *The Closed Hand: Images of the Japanese in Modern Peruvian Literature*, Purdue University Press, West Lafayette, 2012.
- Rivera Cabrieles, Leticia (szerk.): *Síntesis de la historia de la Armada Mexicana (1821–1940)*, Secretaria de Marina, Ciudad de México, 2016.
- Rocha-Trindade, Maria Beatriz – Caeiro, Domingos: *Portugal – Brasil. Migrações e migrantes 1850–1930*, Inapa, Lisboa, 2000.
- Rodríguez Galdo, María Xosé: *Galicia, país de emigración*. Archivo de Indianos, Gijón, 1993.
- Rodríguez, Margarita: *El ocaso del antiguo régimen en los imperios ibéricos*, Fondo Editorial de la PUCP, Lima, 2017.
- Rodríguez Pardo, José Manuel: *El alma de los brutos en el entorno del padre Feijoo*, Fundación Gustavo Bueno, Oviedo, 2009.
- Rodríguez Pastor, Humberto: *Hijos del celeste imperio en el Perú (1850–1900). Migración, agricultura, mentalidad y explotación*, Instituto de Apoyo Agrario, Lima, 2001.
- Romero Samper, Milagrosa: *La oposición durante el franquismo 3. El exilio republicano*, Ediciones Encuentro, Madrid, 2005.
- Sæther, Steinar (szerk.): *Expectations unfulfilled. Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*, Studies in global migration history, vol. 8, BRILL, Leiden, 2016.
- Sallé Alonso, Mª Ángeles (szerk.): *La emigración española en América: historias y lecciones para el futuro*, Fundación Directa, Madrid, 2009.
- Sánchez Albornoz, Nicolás: *Rumbo a América: gente, ideas y lengua*, El Colegio de México, Mexikóváros, 2006.
- Sánchez Albornoz, Nicolás: *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2020*, Alianza Editorial, Madrid, 1994.
- Sánchez Albornoz, Nicolás: *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2000*, Alianza Editorial, Madrid, 1977.
- Sánchez Andrés, Agustín – Pérez Herrero, Pedro: *Historia de las relaciones entre España y México, 1821–2014*, Universidad de Alcalá – Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, Marcial Pons, Madrid, 2015.
- Santiso González, María Concepción: *Cien años de torrente migratorio hacia América. Diáspora vasca y enganchadores (1830–1930)*, Fundación BBV, Bilbao, 1998.
- Schmieder, Ulrike – Füllberg-Stolberg, Katja – Zeuske, Michael: *The end of slavery in Africa and the Americas: a comparative approach*, LIT Verlag, Münster, 2011.
- Semsey, Viktória (szerk.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*, L'Harmattan, Budapest, 2019.
- Semsey, Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840*, L'Harmattan, Budapest, 2013.
- Situación de los derechos humanos en Cuba*, Comisión Interamericana de Derechos Humanos, 2020, <https://www.oas.org/es/cidh/informes/pdfs/Cuba2020-es.pdf>.

- Sofia Ehrenhaus, Marcela Garrido: *La inmigración rusa en la Argentina*, Historia Visual, Museo Roca, Buenos Aires, 2012.
- Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlín, vol. 26, 1979.
- Stoltman, Joseph P.: *21st Century Geography*, SAGE, Thousand Oaks, 2012.
- Stresser-Péan, Guy (szerk.): *El sol-dios y Cristo: La cristianización de los indios en México vista desde la Sierra de Puebla*, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, Mexikóváros, 2011, <http://books.openedition.org/cemca/2264>.
- Suazo, Salvador: *Los deportados de San Vicente*, Editorial Guaymuras, Tegucigalpa, 1997.
- Sutcliffe, Bob: *Nacido en otra parte. Un ensayo sobre la migración internacional, el desarrollo y la equidad*, Hegoa, Bilbao, 1998.
- Sutherland, Anne: *Gypsies: The Hidden Americans*, Free Press, New York, 1975.
- Szente-Varga Mónika – Bács, Zoltán György: *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- Szabó, Éva Eszter: *US Foreign and Immigration Policies in the Caribbean Basin*, Savaria University Press, Szombathely, 2007.
- Szente-Varga, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*, Benemérita Universidad Autónoma de Puebla – Szegedi Tudományegyetem, 2007.
- Szilágyi, Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején*, Áger, Budapest, 2003.
- Tock, David: *German immigration and adaptation to Latin America*, Liberty University, Lynchburg, 1994.
- Torbágyi, Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.
- Trento, Angelo: *Do outro lado do Atlântico: um século de imigração italiana no Brasil, Studio Nobel*, São Paulo, 1989.
- Vandererf, Bob – Heering, Liesbeth: *Causes of international migration: proceedings of an international workshop Luxembourg*, DIANE Publishing, Darby, 1996.
- Vázquez Borau, José Luis: *La santería, el Palo Monte, el candomblé y el vudú*, Comunidad Ecuémica Horeb Carlos de Foucauld, Barcelona, 2014.
- Venkovits, Balázs: „*Mi otthon félre vagyunk vezetve*”. *Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban a 19. század második felében*, Debrecen, 2018.
- Vidar, Daniel – Pi Hugarte, Renzo: *El legado de los inmigrantes, II. Los europeos*, Nuestra Tierra 39, Montevideo, 1969.
- Wells, Allen: *Un sion tropical: el general Trujillo, Franklin Roosevelt y los judíos de Sosúa*, Editorial Búho, Santo Domingo, 2014.
- Whitten, Norma E. – Torres, Arlene: *Blackness in Latin America and the Caribbean: Central America and Northern and Western South America*, Indiana University Press, Bloomington, 1998.

- Wittman Tibor: *Historia de América Latina*, Corvina, Budapest, 1980.
- Yáñez Gallardo, César: *La emigración española a América (siglos XIX y XX)*, Fundación Archivo de Indianos, Gijón, 1994.
- Young, Elliott: *Alien nation: Chinese migration in the Americas from the coolie era through World War II*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2014.
- Youngs, Tim: *The Cambridge Introduction to Travel Writing*, Cambridge University Press, 2013.
- Yun, Lisa: *The Coolie speaks: Chinese indentured laborers and African slaves in Cuba*, Temple University Press, Philadelphia, 2008.

DOKTORI DISSZERTÁCIÓK, MA SZAKDOLGOZATOK

- Dizgun, John: *Immigrants of a different religion: Jewish Argentines and the boundaries of Argentinidad, 1919–2009*, Doktori Disszertáció, State University of New Jersey, New Brunswick, 2010.
- Dornbach, Mária: *Afrikai kultúrák a bódítás utáni Kubában*, Bölcsészdoktori értekezés, Budapest, 1986.
- Inoue, Saori: *Los inmigrantes japoneses en Brasil durante la segunda guerra mundial y la posguerra*, MA szakdolgozat, Salamanca, 2013.
- Kökény, Andrea: *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*, Doktori disszertáció, SZTE BTK, Szeged, 2007.
- Mera, Carolina: *Globalización e identidades migrantes. Corea y su diáspora en la Argentina*, Doktori disszertáció, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, 2007.
- Moore, Stephanie Carol: *The Japanese in Multiracial Peru, 1899–1942*, Doktori disszertáció, University of California, San Diego, 2009.
- Nagy, Marcel: *Cambios y continuidades en el pensamiento conservador mexicano decimonónico*, Doktori disszertáció, SZTE BTK, Szeged, 2004.
- Nasser, Ghinwa: *Inmigración, identidad y estrategias de adaptación a la sociedad receptora. El caso de las mujeres sirias y libanesas en Argentina (primera mitad del siglo XX)*, Doktori disszertáció, Universidad de Sevilla, 2015.
- Palma Troncoso, Jorge: *Programa „Soy palestino”: resistencia y resignificación cultural de la comunidad palestina en Chile*, Szakdolgozati beszámoló, Universidad de Chile, Santiago de Chile, 2017.
- Reitano, Emir: *Los portugueses del Buenos Aires tardocolonial: Inmigración, sociedad, familia, vida cotidiana y religión*, Doktori disszertáció, Universidad Nacional de la Plata, Buenos Aires, 2003, <http://www.memoria.fahce.unlp.edu.ar/library?e=d-10000-00---off-0tesis--00-2---0-10-0--0--0direct-10---4-----0-11-10-es-Zz-1---100-home--00-3-1-00-00-4---0-01-00-0utfZz-8-00&a=d&c=tesis&cl=&d=Jte237.2>.
- Soltész, Béla: *Migráció és fejlesztő diaszporapolitikák Latin-Amerikában*, Doktori disszertáció, Corvinus Egyetem, Budapest, 2006.
- Torbágyi, Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*, Doktori disszertáció, SZTE BTK, Szeged, 2009.

KÖNYVFEJEZETEK

Agar Corbinos, Lorenzo: „El aporte de los árabes al desarrollo y a la cultura en Chile”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades iberoamericanas*, Casa Árabe-IEAM, Madrid, 2009, 45–64.

Agar Corbinos, Lorenzo: „Inmigrantes y descendientes de árabes en Chile: adaptación social”, in: Abdeluahed Akmir (szerk.): *Los árabes en América Latina: Historia de una emigración*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 2009, 99–170.

Agar Corbinos, Lorenzo: „Árabes y judíos en Chile: apuntes sobre la inmigración y la integración social”, in: Klich, Ignacio (szerk.): *Árabes y judíos en América Latina. Historia, representaciones y desafíos*, Siglo XXI Editora Iberoamericana, Buenos Aires, 2006, <http://www.iea.usp.br/publicacoes/textos/arabesyjudiosenchile.pdf>.

Anderle, Ádám: „Nemzet és identitás Latin-Amerikában”, in: Balogh, András – Rostoványi, Zsolt – Búr, Gábor – Anderle, Ádám (szerk.): *Nemzet és Nacionalizmus*, Korona, Budapest, 2002, 459–476.

Anderle, Ádám: „Spanyol bevándorlók Latin-Amerikában a 19. és 20. században”, in: Anderle, Ádám: *Latin-amerikai utakon*, Hispánia, Szeged, 2002, 23–32.

Anes Alvarez, Rafael: „Emigración de asturianos a América”, in: Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991, 59–66.

Auraque, Darío A.: „Los árabes de Honduras: entre la migración, la acumulación y la política”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades latinoamericanas*, Casa Árabe – IEAM, Madrid, 2009, 233–284.

Bokser Liverant, Judit: „Los judíos en América Latina. Los signos de las tendencias. Juegos y contrajuegos”, in: Bokser Liverant, Judit (et al.): *Pertenencia y alteridad. Judíos en/ de América Latina. Cuarenta años de cambios*, Tiempo emulado. Historia de América y España, 13, Vervuert Verlagsgesellschaft, Frankfurt, 2011, 115–164.

Böttcher, Nicolaus: „Inquisición y limpieza de sangre en Nueva España”, in: Böttcher, Nicolaus – Hausberger, Bernd – Hering Torres, Max. S. (szerk.): *El peso de la sangre*, El Colegio de México, Mexikóváros, 2011, 187–218.

Bresciano, Juan Andrés: „La inmigración italiana al Uruguay en perspectiva histórica”, in: Rita, Carla M. (szerk.): *Un paese che cambia*, CISU, Roma, 2010, 111–135.

Buchenau, Jürgen: „The limits of the Cosmic Race. Immigrant and Nation in Mexico”, in: Foote, Nicola – Goebel, Michael (szerk.): *Immigration and National Identities in Latin America*, University Press of Florida, Gainesville, 2014, 66–90.

Cabañas Bravo, Miguel: „El exilio en Puerto Rico de los artistas españoles de la diáspora republicana de 1939”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Ibero-Americana Pragensia, Migraciones en el Caribe hispano*, Prága, 2012, 107–121.

Canales, Alejandro I.: „Los inmigrantes latinoamericanos en Estados Unidos: inserción laboral con exclusión social”, in: Alejandro I. Canales (szerk.): *Panorama actual de las migraciones en América Latina*, México, 2006, 81–116.

- Eiras Roel, Antonio: „La emigración gallega a América. Panorama general”, in: Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991, 17–40.
- Ferenczi, Imre: „International Migration Statistics”, in: Willcox, Walter F.: *International Migrations, volume I: Statistics*, National Bureau of Economic Research (NBER), 1929.
- Fiutak, Antonina – Hoppe, Martyna – Plawińska, Maja – Turowska, Justina: „Los polacos en Brasil”, in: Orłowska, Nora: *Polacos en América Latina*, Gdańsk, 2015, 29–37.
- Gallardo García, Sergio: „La inmigración coreana en México (1960–2015)”, in: Barceló Quintal, Raquel Ofelia (szerk.): *Cruzando océanos y fronteras. Migración interna e internacional*, Universidad Autónoma del Estado de Hidalgo, Pachuca, 2017, 168–200.
- Harkness, David: „Irish emigration”, in: Willcox, Walter F. (szerk.): *International Migrations*. Chapter II, National Bureau of Economic Research, 1931, 261–282.
- Hilu da Rocha Pinto, Paulo Gabriel: „De la inmigración a la diáspora: los árabes en Brasil”, in: Hauser, Karim – Gil, Daniel (szerk.): *Contribuciones árabes a las identidades iberoamericanas*, Casa Árabe-IEAM, Madrid, 2009, 191–210.
- Hu-DeHart, Evelyn: „Inmigrantes a una frontera en desarrollo”, in: Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América*, BID, Washington, 2004, 53–77.
- Jancsó, Katalin: „Az identitás változásai a független Latin-Amerikában. Az argentin példa (1810–1910)”, in: *Dimenziók* 3, 2021, megjelenés alatt.
- Jancsó, Katalin: „Spanyol arcú Latin-Amerika. A spanyolországi kivándorlás történetének kiemelkedő korszakai a XIX–XX. században”, in: Berta – Csikós – Jancsó – Katona – Lénárt – Praefort (szerk.): *25 év – 25 tanulmány. Fejezetek a Hispanisztika Tanszék történetéből 1993–2018*, JATEPress, Szeged, 2018, 43–54.
- Jancsó, Katalin: „The Japanese Discover Peru: Nikkei in the Peruvian Society”, in: *Confluences: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*, JATEPress, Szeged, 2017, 87–96.
- Jancsó, Katalin: „Carlos Kossuth en Perú. ¿Un soldado de la revolución húngara de 1848 o un estafador ingenioso?”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones entre Europa Central y América Latina. Contextos históricos*, Editorial Karolinum, Prága, 2017, 51–58.
- Jancsó, Katalin: „Nemzeti hősök vagy a haza árulói? Kínaiak Kubában és Peruban”, in: Csikós, Zsuzsanna (szerk.): *A mi Santéránk. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*, Szeged, 2016, 93–106.
- Jancsó, Katalin: „Roma szervezetek Ecuadorban és Kolumbiában”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép: Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 83–97.
- Kéri, Katalin: „Vallások együttélése a középkori Spanyolországban”, in: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában. – Tanulmányok*, B&D Stúdió, Pécs, 2008, 13–24.
- Kocsis, Judit: „Hagyományőrzés és asszimiláció az argentin irodalomban: Alberto Gerchunoff”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004, 129–149.

Korjowicz, Claudia Stefanetti: „Esperanzas, sueños y algunas frustraciones. De la propaganda alenadora a la realidad que encontraron los polacos al llegar a la Argentina en los siglos XIX y XX”, in: Opatrný (szerk.): *Ibero-Americana Pragensia, Supplementum*, Prága, 2014/13, 55–68.

Kökény, Andrea: „’Geh mit ins Texas’ – Colonos alemanes en el Texas de siglo XIX”, in: Lilón, Domingo; Deák, Máté (szerk.): *Encuentros: Europa – Iberoamérica en un mundo globalizado: Libro homenaje al Prof. Ferenc Fischer en su 65 aniversario*, PTE – Fakultás Könyvkiadó, Pécs, 2018, 133–141.

Kukovecz György: „Tranzitdiaszpóra (Vázlatok a kubai zsidóságról)”, in: Anderle Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004, 151–172.

Ladányi-Túróczy, Csilla: „Túlélési stratégiák – a portugál conversók”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, Szeged, SZTE ÁOK Nyomda, 2004, 55–71.

Lazo de la Vega, Francisco Durán de: „Efectos de la migración judía en Bolivia 1936–1955”, in: Cajías, Dora – Cajías, Magdalena – Johnson, Carmen (szerk.): *Visiones del fin del siglo. Bolivia y América Latina en el siglo XX*, Institut français d’études andines, Plural editores, Lima, 2001, Open Edition Books 2016.

Lénárt, András: „Exiled for Political Reasons: Hungarian Actors in Latin America”, in: Szente-Varga, Mónika (szerk.): *Latin America and Hungary – Cultural Ties*, Ludovika Egyetemi Kiadó – Dialóg Campus, Budapest, 2020, 9–20.

Lévai, Csaba: „Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem a nagy számok tükrében – különös tekintettel az észak-amerikai brit gyarmatokra”, in: Pósn, László – Veszprémy, László – Isaszegi, János (szerk.): *Migráció a kora középkortól napjainkig*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018, 329–342.

Lilón, Domingo: „A zsidóság a Dominikai Köztársaságban Trujillo idején”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004, 175–185.

Lok Siu: „El ferrocarril, la tienda y el barrio”, in: Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América. Contribuciones de inmigrantes chinos, japoneses y coreanos*, BID, Washington, 2004, 79–98.

Macías Hernández, Antonio M.: „La emigración canaria a América”, in: Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991, 283–298.

Marosi Ágnes: „A második haza. Spanyol köztársasági emigráció Mexikóban, 1939–1950.”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Bicentenario, 1810–2010. Latin-Amerika: a függetlenség útjai*, Szeged, 2012, 157–168.

Martínez-Flener, Milagros: „’Digamos con voz muy alta que no somos austríacos’: Conflictos entre los súbditos de la colonia austrohúngara en los países occidentales de Sudamérica (1903–1914)”, in: Prutsch, Ursula – Bertonha, João Fabio – Szente-Varga, Mónika (szerk.): *Aventureros, utopistas, emigrantes. Del Imperio Habsburgo a las Américas*, Iberoamericana Vervuert, AHILA, Madrid, 2017, 175–198.

Massey, Douglas S.: „Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis”, in: Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – Dewind, Josh: *The Handbook of International Migration: The American Experience*, Russel Sage Foundation, New York, 1999, 34–52.

- Mathes, Michael W.: „A Quarter Century of Trans-Pacific Diplomacy: New Spain and Japan, 1592–1617”, in: Koichiro, Matsuda (szerk.): *Japan and the Pacific, 1540–1920*, Routledge, London, 2017, 4. fejezet.
- Mauro, Frédéric: „La emigración francesa a la América Latina: fuentes y estado de la investigación”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlín, vol. 26, 1979, 153–164.
- Montenegro, Silvia: „Comunidades árabes en Brasil”, in: Akmir, Abdeluahed (szerk.): *Los árabes en América Latina: Historia de una emigración*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 2009, 235–280.
- Montenegro, Silvia: „Panorama sobre la inmigración árabe en Argentina”, in: Akmir, Abdeluahed (szerk.): *Los árabes en América Latina: Historia de una emigración*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 2009, 61–98.
- Morimoto, Amelia – Araki, Raúl: „Perú. Empresarios nikkei”, in: Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América. Contribuciones de inmigrantes chinos, japoneses y coreanos*, BID, Washington, 2004, 253–274.
- Mörner, Magnus: „La emigración escandinava a la América Latina. Fuentes y estado de investigación”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlín, vol. 26, 1979, 79–84.
- Nagy, Marcel: „Borocotó, borocotó, chás, chás. Az uruguayi candombe virágzása, hanyatlása és újjászületése”, in: Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi santeránk. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*, Szeged, 2016, 36–48.
- Nedich, Jorge: „La motorización de las caravanas”, in: Nedich, Jorge: *El pueblo rebelde: crónica de la historia gitana*, Editorial Vergara, Barcelona, 2010.
- Nedich, Jorge Emilio: „Gondolatok a latin-amerikai cigány valóságról”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép: Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 29–42.
- Nicoluin, Martin: „Estudios suizos sobre la emigración suiza hacia América Latina”, in: Stegmann, Wilhelm (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlín, vol. 26, 1979, 221–227.
- Onaha, Cecilia: „Los japoneses en la sociedad argentina. Transformación de su imagen a lo largo del siglo XX”, in: *Memoria del XIII Congreso Internacional de ALADAA (Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África*, 2011, https://ceaa.colmex.mx/aladaa/memoria_xiii_congreso_internacional/images/onaha_losjaponeses.pdf.
- Opatrný, Josef: „Las relaciones checo-argentinas: un esbozo histórico”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Las relaciones checo-argentinas*, Ibero-Americana Pragensiana, Supplementum 37, Prága, 2014, 11–54.
- Opatrný, Josef: „Notas acerca de las emigraciones checa y eslovaca a Iberoamérica”, in: Miñambres Llordén, Moisés – Devoto, Fernando: *Acerca de las*

migraciones centroeuropeas y mediterráneas a Iberoamérica: aspectos sociales y culturales, Universidad de Oviedo, 1995, 63–82.

Otero, Hernán: „Modernization, Migration and National Identity in the Argentine Case, 1870–1945”, in: Semsey, Viktória (szerk.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*, L’Harmattan, Budapest, 2019, 19–34.

Pajovic, Slobodan: „La emigración yugoslava en América Latina”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 37–47.

Pawelczak, Magdalena – Żywot, Monika: „Inmigración polaca en Argentina”, in: Orłowska, Nora: *Polacos en América Latina*, Gdańsk, 2015, 38–42.

Pellegrino, Adela: „Inmigración y movimientos internos de población en América Latina y el Caribe en los siglos XIX y XX”, in: Leander, Birgitta: *Europa, Asia y África en América Latina y el Caribe, Siglo Veintiuno Editores – UNESCO*, México, 1989, 94–127.

Rénique, Gerard: „Race, region and nation. Sonora’s Anti-Chinese Racism and Mexico’s Postrevolutionary Nationalism, 1920s–1930s”, in: Appelbaum, Nancy – Macpherson, Anne S. – Roseblatt, Karin Alejandra: *Race and Nation in Modern Latin America*, University of North Carolina Press, 2003, 8. fejezet.

Runblom, Harald: „La emigración sueca”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlin, vol. 26, 1979, 113–135.

Sakurai, Célia: „Brasil. De los primeros inmigrantes a los dekasegui” in: Morimoto, Amelia (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América*, BID, Washington, 2004, 135–160.

Simpson, James: „La crisis agraria a finales del siglo XIX: una reconsideración”, in: Sudrià, Carles: *Peseta y protección: comercio exterior, moneda y crecimiento económico en la España de la Restauración*, Edicions Universitat Barcelona, 2001, 99–118.

Soltész, Béla: „Chile”, in: Sente-Varga Mónika – Bács, Zoltán György: *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.

Soto, Ma. Cristina: „La migración filipina en México”, in: Mishima M. (szerk.): *Destino México: Un estudio de las migraciones asiáticas a México, Siglos XIX y XX*, El Colegio de Mexico, Mexikóváros, 1997, 365–412.

Steidl, Annemarie: „Migration Patterns in the Late Habsburg Empire”, in: Bischof, Günter – Rupnow, Dirk (szerk.): *Migration in Austria*, UNO Press – IUP, New Orleans, 2017, 69–86.

Szabó, Éva Eszter: „A migráció külpolitikai érdekek szolgálatában: Az Egyesült Államok és a Dominikai Köztársaság kapcsolatának migrációs vonatkozásai”, in: Deák, Nóra – Kenyeres, János – Lojkó, Miklós – Magyarics, Tamás – Szabó, Éva Eszter (szerk.): *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében: Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára*, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Budapest, 2019, 525–548.

Szászdi Nagy, Ádám: „Kolumbusz Kristóf származásáról. Új adatok”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, Szeged, SZTE ÁOK Nyomda, 2004, 13–25.

- Szente-Varga, Mónika: „Interpretaciones sobre el papel de Louis Schlesinger en los eventos centroamericanos de la segunda mitad del siglo XIX”, in: Rinke, Stefan (szerk.): *Entre espacios. La historia latinoamericana en el contexto global*, Actas del XVII Congreso Internacional de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos (AHILA), Berlin, 2016, 131–143.
- Szente-Varga, Mónika: „Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario. La misión del conde Sámuel Wass”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *El Caribe hispano de los siglos XIX y XX*, Prága, 2010, 169–175.
- Szente-Varga, Mónika: „Roma közösségek Mexikóban”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 75–81.
- Szente-Varga, Mónika: „Magyar zsidók Mexikóban (1920–1950)”, in: Anderle Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004, 199–214.
- Szilágyi, Ágnes Judit: „Imigrantes estrangeiros e o Estado Nôvo brasileiro”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 95–101.
- Torbágyi, Péter: „Magyar-cigány kivándorlás Latin-Amerikába”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*, Szeged, 2008, 43–53.
- Torbágyi, Péter: „Adatok a latin-amerikai magyar zsidóság történetéhez”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, SZTE ÁOK Nyomda, Szeged, 2004, 187–197.
- Totorika, Gloria: „Una aproximación al desarrollo de la diáspora vasca”, in: *Emigración vasca a América. Siglos XIX–XX*, Bilbao, 2001, 18–28.
- Urrea-Giraldo, Fernando: „La población afrodescendiente en Colombia”, in: *Pueblos indígenas y afrodescendientes de América Latina y el Caribe: información sociodemográfica para políticas y programas*, ENSZ, Chile, 2006, 219–245.
- Vinson III, Ben: „Moriscos y lobos en la Nueva España”, in: Velásquez, María Elisa: *Debates históricos contemporáneos: africanos y afrodescendientes en México y Centroamérica*, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, 2011, <http://books-openedition.org/cemca/203>.
- Winkelbauer, Waltraud: „Chile y la Monarquía. Los factores más relevantes de las relaciones entre el Imperio de Austria-Hungría y la República de Chile”, in: Anderle, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*, Szeged, 1993, 9–36.
- Yáñez Gallardo, César: „La emigración catalana a América”, in: Eiras Roel, Antonio (szerk.): *La emigración española a Ultramar, 1492–1914*, Tabapress, Madrid, 1991, 173–188.
- Zeraoui, Zidane: „Los árabes en México. El perfil de la migración”, in: Ota Mishima, María Elena (szerk.): *Destino México: un estudio de las migraciones asiáticas a México, siglo XIX y XX*, Colegio de México, Mexikóváros, 1997, 257–304

TANULMÁNYOK

Acerenza Prunell, Sylvia: „Los siriolibaneses y la Ley de 1890: El racismo como ordenador de la política inmigratoria”, in: *Antropología Social y Cultural, Anuario 2004–2005*, Montevideo, Unesco, 59–66.

Agudelo, Carlos: „Movilizaciones afrodescendientes en América Latina. Una visión panorámica de algunas experiencias contra la exclusión y por el derecho a la identidad”, in: *Colombia Internacional*, no. 71, 2010. január-június, Universidad de los Andes, Kolumbia, 109–126.

Akmir, Abdelwahed: „La inserción de los inmigrantes árabes en Argentina (1880–1980): implicaciones sociales”, in: *Anaquel de Estudios Árabes*, vol. 2, 1991, 237–259.

Aliano, David: „Brazil through Italian eyes: the debate over emigration to São Paulo during the 1920s”, in: *Altretalia*, 2005. július-december, 87–107.

Álvarez, Santiago: „Indios, gauchos y negros, el otro en la literatura Argentina del siglo XIX”, in: *Desde el Fondo*, 2002, 5–18.

Álvarez de Flores, Raquel: „Evolución histórica de las migraciones en Venezuela. Breve recuento.”, in: *Aldea Mundo*, vol. 11, no. 22, 89–93.

Álvarez Gila, Óscar: „De «América y los vascos» a la «octava provincia»: 20 años de historiografía sobre la emigración y presencia vasca en las Américas (siglos XIX–XX)”, in: *Vasconia*, 34, 2005, 275–300.

Anderle, Ádám: „Magyarok Latin-Amerikában”, in: *Külügyi Szemle*, 2008/3, 174–181.

Anderle, Ádám: „Agencias de emigración y los gobiernos húngaros”, in: Opatrný, Josef (szerk.): *Ibero-Americana Pragensia, Supplementum*, 2004/13, 17–23.

Anderle, Ádám: „Az 1848/49-es magyar emigráció Latin-Amerikában. Új adatok”, in: *Acta Historica. Különszám, III*, Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Szeged, 1991, 65–71.

Anderle, Ádám: „Forradalom és ideológia Nicaraguában”, in: *Társadalmi Szemle*, 40. évf., 12. szám, 1985, 72–82.

Anderle, Ádám: „Indiánkérdés – nemzetté válás. Peru a Csendes-óceáni háború után”, in: *Tiszatáj*, no. 6, 1974, 53–60.

Anderle, Ádám: „A 48-as emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója”, in: *Századok*, 107, no. 3, 1973, 687–709.

Anderle, Ádám: „A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János”, in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970/2, 225–233.

Ángel García, Miguel: *Immigrazione italiana nell'America del Sud (Argentina, Uruguay e Brasile)*, FILEF, 2013, <https://web.archive.org/web/20110221195630/http://www.immigrazionealtoadige.net/personal/ensayo/migraciones/italiani%20sudamerica.pdf>.

Armendáriz García, Lorenzo: „El proceso organizativo del pueblo rom en América: un camino para ser visible”, in: Oswald, Úrsula (szerk.): *Resolución no violenta de conflictos en sociedades indígenas y minorías*, Böll, Mexikóváros, 2004, <https://www.monografias.com/trabajos40/proceso-organizativo-rom/proceso-organizativo-rom.shtml>.

Ayala, Mario – Mora Queipo, Ernesto: „Reconstrucciones identitarias en el proceso boliviriano: los afrovenezolanos (1998–2008)”, in: *Contra Relatos desde el Sur. Apuntes sobre África y Medio Oriente*, Año IV nos. 5 y 6, 11–34.

Azevedo, Thales de: „Italian colonization in Southern Brazil”, in: *Anthropological Quarterly*, vol. 34, no. 2, Ibero – America (Peru, Brazil, Cuba, Mexico, Honduras) (Special Issue), 1961, 60–68.

Barros, Sergio: „Historia de la navegación”, en *Sucesos*, no. 20, 2003.

Bata-Balog, Amadea – Thomázy, Gabriella: „Trends and Determinants of Colombian Migration to Chile”, in: *Education and Social Sciences Conference Business and Economics Conference*, International Academic Institute, Barcelona, 2020, 67–81.

Bejarano, Margalit: „Sephardic communities in Latin-America – Past and present”, in: *Judaica Latinoamericana V*, Jeruzsálem, 2005, 9–26.

Benavides, María A.: *Análisis comparativos de estudios de caso: inmigrantes chinos en Sao Paulo, Brasil, y Lima, Peru*, CLACSO, 2002, www.biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/aladaa/benavi.rtf.

Berkics, Erika: „A latin-amerikai nyelvi etnikai mozaik”, in: *Külügyi Szemle*, 2008/3, 124–147.

Bérodot, Solène – Pozzo, María Isabel: „La inmigración sirio-libanesa en la ciudad de Rosario, Argentina: continuidades, desvanecencias e intercambios socioculturales”, in: *Amerika*, 5/2011, 2011. december 20., <http://amerika.revues.org/2746>.

Bieber, León E.: „Colonización agrícola judía en Bolivia”, in: *Ibero-amerikanisches Archiv*, Neue Folge, vol. 25, no. 3/4, 1999, 269–306.

Biondi, Luigi: „Mãos unidas, corações divididos. As sociedades italianas de socorro mútuo em São Paulo na Primeira República: sua formação, suas lutas, suas festas”, in: *Tempo*, vol. 18, no. 33, 2012, https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S1413-77042012000200004&script=sci_arttext.

Bittencourt Francisco, Julio: „Bye Bye Brazil! Syrian and Lebanese immigrants and the expulsion of foreigners in the beginning of 20th century”, in: *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, vol. 1, issue 4, 2015, <http://www.ijhcs.com/-index.php/ijhcs/article/view/263>, 207–219.

Blakemore, Harold: „La emigración británica a América Latina en los siglos XIX y XX”, in: Stegmann, Wilhelm: (szerk.): *La emigración europea a la América Latina: fuentes y estado de investigación. Informes presentados a la IV. Reunión de Historiadores Latino-americanistas Europeos*, Bibliotheca Ibero-Americana, Berlin, vol. 26, 1979, 137–151.

Boos, Tobias: „Intimità nella situazione post-migratoria. Le associazioni siriano-libanesi in Argentina”, in: *Confluenze. Rivista di Studi Iberoamericani*, vol. 10, no. 1, 2018, 30–59.

Botton Beja, Flora: „La persecución de los chinos en México”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. XVIII, no. 2, 2008, 477–486.

„Brasil celebra los 100 años de su masiva inmigración japonesa”, *Agência Brasileira de Inteligência*, 2008.01.11., <http://www.abin.gov.br/modules/articles/article.php?id=1795>.

- Brieger, Pedro – Herszkowich, Enrique: „La comunidad musulmana en la Argentina”, in: *Todo es Historia*, 2003. május, <http://www.pedrobrieger.com.ar/publicac/p06.htm>.
- Bruna Mineo, Antonio – Campos Araújo, José Renato de: „A diáspora coreana: o caso brasileiro”, in: *Dossiê Dinâmicas Territoriais e Gestão de Políticas Públicas*, no. 39, 2019, <https://journals.openedition.org/confins/18851>.
- Cabañas Bravo, Miguel: „Los artistas españoles del éxodo y del llanto bajo el techo azteca”, in: *ARBOR Ciencia, pensamiento y cultura*, vol. CLXXXV 735, 2009, 57–74.
- Calvelo, Laura: „La migración internacional en Argentina hacia 2010”, in: *REMHU: Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*, vol. 20, no. 39, 2012., <https://www.scielo.br/pdf/remhu/v20n39/v20n39a08.pdf>.
- Campos Alvarez, José Ramón: „La emigración gallega a América (1880–1930) integración y retorno”, in: *MINIUS II–III*, 1993, 133–145.
- Camusso, Marcelo: „Perón: formación militar y acción política”, in: *Revista Argentina Virtual y Actual*, no. 77, 2019, (2006-os doktori disszertáció kiadása), <https://www.ucalp.edu.ar/wp-content/uploads/2016/09/Revista-77-del-Instituto-de-la-Realidad-Nacional-convertido.pdf>.
- Capel, Horacio: „El control de las migraciones internacionales y el memorial de los inmigrantes en São Paulo, Brasil”, in: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XII, no. 739, 2007. július, <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-739.htm>.
- Caro, Isaac: „Identidades judías contemporáneas en América Latina”, in: *Atenea*, 497, I Sem. 2008, 79–93.
- Carrillo Martín, Rubén: „Los «chinos» de Nueva España: migración asiática en el México colonial”, in: *Millars: Espai i història*, vol. 39, no. 2, 2015, 15–40.
- Casalino Sen, Carlota: „De cómo los chinos se transformaron y nos transformaron en peruanos”, in: *Investigaciones Sociales*, UNMSM, Año 9, no. 15, 2005, 109–132.
- Csikós, Zsuzsanna: „Czetz János, egy magyar tábornok Argentínában”, in: *Interpress Magazin*, Budapest, 1987/december, 41–43.
- Chirinos, Luis: „Sobrevuelo de una inmigración europea a América Latina, un caso particular y su efecto filial boomerang”, in: *Coloquio AEPE*, 2016, 61–80.
- Chou, Diego L.: „Los chinos en Hispanoamérica”, in: *Cuadernos de Ciencias Sociales* 124, FLACSO, Costa Rica, 2002.
- Claudio Flores, Fabián: „Cadenas migratorias, redes sociales y espacios religiosos: el caso de la villa adventista de Libertador General San Martín (Entre Ríos, Argentina)”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. 23, no. 94, 2001, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-23.htm>.
- Conrad, Robert: „The Planter Class and the Debate over Chinese Immigration to Brazil, 1850–1893”, in: *The International Migration Review*, vol. 9, no. 1, 1975, 41–55.
- Córdoba Toro, Julián: „Inmigración polaca en Argentina”, in: *Inmigración Iberoamericana*, no. 16, 2019, <https://iberoamericasocial.com/polacos-argentina/>.
- Córdoba Toro, Julián: „Inmigración polaca en Brasil”, in: *Inmigración Iberoamericana*, no. 15, 2019, <https://iberoamericasocial.com/polacos-brasil/>.

- Córdoba Toro, Julián: „Suizos en Chile”, in: *Inmigración iberoamericana*, no. 13, 2018, <https://iberoamericasocial.com/suizos-chile/>.
- Corral Sánchez, Nuria: „El pogromo de 1391 en las crónicas de Pero López de Ayala”, in: *Ab Initio*, no. 10, 2014, 61–75.
- Cosme Mellarez, Carlos: „La influencia hispano árabe en la arquitectura peruana”, in: *Revista de Arquitectura*, vol. 3, no. 1, 2016, 99–118.
- Cruz Sánchez-Toledo, Anabel: „Migración y desarrollo. El caso de América Latina”, in: *Contribuciones a las Ciencias Sociales*, 2009. november, www.eumed.net/rev/cccss/06/acst.htm.
- Cuamea Velázquez, Felipe: „Approaches to the study of international migration: a review”, in: *Estudios Fronterizos*, vol. 1, no. 1, 137–168.
- Deák, Máté: „Dél-Amerika német érdekeltségű légitársaságai – a Lufthansa leányvállalatának rövid története 1919–1939 között”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, vol. 45, 2015, 59–65.
- Dimentstein, Marcelo: „En busca de un *pogrom* perdido: diáspora judía, política y políticas de la memoria en torno a la Semana Trágica de 1919 (1919–1999)”. *Socio-histórica*, online verzió, no. 25, 2009, http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1852-16062009000100004.
- Dojcsák, Győző: „Emlékezés Czegei Wass Sámuelre”, in: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1985/1, 55–60.
- Dornbach, Mária: „Afrikai istenek Kubában. Rabszolga-kereskedelem és transzkulturáció”, in: *Ezredvég*, 1992/10, 54–58.
- Dornbach, Mária: „Számkivetett istenek. Az afroamerikai vallási szinkretizmus kérdéséhez: santería és candomblé”, in: *Történelem és kultúra 3. Tanulmányok 1986*, Budapest, 1987, 36–49.
- Drexler, András – Kéri, András: „A havannai Barrio Chino”, in: *Természettudományi Közlöny*, 146. évf., 9. füzet, 2015. szeptember, 409–412.
- Espín Ocampo, Julieta: „Origen y evolución de la comunidad palestina en Chile”, in: *Revista Relaciones Internacionales*, Costa Rica, no. 93.1, 2020, <https://www.revistas.una.ac.cr/index.php/ri/article/view/13945/19447>.
- Espínola González, Zulma: „Paraguay y Corea del Sur, más allá de una relación comercial”, in: *Población y desarrollo*, vol. 14, no. 25, 2003, 86–94.
- „Fenómenos migratorios entre Brasil y Japón”, in: *Diasporas de Asia Oriental*, 2010. december 20., <http://diasporaasiaoriental.wordpress.com/2010/12/20/fenomenos-migratorios-entre-brasil-y-japon/>.
- Fernández Bernal, Jorge M.: „Los Rom en las Américas”, 2009, in: *Mundo Gitano*, <http://www.mundogitano.net/index.php/es/multimedia/documentos/116-los-rom-en-las-americas-fernandez-bernal>.
- Fernández Domingo, Enrique: „La emigración francesa en Chile, 1875–1914: entre integración social y mantenimiento de la especificidad”, in: *Amérique Latine Histoire et Mémoire. Les Cahiers ALHIM*, 12/2006, <http://journals.openedition.org/alhim/1252>.

Ferrari, Ludmila: „Un epígrafe cimarrón para la libertad: monumentalización, silencio y repetición en el archivo de San Basilio de Palenque”, in: *Revista Iberoamericana*, LXXXII, nos. 255–256, 2016, 597–618.

Ferrer Benimeli, José A.: „Historia de la República Española en el exilio (1939–1947)”, in: *Tiempo de Historia*, no. 32, 1977. július, <http://www.sbhac.net/Republica/TextosIm/TDH/Exilio/Exilio.htm>.

Ferwagner, Ákos: „A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten”, in: *Világtörténet*, 2017/4, 545–573.

Fischer, Ferenc: „A Behncke-memorandum (1905. február 13.) – Chile a császári Németország Latin-Amerika politikájában”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 45, 2015, 35–49.

Fischer, Ferenc: „La expansión (1885–1918) del modelo militar alemán y su pervivencia (1919–1933)”, in: *América Latina Revista del CESLA*, no. 11, 2008, 135–160.

Fleischer, Friederike: „La diáspora china: un acercamiento a la migración china en Colombia”, in: *Revista de Estudios Sociales*, 2012, no. 42, 71–79, <https://journals.openedition.org/revestudsoc/6944?lang=en>.

Fogel, Ramón: „La región de la triple frontera: territorios de integración y desintegración”, in: *Sociologías, Paraguay*, no. 20, 2008, 270–290, <http://www.scielo.br/pdf/soc/n20/a12n20.pdf>.

Fonseca, Brian – Rouvinski, Vladimir: „Los rusos de América Latina. La iniciativa de Moscú para influir en las comunidades de habla rusa en la región”, in: *Army University Press. Revista Profesional del Ejército de EUA*, 2019/2, <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Edicion-Hispanoamericana/Archivos/Segundo-Trimestre-2019/Los-rusos-de-America-Latina/>.

Fuster, María Teresa: „Nazis en Argentina”, in: *Legado. La revista del Archivo General de la Nación de la República Argentina*, Edición sobre el nazismo, Publicación digital, no. 7, 23–38, <http://cedinpe.unsam.edu.ar/sites/default/files/pdfs/legado7.pdf>.

Gallardo García, Sergio: „Los coreanos que llegaron a México dejaron huella”, in: *Diario de Yucatán*, 2020.02.18., <https://www.yucatan.com.mx/imagen/los-coreanos-que-llegaron-a-mexico-dejaron-huella>.

Gamrasni, Mickaël: „La humanidad en marcha”, in: *Atlas de las migraciones. Las Rutas de la Humanidad*, Fundación Mondiplo, Madrid, 2010, 16–17.

García, Oscar: „La memoria de la mal llamada 'Guerra del Fútbol'”, in: *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48(1), 2019, 67–76.

García Escudero, María del Carmen: „El azulejo y su relación con el México colonial, en Puebla de los Ángeles”, in: *Gazeta de Antropología*, 27/2, 2011, http://www.gazeta-antropologia.es/wp-content/uploads/G27_22Carmen_Garcia_Escudero.pdf.

García, Illia: „Representaciones de identidad y organizaciones sociales afrovenezolanas”, in: *Estudios y otras prácticas intelectuales latinoamericanas en cultura y poder*, CLACSO, 2002, <http://biblioteca.clacso.edu.ar/clacso/gt/20100916022811/12garcia.pdf>.

- García Ita, Rosa E.: „Los árabes de México. Asimilación y herencia cultural”, in: *CONfinés*, 1/2 2005. augusztus–december, 107–109., <http://www.scielo.org.mx/pdf/confines/v1n2/v1n2a10.pdf>.
- Garrido Díez de Baldeón, Enrique: „Los años iniciales de la intervención bélica holandesa en Brasil, 1621–1635”, in: *El futuro del pasado*, no. 4, 357–374.
- Gayle Plummer, Brenda: „The Metropolitan Connection: Foreign and Semiforeign Elites in Haiti, 1900–1915”, in: *Latin American Research Review*, vol. 19, no. 2, 1984, 119–142.
- Germán Muñoz, Mauricio: „Las relaciones entre India y América Latina”, in: Consejo Argentino para las Relaciones Internacionales, 28/05/2013, http://www.cari.org.ar/recursos/cronicas/india_americalatina28-05-13.html.
- Gerstner, Laura Oliva: „El alojamiento de inmigrantes en el Río de la Plata, siglo XIX y XX: planificación estatal y redes sociales”, in: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XIII, N° 779., 2008, <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-779.htm>.
- Gleizer, Daniela: „De la apertura al cierre de puertas: la inmigración judía en México durante las primeras décadas del siglo XX”, in: *Historia mexicana*, vol. LX, no. 2, 2010, 1175–1227.
- Goldsmid Brindis, Shulamit: „Judeo-mexicanos: gestación de una identidad”, in: *Historia y geografía*, no. 35, 2010, 94–125.
- Gómez Alfaro, Antonio: „La presencia histórica de los gitanos en España”, in: Oleaque, Joan M. – López Bustamante, Joaquín (szerk.): *Vidas gitanas*, Fundación Instituto de Cultura Gitana, Granada, 2012, https://www.gitanos.org/upload/68/41/catalogo_vidas_gitanas.pdf, 18–27.
- Grossmann Cairus, Brigitte: „Ser gitano y brasileño: migración, interculturalidad y ciudadanía en el sureste de Brasil, 1936–2007”, in: *Textos & Contextos* (Porto Alegre), vol. 9, no. 1, 2010, 163–169.
- Gutiérrez, Mariela A.: “Y yo, ¿dónde me pongo? El negro en la sociedad cubana desde la trata (1451–1870) hasta el Nuevo Orden (1898–1912)”, in: *Revista del Cesla*, no. 9, 2006, 101–113.
- Gutiérrez Rivera, Lirio: „Assimilation or Cultural Difference? Palestinian Immigrants in Honduras”, in: *Revista de Estudios Sociales*, Dossier 48, Movilizando fronteras, dinamizando diferencias, produciendo nuevos espacios: América Latina y las migraciones internacionales actuales, 2014, 57–68.
- Haluani, Makram: „Rusia en América Latina: variables, implicaciones y perspectivas de su presencia en el hemisferio occidental”, in: *Revista Politeia*, no. 51, vol. 36, 2013, 83–124.
- Hegedűs, Barbara: „Történelmi lépés Kolumbiában – a békefolyamat eredményei a FARC gerillaszervezettel”, in: *Nemzet és Biztonság*, 2017/5, 45–60.
- Hernández González, Manuel: „La emigración canaria a América a través de la historia”, in: *Cuadernos Americanos*, no. 126, 2008, 137–172.

- Hincapié, Luz M.: „Rutas del Pacífico: inmigrantes asiáticos a América Latina”, in: *Memorias del XIII Congreso Internacional de la Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África*, Kolumbia, Bogota, 2011. március 23–25., http://ceaa.colmex.mx/-aladaa/memoria_xiii_congreso_internacional/images/hincapie.pdf.
- Horna, Hernán: „Los ferrocarriles latinoamericanos del siglo diecinueve y los casos del Perú y Colombia”, in: *Ibero Americana, Nordic Journal of Latin American Studies*, 1994, vol. XXIV: 2, 19–41.
- Horváth, Gyula: „El positivismo en México y Brasil. Un estudio comparativo”, in: *Tzintzun. Revista de estudios históricos*, 42, 2005/július-december, 9–32.
- Horváth, Gyula: „Del positivismo al populismo: México y Brasil durante las últimas décadas del siglo XIX y las primeras del siglo XX”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 1999, 2:(5), 3–9.
- Hu-DeHart, Evelyn: „Opio y control social: culíes en las haciendas de Perú y Cuba”, in: *ISTOR, Revista de Historia Internacional*, no. 27, año VII, 2006, 28–45.
- Informe preliminar sobre la crisis de migrantes y refugiados venezolanos en la región*, OEA, Washington, 2019, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Informe-preliminar-2019-Grupo-Trabajo-Venezuela.pdf>.
- Interacciones entre Políticas Públicas, Migración y Desarrollo en República Dominicana, Serie Caminos de Desarrollo*, OECD/CIES-UNIBE 2017.
- Inoue, Saori: „Los inmigrantes japoneses en Brasil durante la segunda guerra mundial”, in: **異文化. 論文編**, 2015/4, 17-36, <https://core.ac.uk/download/pdf/223197804.pdf>.
- Islas Colín, Alfredo: „Caravanas de migrantes y refugiados en México”, in: *BARATARIA. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, no. esp. 25, 2019, <https://www.redalyc.org/jatsRepo/3221/322161623010/html/index.html>.
- Izard Martínez, Gabriel: „Herencia, territorio e identidad en la diáspora africana: hacia una etnografía del retorno”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. XL, no. 1, január-április, 2005, 89–115.
- J. Nagy, László: „Spanyolország és Marokkó”, in: *Világtörténet*, 1985/3, 61–68.
- Jacobs Barquet, Patricia: „Los inmigrantes libaneses y su innovadora aportación al comercio en México”, in: *Historias (México)*, no. 95, 2016, 42–57.
- Jaen Suárez, Omar: „La presencia africana en Panamá”, in: *Lotería*, no. 296–297, 437–453.
- Jancsó, Katalin: „Bevándorláspolitikák és azok hatásai Latin-Amerikában (1850–1930)”, in: *REGIO*, 26. évf. 3. szám, 2018, 127–154.
- Jancsó, Katalin: „Egy magyar katona Peruban”, in: *Világtörténet*, 8 (40), 2018/1, 79–94.
- Jancsó, Katalin: „Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció. Új honra talált művészek a mexikói kulturális életben”, in: *Mediterrán Világ*, 39-40, 2017, 121–132.
- Jancsó, Katalin: „La inmigración china en el Perú y la asianófila Dora Mayer”, in: *Americana*, volume XI, Number 1, Spring 2015, <http://americanajournal.hu/vol11no1/jancso>.
- Jancsó, Katalin: „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császárnak szolgálatában”, in: *Tiszatáj*, 65. évf., 1. szám, 2011, 72–79.

- Jancsó, Katalin: „La llegada de Maximiliano a la tierra de los pueblos bárbaros”, in: *Acta Hispanica*, Tomus XIII, Szeged, 2008, 25–32.
- Jensen, Florencia – Perret, Gimena: „Migración chilena a la Argentina: entre el exilio político y la migración económica-cultural”, in: *Sociedad & Equidad*, no. 2, 2011, 143–162.
- Kaminer Tauber, José: „La diáspora judía en México y en Argentina”, in: Centro Comunitario Ramat Shlalom honlapja, http://ramatmexico.org/interior.php?id=3&id_interior=513&template=1&abierto=1&sub=11393.
- Karpat, Kemal H.: „The Ottoman Emigration to America, 1860–1914”, in *International Journal of Middle East Studies*, vol. 17, no. 2, 1985, 175–209.
- Kellenbenz, Hermann – Schneider, Jürgen: „La emigración alemana a América Latina, 1821–1931”, in: *Anuario de Historia de América Latina*, vol. 13, no. 1, 386–403.
- Kéri, András: „Haiti és a fehér ember történelme”, in: *NyelvVilág*, 2010/9, 60–64.
- Kim, Jihye: „¿Qué hace que los inmigrantes coreanos de Argentina se concentren en la industria de la indumentaria?”, in: *MIRLADA*, 8. évf. no. 12, 2016, 77–94.
- Korolev, Nicolai V.: „Emigración de Rusia a América Latina a fines del siglo XIX, comienzos del siglo XX”, in: *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas – Anuario de Historia de América Latina*, 13/1, 1976, 31–37.
- Kovács, Antónia: „Bevándorlási politika – bevándorolt kisebbségek Brazíliában”, in: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1993. 4. évf. 4, 137–162.
- Kökény, Andrea: „A rabszolgaság intézménye Texasban a mexikói időszakban, 1821–1836”, in: *Acta Historica*, 2021 (megjelenés alatt).
- Kökény, Andrea: „A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben: a Mayflower szerződés 400. évfordulójára”, in: *Acta Historica*, vol. 145, 2020, 43–54.
- Kökény, Andrea: „The British and/or American – the Colonization of the Oregon Country”, in: *Americana*, vol. 5, no. 2, 2009.
- Kökény, Andrea: „Travellers and settlers in Mexican Texas”, in: *Acta Hispanica*, vol. 7, 2002, 97–108.
- Kukovecz, György: „The 'Turks' of Latin America. Remarks on the Problems of Syrian-Lebanese Emigration”, in: *Mediterrán Tanulmányok*, VI, 1995, 57–68.
- Laborde Carranco, Adolfo A.: „La política migratoria japonesa y su impacto en América Latina”, in: *Migraciones internacionales*, vol. 3, no. 3, 2006. január-június, 155–161.
- Laó Montes, Agustín: „Hacia una cartografía del campo político afrodescendiente en las Américas”, in: *Revista Casa de las Américas*, no. 264, 2011, 16–38.
- Lara Escalona, María Daniela: „Evolución de la legislación migratoria en Chile claves para una lectura (1824–2013)”, in: *Revista de historia del derecho*, no. 47, 2014/január-június, 59–104.
- „Las ciudades seguirán creciendo, sobre todo en los países en desarrollo”, 2018. május 16., ENSZ, <https://www.un.org/development/desa/es/news/population/2018-world-urbanization-prospects.html>.

- Lauria, Daniela: „Apuntes para una historia de la producción lexicográfica monolingüe en la Argentina: etapas del proceso de diccionarización y modalidades diccionarísticas entre 1870 y 1910”, in: *Boletín de Filología*. Tomo XLVI. no. 1, 2011, 105–151.
- Lausent-Herrera, Isabelle: „The Chinatown in Peru and the changing Peruvian Chinese community(ies)”, in: *Journal of Chinese Overseas* 7, 2011, 69–113.
- Lausent-Herrera, Isabelle: „Tusans (tusheng) and the Changing Chinese Community in Peru”, in: *Journal of Chinese Overseas* 5, 2009, 115–152.
- Lausent Herrera, Isabelle: „Los inmigrantes chinos en la Amazonía peruana”, in: *Boletín del Instituto Francés de Estudios Andinos*, XV, no. 3–4, 1986, 49–60.
- Lénárt, András: „Katalónia a 20. században”, in: *Rubikon*, 2017/11, 54–63.
- Lerma Rodríguez, Enriqueta: „'Guatemalteco-mexicano-estadounidenses' en Chiapas: familias con estatus ciudadano diferenciado y su multiterritorialidad”, in: *Migraciones internacionales*, vol. 8, no. 3, 2016, 95–124.
- Lesser, Jeffrey: „Middle East migration to Brazil: constructing latin levant ethnicity”, in: *Travessia*, no. 39, 1999, 57–72.
- Lida, Clara E: „Inmigración, etnicidad y xenofobia en la Argentina: la masacre de Tandil”, in: *Revista de Indias*, vol. LVIII, no. 214, 1998, 541–554.
- Lilón, Domingo: „Propaganda y política migratoria dominicana durante la era de Trujillo”, in: *Historia y comunicación social*, no. 4, 1999, 47–71.
- Lisbona-Guillén, Miguel: „La Liga Mexicana Anti-China de Tapalucha y la xenofobia posrevolucionaria en Chiapas”, in: *LiminaR*, vol. 11, no. 2, 2013, 183–191.
- Lloyd, Amy J.: „Emigration, immigration, and migration”, in: *British Library Newspapers*, Detroit, Gale, 2007, <https://www.gale.com/intl/essays/amy-j-lloyd-emigration-immigration-migration-nineteenth-century-britain>.
- Lobo Collantes, Francisco: „En defensa del mercado interno. Importación japonesa y empresarios textiles en el Perú, 1929-1939”, in: *Apuntes*, vol. 47, no. 86, 2020, 91-115, http://www.scielo.org.pe/scielo.php?pid=S0252-18652020000100091-&script=sci_arttext.
- López Álvarez, Juaco: „Cartas desde América. La emigración de asturianos a través de la correspondencia. 1864–1925”, in: *Revista de dialectología y tradiciones populares*, vol. LV, 1, 81–120.
- MacLaggan, Corrie: „Around the Jewish World Sephardi Jews in Latin America plot to keep their traditions alive”, in: *Jewish News Archive*, 2004. febrúar 10., <http://archive.jta.org/article/2004/02/10/2919499/around-the-jewish-world-sephardi-jews-in-latin-america-plot-to-keep-their-traditions-alive>.
- Mancera Cota, Adrián: „Inmigración rusa en México”, *Cooperación para la Investigación A.C.*, 2017, 1, https://www.researchgate.net/publication/320258512-INMIGRACION_RUSA_EN_MEXICO.
- Marín Guzmán, Roberto: „Las causas de la emigración libanesa durante el siglo XIX y principios del siglo XX. Un estudio de historia económica y social”, in: *Estudios de Asia y África*, vol. 31, no. 3, 557–606.

- Márquez Covarrubias, Humberto: „No vale nada la vida: éxodo y criminalización de migrantes centroamericanos en México”, in: *Migración y desarrollo*, no. 25, 2015, 151–173.
- Martín Granizo, León: „Características de la emigración asturiana en Hispano-América”, in: *Revista de la Universidad de Oviedo*, 1942, 169–215.
- Martínez, Álvaro: „Los conquistadores negros. El papel africano en la conquista de América”, in: *Desperta Ferro*, 2019.05.22., <https://www.despertaferro-ediciones.com/2019/conquistadores-negros-africanos-conquista-america/>.
- Martínez Nespral, Fernando Luis: „Migraciones, interculturalidad, exilio y arquitectura. Cerámica española del siglo XVII en Túnez y América, un encuentro transatlántico”, in: *AREA*, 25/2, 2019, 1–14, https://www.area.fadu.uba.ar/wp-content/uploads/AREA2502/2502_martinez-nespral.pdf.
- Martínez Pizarro, Jorge: „El mapa migratorio de América Latina y el Caribe, las mujeres y el género”, *Serías de la Cepal*, ENSZ–CEPAL, Santiago de Chile, 2003, <https://www.cepal.org/es/publicaciones/7182-mapa-migratorio-america-latina-caribe-mujeres-genero>.
- Martínez Rivera, Sergio E. – Dussel Peters, Enrique: „La diáspora china en México. Asociaciones chinas en el Distrito Federal, Mexicali y Tapalucha”, in: *Migración y desarrollo*, vol. 14, no. 26, 2016, 111–143.
- Massey, Douglas S.: „Economic Development and International Migration in Comparative Perspective”, in: *Population and Development Review*, 1988, vol. 14, no. 3, 383–413.
- Mateas, Abdón: „Los republicanos españoles en el México cardenista”, in: *Ayer*, 47, 2002, 103–128, https://revistaayer.com/sites/default/files/articulos/47-5-ayer47_ExiliosEspanaContemporanea_Lemus.pdf.
- Mathew, William M.: „A primitive export sector: guano production of mid-nineteenth century Peru”, in: *Journal of Latin-American studies*, vol. 9, no. 1, 1977. május, 35–57.
- Melegh, Béla I. – Bánfai, Zsolt – Hadzsiev, Kinga – Miseta, Attila – Melegh, Béla: „Refining the South Asian Origin of the Romani people”, in: *BMC Genet* 18, 82, 2017, <https://bmccgenomdata.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12863-017-0547-x>.
- Melgar Tísoc, Dahil M.: „Los japoneses en México y sus descendientes: Las contiendas por la identidad.”, in: *Pacarina del Sur*, año 3, no. 10, január-március, 2012, www.pacarinadelsur.com/home/mascaras-e-identidades/384-los-japoneses-en-mexico-y-sus-descendientes-las-contiendas-por-la-identidad.
- Méndez Reyes, Jesús: „Alemanes en el noroeste mexicano. Notas sobre su actividad comercial a inicios del siglo XX”, in: *Estud. hist. mod. contemp. Mex*, 2013, no. 46, 55–86.
- Mera, Carolina: „Los migrantes coreanos en la industria textil de la Ciudad de Buenos Aires. Inserción económica e identidades urbanas”, in: *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 28 (4), 2012, 67–87.
- Mesa Bernal, Daniel: „Los judíos en el descubrimiento de América”, in: *Repertorio histórico de la Academia Antiequeña de Historia*, 1989, vol. 38, no. 252.
- Micolta León, Amparo: „Teorías y conceptos asociados al estudio de las migraciones internacionales”, in: *Trabajo Social*, no. 7, 59–76.

- „Migración en América Latina y el Caribe”, *documento CEPAL*, 2006.03.21., http://archivo.presidencia.gub.uy/_Web/noticias/2006/03/2006032107.htm.
- „Migraciones en Brasil”, in: *Anuario Internacional CIDOB* 2003, edición 2004, 573–580, https://www.cidob.org/media2/publicacions/anuario_cidob/2003/37_migracionesbrasil.
- Migration trends in the Americas. Bolivarian Republic of Venezuela*, IOM Regional Office for South America, 2018. szeptember, https://robuenosaires.iom.int/sites/default/files/Informes/Tendencias_Migratorias_Nacionales_en_Americas_Venezuela-EN_Septiembre_2018.pdf.
- Minott, Carlos: „Afrodescendientes en Costa Rica: Aspectos conceptuales para la inclusión del enfoque étnico en los censos”, in: a Costa-Rica-i Elnöki Hivatal honlapja, http://www.icd.go.cr/sitio/downloads/uploads/web_icd_pdf/pub/pub_nac_005.pdf.
- Missaoui, Fatima Zohra, „La presencia árabe en América Latina y su aportación literaria en Brasil, Cuba y Colombia”, *Actas del V Taller de Didáctica del Español como Lengua Extranjera del Instituto Cervantes de Orán*, Argelia, 2015, https://cvc.cervantes.es/Ensenanza/biblioteca_ele/publicaciones_centros/PDF/oran_2015/08_zohra.pdf.
- Miyake, Lika C.: „Forsaken and Forgotten: The US. internment of Japanese Peruvians during World War II”, in: *Asian American Law Journal*, vol. 9, 2002, 162–193.
- Molina Londoño, Luis Fernando: „Expolios, deportaciones e internamientos: el destino de los alemanes durante la segunda guerra mundial”, in: *Oxímora. Revista Internacional de Ética y Política*, no. 11, 2017, 4–24.
- Montoro Carmona, Antonio José: „Las relaciones comerciales de China con Cuba”, in: *Observatorio de la Economía de y la Sociedad China*, no. 15, 2011. június, <http://www.eumed.net/rev/china/15/ajmc.html>.
- Moore, Aaron – Mathewson, Kent: „Latin America’s Los Turcos: Geographic Aspects of Levantine and Maghreb Diasporas”, in: *Nósis. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, 22, 2013, 292–308.
- Moreno Casado, José: „Los gitanos de España bajo Carlos I”, in: *Chronica Nova*, 4–5, 1969, 181–198.
- Morimoto, Amelia: Los nikkei en el Perú I: la migración en cifras, in: *Proyecto Discover Nikkei*, 2009. szeptember 15., <http://www.discovernikkei.org/en/journal/2009/09/15/copani-2009/>.
- Moya, José C.: „Migración africana y formación social en las Américas, 1500–2000”, in: *Revista de Indias*, vol. LXXII, no. 255, 321–348.
- Nagy, Marcel: „La instrucción es una cuestión de vida o muerte para la colonia’. La escuela en la identidad valdense en el Uruguay decimonónico”, in: *Acta Hispanica. Supplementum II*, 2020, 395–407.
- Nagy, Miklós Mihály: „Világlató magyar katonák”, in: *Magyar szemle online*, Új folyam XIII, 3. szám, 2004. június.
- Nagy, Miklós Mihály: „Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede”, in: *A Földrajz Tanítása*, 7. évf. 5. sz., 1999, 11–17.

- Naranjo Orovio, Consuelo – Puig Samper, Miguel Ángel: „De isla en isla: los españoles exiliados en República Dominicana, Puerto Rico y Cuba”, in: *ARBOR Ciencia, Pensamiento y Cultura*, vol. 185, no. 735, 2009, 87–112.
- Nelson Anderson, Robert: „The quilombo of Palmares: a new overview of a Maroon state in Seventeenth-century Brasil”, in: *Journal of Latin American Studies*, vol. 28, no. 3, 1996, 545–566.
- Newson, Linda A.: „The Demographic Collapse of Native Peoples of the Americas, 1490–1650”, in: *Proceedings of British Academy*, 1993, 81, 247–288.
- Olveda Legaspi, Jaime: „La abolición de la esclavitud en México, 1810–1917”, in: *Signos históricos*, vol. 15, no. 29, 2013, 8–34.
- Ordóñez Alonso, Magdalena: „Españoles en México. El caso de los refugiados en Pachuca, Hgo.”, in: *Proyecto Clío*, <http://clio.rediris.es/exilio/PACHUCA.htm>.
- Ota, Hirohito: „The first Buddhist missionaries in Peru”, in: *Soto Zen Journal*, no. 12, 2003, https://global.sotozen-net.or.jp/pdf/dharma-eye/de12/de12_08.htm.
- Pardo-Figuera Thays, Carlos: „Los gitanos en el Perú y el proyecto de control migratorio de 1952”, in *BIRA*, 27, 2000, 309–355.
- Park, Kyeyoung: „A Rhizomatic Diaspora: Transnational Passage and the Sense of Place among Koreans in Latin America”, *UCLA, Center for Korean Studies*, <http://www-international.ucla.edu/media/files/JRP-2008-2009-Park-Rhizomatic-Diaspora.pdf>.
- Pasquali, Marina: „Población total de América Latina y el Caribe por subregión 2010–2024”, *Statista*, 2020, <https://es.statista.com/estadisticas/1067800/poblacion-total-de-america-latina-y-el-caribe-por-subregion/>.
- Pasquali, Marina: „¿Dónde viven los hispanohablantes en Estados Unidos?”, in: *Statista*, 2019. június 3., <https://es.statista.com/grafico/17571/porcentaje-de-hispanohablantes-en-estados-unidos/>.
- Pécsi, Györgyi: „Indián őslakók, spanyol hódítók”, in: *Kortárs Online*, 2007/11, <http://www.kortaronline.hu/2007/11/a-kalap-ara/5229>.
- Peddie, Francis: „Una presencia incómoda: la colonia japonesa de México durante la Segunda Guerra Mundial”, in: *Estudios de historia moderna y contemporánea de México*, no. 32, 2006, 73–101.
- Pedrique, Luisa de: „La diáspora sefardí en el Nuevo Mundo”, in: *Presente y pasado. Revista de historia*, Año 8, vol. 8, no. 15, 2003. január-június, 26–47.
- Penny, Glenn H.: „Latin American Connections: Recent Work on German Interactions with Latin America”, in: *Central European History*, vol. 46, no. 2 (2013 június), 362–394.
- Pérez Brignoli, Héctor: „Crecimiento demográfico de América Latina en los siglos XIX y XX: problemas, métodos y perspectivas”, in: *Avance de Investigación. Centro de Investigaciones Históricas*, Universidad de Costa Rica, 1989/48.
- Pérez Romagnoli, Eduardo: „Migración, industrialización e innovación tecnológica en Argentina: industrias inducidas y derivadas de la vitivinicultura en

- Mendoza y San Juan (1885–1930)”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, no. 69, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-69-44.htm>.
- Pinti, Aliona: „Revolución rusa y primera oleada migratoria (1917–1930)”, in: *STVDIVM. Revista de Humanidades*, 23, 2016, 196–226.
- Pólyi, Csaba: „A nemzetközi migráció változásai a latin-amerikai régióban az új évszázad elején”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 2015/45, 161–174.
- Primera Garcés, Maye: „El regreso de los blancos pobres. Una aproximación a la política de inmigración de los canarios y españoles a Venezuela promovida a partir de 1830”, in: *Tiempo y espacio*, vol. 20, no. 53, 2010. június, http://www.scielo.org.ve/-scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-94962010000100005.
- Push and pull factors of international migration. A comparative report*, European Communities, 2000.
- Puskás, Julianna: „Az Egyesült Államok bevándorlás politikája”, in: *REGIO – Kisebbség, politika, társadalom*, 1993/3, 151–181.
- Puskás, Julianna: Kivándorlás – bevándorlás – etnikum (Kutatások az Egyesült Államokban és Európában), in: *Történelmi szemle*, 23/4, 1980, 649–676.
- Radovich, Juan Carlos: „'Zurciendo prejuicios': Discursos discriminatorios hacia el pueblo Roma (‘gitano’) en los medios de comunicación en Argentina”, in: *Papeles de Trabajo Centro de Estudios Interdisciplinarios en Etnolingüística y Antropología Socio-Cultural*, no. 22, 2011, <https://papelesdetrabajo.unr.edu.ar/index.php/-revista/article/view/106>.
- Ramos Mendes, José Sacchetta: „Lei e etnicidade no brasil: entre a lusofobia e o favorecimento jurídico dos portugueses”, in: *Ciência e Cultura*, 2009, vol. 61, no. 2, 56–59, http://cienciaecultura.bvs.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0009-67252009000200022&lng=en&nrm=iso.
- Riva, Juan de la: Cuadro sinóptico de la esclavitud, in: *Actas del Folklore*, Havana, 1961, no. 5, 171–205.
- Rodríguez, Jorge: „The spatial distribution of the population, internal migration and development in Latin America and the Caribbean”, in: *Population, Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development: An international perspective*, ENSZ, 2011.
- Rodríguez Pastor, Humberto: „La pasión por el chifa”, in: *Nueva Sociedad*, no. 203, 79–88.
- Rosa, Margarita: „Du’as of the Enslaved: The Malê Slave Rebellion in Bahia, Brazil”, Yaqeen Institute for Islamic Research, 2018, <https://yaqeeninstitute.org/-margarita-rosa/duas-of-the-enslaved-the-male-slave-rebellion-in-bahia-brazil>.
- Rosas Guevara, Martha Isabel: „De esclavos a ciudadanos y malentretidos. Representaciones del negro en el discurso jurídico colombiano del siglo XIX”, in: *HISTORELO. Revista de Historia Regional y Local*, vol. 6, no. 12, 2014, 271–302, https://revistas.unal.edu.co/index.php/historelo/article/view/42119/html_t1.
- Ruiz, Laura: „Bronce y sueños, los gitanos. Nomadismo, identidades por exclusión y otredad negativa en Jorge Nedich y Josef Koudelka”, in: *Cuadernos del Centro de*

- Estudios en Diseño y Comunicación*, no. 61, 2017, 123–141, https://fido.palermo.edu/servicios_dyc/publicacionesdc/archivos/596_libro.pdf.
- Sáez Capel, José: „Los migrantes y la discriminación en Argentina”, in: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, no. 94 (31), 2001, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-31.htm>.
- Sánchez-Alonso, Blanca: „The age of mass migration in Latin America”, in: *Economic History Review*, 2019, vol. 72, no. 1, 2019, 3–31.
- Sánchez-Alonso, Blanca, „The Other Europeans: Immigration into Latin America and the International Labour Market (1870–1930)”, in: *Journal of Iberian and Latin American Economic History* vol. 25, no. 3, 2007, 395–426.
- Sánchez-Alonso, Blanca: „La época de las grandes migraciones: desde mediados del siglo XIX a 1930”, in: *Mediterráneo Económico*, vol. 1, 2002, 19–32.
- Santos Pereira, Ana Margarida: „Relaciones esclavistas en el Brasil colonial. Reflexiones basadas en la documentación del Santo Oficio (siglos XVII–XVIII)”, in: *Revista historia y justicia*, no. 15, 2020, <https://doi.org/10.4000/rhj.7628>.
- Sarmiento, Domingo Faustino: „Las escuelas italianas. Su inutilidad”, in: *El Nacional*, 1884, január 12., megjelent: *Obras de D. F. Sarmiento*, Mariano Moreno, Buenos Aires, 1900, 53–57.
- Sefami, Jacobo: „Memory and identity in the Sephardic and Mizrahi literature of Latin America”, in: *Sefarad* 62(1), 2002, 144–167, <https://escholarship.org/content/qt1c54x4f5/qt1c54x4f5.pdf>.
- Segal Rosenmann, Marcelo: „Esclavitud y tráfico de culíes chinos en Chile”, in: *Boletín de la Universidad de Chile*, no. 75, 1967. június, 40–62.
- Schwarz, Tobias: „Políticas de inmigración en América Latina: el extranjero indeseable en las normas nacionales, de la Independencia hasta los años de 1930”, in: *Procesos: revista ecuatoriana de historia*, 36 (II/2012), 39–72.
- Shintani, Roxana: „The Nikkei Community of Peru: settlement and development”, in: *Ritsumeikan Studies in Language and Culture*, 18/3, 79–94.
- Siposné Kecskeméthy, Klára: „Két életút két hazában. 194 éve született Czetz János”, in: *Hadtudomány*, 2016/3–4, 131–144.
- Soltész, Béla: „Kivándorlás és diaszpórapolitika Latin-Amerikában”, in: *Külgügyi Szemle*, 2015/nyár, 42–62.
- Soltész, Béla: „A dél-amerikai horvát emigráció”, in: *South-East Europe. International Relations Quarterly*, vol. 2, no. 1, 2011, https://www.southeast-europe.org/pdf/05/DKE_05_M_M_SB.pdf.
- Steidl, Annemarie – Stocckhammer, Engelbert – Zeitlhofer, Hermann: „Relations among Internal, Continental and Transatlantic Migration in Late Imperial Austria”, in: *Social Science History*, vol. 31, no. 1, 2007, 61–92.
- Stephenson Watson, Sonja: „La identidad afropanameña en la literatura desde el siglo XX hasta el nuevo milenio”, in: *LiminaR*, vol. 13, no. 2, 2015, 27–37.

- Szabó, Éva Eszter: „Migration as a Tool of U.S. Foreign Policy in the Cold War”, in: *Hungarian Review*, vol. 8, no. 3, 2017, 75–88.
- Szabó, Éva Eszter: „Gólok és golyók: a salvadori-hondurasi futballháború, 1969”, in: *Rubikon*, 17. évf., 2–3. szám, 2006, 43.
- Szabó, Éva Eszter: „Bevándorlás és faji diszkrimináció az Egyesült Államokban (1880–1925)”, in: *Századok*, vol. 133, no. 5, 2005, 985–997.
- Szabó, Máté Csaba: „Az államilag támogatott migráció és bevándorlás háttere és eredményei Argentínában”, in: *Acta Humana*, 2016/4, 74–75, http://real-mtak.hu/122238/1/AH_2016_4_Szabo_Mate_Csaba.pdf.
- Szalai, Éva: „A diaszpórák szerepe az új világrendben”, in: *Külgügyi Szemle*, 2012/2, 143–164.
- Szente-Varga, Mónika: „Desde una visión húngara: los escritos de Károly László sobre México, 1857–1865”, *Tzintzun*, vol. 72, no. 2, 2020.
- Szilágyi, Ágnes Judit: „Egy luzofil dandy Rio de Janeiróból”, in: *Liget*, 2019.12.12., <https://ligetmuhely.com/liget/egy-luzofil-dandy-rio-de-janeirobol/>.
- Szilágyi, Ágnes Judit: „Portugálok Brazíliában a régi századfordulón”, in: *Acta Scientiarum Socialium*, 45, 2015, 27–33.
- Szilágyi, Ágnes Judit: „A brazil Estado Novo általános jellemzése”, in: *Palimpszeszt*, 1997/5–6, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/12.htm.
- Szilágyi, Ágnes Judit: „A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája”, in: *Azonosság és máság (Z-füzetek/39)*, 1992, 50–56.
- Szombathelyi, Ferenc: „Az egyenlőtlen gazdasági fejlődés sajátos útja Olaszország példáján (Adalékok a mai világhelyzet értelmezéséhez)”, in: *Egyetemi szemle*, vol. 2, no. 4, 1980, 49–61.
- Takenaka, Ayumi: „Nikkei cuisine: understanding immigration through food”, *The COMPAS (Centre on Migration Policy & Society)*, 2014, április 3., <http://compasoxfordblog.co.uk/2014/04/nikkei-cuisine-understanding-immigration-through-food/>.
- Tchileva, Druzhemira: „Emerging romani voices from Latin America”, in: *European Roma Rights Centre*, <http://www.errc.org/article/emerging-romani-voices-from-latin-america/1847>.
- Thomázy, Gabriella: „Latin-amerikai migráció Chilében”, in: *KÖZELÍTÉSEK*, 2020 (1–2), 167–186.
- Tigner, James L.: „Japanese immigration into Latin America”, in: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, vol. 23, no. 4, 1981, 457–482.
- Truzzi, Oswaldo: „Sírios e libaneses no oeste paulista – décadas de 1880 a 1950”, in: *Revista Brasileira de Estudos de População*, vol. 36, 2019, <http://www.scielo.br/pdf/rbepop/v36/0102-3098-rbepop-36-e0086.pdf>, 1–27.
- Tucci Carneiro, Maria Luisa: „Retrato en blanco, negro y amarillo”, in: *Puentes*, diciembre 2005, 24–31.
- Vainfas, Ronaldo: „La diáspora judía entre Amsterdam y el Brasil holandés”, in: *Revista Historia y Sociedad*, no. 12, 2006, 10–26.

- Valero Juan, Eva M^a: „Otra perspectiva urbana para la historia literaria del Perú: la tapada como símbolo de la Lima colonial”, in: *América Sin Nombre*, 15/15, 2010, 69–78.
- Vázquez González, Alejandro: „Características de la emigración gallega a América y su transporte (1900–1930)”, in: *Revista de Historia de América*, no. 115, 1993, 63–83.
- Vega Cortés, Agustín: „Los gitanos en España”, in: *Unión Romani*, 1997, <https://-unionromani.org/los-gitanos-en-espana/>.
- Velasco Molina, Mónica: Los afrobrasileños y la formación de sus primeras organizaciones en contra del prejuicio y la exclusión, in: *Latinoamérica*, no. 49, 127–154. http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-85742009-000200006&lng=es&nrm=iso.
- Velasco Molina, Mónica: Políticas raciales en Brasil: 1862–1933, in: *Latinoamérica. Revista de Estudios Latinoamericanos*, vol. 61, 31–64.
- Venkovits, Balázs: „A Changing Experience of Transport, Travel, and Mobility: The Transatlantic Crossing to the United States in 19th-century Hungarian Travel Writing”, *Történeti tanulmányok*, XXII, 2014, 222–238.
- Venkovits, Balázs: „A császárságnak buknia kellett”, in: *Aetas*, 29. évf. 2014. 2. szám, 28–46.
- Villagra Esquivel, Margie: „Costarricenses olvidan sus raíces afrodescendientes”, in: *Campus Digital*, Universidad Nacional de Costa Rica, 2010, http://www.una-ac.cr/campus/ediciones/2010/noviembre/2010noviembre_pag04.html.
- Wade, Peter: „Población negra y la cuestión identitaria en América Latina”, in: *Universitas Humanística*, no. 65, 117–137.
- Wiznitzer, Arnold: „The exodus from Brazil and arrival in New Amsterdam of the Jewish Pilgrim Fathers, 1654”, in: *Publications of the American Jewish Historical Society*, vol. 44, no. 2, 1954, 80–97.
- Zablotsky, Edgardo: „El proyecto del Barón de Hirsch. Éxito o fracaso?”, Universidad del CEMA, 2005, <https://ucema.edu.ar/publicaciones/download/-documentos/289a.pdf>.
- Zadoff, Efraim: „La actuación de diplomáticos latinoamericanos en el salvamento de judíos en la Segunda Guerra Mundial”, in: *Cuadernos Judaicos*, no. 32, 2015, 319–337.
- Zalai Anita: „Háborús gyerekek”, in: *Belvedere Meridionale*, 28. évf. 3. sz. 17–25.
- Zanko, Dusan: „Campo Fermo. Inocente en 'Regina Elena'”, in: *Studia Croatica*, no. 135 (3), 1997, http://www.studiacroatica.org/revistas/135/135.htm#_Toc269833229.
- Zielina, María: “Los afrodescendientes de América Latina y el Caribe y el reto de encontrar espacios políticos”, in: *Revista del Cesla*, vol. 1, no. 13, 2010, 301–316.

KONFERENCIAELŐADÁSOK

- Ângela Luchese, Terciane: „Escolas étnico-comunitárias italianas mantidas por Associações de Socorro Mútuo: circulação e produção cultural da «italianitá»”, in: *Congresso Internacional de Filosofia e Educação*, 2010, Brasil, <https://www.uces.br/ucs/>-

eventos/cinfe/artigos/arquivos/eixo_tematico3/Escolas_etnico_comunitarias_italianas_mantidas.pdf.

Bejarano, Margalit: „Un mosaico de identidades fragmentadas: los sefardíes en América Latina”, Klal Israel konferencia előadás, Mexikó, 2005, <https://www.ort.edu.uy/sobreort/pdf/bejarano2.pdf>.

Boruczki, Alex: „Las rutas brasileñas del tráfico de esclavos hacia el Río de la Plata, 1777–1812”, 4º Encontro Escravidão e Liberdade no Brasil Meridional, Curitiba, 2009. május 13–15.

Campbell Barr, Epsy: „Afrodescendientes y multiculturalismo según el censo 2011”, Asociación para el Desarrollo de la Mujer Negra Costarricense, 2011, előadásanyag, https://www.inec.cr/sites/default/files/documentos/inec_institucional/publicaciones/anpoblaccenso2011-03.pdf_0.pdf.

Chávez Rodríguez, Guillermo Miguel: „Exodo de nazis en la posguerra”, Seminario de la Guerra Fría hacia el Presente América Latina, Mexikóváros, előadás, 2018. szeptember 21., http://www.caribbeanstudiesassociation.org/wp-content/uploads/2018/09/CHAVEZ_Exodo_de_nazis_21_IX_2018.pdf.

Gómez, Silvina: „La colectividad japonesa en Argentina: entre la invisibilidad y el Obelisco”, konferenciaelőadás: X Congreso Argentino de Antropología Social, 2011, UBA, Buenos Aires, https://www.academia.edu/1416365/La_colectividad_japonesa_en_Argentina_entre_la_invisibilidad_y_el_Obelisco.

Mera, Carolina: „Diáspora coreana en América Latina”, in: *II Encuentro Latinoamericano de Estudio Coreanos*, El Colegio de México – Korea Foundation, México, 2005, <http://ceaa.colmex.mx/estudioscoreanos/images/mera.pdf>.

Sánchez, John Antón: „Apuntes sobre la historia de los afrodescendientes en el Ecuador”, in: Universidad Estatal de Cuenca, Departamento de Población y Desarrollo Local Sustentable honlapja, http://pydlos.ucuenca.edu.ec/portal_migracion/images/stories/documentos/diagnostico propuesta.pdf.

ÚJSÁGCIKKEK, INTERJÚK

„El naufragio del Principessa Mafalda ha conmovido hondamente al mundo entero”, in: *La Nación*, Santiago de Chile, 28/10/1927.

El fin del “Principessa Mafalda”, in: *Historia y Arqueología Marítima*, <https://www.histarmar.com.ar/InfGral/AASidoli/PrincipessaMafalda.htm>.

El Naufragio del vapor “Sirio”, in: *Historia y Arqueología Marítima*, <https://www.histarmar.com.ar/InfGral/NaufragioSirio.htm>.

„La pelota paleta”, in: *La Gazeta Federal*, <http://www.lagazeta.com.ar/pelotapaleta.htm#04>.

Morales, Yolanda: „México recibió 40,606 millones de dólares en remesas en el año de la pandemia”, in: *El Economista*, 2021. február 2., <https://www.economista.com.mx/economia/Mexico-recibio-40606-millones-de-dolares-en-remesas-en-el-ano-de-la-pandemia-20210202-0052.html>.

Moromisato, Doris: beszélgetés, in: *Descubra a los nikkei*, <http://www.discovernikkei.org/es/interviews/clips/1050/>.

Peck, George: „From the Chincha Islands. Interesting and Important Letter”, in: *The New York Times*, 1854. január 7.

Santacecilia, María: „El ambicioso programa migratorio de Biden despierta esperanzas”, in: *DW.com*, 2021. január 21., <https://www.dw.com/es/el-ambicioso-programa-migratorio-de-biden-despierta-esperanzas/a-56306937>.

„Son 244.000 los judíos que viven en la ciudad, según un censo poblacional”, in: *La Nación*, 2005. június 6., <https://www.lanacion.com.ar/710563-son-244000-los-judios-que-viven-en-la-ciudad-segun-un-censo-poblacional>.

„The horrors of the guano trade 1.”, *New Orleans Picayune*, 1854. április 22.

„The horrors of the guano trade 2.”, *New Orleans Picayune*, 1854. április 23.

ENCIKLOPÉDIÁK, ADATBÁZISOK, PORTÁLOK SZAKMAI ANYAGAI

Avni, Haim: „Los países de América Latina y el Holocausto”, in: Zadoff, Efraim (szerk.), *SHOÁ: Enciclopedia del Holocausto*, Yad Vashem y E.D.Z. Nativ Ediciones, Jerusalén, 2004, https://www.yadvashem.org/yv/es/holocaust/about/docs/-latin_america_and_the_holocaust_avni.pdf.

Burns, Margie: *El Salvador*, The International Wallenberg Foundation, <https://www.raoulwallenberg.net/es/salvadores/otros/salvador/>.

Clubes de fútbol e hinchas, in: *Memoriachilena*, Biblioteca Nacional de Chile, Biblioteca Nacional Digital, <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-132065.html>.

„Compatriotas rusos en Argentina”, az Argentin orosz kolónia hivatalos honlapja, http://www.rusosenargentina.com.ar/esp_rusosenargentina.html.

Cronología en la historia de la inmigración japonesa al Perú, Asociación Peruano Japonesa honlapja, <http://www.apj.org.pe/inmigracion-japonesa/historia/cronologia-inmigracion>.

El otro hijo de la Pachamama: Declaración del Pueblo Rrom de las Américas, in: Gómez Baos, Ana Dalila: *Pueblo Rrom –gitano– de Colombia*, DNP, Bogota, 2010, 115–119, <https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Desarrollo%20Territorial/-Pueblo%20Rrom%20Gitano.pdf>.

„El refugio en Latinoamérica”, in: *Enciclopedia del Holocausto*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/refuge-in-latin-america>.

„España encabeza la lista de países con mayor migración hacia América Latina”, in: *Centro de Noticias ONU*, 2015.06.05., <http://www.un.org/spanish/News/story.asp?NewsID=32529#.VZfWlRvtmkp>.

Estadística migratoria. Síntesis 2013, Unidad de Política Migratoria, Mexikó, 2012.

Estadística migratoria. Síntesis 2009, Centro de Estudios Migratorios – Instituto Nacional de Migración, Mexikó, 2010.

Fernández Bernal, Jorge M.: „Development of Roma Civil Rights Movements in Argentina and in Latin America”, in: RomArchive, <https://www.romarchive.eu/en/-roma-civil-rights-movement/development-roma-civil-rights-movements-argentina/>.

Goebel, Michael: *Immigration and National Identity in Latin-America, 1870–1930*, Oxford Research Encyclopedia of Latin American History, 2016, <https://oxfordre.com/-view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-288>.

Jewish Virtual Library, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/>.

Maddison, Angus: *Historical Statistics. PIB and population data*. Groningen Growth and Development Centre, 2010. <http://www.ggd.net/maddison/>.

Perfil migratorio del Uruguay. Resumen a partir del Informe para la Organización Internacional para las Migraciones elaborado por el Programa de Población, 2011, 5., <http://www.fadu.edu.uy/sociologia/files/2012/07/Perfil-Migratorio-del-Uruguay.pdf>.

Plan estratégico binacional. Marco Operacional en Situaciones de Crisis Migratoria Costa Rica 2017 Panama 2019, OIM, 2017.

Report of the High Level Committee on Indian Diaspora, Ministry of Foreign Affairs, 2016, 19. fejezet, <http://indiandiaspora.nic.in/diasporapdf/chapter19.pdf>.

„Síntesis de la emigración suiza a la Argentina”, az Argentin Köztársaság Svájci Nagykövetségének hivatalos oldala, <https://esuiz.cancilleria.gob.ar/es/node/1095>.

The US Citizenship Act of 2021: What’s Inside and Who Could be Eligible for Immigration Relief, Center for Immigration Studies, <https://cmsny.org/-citizenship-act-2021-explainer/>.

„Wiesenthal Centre Reveals 12,000 Names of Nazis in Argentina, Many of Whom Apparently Had Accounts Transferred to Credit Suisse”, 2020. március 2., Simon Wiesenthal Centre, <http://www.wiesenthal.com/about/news/wiesenthal-center-argentina-nazi.html>.

TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, LEVÉLTÁRI / GYŰJTEMÉNYES ANYAGOK

Annaes da Asambleia Legislativa Provincial de São Paulo. Primeiro Anno de 25ª Legislatura, São Paulo, Typographia de Correio Paulistano, 1884, Proyecto n° 7, 35–60.

Chinese Exclusion Act, 1882, U.S. National Archives & Records Administration, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=47#>.

Comissão de Colonização, Civilização e Catequização dos Índios, in: *Arquivo Histórico da Câmara dos Deputados*, <https://arquivohistorico.camara.leg.br/index.php/comissao-de-colonizacao-civilizacao-e-catequizacao-dos-indios>.

Constitución política, 19 de noviembre de 1826, Bolívia, <http://www.cervantes-virtual.com/obra-visor/bolivia-3/html/>.

Dávila-Larrain, Benjamin: *Chili. Its Advantages and Resources for European Emigrants*, Párizs, 1886.

Decreto de 19 de abril de 1822, in: Masías, J.: *Colección de leyes, decretos y ordenes publicadas en el Peru desde su independencia en el año 1821, hasta 31 de diciembre de 1830*, 1831, 1. kötet, 182.

Decreto-Lei no. 406, 1938. május 4., 85–86. cikkely, [https://www2.camara.leg-br/legin/fed/decllei/1930-1939/decreto-lei-406-4-maio-1938-348724-publicacao-original-1-pe.html](https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decllei/1930-1939/decreto-lei-406-4-maio-1938-348724-publicacao-original-1-pe.html).

Emergency Quota Law, 1921, in: *US Immigration Legislation Online*, University of Washington Bothell Library, <http://library.uwb.edu/Static/USimmigration/-USimmigrationlegislation.html>.

Estatuto Provisional de 1821, 1821. október 8., in: Masías, J.: *Colección de leyes, decretos y ordenes publicadas en el Peru desde su independencia en el año 1821, hasta 31 de diciembre de 1830*, 1831, 1. kötet, 43.

Immigration Act, 1924, in: *US Immigration Legislation Online*, University of Washington Bothell Library, <http://library.uwb.edu/Static/USimmigration/-USimmigrationlegislation.html>.

Ley de 13 de junio de 1831, in: *Cuerpo de Leyes de Venezuela*, 1851, Caracas, 1. kötet, 92.

Ley de 21 de diciembre de 1907, in: Soto Carmona, Álvaro: *El trabajo en España, de la crisis del sistema gremial a la flexibilización*. Entrelíneas Editores, 2003, 12.

Ley de Inmigración del 6 de octubre de 1903, 14. cikkely, in: Fischer, Sara – Palau, Tomás – Pérez, Noemia (szerk.): *Inmigración y Emigración en el Paraguay 1870–1960. Documento de trabajo*, CLACSO, 1997.

Ley de Inmigración y Colonización de la República Argentina, 1876.10.06., in: Lahouane, Félix: *Códigos y leyes usuales de la República de Argentina*, 1889, 2. kötet, 28.

Ley Federal de Trabajo, 1931, in: *Diario Oficial*, Mexikó, 28 de agosto de 1931.

Ley General de Inmigración, 1849. november 17., Lima, Ramón Castilla, in: *Archivo Digital de la Legislación del Perú*, <http://www.leyes.congreso.gob.pe/-LeyNoNumeP.aspx>.

Ley V, Título IV, Libro VII, tomo II, Recopilación de Leyes de los Reinos de las Indias, Madrid, 1791, idézi: Moreno Casado, José: „Los gitanos de España bajo Carlos I”, in: *Chronica Nova*, 4–5, 1969, 196.

Martínez, Alberto B.: *The Argentine Republic. The Argentine Republic in its first Centennial Year*. Buenos Aires, 1910.

Memoria de la Dirección de la Colonización e Industria, in: *Colección de documentos para la historia del comercio exterior de México*, 7. kötet, 1850, 397–404.

Real Orden Circular de 16 de septiembre de 1853, in: *La Emigración. Información legislativa y bibliográfica*, Instituto de Reformas Sociales, Madrid, 1905, 14, https://expinterweb.mtramiss.gob.es/jspui/bitstream/123456789/414/1/1_069545_1.pdf.

Real Pragmática de 1499, Medina del Campo, *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, Libro XII, título XVI, Madrid, 1805, http://cdigital.dgb.uanl.mx/-la/1080044758_C/1080044758_T1/1080044758_MA.PDF.

Salmoral, Manuel Lucena: El texto del segundo Código Negro Español, también llamado Carolino, existente en el Archivo de Indias, in: *Estudios de Historia Social y Económica de América*, no. 12, 1995, 267–324.

Sullivan to Clarendon (levél), 1854. szeptember 11., Brit Külügyi Levéltár, 61/147.

The Cuba Commission Report: A Hidden History of the Chinese in Cuba, az eredeti angol nyelvű, 1876-os szöveg kiadása: Baltimore, John Hopkins University Press, 1993.

„The Voyage of the St. Louis”, JDC Report (valószínűleg Joseph C. Hyman), 1939. június 15., *JDC Archives*, <https://archives.jdc.org/wp-content/uploads/2018/06/-thevoyageofthest-louis.pdf>.

GOLDEN BEADS IN LATIN AMERICA

The rise of a diverse continent

Due to five centuries of immigration beginning from colonial times, Latin America is one of the most ethnically diverse regions in the world, being the majority of the societies in most countries now mestizo. Elsewhere, African and European descendants make up the preponderance of the population. The extraordinary levels of immigration in most Latin American countries between 1880 and 1920 triggered unprecedented social, demographic and economic changes in the subcontinent, completely redrawing the ethnic map of the region in some areas. Changes in the regions of origin (Europe and, to a lesser extent, Asia and Africa) played a major role in giving rise to these processes, with political, economic and religious factors playing a part among the push factors. The Latin American governments, aiming to change the social and ethnic composition of their countries, sought to facilitate the arrival of workers and settlers to their vast, uninhabited and uncultivated territories through official immigration policies. By the first third of the 20th century, several regions, most notably Argentina and Brazil, had become multicultural countries, but these changes also generated growing xenophobia and racial discrimination. After the First World War – although to a lesser extent – immigration continued, but these trends have reversed over time, and the subcontinent has now become a clear net emigrating region.

The societies, economies and cultures of Latin America today are the result of migration and population movements over the past centuries, and without knowing and understanding them we cannot understand the processes that are taking place today. This book helps us to comprehend the history of migration in the subcontinent as a complex phenomenon.

Hogy mennyire sokszínű Latin-Amerika?

A latin-amerikai focit az angol, majd az olasz bevándorlók hozták létre. A mór kultúra hatása mutatkozik Mexikó legszebb csempeberakásos épületein és egyik legismertebb étele, a Tacos al pastoron. Az argentin Ferenc pápa olasz bevándorlók leszármazottja, a 2010-es években a világ leggazdagabb embereként számontartott mexikói Carlos Slim szülei libanoniak voltak. Argentínában van a világ legnagyobb olasz diaszpórája, Brazíliában a legjelentősebb libanoni, Chilében pedig a legnagyobb lélekszámú palesztin közösség. Buenos Airesben találjuk az egyik kedvelt gyorsétterem-lánc első, Izraelen kívüli megnyitott kóser éttermét. Az elmúlt századokban nemcsak afrikaiak, portugálok, spanyolok érkeztek ide, német, lengyel, orosz, kínai, japán – és magyar – bevándorlók számára is reményt és kiutat jelentett a kontinens. Kultúrák keverednek a gasztronómiában, a zenében, a vallásban, az építészetben és más művészetekben, s persze a nyelvben is.

A könyv címét egy mexikói etnográfustól származó idézet ihlette: egyszerűen érzékelteti, hogyan változtak és integrálódtak a latin-amerikai társadalmakba az elmúlt öt évszázad során érkező európaiak, afrikaiak és ázsiaiak. A bevándorlók és azok leszármazottjai olyanok, mint az arany és annak ötvözetei: fehérek, vörösek, sárgák, ellenállók, megőrzik egyes tulajdonságaikat, ugyanakkor formálhatók és alakíthatók. A végbement akkulturáció során eredeti kultúrájuk egyes elemeit elveszítették, de másokat megőrizték, és új szokásokat, nyelvet, hagyományokat ismertek meg. E kölcsönhatásból rendkívül sokszínű szubkontinens született meg.

E könyv ezt a folyamatot, annak történelmi aspektusait és eredményeit mutatja be.

